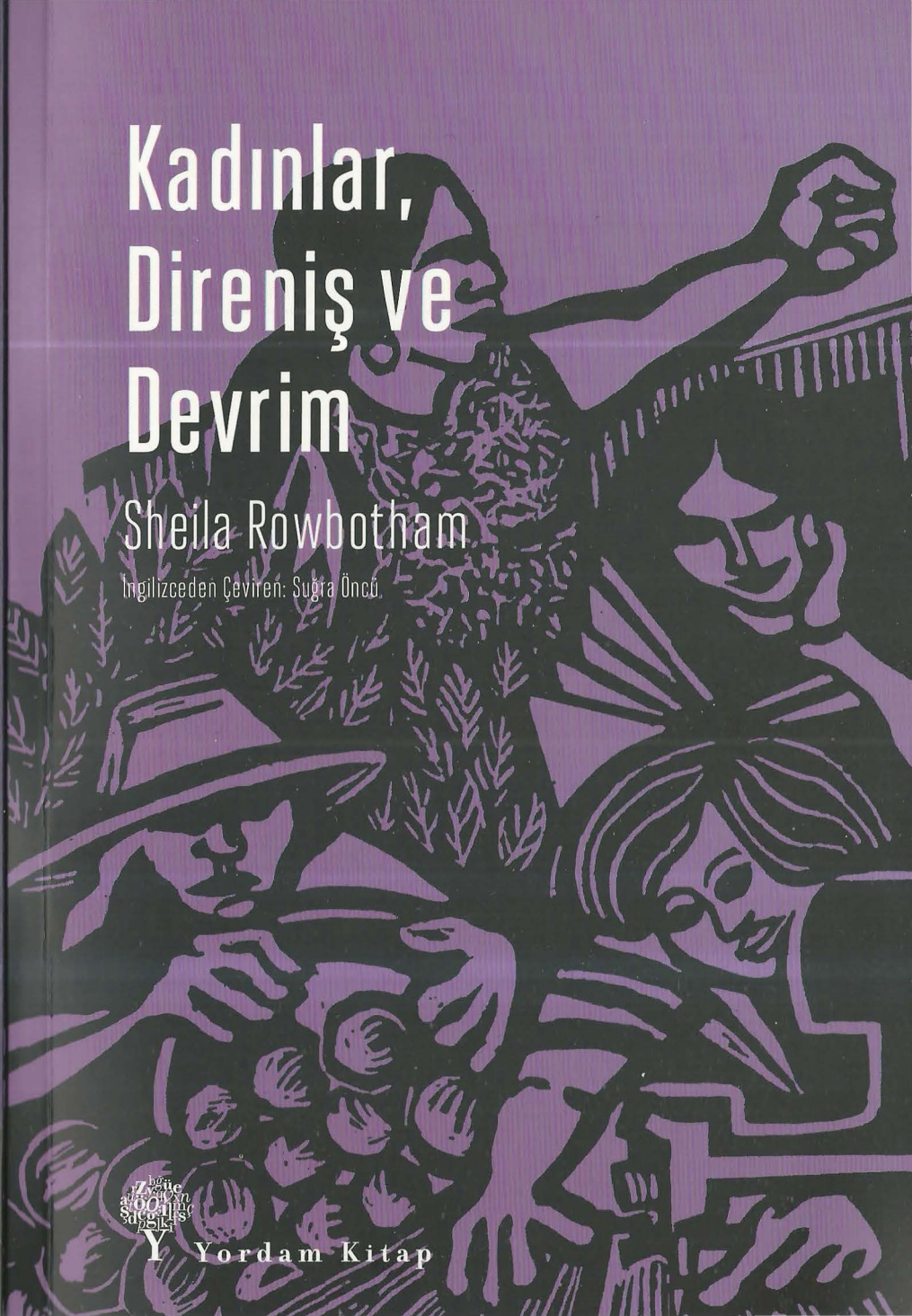
Kadınlar, Direniş ve Devrim

Sheila Rowbotham

İngilizceden Çeviren: Sugra Öncü

Yordam Kitap

SHEILA ROWBOTHAM • KADINLAR, DİRENİŞ VE DEVRİM

Y

Sheila Rowbotham

1943 İngiltere doğumlu, sosyalist feminist, kuramcı ve tarihçi. İkinci dalga feminist düşüncenin en önemli temsilcileri arasında kabul edilmektedir. Manchester Üniversitesi sosyoloji kürsüsünde yıllarca emek tarihi ve toplumsal cinsiyet tarihi konularında dersler vermiş, 2008'de emekli olmuştur. Feminist kuram, emek tarihi, kadın çalışmaları gibi alanlarda çok sayıda kitabı bulunan Sheila Rowbotham'ın Türkçede yayınlanmış kitapları şunlardır: *Kadının Gizlenmiş Tarihi* (Payel, 2011), *Kadın Bilinci Erkek Dünyası* (Payel, 1998), *Yeni Bir Çağ Hayali & Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar* (Sel, 2013)

Rowbotham'ın *Kadınlar, Direniş ve Devrim* (Payel, 1994) kitabı da Türkçede daha önce yayınlanmış olmakla birlikte, hem baskısı bulunmadığı hem de çeviri sorunları nedeniyle bu önemli çalışmayı yeni çevirisiyle okurlara sunuyoruz.

Eserin Orijinal Adı

Women, Resistance and Revolution

(İlk basım: Vintage Books 1974. Çeviriye esas alınan basım:
Verso, London, 2014)

KADINLAR, DİRENİŞ VE DEVRİM

Çağdaş Dünyada Devrimin ve Kadınların Tarihi

Sheila Rowbotham

İngilizceden Çeviren:
Suğra Öncü

Yordam Kitap: 373 • **Kadınlar, Direniş ve Devrim** • Sheila Rowbotham
ISBN 978-605-172-217-7 • *Çeviri:* Suğra Öncü • *Kitap Editörü:* Ali Mert
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Eylül 2020
© Sheila Rowbotham, 1974, 2014 © Yordam Kitap, 2017

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti., (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
T: 0212 412 17 77

KADINLAR, DİRENİŞ VE DEVRİM

Çağdaş Dünyada Devrimin ve Kadınların Tarihi

İçindekiler

Teşekkür 9

Giriş 13

1. bölüm
Haddini Bilmez Kızlar 17

2. bölüm
Ütopyacı Önermeler 43

3. bölüm
Diyalektik Rahatsızlıklar 71

4. bölüm
Düşler ve İkilemler 93

5. bölüm
Ekmek ve Güller 118

6. bölüm
Eğer Kızak Kaymayı Seviyorsanız 159

7. bölüm
Bağırtlak Kuşu Göğe Uçunca 202

8. bölüm
Sömürge İçinde Sömürge 238

Kaynakça 296

Notlar 307

Dizin 315

Teşekkür

Bu kitabı yazma fikri kısmen Arielle Aberson ile yaptığımız tartışmalardan çıktı. Kendisiyle yaptığımız tartışmaların hemen sonrasında Aberson'u bir trafik kazasında yitirdik, kitabı onun hatırasına adıyorum.

Kimi kaynakları bulmama yardım eden Sue Finch, Christoper Hill, Thomas Hodgkin, Bessie Leigh, Betty Patterson, Penny Pollit, Alan Rooney, Marion Sedley, Wilhelmina Schroeder, Ken Weller ve Barbara Winslow'a teşekkür ederim.

Kitaplıklarından yararlanmama izin veren Institute for Social History, Amsterdam (Amsterdam Toplumsal Tarih Enstitüsü), Anglo-Chinese Understanding (İngiliz-Çin Dostluk Derneği) ve TUC'ye (İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi) teşekkür ederim.

Metni titizlikle okuyan ve düşüncelerini bana ileten Arsenal Women's Liberation Workshop Group (Arsenal Kadınların Kurtuluşu Atölye Grubu), Stephen Bodington, Sharon Collins, Suzie Fleming, Roberta Hunter Henderson, Vivien Lewes, Laura Mulvi, Neil Middleton, Juliet Mitchell, Jean McCrindle, Teresa Moriarty, Bob Rowthorn, Anne Scott, Amanda Sebestyen, Dorothy ve Edward Thompson, Micheline Victor, Lucy Waugh ve David Widgery'e sevgilerimi ve şükranlarımı sunarım. Hepsi kitabın yazılışına tanık oldular ama bütün eleştirilerini göz önüne almadım ve son hâlinden sorumlu değiller.

Dr. Michael Leibson'a, Ridley Road'daki pastacıya ve kitabı yazarken geçimimi sağlayacak işi bana veren Workers' Education Association'a (İşçi Eğitim Derneği) ve kitabı yazma güvenini veren kadınların özgürlüğü hareketindeki ve sosyalist hareketteki kişilere teşekkürlerimi sunarım.

Alıntı yapmama izin veren Elizabeth Sutherland, *The Youngest Revolution*, Pitman & Sons Ltd; R.A.J. Schlesinger, *Changing Attitudes in Soviet Russia*, Routledge & Kegan Paul Ltd and Humanities Press; Jin Ping Mei, *The Adventurous History of Hsi Man and His Six Wives*, çeviren Arthur Waley, The Bodley Head; Edith Thomas, *The Women Incendiaries*, Editions Gallimard; M. Kent Geiger, *The Family in Soviet Russia*, Harvard University Press; Maxwell Bodenheim, "To a Revolutionary Girl", *New Masses*, bir Antoloji, International Publishers; Jessica Smith, *Women in Soviet Russia*, Vanguard Press Inc.; Felix Green, "A Divorce Trial in China", *The Wall Has Two Sides*, Jonathan Cape; Helen Foster Snow, *Women in China*, Mouton; Keith Thomas, *Women and the Civil War Sects, Past and Present*; Francis Fytton, "Manifestation", *Stand* dergisi; Roxane Witke, "Mao Tse-Tung, Women and Suicide", *China Quarterly*; İngiliz-Çin Dostluk Derneği yayınları; Shrew Kolektifi; London Women's Liberation Workshop (Londra Kadınların Kurtuluşu Atölyesi) kaynaklarına, East London Federation of the Suffragettes (Kadınlara Oy Hakkı Savunucuları Londra Doğu Yakası Federasyonu) tutanaklarından yararlanmama izin veren International Institute for Social History'ye (Uluslararası Toplumsal Tarih Derneği), Carpenter Koleksiyonu'ndan yararlanmama izin veren Sheffield Public Library'ye (Sheffield Halk Kitaplığı) ve bütün bunları British Museum'un yığınları arasında benim için arayıp bulan müze çalışanlarına minnettarım.

Giriş

Bu kitap için tam anlamıyla bir feminizm ve devrim tarihidir diyemeyiz. Böyle bir anlatı geleceğe aittir ve her durumda ortaklaşa bir yaratımın ürünü olacaktır. Ben bunun yerine, bir fikrin zenginliğinin ve geleceğinin izini sürmeye çalıştım. Çok basit ama temasımızı kaybettiğimiz bu fikre göre, kadınların kurtuluşu tüm insanların kurtuluşunu gerektirir. Bu türden bir kavrayışın doğmasını sağlayan koşulları açıklamaya ve bu kavrayışın kendini nasıl dışa vurduğunu göstermeye çalıştım. Onu, belirli erkeklerle kadınların yaşamına girip çıkan canlı bir gerçeklik ve eylem için örgütlenirken ortaya çıkan siyasal bir gerçeklik gibi ele almayı denedim. Uygulamada nasıl değişip farklı kisvelere büründüğünü ve girdiği yeni biçimleri iletmek istedim. Buna rağmen sözünü etmediğim, bilmediğim veya buraya sığdıramadığım daha çok şey var. Bu kitap ancak, feminizm ile sosyalist devrimi birbirine bağlamak için devam eden çabaların bir parçası olarak tekrar tekrar sökülüp bir araya getirilirse faydalı bir kitap olacaktır. Gelecekte yapacağımız şeylere dair ayrıntılı bir planı yoktur; basitçe, zaten yaptığımız şeylerin bir kısmını bir araya getirir ve böylece nereden başlamakta olduğumuzu biraz daha iyi anlayabiliriz. Tarihte, devrimci geçmişimizden bize miras kalan eril önyargıyı düzeltmek için, deneme mahiyetinde atılan bir ilk adımdır.

Kadınlar devrimci bilinci bilhassa erkeklerin ortaya koyduğu fikirler, eylemler ve örgütler sayesinde kazanmıştır. Bizler kendimizi yalnızca eril iktidarın ve eril kültürün egemenliğindeki toplumlarda tanırız ve ancak erkeklerce tanımlanan bir devrimci

hareket içinde bir alternatife gözümüzü dikebiliriz. "Biraderlik" ve "insanoğlu"nun kurtuluşu tarafından gölgede bırakılmışızdır. Bizi "tarih" açısından görünmez kılan dil rastlantı değildir; bizim denetlemediğimiz bir hareket ve toplum içindeki gerçek durumumuzun parçasıdır. Geri plana itilmişliğimiz içimize öylesine işlemiştir ki bunu ortaya çıkarmak kadınların özgürlük hareketine düşmüştür. Istırap, duygusal şiddet ve kimi kadınların özellikle feminist bilincin bir parçası olarak saydıkları "erkeklerce tanımlanan devrimci harekete güçlü bir reddiye", bu görünmezlikten ayrılamaz.

Bu ıstırabın iki dolaysız karşılığı vardır. Biri, erkek devrimcinin bizim rolümüze ilişkin tanımını boyun eğerek kabul etmektir. "Sadakat" ya da "birlik" sağlama ihtiyacı yüzünden, son zamanlarda kısa süre serbest kalan cesaret ve imgelemimizin bir kez daha bastırılıp kısıtlanmasına izin verirken göstermelik bir minnettarlıkla yetiniriz. Bir diğer karşılık da, "onların" hareketinin bizimle ilişkisini öfkeyle reddetmektir. Yeni kimliklerimizi kendi başımıza aramaya karar veririz. Bunlardan birincisi, açıkça kadınlık bilincinden vazgeçerek kadına uygulanan özgül baskıyı görmezden gelirken, ikincisi ise, kadınlık bilincini herhangi başka bir özgürlük hareketinden soyutlayarak erkeklerin dış dünyada gördüğü baskıyı yok sayar.

Şurası açık ki, sadece kadınların kurtuluşunu kavrayabilen bir bilinç hâli, erkekler tarafından tanımlanan devrimci hareket kadar paralize edicidir. Her ikisi de kendilerinin özel olduğu fikrine kapılmıştır. Geçmişteki bu tıkanıklığı aşma girişimiyle temas etme, onun farkına varma ve onu dile getirme çabası, gelecekte bunu kuram ve uygulama açısından detaylı bir biçimde ele alma görevinin bir parçasıdır.

Benim için dayanak oluşturan bir hareket, bu hareket içinde ifade edilen düşünceler ve kadınların özgürlüğü davasından tanıdığım kadınların sürekli yardım ve destekleri olmasaydı, bu kitabın bir bölümünden fazlasını asla yazamazdım. Kadınların özgürlük hareketi her birimize daha önceden bilmediğimiz bir güç ve cüret kazandırıyor.

Öte yandan, ben kimse *adına* konuşmuyorum. Yazdıklarım sadece kalıcı bir iletişime katkı mahiyetindedir, kişisel olarak ben kaleme alsam da diğer kadınlar sayesinde vardır. Bütün kadın özgürlüğünün sözcüsü gibi görünen bireysel bir kadın, yalnız ve acınası bir varlıktır. Cinselliğe dair üretimde bulunan biri olarak ister istemez ya denetlenir ya da baskı altına alınır. Hiçbir kadın tek başına durup başkaları *için* özgürlük talep edemez, çünkü böyle yapmakla öbür kadınların kendileri adına konuşma ve örgütlenme yetisini elinden alır. Aynı zamanda bir tehdit de oluşturmaz. Bireysel olarak "özgürleşmiş" bir kadın, gülünç bir uyumsuzluk sergiler, kolay tüketilen baştan çıkarıcı bir metadır. Ancak çok sayıda kadın örgütlenmeye başlayınca, siyasal bir güç oluştururuz ve bencillikten uzak, özgürce yaşama kavgasında her insanın yürekli, sorumlu, düşünceli ve gayretli olabileceği gerçek demokratik bir toplum olasılığına doğru ilerlemeye başlarız. Böyle bir demokrasi komünizm demektir ve şu anki düşlerimizin çok ötesindedir.

1. BÖLÜM

Haddini Bilmez Kızlar

Ya Rabbim, kadınlar yazsaydı hikâyeleri,
Aynı kâtiplerin kiliselerinde yazdığı gibi,
Erkeklere dair öyle şeytanca şeyler yazarlardı ki
Âdem'in tüm soyu ıslah edemezdi.

Chaucer, Bath'lı Kadının Öndeyişi,
Canterbury Hikâyeleri

Cinsimizin sesini dilekçeyle duyurması tuhaf ve yakışıksız görülebilir...[Ama]
...İsa erkekler için ödediği yüksek bedeli bizim için de ödemiştir ve bu yüzden erkekler gibi bizim de Tanrıya aynı itaati göstermemizi bekler.

İsa'nın kendi yasalarının, Kilisenin ve İngiliz Milletler Topluluğu'nun gelişen gücünün özgürce tadına varmak, erkekler ile kadınlara aynı mutluluğu verir.

Bağlı oldukları Kilise ya da Krallık üzerine baskı yapıldığında, hem Kilisenin hem de Milletler Topluluğu'nun uğradığı ortak felaketlerden kadınlar da payını alır. Piskoposlara erkeklerin ve de kadınların vicdanına uyguladıkları sınırsız bir güç tanınmıştır; Newgate, Smithfield ve benzeri yerlerde din adamlarının gazabına uğrayan erkek ve kadınlar zulüm görmüştür.

Kadınların Parlamentoya verdiği dilekçe, 1642
—Katolik Kilise âdetlerine karşı

İsteğimiz, mutfak kapısını açık tutmayı gerektiren olağanüstü bir iş olmadıkça, kapılarımızı her ayın ikinci salısı sabah şekizden akşam dokuza kadar kapatmak ve böylece gönül rahatlığıyla buna uygun serbest bir gün geçirmektir. Oysa bizim şehirli hanımefendilerimiz öyle iyidirler ki, istisna olacak herhangi bir şey ileri sürebilir ve

yağmurlu bir günde bizi işte tutabilirler... bu yüzden asla öyle şiddetli yağmur, dolu ya da kar yağmasın, rüzgâr esmesin; biz kendi kararımızla paltolarımızı alıp keyfimize göre yola çıkarız.

Hizmetçilerin Dilekçesi, 1647,
"Huysuz Hanımlarımızın Verdiği Sonsuz Zahmete Karşı"

[Kadınlar] sizin gözünüzde dilekçe vermeye ya da sıkıntılarımızı temsil etmeye layık sayılmayacak kadar değersizdir... Barış ve düzenimizin o sağlam savunmasının zorla ve rastgele güç kullanarak her gün delindiğini, ayaklar altına alındığını algılamayacak ya da fark etmeyecek kadar alık ve aptal olduğumuzu mu sanıyorsunuz? Erkekler askerlerce yataklarından kaldırılıp evlerinden alınır, karıları, çocukları ve aileleri ile birlikte yok olmaktan korkarken, evlerimizde oturmamızı mı bekliyorsunuz? Hiçbir şey yapmadan evde mi oturalım?

Lilburne'nin salıverilmesi için dilekçe, 1647

Yıllarca turnalar gibi ötüp kumrular gibi yasa büründük.

Borç yasasına karşı dilekçe, 1651

Ne zaman ki erkekler kadınlara durmadan yalvarır
Pantolon giyen kadınlar idareyi ele alır
Dilini, elini ve aklını verir işe
Direnir ulaşıncaya kadar zafere.
... Kimse durduramaz bir şeyi kafasına koyunca
Durulur ancak pantolona kavuşunca.

The Women's Fegaries (Kadınların Garip İstekleri), (kadınların pantolon giyme hakkını elde etmek için giriştikleri büyük mücadeleyi anlatır), tahminen 1675

Kendinizi seviyorsanız, bir parçanız olan Karınızı ve Çocuklarınızı da seviyorsunuzdur ve bu da, onların Geçimini rahatça ve düzenli sağlamanız için Emeğinize ve çalıştığınız Sanayiye yönelik talepleri akla getirir.

Aziz Peder Edward Whitehead, *İlk Dönem Sanayinin Faydası ve Önemi*, 1753

Başlangıçları saptamak zordur. İnsanlar kendilerini yeni başlayan biri gibi görmez. İleride ne olacağını nasıl bilebilirler? Geride kalanları görebilirler, önlerindekini değil. Kadınların muhalefetinin başlangıcı olmadığı gibi, feminizmin de "başlangıcı" yoktur. Ama feminist olasılıkların –böyle anlaşılmasından bile önce– bir başlangıcı vardır. Kadınların direnişi birçok tarihsel biçime bürünmüştür.

On yedinci yüzyılın ortalarında, Massachusetts Körfezi kolonisinin Kalvenci kilise babaları, Anne Hutchinson'a, "Haddini aştın," demişlerdir. "Neredeyse bir karıdan çok bir koca, dinleyiciden çok vaiz, sıradan bir yurttaştan çok yüksek mevkide bir memur oldun ve böylece Kilise ile İngiliz Milletler Topluluğu'ndaki her şeyi istediğin gibi yürütmeyi düşünüp alçakgönüllülük göstermedin."[1]

Hutchinson'ı aşağılamak için çok uğraştılar. Hutchinson, etrafında çoğu kadınlardan oluşan bir taraftar topluluğu yaratmıştı. Hepsi bir araya gelince, Anne Hutchinson vaaz veriyor, kimi papazları eleştiriyordu ve Kutsal Kitap ile iyileştirici bitkiler konusundaki bilgisi saygı uyandırıyordu. Her bireyin amacının Tanrı ile doğrudan iletişime geçmek olduğuna ve Tanrının her insanda yaşadığına inanıyordu. Kalvenci öğretiyi, siyasal farklılaşmayı ve erkeklerin üstünlüğünü altüst etti. Bu yüzden hem sivil hem de dinî yetkililerce yargılandı. Hamile ve hasta hâlde sorgulanırken, bir keresinde yere yığılmak üzereydi ama oturmasına bile müsaade edilmedi. Koloni valisi duruşma tutanaklarına kısaca şöyle yazdı: "Hâlsizliği yüzünden belli oluyordu." Sonunda kekeleyerek dinî inançtan saptığını kabul etti. Ama bununla da yetinmediler. "Pişmanlığı yüzünden okunmuyor," dediler. Hutchinson koloniden atıldı. Korkusuzluğu, Kutsal Kitap konusundaki bilgisi ve akıcı konuşması kadın olduğundan onları daha da hiddetlendirdi.

Anne Hutchinson başkaldırırken yalnız değildi; Richard Hubberthorne adında bir Quaker, Massachusetts Körfezi'nin 1650'lerdeki valisinden daha hoşgörülüydü. Ancak en hoşgörülü erkekler bile çizgiyi nereye çekeceklerini bilirler. Richard İngiltere'de seya-

hat ederken, gerçek inanç sahiplerinin Tanrı ile doğrudan iletişim kurmasını sertçe ve inatla vurgulayan, "yaygaracılar"* olarak adlandırılan topluluğun üyesi Mildred ile karşılaşınca, çizgiyi oldukça keskin çekti. "Kendini havarilerden üstün gören haddini bilmez bir kız," dedi.[2]

Anne ve Mildred açıkça görüleceği gibi dünyadaki yerlerini sorgulayan ve daha iyisini amaçlayan ilk kadınlar olmaktan çok uzaktı. Öte yandan arzularını ifade etmekte kullandıkları dil ve içinde bulundukları bağlam, ilerlemenin tam anlamıyla yeni yolları için bir başlangıcı temsil ediyordu. Başkaldırı fikirleri on yedinci yüzyılda kendine bereketli bir toprak buldu. İnsanlar, kendilerine yeni basamaklar bulup büyük bir hızla tırmanıyorlardı. Püritenlik bu kişilerin varsayımlarına meşruiyet ve güven sağlayabiliyor, bu durum, kurulu düzenden yana olanlar için çok büyük bir tehlike oluşturuyordu. Zaman ve her gün daha çok ortaya çıkan sanayi yeni bilgiler üretiyordu, Yunus Peygamber balinanın karnından şunları haykırarak çıkıyordu: Doğa, Akıl, Adalet, Haklar, Serbestlik, Mülkiyet ve Özgürlük! Emeğin örgütlenmesinde, ticaretin kapsamında, sanayi hızında değişiklikler yaşandı. Parlamentoda sürüp giden mücadeleler, iç savaşlar ve bir dizi cumhuriyetçi deneme yaşanmıştı. İnsanlar eski ilkeleri kullanırken, ilkelerin bu sabırsız gerçekliğin dokunuşuyla dönüştüğünü görüyordu. Anne ve Mildred çok daha geniş ölçekli bir devrimin parçasıydı. Erken kapitalizmin, püritenliğin ve akıl ile bilim konusundaki yeni fikirlerin gelişimi, insanların birçok soruna yeni bir ışık altında bakmasına neden oldu. Bu, yalnızca düzene ve birliğe dair siyasal ve dinî fikirler açısından değil, yoksulluk ve işsizlik konusundaki ekonomik fikirler için de geçerliydi; aynı zamanda Aristocu ve Eski Ahitçi geleneklerin asırlardır gömülü tuttuğu kadın-erkek, ana-baba-çocuk ve aile-toplum ilişkilerinin doğasına ilişkin kuşkuların ifadesine de olanak sağladı. Devrim gerçeği bunlara yeni

* 17. yüzyıl Hıristiyanlık öğretilerinden "*Ranterism*" üyeleri. İngilizcede "*ranter*" aynı zamanda "yaygaracı, gürültücü, palavracı" anlamına gelmektedir. *-ed.*

bir yetke kazandırdı. Yerleşik inanca aykırı bir dizi düşünce, Tanrı, kral, papaz, koca, baba ve efendi gibi açıkça tanımlanmış yetke sahiplerinin hiyerarşisine meydan okurken, daha önce hiç böyle bir meşruiyet aramamışlardı. Bu düşünceler ancak ara sokaklarda dolanmış, tavernalarda fısıldanmış, panayırlarda insanları coşturmuş, sinsice üniversitelere sızmış, yüksek makamlardan kovulmuş, doğayla bütünleşmeyi denemiş, gökyüzünün müziğini dinlemiş, güneşe tapmış, barış ve mutluluk çağının peşinden koşmuş ve ipe gerilmiş, yeryüzü cenneti kehanetinde bulunmakla yerlerde sürüklenip parçalanmış ya da kazığa bağlanıp yakılmıştır.

Ardından cennetin kişilikli, sert, ciddi ve keskin dilli peygamberleri ortaya çıkarak kralı öldürmüş ve kendilerini İngiliz Milletler Topluluğu'nun yasal yöneticileri yerine koymuş, böylece kurulu düzeni, onun yapısını ve kesinliğini, itaati ve otoriteyi sonsuza dek yerinden etmişlerdir. Kadın peygamberlerin küstahlığını şaşırtıcı biçimde doğrulamışlardır. Böylece tam herkesin bastığı yer ayağının altından kayarken ve erkek kendi evinde biraz huzur ve mahremiyete ihtiyaç duyarken, metinleri heyecanla okuyup Tanrının sözlerini yorumlamak kadınlara düşmüştür. Bu, erkeğe akıl almaz anormal bir gelişme gibi görünmüştür. Kadınların itaat etmesi besbelli ki değişmez düzenin bir parçasıdır. Kadın, köpek ve ceviz ağacı söz konusu olduğunda, ne kadar vurursanız o kadar iyi olacakları gayet iyi bilinirdi. Kadınların düzenbazlığı da eşit ölçüde "doğal" sayılırdı. Atasözlerindeki bilgeliğe göre kadınlar kilisede azize, sokakta melek, mutfakta iblis ve yatakta birer maymundu. Cinsel "açgözlülük" on yedinci yüzyıl tiyatrosunda sık rastlanan bir temaydı. Vaizler, erkekleri genç kadınlardan ve kadın peygamberlerden sakınmaları konusunda uyarırdı. Cinsellik ve kadınlara ilişkin fikir yürütmek tehlikeli biçimde birbirine karışmıştı.

Haddini bilmezlik eskiden beri vardı. Aradaki fark, artık insanların buna göre davranmalarıydı. Ortaçağ toplumunda, toplumsal ve siyasal başkaldırı yalıtık durumdaydı ama bu, memnuniyetsizlikleri her zaman kapsayabildiğini ve eski düzenden

rahatsız olanları kendine çekebildiğini ortaya koymuştu. Kimi zaman kadınların yaşamının püriten devrimin etkisiyle "iyileşip iyileşmediği" tartışılır. Bu, yanlış anlaşılmadan kaynaklanır. Püriten devrim kadınların yaşamını "iyileştirmek"ten çok farklılaştırdı ve değişimin etkileri farklı sınıflardan kadınlar tarafından farklı hissedildi. Feodalizm ve Katoliklik olasılıkları sınırlandırır. Çok sınırlı mülkiyet ve kişilik haklarına sahip köylü kadının çalışma ve çocuk doğurmayla geçen yaşamı, özgürce sorgulanmaya açık değildi. Köylü kadın belki bütün bunlardan kaçabilirdi ama olsa olsa Ortaçağ ordularının peşinden giden fahişeler sürüsüne katılırdı. Bu, ölümün bir efendi gibi çevrede gezindiği ve en temel işin hastalıkla uğraşmak olduğu, maceracı ama belirsizliklerle dolu, tehlikeli bir yaşamdı.

Yaşamı zorunluluklarla geçmekten uzak soylu kadın bile babadan kocaya verilirdi, soylu kadının kocaya getirdiği topraklar duygularından daha önemliydi ve istediğini söyleme "hakkı" ciddiye alınmazdı. Dul kalırsa, az da olsa bir şeylere sahip olurdu çünkü mülkü vardı. Dullar, bağımsızlık tutkuları ve genç kocalardan aldıkları şehvet dolu zevkleri yüzünden kötü bir üne sahiptiler. Ancak bu ayrıcalıklı kadınlar, ikincil konuma itilmelerini yüzleşme konusu haline getirmekten uzak duruyorlardı. Her şeyden önce, kısıtlı ama saygın bir yaşam sürdürmek için çekilebilecekleri birçok rahat kıyı köşe vardı. Dahası güçsüzlüklerinin üstü, saygınlık ve el üstünde tutulma duygusu veren incelikli âdet ve usuller ile kapatılırdı. Sonuncusu ise, Katolik Kilisesi'nin entelektüel dünyasında, her şeyin görünürdeki işleyişine meydan okumanın pek bir yolu yoktu. Bu kadınlar, yaradılışlarının ve durumlarının eril benzerleriyle çatışmaya girmek yerine rahibeler manastırının ya da sarayın kısıtlı güvencesini ve saygınlığını kabullenmişlerdi. Rahibe kıyafetine ya da belki sarayın zarif kur yapma âdetlerine sığınarak güçsüzlüklerini görmekten kaçındılar. Böylesi daha iyiydi çünkü pek az elle tutulur değişim olanağı bulunduğundan, çatışmanın acısı dayanılmayacak kadar büyük olurdu. Bir yanda kadınların

yüceltilmiş bedenselliğin nesnesi olarak usule uygun ve yüksek bir seviyeye konulması, öte yanda ise şehvet düşkünlüklerinin dinî yönden sürekli lanetlenmesi vardı. Jan Dark duyduğu sesler üzerine bir orduya önderlik edince, girdiği zahmetler yüzünden yakıldı. Christine de Pisan bir orduya önderlik etmedi. Yalnızca saray usulü aşkın manifestosu sayılan *Roman de la Rose*'daki (Gülün Aşk Macerası) kadınların görüşlerinde, umursamaz bir alaycılıkla, kitapların kadınlarca yazılmadığını söyledi. Ne ordusu vardı, ne de herkesi peşinden sürükleyen biriydi; bu yüzden daha yumuşak bir muamele gördü.

Kadınların gizil gücüne ilişkin farklı bir anlayış nerede kök salabilirdi? Ortaçağ Hıristiyanlığı, ısrarlı bir biçimde hayvansı niteliklerle –Havva da bu niteliklerin dolayısıyla aşağılık konumun bir temsilcisiydi– bağlantısını kurarak kadınların aşağı bir konuma sahip olduklarını savunurdu. Kadın, ancak bedensel doyumu tatmadığı sürece tapılmaya layık bulunurdu. Kutsal Bakire'ye hak ettiği saygı gösterilirdi ama ruhun daha yüce âlemi erkeklere aitti. Kimi Ortaçağ bilginleri, kadınların ölümsüz ruha sahip olup olmadığını bile merak ederdi. Bu arada kadınlar, kendilerine yer açıp olabildiğince iyi yaşamaya çalışıyordu. Katolikliğin, işkence çeken ruhu rahatlatıcı bir yanı vardı. On dördüncü yüzyıl mistiği Margery Kempe, zorlu bir doğumdan sonra iblisler gördü ve ilahi güçle iletişime geçmesinin ardından "...bir daha kocasıyla bedensel ilişkide bulunmak istemedi, çünkü evlilik borcu ona öylesine iğrenç geliyordu ki, görevini yerine getirmenin ötesinde herhangi bir bedensel ilişkide bulunmaktansa, lağımların pisliğini yutup suyunu içmeyi yeğlerdi."[3] Kocası onu serbest bırakınca, yerel piskoposlarla yaptığı kısa bir görüşmeden sonra inancını kanıtlayarak gezgin bir vaiz oldu ve azize olarak saygı kazandı.

Feminizme doğru itici bir güç, Rönesans'ın kendine hâkim, alımlı, güzel, akıllı ve bilgili kadın konusunda açtığı çığır ile ortaya çıktı. Rönesans yazarları soylu kızlar için daha geniş kapsamlı, daha insancıl bir eğitim öngörüyordu. Bu, yalnızca şanslı

bir azınlığı etkilese de feminizmin temel taleplerini oluşturacak eğitim ve özgürlük temalarını yerleştirdi. O zamanlar kadınların, ister yeryüzündeki mutluluk çağına ister başka bir şeye bağlı olsun, yerleşik dinî inançtan sapan fikirlerle olan bağı, çok daha büyük gürültü koparıyor ve daha ağır bir baskı doğuruyordu. Sapkın öğretinin, kadının yaradılışı ve konumuyla ilgili coşkun hayalleri karmakarışıktı. Bu hayaller öncelikle bedeni inkâr ediyor, inananların bunu bütünüyle yerine getirmesini talep ediyordu ve kadınlara derin bir şüphe beslemekle birlikte, inanan kişiler olarak onlara eşit bir konum tanıyordu. Sapkın inancın sürekli vurguladığı bu temel belirsizlik, kaynağına bakıldığında Hıristiyanlığın bir ikilemiydi: Tanrı hakkındaki vahiye dayalı belli sözlerin iradesine ve vasiyetine güvenmede doğrudan deneyimin reddedilmesiydi bu. Doğal evren ıstırap ve tehlikeyle iç içeydi. Kilise kaya gibi sağlam ve güvenliydi. Kilisenin savunulması gerekiyordu. Dışarısı meçhuldü, putperestti, uygarlıktan yoksundu, hayvaniydi, anlıktı, tehlikeliydi. Tıpkı aşırı dinsel coşkunlukta olduğu gibi sevişmede de, insanlar ötedeki bu âlemle karşı karşıyaydı. Bu durumda mutlak esriklik anındaki bireysel yalıtılmışlık, kendi dışına çıkıp ötedeki benliğiyle bütünleşiyordu. Erkek, kendi sınırının ötesindeki deneyimle dünyayı yorumlayıp kadını tanımlıyordu. Ona göre kadın, korktuğu doğayı temsil ediyordu. Kadın doğururdu, doğurganlığın kendisiydi. Kendini, otoriteye dayanarak edinilen hakikate muhalif bir biçimde tanımlayan ve dinden saptığı söylenen erkek, alışılmışın dışında, belirsiz ve kimseye ait olmayan bir alandaydı. Tıpkı eşcinselliğin ya da "erkeklik" dışına çıkmanın, karşıt görüştekilerce sürekli doğru öğreti yolundan çıkmakla bir sayılması gibi, sefahate yönelik bedensellik ve çileci adanmışlık da, dinsel sapkınlıkla ilişkilendiriliyordu. Zevk ile acının birbirine karıştığı ve erkek bedeninin bilgisiz, soysuz ve kirli olana kolayca açılabildiği aşırı duygusal deneyimlere dair bir korku söz konusuydu. Dinsel sapma içindekiler, bunun neticesinde kadınlara karşı tedirginlik sergiliyor ve kendilerine İncil'de destek buluyor-

du. Oysa dişil cinselliğe duyulan güvensizliğe ve mezheplerinin sunduğu dar bakış açısına rağmen, dinsel sapma, Ortaçağda kadınların bir bölümünde hayli yaygındı. Bunlar, büyüyen kentlerde yaşayan, sürekli çalışmaktan kurtulmuş ama manastırın ya da sarayın ayrıcalıklarına sahip olamayan kadınlardı. Dinsel sapkın mezhep onlara, başka yerde bulamadıkları duygusal, zihinsel ya da başka türlü bir önemli çıkış noktası sağlıyordu. Başlangıçta kentsel toplumun üst tabakalarındaki birçok evlenmemiş kadın ve dulun ilgisini çekerken, giderek küçük esnaf ve zanaatkâr eşleri arasında da yaygınlaştı ve dinsel içeriği kadar bu yaygın özelliği de yerleşik inancın gücünü sarstı. Püritenlik öncesi dinsel mezhebin iki özelliği, İngiliz Lollard hareketinde görülür. Kadınlar kendilerini şehvet düşkünlüğüyle suçlayan Lollard vaizlerini yuhalarken, ilk "Protestan"ların eşleri ve kızları, yeni basılmış İngilizce İncil'i kendileri okuyor ve metinleri yorumluyordu.

Kadın vaiz ve şehitler, yerleşik inanca aykırı dinsel mezheplerde öne çıkmıştı. Yeryüzü cennetini kadınlık adına kendilerine mal eden kadın peygamberlerin ortaya çıkması şaşırtıcı değildi. Feminizmin "başlangıç" dönemleri Anne ve Mildred yerine, on üçüncü yüzyıl sonunda Bohemyalı Guillemine'e bağlanabilir. İsa'nın günahlardan arınma işini kadınlar için yapmadığına ve Havva'nın hâlen kurtarılması gerektiğine inanan Guillemine, hem yüksek burjuvazi ve aristokrasiden hem de halktan kadınların ilgisini çeken bir kadın kilisesi oluşturmuştu. Onun geriye bıraktığı mezhep, on dördüncü yüzyıl başında Engizisyon'un suçlamalarıyla karşılaştı. Kadının doğadaki yerini sorgulayan, onu Tanrıyla doğrudan görüş alışverişi içinde gören ve ona yorum yetkesi ile kehanet sorumluluğu veren bu feminist güdü, gelişerek kadın özgürlüğü hareketinde başka bir eğilime dönüştü. Daha sonra laikleşerek Tanrıyı ortadan kaldıran ve onun yerine Sevgiyi koyan sarsıcı kavramlar ortaya çıkardı.

On altıncı yüzyıla gelindiğinde, geleneksel kaçış alanlarının önüne engel konmaya başlamıştı. Kendine açacak alan bulmak güç-

leşiyordu. Dinsel ve din dışı yetke giderek bürokratik hâle gelmiş ve kendine özgü mistisizme daha az izin verir olmuştu. İngiltere'de dinî kurumların kapatılması, kadın manastırlarının artık mümkün olmaması anlamına geliyordu. Kentsel büyümeden duyulan endişe, yün sanayisindeki güvencesizlik, toplumsal ayaklanma ve başıboşluk korkusu, Margery Kempe gibilerin yaşamını tehlikeli kılıyordu. Sanayi modelleri değiştikçe, erkekler kadınlara özgü geleneksel işlere kıskanarak bakmaya başladı. *Wife of Bath** on altıncı yüzyılda erkeklerle rekabette zorlu bir döneme girdi. Tarımla uğraşan toplulukların dağılması üzerine, taşrada evlilik öncesi cinsel ilişkiye –daha sonra çiftin, kilisenin onayını alması koşuluyla– tanınan hoşgörünün yerini, kadın cinselliğine yönelik yeni bir muhalefet aldı. Kentlerde, istenmeyen çocuk, para ve dert demekti.

Kentsel burjuvazinin popüler edebiyat örneklerinin tonlamasına bakılacak olursa, evli kadınlar hiç de edilgen ve uysal yaratıklar değildi. Kadınların edepsizliğinden ve itaatsizliğinden sürekli şikâyet ediliyordu. Bu ikisi neredeyse eş anlamlıydı. Bunun büyük bölümü hiç kuşkusuz, içine bir tutam ahlak dersi katılmış müstehcen öykülerden hoşlanan kesime hitap eden yeni piyasanın bir ürünü olarak değerlendirilip bir kenara ayrılabilirdi. Ama aynı zamanda ve kesinlikle, eski toplumsal denetim mekanizmalarının artık başa çıkamadığı koşullarla karşı karşıya kalmaya başlamanın belirtisiydi. Mesele, insanların on altıncı yüzyılda yeni sorunlarla karşılaşmasından çok, sorunların tamamen denetimsiz kalmasına yol açan boyutta ve hızda karşılarına çıkmasıydı. Yorumcular evli olmayan kadınları "utanmaktan o denli az nasibini almış" olmakla[4] suçladıklarında, onlar için önemli olan utanmazlıktı. Yola gelmez dolandırıcıların yandaşları "yosmalar" ve mallarının yanında kendilerini de pazarlayan kadın esnaf ya da "sürtük satıcılar" hakkındaki şikâyetler, bunlar daha önce hiç görülmediğinden değil,

* "Bath'lı Kadın" ya da "Bath'lı Hatun, Chaucer'ın *Canterbury Hikâyeleri*'nden itibaren İngiliz edebiyatında anılır, John Bunyan'ın *Hacı'nın İlerleyişi* eserinde erkeklere meydan okuyan hacı olur. *–çev.*

yetkililerin bunlara ne yapacağını bilememesinden kaynaklanıyordu. Gerek taşra gerek kentlerdeki değişim ve daha büyük hareketlilik, Tudor'ların karşısına daha geniş kapsamlı ve gezici bir yoksulluk çıkardı. Aceleyle düzenlenmiş "Poor Law" (Yoksulluk Yasası) belgeleri bu şaşkınlığı yansıtır. Kentler büyüdükçe, herkesin burada ne yaptığını bilmek de o denli güçleşti. 1547 tarihli kaygı dolu bir kararname, Londralı kadınların "çene çalıp konuşmak için toplanma"sını yasaklıyor ve kocalara "karılarını evde tutma" emri veriyordu.[5] Bunların uygulanması ise başka bir meseleydi.

Kadınların özlemlerini barındıran geleneksel toplumsal yapıların çökmesiyle eşzamanlı olarak, yeni bir potansiyel vaat eden kuvvetler daha güçlü hale geldi. On yedinci yüzyılda, püriten devrimiyle tüm dünyada bir sürü dinsel sapkın, vaiz ve hatip ortaya saçıldığında, –Mildred gibi yerini bilmeye, susup oturmaya, tevazuyla boyun eğmeye ve uygun zamanı kollamaya zorlanmış– kimi "haddini bilmez kızlar" buna katılmama kararı alsaydı, bu hayli şaşırtıcı olurdu. Sabırsız ve köktenci düşünürler, birçok yetke sahibine meydan okuyarak üstlerini yargıladılar; zaptedilmeden ve hatta herkesin eşit olduğunu öğrenmeden önce uzlaşabilmeyi umdular. Kadınlarsa bu fikirlerden kimilerini geçici olarak ve deneme mahiyetinde kendilerine ayırmaya başladılar. Püriten mezhebinin özerk dinî toplulukları içerisinde, bir tür sınırlı eşitlik ve daha geniş bir kendini ifade etme alanı buldular. Burada Tanrı, ruhunu herkese aynı aktarıyordu. Yoksul dantelci kız Tanrının hizmetçi kızı olabiliyordu. Papazdan kurtulup bütün inananların papazlığını beyan ettikten sonra, ilahi esin neden erkeklerle kısıtlı kalsındı ki? Anna Trapnel oruç tuttu, kehanette bulundu ve *The Cry of a Stone*'da (Bir Taşın Çığlığı) "Tanrının Oğlunun özgürleştirdikleri gerçekten özgürdür" diye açıkladı.[6] Eğer tek ölçüt bireyin vicdanıysa, kadınlar, kocaları ve babalarının onları neye inanacakları konusunda yönlendirmelerine ve nasıl davranacaklarını denetleme gücüne neden meydan okuyamayacaklardı ki? "Aynı yatakta yatanların... iki ayrı kiliseden olması"nı[7] yasaklayan

Anglikanlar ve Presbiteryenler, püriten kadınların kendi seçtikleri şeylere inanmakla kalmayıp, manevi uzaklaşma nedeniyle kocalarından gerçekten boşanmalarından dehşete kapılıyorlardı. Babaların ve kocaların yetkesinin, devletin yetkesi gibi anlaşmaya dayalı olması gerektiği ve tıpkı hâkimin erkeğin vicdanını baskı altında tutma hakkı nasıl yoksa, erkeğin de karısının vicdanını denetleme hakkına sahip olmadığı görüşü, geçerlilik kazanmıştı. Birçok "Protektora"* destekçisi hiç beğenmese de, bu durum, on yedinci yüzyıl İngiliz Milletler Topluluğu'ndan sonra da varlığını sürdürdü ve daha sonraki yüzyıllarda çeşitli yasal kisveler altında mahkeme salonlarında geçerliliğini korudu. Bu fikir, tıpkı Quaker cemiyetinin üyesi George Fox'un, erkek egemenliğini günah sayan ve yeni yaşamda erkeklerle kadınların eşit olacağını ileri süren düşüncesi gibi bütünüyle gerçekleştirilmeyi bekliyordu.

Bu düşüncelerin anlamı, zamanında bile mezheplerin ötesine uzanıyordu. 1640'ta feminizm karşıtı yazıları eleştiren *The Women's Sharp Revenge* (Kadınların Acı İntikamı) adlı bir kitapçık yayınlandı. Kitapçık başlığının tamamı şöyleydi: *Kadınların Acı İntikamı: Ya da Juniper ve Crab-Tree adındaki sövgü dolu kitapçıkların ve konuşmaların yazarı Sir Seldome Sober'e, bu kitaplardan tam alıntılar yaparak verilen sağlam bir yanıt; biz kadınları koruma adına yapılan bir savunma. Mary tattle-well ve Joan Hit-him-home adlı evde kalmış kız kardeşler tarafından sunulmuştur. Tarih 1640.* "Tattle-well" (iyicene çekiştir) ve "Hit-him-home" (tam isabet vur) hem cinsel ahlakın çifte standardına hem de kadınlara verilen sınırlı ve katı eğitimin niteliğine karşı çıkmışlardı. Kadınları eleştiren bütün erkeklerin ya sevişme konusunda başarısız olduklarını ya da şirret kadınlarla evlenme talihsizliğine uğradıklarını vurgulamışlardı. Eski bir hileye başvurup kendilerini savunmakta kutsal kitabı alıntılayarak kadınların köle ya da kul olmak için yaratılmadıklarına da işaret ettiler. Neticede, erkeğe "hâkim olmak

* İngiltere'de Oliver Cromwell'in hamiliğindeki hükümet dönemi, ayrıca sonradan "manda yönetimi" anlamında da kullanıldı. *–çev.*

için" onun başından yaratılmadıkları gibi "ezilmek için ayağından" da yaratılmamışlardı. Çürütülemez bir mantık yürüterek kadınların "erkeğin duygudaşı, eşi ve arkadaşı olmak için yan tarafından" yaratıldığını göstermişlerdi.[8] Kadınların "çarpık çurpuk bir kaburgadan yaratılmaları" yüzünden iyilikten çok kötülüğe eğilimli olduğunu kanıtlamak için o dönemde kuşkulu savlar ileri süren feminizm karşıtlarını, yadsınamayacak biçimde yerle bir etmelerine rağmen, "Tattle-well" ve "Hit-him-home" gibi militanlar bile yönetimde söz sahibi olmayı talep etmediler. Püriten devrimin kadınları, taleplerini siyasi olarak dile getirmekten henüz yoksundu. Politik feminizm henüz onaylanmıyordu ama ahlaksal yönden onaylanan bir feminizm gelişmeye başlamıştı. 1642'de kadınlar, Katolik kilisesinin usul ve ayinlerine karşı "Long Parliament"e* dilekçe verirken özür de dilemişlerdi. "Biz bunu, kendini beğenmişlik ya da gururdan, kendimizi ister Yetke ister Bilgelik açısından erkeklerle bir tuttuğumuzdan yapmıyoruz."[9]

Püritenlik, kadınların konumunda bir dizi ahlaki iyileşme sağladı. Çok dar anlamda olsa da, kadınlara sınırlı bir paye verdi, onlara saygınlık kazandırdı. Kocaların karılarını dövmesine itiraz ederek ve kadınların kiliseye kabulünde onların pisliğini ve hayvani basitliğini vurgulayan ayin ve âdetlere karşı çıkarak, cinsler arası ilişkilerde daha insani bir kavrayışa hız verdi. Ahlakı, herkesin görüşü ya da yönetimin bir aracı olmaktan çok insanın içindeki bir ruh meselesi sayarak, cinsel ahlakın çifte standardına meydan okumanın yollarını açtı. Bireyin ihlal ve tezavüze karşı çıkma ve müdahale etme hakkı bulunan, kendi kişiliğinin ve yeteneklerinin bağımsız sahibi olduğu fikri, köktenci-püriten demokrasinin temeliydi. Bunun kadınlara da açıkça görülen etkileri oldu. Püriten demokratik düşüncenin içinde, kadınların insan olarak, medeni ve dinsel özgürlüklere ilişkin ellerinden alınamayacak haklara sahip olduğu fikri de yer alıyordu.

---

* I. Charles zamanında 1640-1660 arası uzun süren Parlamento dönemi. *–çev.*

Öte yandan siyasal açıdan püritenliğin yetke karşısındaki tutumu önemli bir belirsizlik taşıyordu. Aşırı köktenciler ve yeryüzü cennetine inananlar dışındaki çoğunluk, onaya dayalı yönetim fikrinin, babanın yetkesi için bir tehdit anlamına geldiğini aklına getirmezdi. Özgürlük fikirlerine kısa sürede çit çekildi. Herkesin onayı, aile reisinin onayı gibi anlaşıldı. Amerika'ya ilk yerleşenlerin komünizmi, nasıl yalnızca uluslar birliği sözleşmesine dâhil aile reislerini kapsadıysa ve genç adamların başkaldırı hareketine yol açtıysa, özgürlük de babaların özgürlüğü olarak yorumlandı. Oy verme hakkının, başkasının iradesinden bağımsız olması gerektiği ileri sürülüyordu. Ya maaş sözleşmesinde ya da evlilik sözleşmesinde karılarının koşullarına bağlı olanlar, ceza olarak haklarının bir bölümünü teslim etmiş ve oy hakkı ayrıcalığını yitirmişlerdi. Böylece yönetime katılma düşüncesi, mülk sahibi ve erkek olanlarla sınırlandırıldı. Püriten demokrasi, bütün köylüler, çıraklar ya da aşağı tabakadan insanlar adına değil, kendi tarlasını süren çiftçiler ve kentlerdeki küçük çapta zanaat ustaları adına konuşuyordu. Hiç kuşkusuz kadınları, hatta en ayrıcalıklı kadınları bile kapsamıyordu. Bunun yerine kadınlar, efendilerinin oy hakkına "dâhil edilmişlerdi".

Gerçekten de, on yedinci yüzyılda bir araya gelen etmenler, aile reislerinin yetkesini güçlendirmeye yaramıştı. Siyasi yönden devletle esas bağı oluşturuyor, merkezî yönetim ile kendilerine bağımlı olanların ve hizmetçilerinin aracılığını yapıyorlardı. Yetke zinciri kaldırılmamış, değiştirilmiş ve laikleştirilmişti. İncil'i okuyan, ailesini eğiten baba, onların yalnızca maddi değil, manevi refahından da sorumlu hâle geldi. Bakire Meryem'e tapınmak ve azizelere saygı göstermek yerine, Tanrının babalık yanı katı bir biçimde kabul ettirildi. Kabuğunu kıran Ortaçağ toplumunun ekonomik gerilimi, aile kurumuna (bir üretim birimi olarak eve) odaklandı; bu kurum, hâlen bağımsız bir üretim birimi olmakla birlikte, erken kapitalizmin yeni piyasa ilişkileri ona da nüfuz etmişti. Püritenlik ister çiftçilik ister aile işi olsun, ailenin bir arada

çalışmasını içeren ve kadının eşinin yanında ama ondan daha aşağı konumda yer aldığı, küçük çaplı bağımsız girişimi verili olarak kabul etti. Ancak bu kendine yeterli bağımsızlık ideali, yeni gerçekliği temsil etmenin hızla dışına düşüyordu. Varlıklı bağımsız çiftçilerin eşleri zaten tarım işçiliğinden uzaklaşmıştı ve kentlerde zanaat işleri çok daha yoğun bir biçimde sermayeye dönüştükçe, daha büyük tüccarların eşleri artık çalışmıyordu. Karı kocanın rolleri daha belirgin biçimde farklılaştı. Evin dışındaki iş dünyası tümüyle erkeğin alanı, evdeki aile yaşamı ve ev idaresi ise kadının düzenli işi hâline geldi. Bu, eskiden orta hâlli insanlar arasında, "ev kadını" aile işiyle ilgilenirken, genç kızların ev işleri yapmasının âdet sayıldığı durumdan oldukça farklıydı.

Aynı zamanda sanayi örgütlenmesindeki değişiklikler, kadınların iş yaşamının yapısındaki konumunu da etkiledi. Kadınların loncalardaki konumu giderek zayıflıyordu. Dulların eskisi gibi korunması ve ayrıcalıklara sahip olması ortadan kalktı ve çıraklık daha resmî bir hâle geldikçe, mesleklerin kapısı kadınlara kapandı. On altıncı yüzyıldan itibaren "kadın işi" tanımı üzerinden sürekli bir mücadele gelişti. Kadınlara ayrılmış kimi iş alanlarına sızıldı ve sonunda bu işler erkeklerin eline geçti. Bira yapım işi aslen kadın işiydi ama on yedinci yüzyıla gelindiğinde kadınların biracılık yapması yasaklandı. York kentinde, kadınların direnişine rağmen, mum üretiminde kadınların yerini erkekler aldı. Ortaya çıkan korumasız yeni sanayiler, loncalardan dışlanan kadınların alanı hâline geldi. Dokuma sanayi yalnızca geleneksel olarak değil, işlemlerinden çoğu evde yapılabildiğinden "kadın işi" olmaya özellikle uygundu. Kadın dokumacıları sınırlandırma girişimlerine rağmen özellikle ip eğirmek, kadınlar tarafından kolayca yapılıyordu. Bu, çok eskiden beri bir ev sanayisiydi. Bu tür bir iş için yapılan ödeme yasalara tabi iş ücreti oranlarından düşüktü ama ev sanayi on sekizinci yüzyılda hızla yayıldı. İşbölümünde yapılan her yeni düzeltmeyle birlikte, kadınlar kendilerine ya güçsüz bırakıldıkları ya da çok daha ciddi sömürüldükleri bir alan ayrıldığını gördüler.

Daha zengin kız kardeşleri üretimin dışında kalınca, boş gezip üst tabakanın alışkanlıklarını taklit etmeye başlarken, yoksul kesimin kadınları yeni türden eziyetli işlerin içinde kaldılar.

Çalışmamak, orta hâlli kesimin kadınları için sınıf üstünlüğünün belirtisi hâline gelirken, aynı dönemde bu kesimin erkekleri için, iş kurmak, saygın ve değerli olmanın ölçütü hâline gelmişti. Sanayinin kadınlara kapalı olması dışında, kadınların sınırlı eğitimi de onların meslek edinmesini olanaksız kılıyordu. Bilimsel devrimin etkilerinden biri olan entelektüel uzmanlaşma süreci bu dışlanmayı belirginleştirmişti. Bu aşamada da kadınlar, yine yüksek maaş getirmeyen aşağı düzeydeki mesleklere mahkûmdu. Bu durum tıp alanında açıkça ortaya çıkar. Tıp, bir büyü sanatıyken evrimleşerek daha belirli ve kuramsal bir öğrenim gerektiren bir bilim hâline gelince, erkek doktorlar bu bilimin daha yüksek düzeydeki dallarının denetimini ele geçirdiler. En sonunda kadın cerrahlar, on yedinci yüzyılda ortadan yok oldular. Aynı biçimde bir zamanlar saygın bir meslek olan ve yüksek sınıftan kimselere bakan kadınlara yüksek ücret sağlayan ebelik de değerini yitirdi. Aslında erkeğin doğumda bulunması onaylanmazken, yeni moda zenginler bunu kolayca bir yana itti. Kadın ebeler yalnızca yoksulların dünyasıyla sınırlandı. Buna karşı küçük de olsa bir direniş yaşandı. Jane Sharp *The Midwives Book*'ta (Ebelerin Kitabı-1671) eski zamanlardan kalma geleneksel halk bilgilerinden yana çıkıp kitaptan öğrenilenleri ve bilimsel yöntemleri reddetti. "Sanki Yunanca anlamayan kimse bu sanat hakkında bir şey bilmiyordu, oysa işi hâlleden katı sözcükler değildir. Sözcükler, çoğu zaman yemişin içini yiyelim derken dişimizi kıran kabuktur, yani anlamını bulana kadar beynimiz çatlar. Aynısı anadilimizde varsa bir sürü gereksiz zahmetten kurtuluruz."[10] 1687'de, Mrs. Elizabeth Collier ebeleri eğitici bir ders planı hazırlamış olsa da, bu hiçbir zaman uygulamaya konmamıştı. Benzer gelişmelerin aynı sonucu doğurduğu Fransa'da ebeler şikâyetle kalmadı, örgütlenip mesleklerinin itibarını yükselten bir ebelik

okulu kurdular. Bu, daha büyük bir ayrışmanın belirtisiydi. Katolikliğin direnç göstermesi, kadınların özlemlerinin dinsel olmaktan çok din dışı, laik bir biçim almasına yol açtı. Fransa'da feminizm, bilime, yükselen kapitalizmin entelektüel dünyasına ve kurama kuşkuyla karşı çıkmak yerine, kadınlardan yana akıl yürütmeyi denedi. Aydınlanma çok yönlüdür. Deneyle gösterilmediği sürece, herhangi bir şeyi gerçek saymanın akıllıca olmayacağı ve bilgiyi birçok parçaya bölmekle, ne kadar geleneksel ve yerleşik olursa olsun, gerçekliğin en karmaşık yönleri hakkında bile tümdengelimli bilgiye, düzenli ve akılcı yoldan adım adım ulaşılabileceği varsayımı yayıldı. Böylece, kadınların ikinci plana itilip baskı altında tutulmasını sorgulayacak yeni zeminler belirdi. Uygun bir ortam ve eğitim söz konusu olduğunda insanlar evreni kavrayabiliyorsa kadınlar neden buna dâhil olmasındı ki? Descartes'ın izleyicisi Matmazel de Gournay *L'Egalité des Hommes et des Femmes*'da (Kadın-Erkek Eşitliği) kızların aşağı düzeyde olmasının, sınırlı eğitimlerinden kaynaklandığına inandığını belirtti. Bu "akılcı" feminizm, sadece ayrıcalıklı kadınların sözcülüğünü üstlenen Rönesans geleneğini sürdürse ve iddialarını/taleplerini burjuva erkeğin gelişen dünyasında rekabete sunsa da, siyasi olarak, dinsel yeryüzü cenneti vaadinin (kıyametten önce bin yıllık barış ve refah dönemi vaadinin) bir tadımlık özgürlüğüne kıyasla daha etkiliydi. Üst sınıftan seçkin entelektüellerin bu dünyaya girme ve kabul görme talebi şiddetli bir dirençle karşılaştı. Yine de kısa vadede bakıldığında, insan ile doğal çevre arasındaki ilişkinin dönüşmesi tasavvuruyla karşılaştırıldığında, bunun gerçekleşme olasılığı daha yüksekti. Kabul görme talebi, özgürlük tasavvuru kadar uzak görünmüyordu.

Bu türden feminist yazın İngiltere'ye Milletler Topluluğu döneminde girdi ve özgürleşmeye dair fikirlerin dinsellikten arınmasına katkıda bulundu. On yedinci yüzyılın sonuna doğru, aklın "yetke"si ve "sağduyu" konusunda kadının "erkek kadar iyi"[11] olduğu görüşü tartışılıyordu. Kadın hakları, kadınlar Tan-

rının özel hizmetkârları ya da Yael'in kızları olduğundan değil, kadınları akıllı varlıklar yapma talebiyle haklı gösteriliyordu. Bir kadının akılcı yaradılışı çoğu zaman ek bir nitelik sayılıyordu. Defoe, kadınların erkeklerine uygun yoldaşlar olması gerektiğini savunmuştu.

Erkeğin değerinin, serbest piyasada zekâsıyla kendine biçtiği fiyata dönüştüğü bir dönemde, kadının değerini ölçmek daha güçtü. İş piyasasında rekabete girmesi kısıtlandığından, kadının cinsellik piyasasında iş görmesi bekleniyordu. Ya mallarını, evlilik sözleşmesinin güvencesiyle satışa çıkarabilir ya da sermayesini *Moll Flanders** ile yan yana kaldırımda sunabilirdi. Öbür metalar gibi kadınlar da, ticaret akışına tabiydi ve arz talep yasalarınca yönetilirdi. Steele'in *The Tender Husband* (Nazik Koca) romanındaki bir karakter, kadının değerini satış fiyatına göre biçer. "Ama birader kadına çok yüksek değer biçmişsiniz. Savaş kadınların fiyatını düşürdü. Aklı kısa eteği uzunlar, bütün ülkeyi istila etti, kızlarımız elimizde kalıyor... Kızlar uyuşturucudur, azizim, sadece uyuşturucu."[12]

Yeni birikim sahipleri, tıpkı araziye yatırım yapar gibi kadınlara para yatırdılar. On sekizinci yüzyılın başında evlilik sözleşmesi, sarmal hareket eden bir şekle büründü. Kızları olan bir aile, kentte para yapmış küçük toprak bir sahibini zarara sokabilirdi. Kızların satışında ve buna karşı artan dirençte, ailesel iki kavram birbiriyle çekişiyordu. Bunların biri, evliliğin bir çıkar ve kazanç meselesi olduğu zengin mülk sahiplerinin dünyasından, öbürüyse, artık yeterince büyüyüp kendinden memnun hâle gelen küçük insanların püritenliğinden geliyordu. Birey olarak insanın değerine ilişkin eşit derecede karşıt kavramlar birbiriyle çatışıyordu. Bunlardan biri, bireyin içten gelen bir değere ve şerefe sahip olduğunu savunurken, öbürü bu değeri, ister mal ister mülk olsun sermayeyle daha kesin biçimde ölçüyordu. Ancak kadınlara özgü çaresizliği belirleyen en temel etken, ayrıcalıklı olanların üretim dışı bırakıl-

* Defoe'nun 1722'de yayınlanan romanının ana karakteri. *-ed.*

masıydı. Burjuva erkeği aristokrasiye özgü başıboşluk karşısında, kendi çalışkanlığını ve faydasını savunarak işi sayesinde kendini haklı çıkarırken, karısının yaşamı giderek daha faydasız hâle geliyordu. Kapitalizmi burjuva kadınları yapmadı, sadece bunu yapanlara bağlanmakla yetindiler ve faaliyette bulunan erkeklerinin sırtından geçindiler. Kadınların çeyizi erkeğin birikimine katkıda bulundu. Bedenleri erkeğe süs, oyuncak ve ayna hizmeti verdi. Kadınlar rahatlamaya yarıyordu.

Kadının doğal yararsızlığının etrafında inceden inceye bir efsane oluştu. Dişi yaratıkların çaresizliği, havailiği ve mantıksızlığı ileri sürülüyordu. Kadınların asıl güçsüzlüğü, müşfik bir babacanlık örtüsüyle gizlendi. Efendileri, onların iyiliği için kadınları şefkatle koruyordu. Kadınlar, erken kapitalizmin sert rekabetçi dünyasıyla yüzleşebilmek için fazlasıyla zayıftı. Lord Chesterfield'in dediği gibi, kadınlar "koca birer çocuk"tu. Şefkatli olmakla dalga geçen bir dünyayla karşı karşıya kalan erkekler, cömertliklerini evdeki gözdelerine gösterdiler. Kadınların bağımlılığı, erdemli ve iyi olabilmelerini sağladı. Kadınlar, hayal kırıklığına uğramış insanlığın nesnesi hâline geldiler ve bu süreçte erkeklerin kendileri için talep ettiği bağımsız insan benliğiyle hareket etmekten mahrum kaldılar.

Bunun başka boyutları da vardı. On sekizinci yüzyılda, dizginsiz bir cinsellik ya da doğallığı dışa vurarak bütün toplumsal gelenekleri yıkan, dinin, ailenin ve siyasal düzenin kutsallığını küçük gören pornografide, erkekler kadınlara daha farklı bir biçimde nesne muamelesi yapıyordu. Pornografi, gereksinimleri, arzu nesnesinin insani tepkisini yadsıyan insanlar arasındaki bir ilişkiye dayanır. Pornografi on sekizinci yüzyılda giderek daha yüksek bir öz-bilince sahip olan üst sınıftan erkekler için bir kaçışı, duyumsayan mutlak benliğin hiçbir şey duyumsamayan mutlak benlikte kendini arayışını temsil ediyordu. Kapitalist birikimin düzene girmiş bireyciliğiyle tuhaf bir bağı bulunan bir çeşit anarko-sadist bireycilikle ilişkilendiriliyordu. Bunun doğa, anarşi, enerji ve yıkım ile bağı, görünürde, en çok burjuva duyarlılığını tehdit ediyordu.

Mahremiyet kavramını açıkça yadsıyordu. Orta sınıfın beğenisine hitap etmek yerine, yığınların ve aşağı tabakadan insanların arzularını okşayan sınıf kimliğini yitirmiş (deklase) demagoglara ya da işe yaramaz aristokratlara aitti. Fransa'da burjuva aydın topluluklarının, on yedinci yüzyıla ait pornografik bir yapıt olan *Ecole des Filles*'e (Kız Mektebi) karşı çıkışı ile Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na destek vermeleri arasında bir bağlantı vardı. Daha sonra, de Sade'ın kariyeri de benzer bir karşı çıkışı ortaya koyar. Oysa aslında insana özgü şiddet ve yok etme duygusunun, acı duyma arzusunun gerçekliğini kabul ederken, pornografi bunu yalnızca düşsel düzeyde ifade ediyordu. Bencilliği ve başkalarına hükmetme gücünü, insanlığın en temel niteliği sayan ve bunları sanayinin ve aile düzeninin hizmetinde evcilleştiren burjuvaların ikiyüzlülüğüne meydan okuyordu. Ama bencilliğe ve hükmetmeye cinsel ilişkilerin temeli olarak asla meydan okumamıştı. Nasıl okuyabilirdi ki? Eğer kadınların bilinçli katılımı olsaydı pornografinin kendisi sorgulanırdı. Kadınlar açıkça ve bağımsızca zevk alsalardı cinsel tahakküm sağlayan o aksesuarların (seks oyuncaklarının) çoğu ortadan kalkardı. On sekizinci yüzyıl pornografisinin bakirelerden hoşlanması şaşırtıcı değildir. Bakirelerin güçsüzlüğü aşikârdı. "Nemfoman" sözcüğünün ilk kez 1775'te kullanılması da şaşırtıcı değildir. Heyecandan çılgına dönen klitoris bastırılmalı, evcilleştirilmeli, disipline sokulmalı ve kendi imkânlarını bilmeyi öğrenmeliydi.

Oysa kadınların büyük çoğunluğu ne korunmaya, ne de pornografiye uygundu. Onlara göre nefretin maskesi ve kisvesi yoktu. En zor angaryaların ve en düşük ücretli işlerin gönül rahatlığıyla yoksul kadınlara ayrılması beklenirdi. Kadının "değer"i böylece ince bir hesapla erkeğin "değer"ine ayarlanırdı.

Henüz hiç kimse kadınların geniş kesimini savunmuyordu. Ama ciddi ve düşünceli kadınlarla erkekler, ayrıcalıklı kadınların yaşamının değersizliğini ahlaki açıdan sorgular hâldeydi. Fransa'da Fénelon, iyi ailelerin genç kızlarını, geçimlerini sağlayabilmeleri

için hazırlamayı hayal etmişti. Mary Astell 1694'te *A Serious Proposal to the Ladies*'te (Hanımefendilere Ciddi Bir Teklif) şöyle soruyordu, "Bu dünyada bahçedeki laleler gibi yaşamaktan, güzel görünüp işe yaramamaktan nasıl memnun olabiliyorsunuz?"[13] Astell, kadın akademisi ülküsünü destekleyen en ayrıcalıklı kadınlardan bir kısmını çevresinde topladı. Bir şey olma, kendi adınıza bir işinizin olması fikri kapitalizmin gelişimine çok uygundu. Ama bu yeni faaliyet dünyasına giriş yüksek sınıftan kadınlara kapalıydı. Bunun sonucunda eğitim, özgürleşmenin odağı hâline geldi. Yeni kadını yaratmanın yolu oydu. "Bizim de aynı kitaplarımız olsaydı, zihinlerimizin de bedenlerimiz kadar bereketli olduğunu görürlerdi."[14] Bu, feminizmin yinelenen bir teması olacaktı. Eğitim dışı bırakılmak, kadınların geri plana itilmesi konusunda ayrıcalıklı kadınların ihtiyacına uygun bir açıklama sağlıyordu. Bilgiye ve eğitime ulaşabilmek, bunun üstesinden gelmenin en aşikâr yoluydu. Erkek egemenliğinin dışarıdaki kapalı dünyasına giden yolu açıyordu.

İlk feministlerin burjuva erkeğiyle rekabet konusunda, yalnızca erkeklerin değil başka kadınların da direnişiyle karşılaşan ve engellenen özlemleri, erkeklerin değerlerinden daha kapsamlı bir köktenci dürtüye sahipti ve ezilenlerin ortak davasıyla iç içeydi. Bütün bunlar hâlâ ahlaksal gözlemle sınırlıydı ve kadınlar uygulamada eyleme dökülecek donanıma asla sahip değildi. Bu aşamada bir feminist *hareket* düşünülemezdi. Ama Mary Astell'in şu sözleri, "Güçsüzleri savunmak...cömertçe bir girişim gibi görünmüştü,"[15] daha sonraları kadınların özgürlüğünü bütün insanların özgürlüğüne bağlayan feminist düşünce eğiliminin ipucunu veriyordu ve feminizmin bu çizgisi, sınırlı sayıda ayrıcalıklı kadının mevcut toplumsal duruma dâhil edilmesi vurgusuyla nihai olarak bir çelişki barındıracaktı.

Dışlanma gerçeğiyle yüzleştikten sonra, mesele, bundan kimin sorumlu olduğuydu! On sekizinci yüzyıl başında feminizme yeni bir akım katıldı –erkeklerin küçümsenmesi. 1739'da yazan "Sophia", aklın hâkimiyetini küçük düşürücü bir tarzda kullandı.

"Bizim de aklımız var ve şükürler olsun, erkeklerin birer vahşi olduğunu görebiliyoruz."[16] Burjuva erkeğini gözlemleyerek gördüklerini eleştirdiler ve onun özelliklerini genelleştirip bütün erkekler hakkında yargıya vardılar. Kadınlar, olmak istedikleri şey için neden erkekler gibi varlıkları ölçüt almalıydılar ki? Neden kendi ölçütlerini koymuyorlardı? Ne de olsa erkekler ya budala ya da riyakâr değil miydi? Hepsi kadınlara yalan yere söz vermez miydi? Görkemli ahlak perdesinin ardındaki bu para düşkünlerinde, gerçek duygular, gerçek yardımseverlik, gerçek asalet ne gezerdi? Kadın akademilerinde okuma yazma öğrenip "başarı" elde eden, boş zamana sahip birçok kadın, kendilerine doğru olarak kabul etmeleri öğretilen meseleler hakkında durup şöyle bir düşünmüştü. Sözleşme koşulları neden bu kadar eşitsizdi? Mahremiyet neden eşlerden biri için bu kadar gerekliyken, öbürü için geçersizdi? Sözleşmeye ilk baştan biçim veren kimdi? Kadının iffetiyle mülkiyet güvencesinin ilişkisi neydi? Birey olarak kadının, evlilikle getirilen mal mülkle ailenin büyümesini sağlayan akraba ilişkilerine karşı, kendine koca seçme hakkı yok muydu? Kendi benliğinden dilediğin gibi sıyrılabilme hakkını içeren eski püriten anlayış yeniden canlandı. Masum kahraman kadınlar, erkeklerden masumiyet talebinde bulunmaya başladı. Bu, onların eşitlik talep etme yoluydu. Kadın için doğru olan erkek için de doğru olmalıydı (yine de kimi zaman kadınlar bir çapkını yola getirmekten memnun olurdu). Bütün bu ikilemler, iyi eğitim görmemiş ama okuryazar kadınların hevesle okuduğu o dönemin romanlarında açıkça görülebilirdi.

Richardson'un kitabı *Clarissa Harlowe* bu ahlaksal başkaldırının ileri bir aşamasına işaret eder. Clarissa, ailelerin kararlaştırdığı bir evliliğe direnir, tecavüze uğramasına rağmen "saf" kalır ve "insanlığın bir yarısının öbür yarısına acı çektirmesi ve acı çektirirken de aynı zamanda acı çekmesi"yle ilgili genel düşünceleriyle başından geçenleri daha da genişletebilir. Kadın aşağılanıp ezilmekle kalmamış, vahşi davranmaya itilen erkek de

gerçek erkekliğini yitirmiştir. Feminizm yalnızca kadınlar için yeni bir umudun ortaya konması olarak kalmaz, tüm insanlar için yeni türden bir dünya umudu da barındırır. Gelgelelim Clarissa durumunu ancak hayatın acı bir cilvesi olarak kavrayabilir. Kadınlar, hâlâ içinde bulundukları durumun açıkça değişmez olmasından yakınırken işlerin bir şekilde iyileşeceğini umabilirler. Clarissa'nın dış dünyada başvurabileceği hiçbir yer, dışarıdan dayatılan o yabancı "ahlak" anlayışının dayanaklarına hiçbir karşı çıkma yolu yoktur. Tek sahip olduğu şey, iç sesidir. Bütün yapabildiği, durumunu tinsel yönden aşmaktır. Ailesi ve Lovelace ile mücadeleye zorlanır, çünkü onlar, kendileri açısından temel oluşturan bir şeyi yok etmeden Clarissa'ya özgürlük tanıyamazlar. Clarissa'nın henüz bir çıkış yolu, ikileminin hiçbir toplumsal çözümü yoktu –buna rağmen, Richardson ile mektuplaşan bir kadın, öyküsünden çıkarılabilen kimi köktenci anlamları işaret etmişti. Leydi Bradshaigh, toplum kurallarının erkeklerce "zorbalıklarını meşru göstermek için"[17] konulduğunu ilan etti ve kişisel ilişkilerde eşitliği savundu.

Direnme yerine uzlaşma dürtüsü çok daha güçlüydü. Kimi kadınlar eğitimi, kendilerine ayrıcalıklı bir sığınak bulmakta kullandı. Bu eğitimli kadınlardan kimileri, ilk "Mavi Çoraplılar",* erken dönem feminist fikirlere katkıda bulunurken, kimileri de başka kadınların özlemlerini büyük bir husumetle karşılıyordu. Salonların küçük dünyasında, erkeklerin saygısının ve hamiliğinin tadını çıkarıyorlardı. Bu kadınların durumu, köleci toplumda tek istediği aşağı sınıftan bir beyaz sayılmak –ve böylece beyazlar gibi korunmak– olan melez hizmetçinin durumuna benziyordu. Erkek, kadını kalesine yalnızca anahtarı kimseye vermeyeceğine güvenirse kabul ederdi. "Mavi Çoraplılar"dan biri olan Mrs. Barbauld kadınlara şöyle öğütler veriyordu: "En iyi, en tatlı saltanatınız memnun etmektir."[18]

---

* On sekizinci yüzyılın okumuş aydın kadınlarına verilen ad. *–çev.*

Kadınların büyük çoğunluğu için, mantıklı davranmanın ya da gönlünü hoş tutmanın kendilerine herhangi bir yarar sağlaması pek de mümkün değildi. Onların tarihi hâlâ büyük ölçüde bilinmemektedir. Hep geri planda kalmış, durağan ve değişmez öğeler olarak görülmüş, tamamen edilgen sayılmışlardır. Aslında itaatkâr değillerdi. Ama direnişleri onları, üstlerinin gözünde aynı anlama gelen suça ya da cinsel "ahlaksızlığa" sürüklüyordu. "Onlar"ın dünyasına başkaldırmak kişisel bir meseleydi, ıstırap verecek ölçüde dar bir çerçevede elden geldiğince hareket etmeye çabalayabilirdiniz: İnatçı kadınlar sürekli Yoksulluk Yasası'ndan yardım talep ediyor, cinsel temasla geçen hastalıklara yakalanıyor, çocuk doğurmaya kiliseye geliyor, kent dışına sürülerek çitlerin altında ya da nakliye arabalarında doğuruyorlardı. Onların protestoları müşterek bir biçimde on sekizinci yüzyılın gıda isyanları arasında sayılmıştır, bu isyanlarda yoksullar, geleneksel bir biçimde, ihtiyacı kârdan önemli gören, eski cemaati yeni devletin karşısına koyan kapitalizm öncesi ahlak ekonomisini savunmaya çalışmışlardır. Kadınların tüketimle yakın ilişkisi, bu ayaklanmalarda önde yer aldıklarını gösteriyordu. Bu acil ihtiyaçlar karşısında, çok az kadının erkek üstünlüğünü düşünecek boş zamanı vardı. Ne de bu üstünlük, erkeklerinin onlarla ilişkisinde bedensel güç dışında belirgindi. Direnişleri, yeni sanayi ve ticaret türlerine karşı bir savunmaydı ve ayrıcalıklı kadınların oluşturduğu dar bir çevrede gelişen feminist bilinçten tümüyle kopuklardı. Yoksul kadının durumunda, eğitim talebi ya da faydalı olma hakkı anlamsızdı. Kendi ilgi alanını daha çok, erkeğini, kapitalizmin emekçiler arasında geliştirmeye çalıştığı ölçülü ve ayık olmayı, tutumluluğu, sıkı çalışma düzenini ve içmekten kafayı bulma günü sayılan "Saint Monday"den (on dokuzuncu yüzyıl öncesinde işçiler Kutsal Pazartesi işe gitmezdi) uzak durmayı kapsayan erdemler konusunda yüreklendirmekle bir sayardı. On sekizinci yüzyılın sonunda Sheffield'li bir bıçakçının karısı kocasını söyle paylıyordu:

Canın çıksın Jack, gözlerini oyayım
Rezil ayyaş bir hayat seninki
Çalışmak yerine burada oturmuş
İçki şişeni koymuşsun dizine;
Lanet olasıca, sen aylak dolaş
Ben de senin kölen olayım.

Kadınların birer tüketici olarak önemi artmıştı:

Baksana yeni aldığım korseye
Bak güzelim yeni ayakkabılara
Elbisemle eteğim neredeyse erimiş
Çorabımın kaçmadık yeri kalmamış...

Ama yaptırımlar gayet gelenekseldi:

Bilirsin, kavga gürültüden nefret ederim
Ama ne sabunum ne de çayım kaldı;
Cehennemde yanasın Jack, bırak şu içkiyi
Yoksa artık benimle yaşamayasın.[19]

Kadınların erken kapitalizmin etkilerine ilişkin ortak bir deneyimi yoktu. Bu dönemin sonuçları çeşitliydi ve farklı kadın topluluklarını oldukça belirli biçimlerde etkiliyordu. Birleştirici bir feminist bilinçten çok, çıkar ve beklentilerde farklılaşmaya yatkındı. Feminizm bu aşamada, hâlâ küçük bir kadın topluluğunun özlemi ve düşüncesiydi; bir hareket olasılığı hiç yoktu. Feminizm ile tümüyle değişmiş bir dünya düşüncesinin ilişkisine gelince, bu, pek de görünür bir durumda değildi. Ortaya çıktığında ise, devrimci bir programdan çok mistik bir bakış gibiydi. Kendi çelişkilerinin kapanına sıkışmıştı. Bu hayatta erkek egemenliğine meydan okumanın tek yolu, öbür dünyada Tanrının hizmetkârı olarak kehanette bulunmaktı; pratikte bir ilerleme kaydetmenin tek yolu ise, erkeklerin yasaklanmış dünyasına girmeyi denemekti. Kadınların saygın ve onurlu olabilmesinin tek yolu, kadınlıklarını inkârdan, kadın olmamaktan geçiyordu. Bakire ya da "Mavi Çoraplı", kendisini öbür kadınların dışında tutuyordu. Öbür kadınların onlara biraz kuşkuyla bakması hiç de şaşırtıcı değildi. Üst sınıfların

kadını bir işe yaramamaktan yakınırken, alt sınıfların kadını işe yaramanın tadını çıkarıyordu.

Öte yandan, bu çelişkiye ve kadınların durumundaki farklılıklara rağmen asıl saldırı zemini on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda oluşturuldu. Zemini oluşturan öğeler erken kapitalizm değerleriyle yakından ilişkiliydi. Yetkenin sorgulanması, siyasi eyleme yol gösterici olarak bireysel sorumluluk ve vicdan fikri, eylemliliğin yükselişi, dış dünyanın denetimi ve değişimi kavramı ile bu değişimlerin sırasıyla insanların karakterini etkilediği çıkarsaması, kadınları olduğu kadar erkekleri de ilgilendiriyordu. Fark, erkeklerle kadınların üretimle ilgili maddi durumlarından kaynaklanıyordu. Gerçekten de, kadınların değişimleri kendi zorlu durumlarına uygulamaya çalıştıklarında ortaya çıkan keskin muhalefet şunu gösteriyordu ki, kadınların cüreti ya da haddini bilmezliği, erkeklerinin köktenci cüretkârlığından çok daha patlamaya hazırdı. Erkeğin dünyasını istilaya kalkışan burjuva feministi aslında üreme ve çocuk yetiştirme alanını kadınlara, üretim alanını erkeklere ayıran işbölümünün temelini tehdit ediyordu ve böylece erkeğine yatırım yapma konusunda kararlı bir çaba geliştirmeyi riske atıyordu. Ailenin iş hayatından ayrışması kapitalizm öncesinde yaşanmıştı ama sanayinin boyutları büyüdükçe bu ayrılık en açık ve belirgin biçimiyle ortaya çıktı.

2. BÖLÜM

ÜTOPYACI ÖNERMELER

Kadınların eğitimi her zaman erkeklerinkiyle bağlantılı olmalıdır. Bizi memnun etmeli ve faydalı olmalı, onları sevmemizi ve saymamızı sağlamalı, gençken bizi eğitmeli, büyüdüğümüzde bize bakmalılar; öğütler vermeli, bizi teselli etmeli, yaşamımızı kolaylaştırıp güzelleştirmeliler. Bunlar kadınların her zamanki görevleridir ve bebeklikten itibaren öğretilmelidir.

J. J. Rousseau, *Emile*

Bir süre sonra farkına vardım ki dile getirdiğim duygular alay konusu oluyordu ve sanki bir kadının zeki olması uygun değilmiş gibi zekâm susturuluyordu. Böylece bütün hissettiklerimi içime gömdüm. Asıl tabiatımı gizlemeyi erkenden öğrendim ve doğal duyarlılığımı körelttim. Yalanım yakalanınca, asla açıklama yapmadım ya da özür dilemedim. Sustum... Eskiden olduğu gibi şimdi de eminim ki bütün toplumsal kurumlarca kurban edilen kadınlar, eğer duygularını yansıtırlarsa ve herhangi bir biçimde kendilerini denetleyemezlerse ıstırap çekmeye mahkûmdurlar.

Delphine'de Madame de Vernon'un sözleri
Madame de Staël'in romanı

Utanç tümüyle yapaydır. O olmasa çok daha iyi olurduk. Kadınlar anladıkları için kızarırlar... Nezaket, zavallı narin güzelleri köleleştirir... Ben kölelikten nefret ederim: *Vive la liberte* (Yaşasın Özgürlük). Kadın hakları savunucusuyum ben. İstediğinizi söyleyebilirsiniz, var olan toplum düzeni kökten yanlış. ... Dünyayı iyileştirmek için ne yapacağımı soracak olursanız, söyleyeyim: Her iki cinsin de her şeyden gerçek adıyla bahsetmesini isterdim. Örtüler, ister süslü ister zevksiz olsun, ister nemli ister kuru olsun, dünyanın en uygunsuz şeyleridir.

Maria Edgeworth'ün 1808 tarihli romanı
Belinda'da karikatürleştirilmiş devrimci kadın Harriet Freke

> Fahişelik, evliliğin ve onun getirdiği yanlışlıkların yasal ürünüdür... Bir kadın o şaşmaz doğasının dürtülerine uymuşsa, toplum ona acımasız ve sonsuz bir savaş ilan eder. Kadın uysal bir köle olmalıdır, asla misilleme yapmamalıdır; zulüm onların, katlanma görevi kadının hakkıdır. Toplum kendi yarattığı suçlulardan intikamını alır.
>
> Shelley, *Queen Mab* (Kraliçe Mab) Üzerine Notlar, 1813

> Emekçiler, babalarınız 1791'de ölümsüz İnsan Hakları Beyannamesi'ni imzaladılar ve bugün kanun önünde özgür ve eşit erkekler olmanızı o muhteşem Beyanname'ye borçlusunuz. Bu büyük başarıdan dolayı babalarınız onurlandırıldı ama siz 1843 yılının erkeklerine bundan hiç aşağı kalmayan bir görev düşüyor. Sıranız gelince Fransa'daki son köleleri de serbest bırakın; Kadın Haklarını beyan edin ve babalarınızın kullandığı sözleri kullanarak söyle deyin: "Biz Fransız proletaryası, elli üç yıllık bir deneyimden sonra kadınların doğal haklarının dünyanın talihsizlikleri yüzünden görmezden gelindiğine ikna olduğumuzu ve Anayasamıza kadınların kutsal ve geri alınamaz haklarını dâhil etmeye karar verdiğimizi bildiririz. Erkeklerin tadını çıkardıkları özgürlüğün ve mutlak eşitliğin eşlerimize ve annelerimize de tanınmasını isteriz."
>
> Flora Tristan, *L'Union Ouvriere*, (İşçilerin Birliği) 1843

Fransız Devrimi'nde, ayrıcalıklı kadınların feminist özlemleri ile ayrıcalığı olmayanların toplu eylem gelenekleri karşı karşıya geldi. Birbirlerine tedirgin bir gözle baktılar ve asla kaynaşmadılar. Ama her iki taraf da, biraz özgürlük, biraz eşitlik ve kardeşlik, biraz da devrim anılarıyla renklendi. Artık hiçbir şey eskisi gibi olamazdı. 1789'da Normandiya'da kadınların ücretlerle ilgili ayaklanması, Grenoble'de halktan kadınların, din adamları, soylular ve halkın birlikte toplanmasından yana harekete geçmesi, kadınların da yönetime şikâyet sunma hakkı talebinde bulunması, daha iyi sağlık hizmetleri ve eğitim, mesleklerin erkek rekabetinden korunması, kadınların fırıncı ve karısıyla yüzleşmek üzere Versaille'ya yürümesi, boşanmaya ve fahişeliğe ilişkin el ilanları ve dilekçeler, bütün bunlar faaliyet ve bilinç düzeyinde çok önemli bir hızlanma yaşandığını gösteriyordu.

Öte yandan kadınlar söz konusu olduğunda "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" kavramları oldukça belirsizdi. Evet, aydınlanmacı düşünürler, açıkça görülen doğal özelliklerin değişmezliğini sorgulamışlardı ve yüksek sınıftan sınırlı sayıda kadının eğitim görerek meslek edinmesini savunmuşlardı. Oysa devrimci ideolojinin başka bir türü daha vardı. İnsanın maddi çevreyle uyumlu bulunduğu doğal duruma ilişkin Rousseau'nun fikirlerinin, önemli özgürleştirici etkileri oldu. Böylece devrimciler, yetke ve geleneklere, hisleri ve duyarlılıklarıyla karşı çıkabiliyordu, bireysel cinsel aşka dayalı birliktelikleri savunuyor ve var olan toplumsal kurumların ezici mekanik çarkına karşı insan potansiyelini destekliyorlardı. Ama doğrudan uygulandığında, Rousseau'nun fikirleri kadınların entelektüel ve yaratıcı hedeflerine açıkça karşıydı. Düşünür, kapitalist toplum örgütlenmesinde kadının da bir yere sahip olma hakkını ileri sürerken, püritenliğin dinsel öğütlerinden çok daha etkili ve bilgili bir savunma yapıyordu. Kadınlara erkek dünyasının "doğal olarak" dışsal, kadınınkinin ise içsel olduğunu söylüyordu. Böylece kadın, yalnızca ruh, Tanrı, politika ve üreme meseleleriyle ilişkisinde değil, bütün dış dünyayla ilişkisinde itaat etmeyi öğrenmek zorundaydı. Doğanın bir parçası diye tanımlanıyordu. Kadının eğitimi, onu kendi isteğine göre hareket etmek yerine erkekleri besleyip onlara hizmet etmek için donatmalıdır. Doğal tatmini sadece bu görevinde sağlayabilir.

Kadınların "doğası" konusundaki bu görüş, romantik akımın tutucu yanını yansıtır. Kapitalizme karşı sanatsal ve kültürel başkaldırıya bakıldığında, kadınların özgürleşmesi konusunda hayli belirsizlik vardı. Bir anlamda, romantizm insanların baskıcı kurumlardan kurtulmasını ve gerçek benliklerine kavuşmasını talep ediyordu ve böylece kadınlar için yeni bir hayat vadediyordu. Öte yandan, erkekler sürekli geçmişe bakıp masum bir uyumun yaşandığı altın çağı arıyor ve kadını soylu ilkel diye yüceltiyorlardı. Bunun yanı sıra hep bir korku öğesi vardı. Doğa denetlenmeliydi. Evcilleştirilmiş romantizm, kadınların evdeki çaresiz, duygusal ve

isterik melek rolünü başarıyla içselleştiren ve kapitalist toplumun işbölümüne çok iyi uyum sağlayan bukleli ve boneli, bebek yüzlü narin kızlar üretti. Kadın dua edip çalışırken olduğu kadar, eğitim görürken de erkeğin nesnesiydi ve onun tarafından arzuyla incelendiğini hissetmeliydi. Kendini erkeğin gözüyle görüyordu. Kendini erkeğin gereksinimleri ve başarılarıyla bağlantılı tanımlıyordu. Bunun karşılığında şımartılıp korunuyordu. Erkeğin bakışından zevk alırken, o gözlerde erkeğin yansımasını görüyordu. Ancak onun sayesinde var olabiliyordu. Erkek kadının aracısıydı, kadından ve para ilişkilerinden daha önemliydi, kadını mülkünü korur gibi koruyordu, Tanrı ile kadının aracılığını yapıyor ve kadını kendi zevki için eğitiyordu. Kadını kendi düşüncesine göre biçimlendiriyordu. Yitirdiği doğallığı kadında arıyordu. Kadının sahip olduğunu tahayyül ettiği içgüdüsel/sezgisel duyarlılığı takdirle karşılayarak, onun kendisinden korkmasını sağlıyor, bu korkuyu ona yüklüyordu. Son olarak, kadının erkeğe duyduğu boyun eğme arzusunu yüceltiyor, ona bunun kadınsılıkla aynı şey olduğunu anlatıyordu.

Bu romantik kadın kültü, on dokuzuncu yüzyıl boyunca çeşitli biçimlerde sürüp giden ve bugün de hâlâ zaman zaman görebildiğimiz karmaşık ve yaygın bir fenomendir. On dokuzuncu yüzyıl başında herkesin doğal haklarını talep ettiği bir dönemde, kadınlara boyun eğişlerini "doğal" karşılamayı öğretmekte özellikle etkiliydi. Egemen konumdaki bir topluluk, baskı altında tuttuklarını güçsüzlüklerinden memnun olduklarına ikna edebildiği ve onlara bir güçlülük hayali sunabildiği müddetçe güvencededir. Beyaz adamın kontrolünün asıl temeli, kasları yerine parası ve kurnazlığı olduğu zaman, John Henry kendi bedensel gücünden gurur duyarak ölür. Erkekleri toplumsal ilişkilerin ekonomik temelini yaratırken, Rousseau'nun kaleme aldığı türden kadın kahramanlar doğal özgürlüklerini ve duyarlılıklarını geliştirirler, ki bu özellikler bir zamanlar söz konusu toplumsal ilişkiler açısından imkânsız, geçersiz ve gereksizdi; misafir odasına özgü beceriler

ve sera bitkileri gibi korunurlardı. Kadınlar öylesine mükemmel sömürgeleştirilmiştir ki birbirlerine polislik yaparlar. Ayrıcalıklı kadınların bu dünyada maddi kazançları vardı. Yaşlı kadınlar gençlerin arasına karışıp onlara erkeklerini idare etmeyi öğretirdi. Başlangıçta devrimci feministler karşılaştıkları direnç yüzünden şaşkına döndüler; özgürlük ve eşitliğin kendilerine ait olduğuna safça inanmış, erkeklerine güvenmişler ve "kardeşlik"* sözcüğünün taşıdığı uyarıyı unutmuşlardı. Davalarını sabırla ve incelikle savundular. 1789'da Meclise yazdıkları dilekçede kadınlar erkeklere şöyle seslendiler; "Geçmişin bütün önyargılarını yok ettiniz ama krallığın nüfusunun yarısını meslekten, mevkiden ve onur duymaktan dışlayan ve en önemlisi sizin aranızda oturma hakkından mahrum bırakan en eski ve en yaygın önyargının kalmasına izin veriyorsunuz."[1]

Nasıl olmuş da, devrim siyahi köleler de dâhil olmak üzere en aciz, en hor görülen kesimlere uygulanan baskıyı kaldırmış ama milyonlarca kadını hâlâ erkeklerinin boyunduruğunda bırakmıştı. Yurttaş Claire Lacombe, kapıldığı heves ve güvenle, 1793'te devrimci kadınlar kulübünde, kadınları evin dar alanına mahkûm eden ve insanlığın yarısını soyutlanmış edilgen varlıklara dönüştüren önyargının artık var olmadığını açıklamıştı. Bu önyargının daha dirençli çıkabileceğinin ve varlığını sürdürme kapasitesinin hakkını teslim edebilseydi, çok daha akıllıca davranmış olurdu. İyimserliği temelsizdi. Condorcet gibi az sayıdaki birkaç kişi dışında, Robespierre, Marat ve Hébert'in de dâhil olduğu çoğu erkek, kadınlar için etkin bir siyasi yaşamın doğal olmadığını düşünerek buna karşı çıktı. Kadınların eş ve ana olarak devrime daha geleneksel yollardan hizmet etmesi gerektiğine inanıyorlardı. Napolyon bu fikirleri tamamen kabul etmişti ama üremenin ulusal ayrıcalığını, metreslerine tanımıştı. Feministler yalnızca küçük bir azınlıktı. Birinci İmparatorluk döneminin kadınları Napolyon'un

* İngilizce ve Fransızca biraderlik sözcüğü de kullanılır. *–çev.*

sarayında yarı çıplak salınıp gezer ya da portrelerinin yapılması için isteksizce bir koltuğa uzanırlardı. Göğüsler açıkta bırakılır ve beklenti içinde kabarırdı. İçi görünen giysilerini, bedenlerine yapışması için ıslatırlar ve doğal kıvrımlarını ortaya çıkarırlardı. Doğal cereyanlardan etkilenip titreyerek hastalanmışlardı. Kimileri bu doğal olmayan doğa fikrinin peşinde ölmüştü bile.

Ama Napolyon'un özellikle nefret ettiği, devrimci entelektüel kadınların hiç beğenmediği yönlerini kendinde birleştiren bir kadın, hayat dolu özellikleriyle günümüze kadar geldi. Madame de Staël devrimin çeşitli rejimlerinde yaşadı ve Bonapart'a kişisel bir edebî gerilla savaşı açtı. Politik olmadığını rahatlıkla ileri sürüyordu ama onun salonundaki toplantılarda genç adamlar Bonapart'a gülüyordu. *Delphine* ve *Corinne* gibi romanlarında kendi üstünlükleriyle övünen kadınlar, kendilerini ifade etmelerine izin vermeyen bir toplumla çelişkiye düşüyordu. Doğal sağduyuyu kadın haklarını savunmakta kullandı. Madame de Staël, Rousseau'yu, tıpkı başkalarını kullandığı gibi etki uyandırmak için kullandı. İşine gelenleri çekip çıkararak gerisini görmezden geldi. Ancak, onun görmezden geldiği bu "gerisini", Napolyon'un Yurttaşlık Yasası hayata geçirdi. İmparator kadınlara yerlerini sertçe bildirmeyi düşünmüş olmalıydı.

Öte yandan, aynı devrim bağlamında dikkate değer bir kadın, dikkate değer bir kitap kaleme aldı. Mary Wollstonecraft'ın *Vindication*'ı (*Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* ya da kısaca "Gerekçelendirme") geçmişin çözümlemesini öylesine yoğun sunan, o anki deneyimi öylesine yoğun ve zekice anlatan kitaplardan biridir ki gelecekte insanların düşüncesinin temelini kalıcı olarak değiştirir. Altı haftada yazılan kitap genel anlamıyla daldan dala atlayan bir yapıdadır. Kimi zaman yazar büyük dolambaçlı sapaklarda yol alır. Kimi zaman ise, kendine yol açmak ve önünü görebilmek için neredeyse fiziksel bir güçlük çektiği hissedilir. Bu fikirlerin daha önceden söylenmemiş olmasından çok yazarın bunları bir araya getirmiş olması önemlidir. Bu yeni görme biçimi, kişisel

ve siyasal olayların kendine özgü bir etkileşimi sayesinde mümkün hâle gelmiştir: yazarın acılarla dolu çocukluğu; şiddet uygulayan sarhoş bir babanın yoksulluğa ittiği annesine duyduğu merhamet ve onunla özdeşleşmesi; âşık olduğu kişinin, çocuğunun babası Imlay'ın onu reddetmesi, nasıl hayatta kalabiliyorsa o şekilde yaşamaya terk edilmesi; sevgilisini umutsuzca istemesine rağmen gururunun buna izin vermemesi. "Beni mutsuz kılabilirsin ama beni kendi gözümde küçük düşüremezsin."[2] Toplumsal anlamda ayıplansa ve intihar girişiminde bulunsa da, hayranlık uyandırıcı yükselişi kesintiye uğramadı. Yazılarında şefkat ve duygu dolu bir şehvet –"Sevmeden yaşayamıyorum ve sevmek insanı deli ediyor"[3]– kadının yeni sahip olduğu onurla, topluma rağmen kendine duyduğu saygıyla ve etrafı gizemle çevrilmiş bir topluluğun yanılsamadan arınmış hâliyle birleşir. "Biraz huzurun ve bağımsızlığın özlemini çekiyorum... Yaltaklanmaktan pek hoşlanmam."[4]

Wollstonecraft 1789'dan coşku duyan kuşaktandı. Hayal kırıklığının acısını paylaşacak kadar yaşamadı. Ama 1793'te bile, daha ilerideki devrimcilere tanıdık gelecek bir kavrayışa ulaşmıştı. "Bu anın kötülüklerinin ötesine bakabiliyorum ve çamurlu sudan, durulacak zamanı olmadan berraklaşmasını beklemiyorum; gerçi, şu an için bile, şefkat duymaksızın erkeklerin berbat yönlerini fark edebilmek, görülecek en müthiş manzaralardan biri."[5]

Wordsworth gibi Wollstonecraft da "hizipçilerin hırlaması" karşısında irkilip geri çekildi ama yeni bir dil ve yeni bir bilinç içine yer etmişti. Devrimci düşünce başkalarının elindeki, başkaları adına ya da onlar için uygulanan, tribünün tepesindeki yerinin önünde eğilmeyi gerektiren yeni bir yetke değildi. Ezilenlerin baskı gördükleri bir düzeni yıkıp çıkmalarının yoluydu. Ve bir kadın olarak, Mary Wollstonecraft, devrimci erkeklerin fikirlerini kadınların durumuna uyguladı. *Gerekçelendirme*'de neden erdemli olması gerektiğini bilmediği sürece, bir kadından işbirliğinde bulunmasının mantıklı olarak nasıl beklenebileceğini sorguladı. Eğer erkekler özgürlüklerini savunuyorsa ve kendi mutlulukları

söz konusu olunca kendileri karar verebilmeyi istiyorsa, kadınların yüksek çıkarına uygun hareket ettiklerine inanmakla birlikte, kadınlara boyun eğdirmeyi sürdürmeleri hem tutarsız hem de adaletsiz sayılmaz mı, diye sordu. İtaat altına alınanların, çıkarları konusunda kendilerinin karar vermesi gerektiği varsayılıyor ve bu görev için yetersiz olduklarına dönük savların, sadece üstün insanların gerekçe ve savunularından ibaret olduğu iddiası buna eşlik ediyordu. Bu fikirler köktenci hareket içerisinde geçer akçe hâline gelmişti. Her bir bireyin tümüyle gelişip serpilmesine dönük tutkulu yaklaşım da buna dâhildi. Kadınlar için "insanlık erdemleri"[6] talep eden ve onlara yalnızca "üreyip çürüme"[7] hakkı tanıyan bir topluma karşı çıkan Mary Wollstonecraft, köktenci fikirleri kadınların durumunu kapsayacak hâle getirmenin ötesinde bir şey yapmıyordu.

Erken feminizmden önemli bir kopma yaşandı. Fransız Devrimi, yazara, gerçek toplumsal hareketler bağlamında düşünmeyi öğretmişti. *Gerekçelendirme*'de yeni bir nokta belirtilmektedir: "Ben kendi cinsimi savunuyorum –kendimi değil."[8] Bir topluluk olarak kadınlarla bilinçli biçimde özdeşleşmeyi Godwin şöyle anlatır:

> Wollstonecraft kendini, insan türünün yarısını savunmakla görevli sayıyor, onları tarihin tüm zamanlarında akıllı varlıklar durumundan çıkarıp neredeyse vahşi yaratıklar düzeyine indiren boyunduruğun altında mücadele ediyordu. Kadınları engellemek için çoğunlukla ipekten bağlar kullanıldığını ve köleliği sevmeleri için rüşvetle kandırıldıklarını anlamıştı; sahtelik ve ihanet, karşı çıkışını iyice doğrulamaktan başka şeye yaramıyordu.[9]

Wollstonecraft, kadınların baskı altına alınmasının kökeninde fiziksel zayıflıklarını görüyordu. Bu durum kültür ve eğitim yoluyla pekiştirilmişti. Erkekler kadınları "bir anlık ayartıcı nesneler olarak"[10] kullanmıştı ve kadınlar buna uymuştu. Kendi sınıfından kadınların baskı altına alınmalarında suç ortağı hâline gelme sürecini gayet iyi anlamıştı. Anneleri tarafından kurnaz davranma-

ları öğretilen ve "çocuksu âdetlere titizlikle uyma ve sözde itaat etme"[11] gösterisinde bulunan kadınların ayrıcalığı, baskıcı bir düzende suç ortaklığına dayanıyordu. Farklı bir seçeneğe ait hiçbir anıları yoktu. Geçmişlerinde, aşağılanmanın izlerinden başka bir şey yoktu. O ipeksi mutluluk bağlarının ne denli sağlam olduğunu biliyordu. Ama erkeğin zevk kaynağı olmaktan çıkınca, çekiciliğinin "eğik güneş ışığı" gibi olduğunu ve "yazın geçip gittiğini" görünce, kadına ne olacaktı?[12] Bezginleşmek ya da başka erkekler aramak tek yapacağı şeydi. Âşıkane sözler söylemek erkeklerin işiydi. Mary bundan nefret ediyordu. Bu davranışın gerisindeki küçümsemenin farkındaydı. Kadınların nasıl "soyutlanmış" ve kısıtlanmış olduğunu öylesine açık görebiliyordu ki. "İnsanlığın bürünmesi gereken erdemler kadınların üzerinden soyulup çıkarılınca, kısa ömürlü bir egemenlik sürmelerini sağlayan yapay güzelliklerle donatılmışlardır."

Diğer köktenciler gibi insan karakterinin temel olarak çevre tarafından belirlediğine inanan Wollstonecraft, bu görüşü mantıklı olarak kadınlara uygular. Kadınların çevresinin değişmesi gerektiği sonucuna varır. Rousseau'nun küçük kızların doğal eğilimlerine ilişkin düşünceleri hakkında kestirmeden şöyle der: "Küçük kızları bebekliklerinde gözlemlemek için benim herhâlde J. J. Rousseau'dan daha çok fırsatım oldu ve kendi duygularımı da anımsayabiliyorum, hem de sürekli çevreme bakınırdım." Kızın hevesi "hareketsizlikle kırılmamış ya da saflığı yapay bir utançla lekelenmemiş ise, onun her zaman atlayıp sıçrayan" bir çocuk olacağı sonucuna varır.[13]

Öte yandan bu söylenenlere rağmen Madame de Staël gibi Mary Wollstonecraft da Rousseau'ya bir şeyler borçludur. Çocuk yetiştirme ve gençlerin eğitimine ilişkin doğallık ve sadelik konusunda, Rousseau'nun fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Karma eğitimden, idmandan, açık havada beden eğitiminden, bitki biliminden, mekanikten, astronomiden, tabiat bilgisinden, felsefeden, insan ve dinler tarihinden ve Sokrates tarzında karşılıklı

konuşmalarla politika eğitiminden yanaydı. Bunlar 1790'larda köktenci önermelerdi, hâlâ da öyledirler. Öte yandan önemli bir rezervi vardı. Alt sınıflar için ayrı bir eğitim ileri sürmüştü. Dokuz yaşına gelince, kızlarla oğlanların yolu ayrılıyordu. Bu kızlar, Sokrates tarzı politika yerine niteliksiz işleri ve kadın şapkası yapımı gibi işleri öğrenirlerdi. Yani, Wollstonecraft'ın düşüncesinin popüler devrimci içeriği, kendi sınıfının ötesine uzanamıyordu. Esasında burjuva kadına sanayi kapitalizminde etkin yer sağlayacak donanımı veren bir eğitim talep ediyordu.

> Her şeyi düzenli bir biçimde yapmak en önemli ilkedir. Genelde düzensiz türden bir eğitim gören kadınlar, bunu, küçüklükten yönteme alıştırılan erkeklerin uyguladığı kesinlikle nadiren uygular. Bu özensiz türden kestirme işler, bir çeşit içgüdüsel sağduyunun gelişigüzel çabalarını belirlemek için başka nasıl bir sıfatla tanımlanabilir bilmem, asla aklın süzgecinden geçmezler ve kadınların gerçekler üzerine genellemeye varmalarını engellerler ve böylece kadınlar bugün, dün yaptıklarını yaparlar, bunu yapmalarının tek nedeni dün yapmış olmalarıdır.[14]

Gariptir ki, kadınlar, ancak burjuva düşünce biçimini edinerek, yöntemli ve düzenli çalışma disiplini ile eşsüreli ve kesin zaman anlayışına uyarak, âdetleri reddedip teknolojik ve entelektüel yeniliklerden yararlanarak geleneksel zincirlerini koparabilirler. Bu noktada Mary Wollstonecraft'ın düşüncesi kilitlenir. Onun köktenciliği birçok bakımdan, kapitalizmin insanlığı yönteme alıştırma yollarına karşıydı. Sanki onur sadece, bir kadının bekâretini yitirmesi yüzünden küçük düşmesi anlamına geliyormuş gibi, onu eleştiren dünyanın ikiyüzlü ahlak anlayışını alaya alır ve Clarissa Harlowe'un ikilemini basitleştirirken, başka bir seçeneğin ışıltısını da göz ucuyla da olsa yakalayabilir. Öte yandan kendi ikilemiyle eli kolu bağlıdır; ezilenlerin hareketi için hiçbir toplumsal temel olmadan bütün bir zorbalık düzeni nasıl yıkılacaktır? Tek başına eğitimin, kadınların baskı görmesini durduramayacağını biliyordu, çünkü "toplum farklı oluşturulmadıkça" gerçekten farklı bir

eğitim olamazdı. Ekonomik bir bağ kurmayı dener. Mülkiyeti bölüştürme düzeni çürümeye yol açan bağımlılığı ve zorbalığı doğurdu, kadınların itaat altına alınması ise bunun sadece bir parçasıydı. Kadınların hükümette söz sahibi olmasını, deneme kabilinden savunur. Halktan kadınların demokratik haklar ve özgürlük talebini hiç düşünemediği gibi, kendi sınıfının kadınlarından bile kopuktu. Onuruna sahip çıkan ve saygınlık talebinde bulunan insanoğluydu –kadın değil. Bir topluluğun parçası olarak konuşmak için duyduğu tutkulu arzuya rağmen Mary Wollstonecraft kadınlardan gurur duymakta zorlanıyordu. Ender köktenci kadınlardan Catherine Macaulay'i tanımak isteğinden söz eder. Devrimci fikirleri tartışan, bağımsız ve yürekli kadınlardan oluşan soyutlanmış arkadaş grupları vardı. Bir de, yeni bir toplum umudunu paylaşan muhalif ve ilerici kimselerden oluşan bir çevresi vardı. Ama yalnızlık sürüp gidiyordu. Gayrimeşru bir çocuk sahibi olmak, devrimci olmak, *Gerekçelendirme*'yi yazmak, 1790'larda İngiltere'de toplumsal, siyasal ve duygusal yönden umutsuzca yalnız ve toplumdan kopuk olmaktı.

İnce alay, çoğunlukla, aşılması olanaksız engellerle karşılaşan soyutlanmış insanların silahıydı. Mary Wollstonecraft da özellikle ince ve soğukkanlı kinayelere başvurdu. İsveç'ten gönderdiği bir mektupta şöyle yazar: "Akşam yemeğinde erkek ev sahibim bana, açık açık bir gözlem kadını olduğumu, çünkü ona erkekçe sorular yönelttiğimi söyledi."[15] Böylece Mary Wollstonecraft burjuva kadınların ıstıraplarını yakından takip edip asabi yakınmalarını, harcanmış silik yaşamlarını anlatırken ve iyileştirici çözümler yerine geçen barınma ve ıslah evlerinden küçümsemeyle söz ederken –"Dünyanın ihtiyacı olan şey, hayırseverlik değil adalettir"[16]– çözümlemelerinin gerektirdiği toplumsal değişimi sağlama yollarını bulmakta bocalar. Çoğu kadını "budalalıklar"ın erkek baskısından kaynaklandığına inanmasına rağmen kadınların kendi kurtuluşunu gerçekleştirmelerini düşünemez. Ancak sağduyulu erkekleri yoldaşlarının özgürlüğünü desteklemeye ikna etmeyi

umar. "Erkekler zincirlerimizi cömertçe koparıp kölece itaat yerine, akılcı bir yoldaşlıktan memnun olabilseler ne iyi olur."[17]

Çoğunlukla feminizmin başlangıcı sayılan *Gerekçelendirme*, daha çok, henüz ahlaksal öğüt aşamasındaki köktenci burjuva feminizmin önemli bir kuramsal özetidir. O dönemde, daha ortada ne devrimci bir feministin bağlantı kurabileceği, tabandan gelen köktenci ve sosyalist bir hareket ihtimali, ne de ayrıcalıklı kadınlara burjuva erkeklerle eşit haklar talep eden oy hakkı hareketinin bir benzeri vardı. Eğer İngiltere'de Mary Wollstonecraft'ın yazdığı sırada, devrimci ülküye sahip bir erkek kendini soyutlanmış hissetmekten acı duymuşsa, özgürlüğü seven ve devrime yakınlık besleyen bir kadın bunun iki misli acı duymuştur. Fransız Devrimi sonrasının tutuculuk döneminde daha da büyüyüp kabaran o eski yozluk, Mary Wollstonecraft'tan nefret eder. Yazar, o yıllara özgü biçimde, hem cinsel hem de siyasal açıdan saldırıya uğrar. Ölümünden sonra ortaya çıkan anonim bir tekerleme Godwin'in karısının yaşam öyküsünü anlattığı kitaptan söz eder:

> William bir araba dolusu şey karalamış
> Ve sonunda Mary'nin hayatını yazmış,
> Herhalde fahişelikleri iyi bilinmiyor sanmış.[18]

Mary'nin damadı, çok daha ciddiyetle akılcı bir dostluğu aramış olan Shelley, *Queen Mab* (Kraliçe Mab) adlı felsefi şiirinde, yazarı daha iyi sözlerle anar. "Kadın köleyse erkek özgür olabilir mi?" diye sorar. *Prometheus Unbound*'da (Zincirlerini Koparan Prometheus) ise kadınların "yeltenemeyecekleri değişimler geçirdiğini" ve "bir zamanlar düşünemeyecekleri bilgeliği dile getirdiklerini" tasavvur etmiştir.[19]

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde, köktenci kadın ve erkeklerden oluşan küçük topluluklar, yalnızca siyasi yozlaşmayı değil, İngiltere'de etraflarında büyüyen imalathanelere, fabrikalara, buhar gücüne, endüstriye, rekabete ve para kazanmaya dayanan bir toplumun ekonomik temelini sorguladılar. Eleştirileri esasen

ahlaki idi. Toplum kötüydü çünkü gerçekten insani toplumsal ilişkilere imkân tanımıyordu. Erkeğin erkekle, erkeğin kadınla ilişkisinde yalnızca çarpıtmaya, yıkıma ve aldatmaya yer vardı. Yönetimde ve işte özgürlük düşüncesiyle birlikte, aşkta da özgürlük fikri ortaya çıktı.

Blake'in yok olduğunu hayal ettiği şuydu:

> Aşkların ticari satışını yapan bir İffet Dini

Ve onunla birlikte şu da yok olmuştu:

> Merkezde gizlenen Sahte bir Kutsallık.

Şair yeni türden bir aşk tasarlıyordu,

> Kucaklaşmalar tepeden tırnağa birleşmelerdir
> Gizli bir Yerden çıkıp gelen azametli bir Baş Rahip değil.[20]

Shelley ilişkilerin özgürce kurulup özgürce bitirilmesine inanıyordu –"Zorlama, aşkı bitirir." Evlilik kurumuyla bağlı olmak, öbür kurumların baskısında kalmak kadar dayanılmazdır. Aslında, kişisel ile kamusal bağlantılıdır. "Cinsel ilişkiler bile yürürlükteki kurumların dayatmasının dışında değildir."[21] Siyasal ve toplumsal kurumların yanı sıra, yaşamlarımızı da değiştirmeyi denemeliydik. Herkes bunu Shelley gibi harfiyen yerine getirmeyi denemedi ama bir kez üzerinde düşünülünce bu fikirler kolay unutulmuyordu. Daha sonra önemli köktenci saikler biçiminde yeniden ortaya çıktılar. Dışarıdan gelen ithamlara ve içten gelen günah çıkarma girişimlerine rağmen, devrim fikri ile aşkta özgürlük fikri olağanüstü derin ve uzun süreli bir ilişkinin keyfini çıkardılar. Kadınların özgürlüğü açısından bunun anlamı önemliydi.

On dokuzuncu yüzyıl başında, köktenci çevreler yeni icat edilen çok yararlı bir aracı tartışıyordu. 1823'te İngiltere'de vajinal sünger konusunda bilgiler verip "Her İki Cinsiyetten Evlilere" seslenen bir el ilanı ortaya çıktı. Francis Place adında Charing Cross'lu köktenci bir terzi tarafından üretilmişti. Britanya'nın sanayi bölgelerinde kahverengi kâğıtla kaplı esrarengiz paketlerde

etrafa yayıldı. Manchesterli dokumacı kalfası ve köktenci bir işçi olan William Longson ile paketleri, merdivenleri silen hizmetçilere, tamircilerin karılarıyla kızlarına ve pazardaki satıcılara vermek yüzünden on yedi yaşında tutuklanan J.S. Mill gibi ateşli genç köktenciler tarafından dağıtılıyordu. Yazı işleri müdürü T. J. Wooler gibi kimi köktenciler gebelik önleyici araçlara karşı olmalarına rağmen, Mill, köktenci gazete *The Black Dwarf*'ta doğum kontrolü propagandası yapıyordu. Karşıt görüştekiler, bu araçları Malthus'un fikirlerine bağlıyor ve uğruna savaştıkları siyasal ve sosyal reformların yerine bir seçenek gibi kullanılmalarından kuşkulanıyorlardı. Kaç kadının bu geçici önlemlere kandığını bilemeyiz. Ancak vajinal süngeri savunan köktenciler yeni bir aşk anlayışı ortaya çıkardılar. Shelley gibi, bireysel cinsel aşkı insanların var olan toplumu aşma kapasitesinin ölçütü düzeyine yükseltmek yerine, böylesine akıldışı bir duyguyu, kökenlerinin maddeci bir yorumuna indirgemeyi denediler. "Her İki Cinsiyetten Evlilere" ilanının hemen ardından, Richard Carlile daha sonra *Her Kadının Kitabı ya da Aşk Nedir?* adını alacak olan *Aşk Nedir?*'i yayınladı. Çalışan kadınlara doğum kontrolüne dair bilgiler vermenin yanı sıra, onlara şunu açıkladı, "Aşk tutkusu, spermleri doğal yoldan salgılama tutkusundan başka bir şey değildir."[22]

Ne yazık ki, kadınların bu konuda ne düşündüğünü bilmiyoruz. Ama bu türden bir mekanik indirgemecilik devrimci geleneğe dâhil oldu ve kadınların özgürleşmesine dair fikirlerle ilişkilendirildi. Bir aşırı uçta, özgürleşmiş cinsel ilişkilerde gerçek baskısız bir duygunun peşinde romantik bir arayış, öbür aşırı uçta ise, cinsel duygu saçmalığını asla kabul etmeyen gerçekçi bir maddecilik vardı. Bu iki akım hayli çelişkiliydi. İkincisi daha çok denetimden yanayken, birincisi herhangi bir denetimi gereksiz kılmak istiyordu. Kuramsal olarak çok farklı toplumsal düzenlemelere işaret ediyorlardı. Uyumsuz bir miras oluşturdular ve devrimci sosyalist hareket içinde kadınların özgürlüğü ne zaman tartışılsa, üstü örtük bir biçimde itişip kakıştılar.

Ancak 1820'lere gelindiğinde Mary Wollstonecraft'ın ikilemlerinden hiç değilse biri çözümlenmişti. Robert Owen'ı izleyenler ortaklaşmacı bir topluma dönük fikirlerle doluydu. Kimileri Owen'ın tasarılarına katılmıyor, kendi tasarımlarını üretiyordu. Uyum sağlamaya dönük bu planlarda kadınların talepleri sempatiyle karşılanıyordu. John Gray'in *Lecture on Human Happiness* (İnsanın Mutluluğu Üzerine Dersler) adlı ortaklaşmacı bir Londra toplumunu savunan yazılarını içeren yapıtında, kadınlara, toplumda tam eşit haklar ve ağır ev işinden kurtulma garantisi veriliyordu. Yemek pişirmek, çamaşır yıkamak ve odaları ısıtmak gibi işler eşit dağıtılır. Kadınların özgürleşmesi, artık üretim araçlarının bireysel mülkiyetine dayanmayan, rekabetçi olmayan bir toplum seçeneği kavramıyla sıkı sıkıya bağlantılıydı.

Kapitalizm karşıtı ilk düşünürlerden biri olan William Thompson, 1825'te, James Mill'in bir yapıtına yanıt niteliğinde, "İnsan Irkının bir yarısı olan Kadınların, onların Kamusal Alandaki ve Evdeki Köleliklerini sürdürmekten yana olan diğer yarısı Erkeklerin hak taleplerine karşı Çağrısı"nı (kısaca *Appeal* ya da *Çağrı*) yazdı. Mill, kadınların haklarıyla da erkeklerin ilgilenmesi gerektiğini söyleyerek, kadınlara siyasi haklar tanınmasını reddediyordu. William Thompson, orta sınıf köktencilerin fikirleriyle ve Britanya'daki sanayileşme yöntemlerini coşkuyla karşılayan yeni siyasal iktisat teorileriyle bir mücadele yürütmüştü. Çevresinde gördüğü İrlandalı köylülerin yazgısından tutun da, yeni fabrika kentlerindeki koşullara varıncaya kadar birçok haksızlığı eleştiriyordu. İşçinin emeğiyle ürettiklerinin tümü üzerindeki hakkını savunan ve sömürü kuramının başlangıcını oluşturan ilk iktisatçılardan biriydi. Rekabet ve üstünlüğe dayalı düzenin, insan yaşamının politik ve psikolojik alanlarına da nüfuz ettiğine inanıyordu. Yasalar ve ahlak "bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskısından başka bir şey" değildi.[23] Aşk ve sevgiye piyasa el koyuyordu. "Doğal duygular kendini nadiren ortaya koyabilir... Cinsel zevkin salt hayvani kısmı, egemen cinsiyetin zenginleri tarafından en düşük rekabet fiyatına satın alınmaktadır."[24]

Düşünceleri onu, sade ve dürüst köktenciliğiyle, kadınların baskı altına alınmasına karşı çıkmaya yöneltmiş olsa da, Anna Wheeler ile arkadaşlığından büyük ölçüde etkilenmişti. Wheeler, hiç de azımsanmayacak kişisel sıkıntılar yaşamalarına rağmen Mary Wollstonecraft'ın özgürlük fikirleri üzerine kafa yoran bir kadın çevresinin içindeydi. Thompson, kitabının başında Mrs. Wheeler'den uzunca söz eder. Kendisi erkek olduğundan onun gibi hissedemeyeceğini söyler ama buna rağmen mevcut duruma ilişkin gerçekleri anlatabileceğini belirtir. Aslında bundan fazlasını yapmıştır. Tıpkı Wollstonecraft gibi, bir topluluğun çıkarlarının bir başkasına emanet edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu savın muhafazakârlar tarafından, özgürlük için savaşan her topluluğa karşı tuhaf bir biçimde nasıl kullanıldığına işaret etmiştir. Eğer bir kesim bir başkasının haklarını koruyorsa oy hakkını ayrıcalıklı toplumun dışına çıkarmaya ne gerek vardır? Efendilerin izniyle mutluluk mümkün olabilseydi ve güçlüler güçsüzleri gerçekten korusaydı bile, efendiler ileride o kadar iyi niyetli olmadıklarında, bu pek de güvenceli bir durum olarak kalmazdı.

Thompson, kadınların boyun eğmesinin asıl nedenini güçlerinin yetersizliğine ve çocuk doğurma durumuna bağlar. Bu itaatkârlık, onların bilgi erişiminden dışlanmasıyla ve onları yasal ve parasal yönden güçsüz kılan mevcut evlilik düzeniyle pekiştirilir.

Rekabetçi bir düzende kadınların özgürleşmesinin olanaksız olduğuna inanan Thompson, hakları soyut bir düzlemde savunmaz. Kadınlara tamamen eşit siyasal ve sivil haklar verilse bile, var olan koşullarda kadınlar "eşit olmayan güçler serbest rekabet altında eşit olmayan sonuçlar doğuracağından eşit mutluluk" düzeyine yükselemezler.[25] Yalnızca bedenen değil, kültürel yönden de bazı şeylerden yoksun kalırlar. Sorunun gerçek çözümü "bütün insanların çıkarlarını eşit ölçüde gözeten yeni bir toplumsal mutluluk dokusu yaratmaktır." İleri sürdüğü seçenek "gönüllü katılıma ya da büyük sayıda insanın çalışmasından ve yeteneklerinden doğan karşılıklı işbirliğine" dayalı bir toplumdur.[26] Bu arada, o an için geçerli olan taleplerden hareketle

bir program ortaya koyar. Bunlar "olumlu" bir gelişme sağlamasa da, en azından kısıtlamaların kaldırılmasına yarayabilir ve kadınlar değişen toplumda daha önemli bir rol oynayabilir. Yazar, kadınların aldığı eğitimin niteliğini ve kadınlar üzerindeki yasal kısıtlamaları eleştirir. Yasalar kadına "aşağı yaftası" yapıştırır, "Kadın olmak aşağı düzeyde bir yaratık, Siyahların teni gibi sabit... değersiz" olmak demektir.[27] Kölelik karşı hareket, insanları çok kısa sürede kadınların gördüğü baskıyla paralellikler kurmaya yöneltti. Thompson, kendi "yaradılış" tanımlarını kölelere zorla kabul ettirmeye çalışan köle sahiplerinin kendilerini haklı çıkarma girişimlerinden nefret ediyordu. Bu dayatılan "yaradılış" anlayışı, "sadece köle sahibinin cahilce bencilliğinin ve haksızlığının yarattığı" bir şeydi.[28]

Thompson, daha da ileri giderek evlilik kurumuna ve burjuva ailesine de saldırır. "Her erkek, kendi egemenlik alanındaki bir kadına boyunduruğu geçirir ve buna sözleşme der"[29] şeklindeki sözleri, yalnızca aristokrasinin mülkiyet evliliğini değil, kadının erkekten çok daha az hakka sahip olduğu yoldaşlığa dayalı ev yaşamına ilişkin özgür sözleşmeden yana püriten anlayışı da hedef alır. Ailenin, erken kapitalizmin acımasız rekabetçi dünyasında sığınak düzeyine çıkartıldığı bir zamanda –ki bu ailede kadın, rahatlatıcı/avutucu bir görev yüklenir– Thompson bu yapının dayandığı ikiyüzlülüğü ortaya serer. "Yuva... ev kadınının ezelî mahpushanesidir; koca, burayı huzurlu mutluluk beldesi diye tanımlar ama dışarıda, kendi yararına, pek de o kadar huzurlu türden olmayan, daha renkli ve ayartıcı bir tanıma uyan bir mutluluk arar."[30]

Yazar, neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verebilmenin gücünü kavramıştır. "Erkeğin ahlak dediği hükmedici bir ikiyüzlülük düzeni söz konusudur."[31] Kadınların bu düzene nasıl sımsıkı bağlı olduğunu ve neden bu kadar nadiren başkaldırdıklarını da bilir. Seçenekler çok azdır. Şıklar yalnızca, ya evlilik ya evde kalmış kızın sefil hayatı ya da cinsel serbestliğin getirdiği toplumsal utançtır. Evlilik tabii ki en cazip olandır. "Köle olup öpülmek, öpülmeden köle olmaktan iyidir."[32]

Thompson, köktenci hareketin kadınlara gerçek bir seçenek sunmayı ihmal ettiğini açıkça kabullenir. "Sizin cinsinizin, erkeklerin toplumun ilerlemesi, eylem özgürlüğü ve toplumsal kurumlaşma dediği şeye kayıtsız kalması şaşırtıcı değil midir? Erkeklerin geçmişteki özgürlük ya da zorbalık tasarımları arasında, sizlerin eylem özgürlüğünün yeri neresidir?" Kadınlar, erkeklerin "yüce özgürlük meseleleri" konusuna pek ilgi duymadıkları zaman köktenci erkeklerin şaşırmasına hayret eder ve şöyle sorar: "Acaba budalalıkları mı yoksa ikiyüzlülükleri mi daha büyük?"[33] Yine de *Gerekçelendirme* ile *Çağrı*'nın yazılması arasında geçen otuz yılda büyük değişiklikler olmuştur. William Thompson 1825'te kadınlara uğrunda mücadele edilecek farklı bir toplum sunarak, erkeklerin boyunduruğunu çıkarıp atma çağrısı yapabilmiştir. Böylece sosyalist feminist düşüncenin temel parçalarını oluşturacak hususlara parmak basar: kadınlar için ekonomik bağımsızlık ve güvence, çocuk yetiştirmede alınacak ortak sorumluluk, hamilelik sırasında toplumsal destek, çalışma hakkı. Gelecekte önemli bir husumet alanı söz konusu olmayacaktır. Geleceğin toplumunda erkekler iş güvencesine sahip olacak ve böylece kadınların ekonomik rekabetinden korkmayacaklardır.

Thompson, ortaya koyduğu ortaklaşmacı (işbirliğine dayalı) feminizm örneğini, zekice ve incelikle savunur. Benzer tartışmalar ve fikir alışverişi, daha üstü örtük biçimde ortaklaşmacı hareketin içinde de yapılıyordu. Yalnızca yanlışları tanımlayıp çözümlemek yerine, gerçek bir değişim yaratacak öneriler sunan ortaklaşmacılar ve ilk sosyalistler, feminizm için yeni olasılıklar keşfettiler. Onu, özlem ve fikirlerden ibaret bir şey olmaktan çıkarıp dönüştürerek, kadınların kurtuluşunu, erken kapitalizmin yarattığı acılar ve kayıplar karşısında alternatifler sunabilen bir toplumsal hareketle birleştirdiler. Bu noktadan itibaren, biri burjuva dünyasının onayını bekleyen, öbürü tamamen farklı bir dünya arayışına giren iki feminizm arasındaki çatışma açık hâle geldi.

Benzer bağlantılar ve bölünme Fransa'da da gelişip ortaya çıkıyordu. Fourier, sonraları fikirlerinde değişiklik yapmakla birlikte, 1808'de yayınlanan *Théories des quatre mouvement* (Dört Hareket Teorisi) adlı yapıtında sosyalist feminist harekete önemli bir katkıda bulundu ve yalnızca ilk Fransız sosyalistleri değil, İngiltere ve Amerika'daki köktenciler ile ortaklaşmacıları da etkiledi. İnsan toplumunun gelişimine ilişkin çok daha ileri düzeyde antropolojik ve tarihsel bir açıklamaya girişmişti. Kadınların konumunun, toplumsal ilişkilerdeki diğer değişimlerle birlikte nasıl değiştiği gösterilebilirse, gelecekte farklı bir durum tasavvur etmek kolaylaşırdı. Bu girişimin ayrıntıları günümüzde özellikle önemli olmasa da, Fourier'nin kadınların konumunu toplumun gelişmesine ölçüt sayan öngörüsü, devrimci feminizm üzerinde kalıcı bir etki bıraktı. "Tarihsel bir dönemdeki değişim her zaman, kadınların özgürlüğe doğru ilerlemesine bakılarak belirlenebilir, çünkü insan doğasının vahşete karşı zaferi en çok kadının erkekle, güçsüzün güçlüyle ilişkisinde belirgindir. Kadınların özgürleşme derecesi, genel özgürlüğün doğal ölçüsüdür."[34]

Fourier, kadınların gördüğü ekonomik ve cinsel baskıyı birbirine bağladı; kadınların sahte görünmelerini gerektiren toplumsal durumlarını anlamadan, onların "doğal hileciliği" hakkında ahkâm kesme çabalarını alaya aldı. Düşünürleri, kadınlara yaptıkları iltifatların ardında onlara karşı "gizli husumet" beslemekle suçladı. Kadınları fikirlere erişimin dışında bırakan kapalı bir entelektüel dükkân işletiyorlardı ve böylece kadınların düşünmekten yoksun olduğu sonucuna varıyorlardı. Fourier, kadınların ezilmesine son verecek toplumsal tasarımlar geliştirerek vakit geçirmelerinin çok daha iyi olacağını düşünüyordu.

Öte yandan "Mavi Çoraplılar"ın Fransız eşdeğeri *femmes savantes*'e (okumuş kadınlar) değer vermiyordu Fourier. Bu kadınların, kendi cinsinin kurtuluş yollarını aramak yerine, "felsefi egoizm"e bağlı olduklarına inanıyordu.[35] Kendilerinden olanların hor görülmesine göz yummuşlardı çünkü çoğu kadının yazgısından kurtulmayı başarmışlardı.

Fourier, yalnızca *Dört Hareket Teorisi*'nde değil, bundan sonraki yapıtlarında da kadınların taleplerine geniş yer verdi. Onun ortaklaşmacı topluluklarında ya da *phalansteries*'de* cinsler arasında tam bir eşitlik vardı. Kadınlar ekonomik yönden erkeklerden bağımsızdı. Çocukların yetiştirilmesi, bireylerin değil ortaklaşmacı kurumların sorumluluğundaydı. Kadınların eğitimi yalnızca ev yaşamıyla ilgili değil, sosyal ve siyasal bakımdan topluma katılmaya yönelikti.

Düşüncelerinin arkasında, mutlu toplumun insanların tam anlamıyla gelişimine izin veren bir örgütlenmeye sahip olduğu inancı vardı. Bireyleri iyi bir topluma yakışır biçimde kendi iyilikleri için değiştirmek istemiyordu. Bunun yerine, herkesin başkalarına zarar vermeden istediğini yapmasına en uygun toplumsal örgütlenme biçimleri oluşturmak istiyordu. Çalışmanın örgütlenmesine dair dâhice fikirleri vardı. Ergenlik çağındaki gençlerin çoğunlukla pislenmekten hoşlandıklarını fark ederek pis işleri onlara ayırdı. Pisliğin zevkini geride bırakamamış yetişkinler de onlara katılabilirdi. Bu pislik-severler, Küçük Sürüler dedikleri kümeler ya da çeteler hâlinde örgütleniyordu. Pislikten hoşlanmayan gençlere sanatsal işler veriliyordu. Fourier, kızların bu ikinci türden işleri tercih edeceğine inanır görünüyordu. Ama eğer isterlerse kızlar da Küçük Sürülere memnuniyetle kabul edilebilirdi.

Yüzyılın ilk yarısında Fransa'nın kafe ve atölyelerinde, kadınların durumu hakkında tek tartışılan Fourier'nin fikirleri değildi. Pantolonun üstüne bir çeşit iş gömleği giyen ve Amelia Bloomer'in öncülü sayılan son derece çağdaş bir yaratık olan *La nouvelle femme Saint-Simonienne* (Saint-Simon tarzı yeni kadın) sayısız karikatürde boy gösterdi. Fourier'nin çömezlerinden Enfantine, Saint-Simon yandaşlarının çoğunu iğrendirircesine, ustasının yeni bir tinsel oluşum ve Yeni Hıristiyanlık yaratma düşüncesini kadınlara özgü bir tarzda geliştirdi. Aykırı dinsel düşüncenin savunucuları,

* Bir arada yaşayan toplumun ortak konutları. *-çev.*

yeryüzü cenneti hareketine çok benzer biçimde, ilk Hıristiyan havariler gibi örgütlendiler ve sahip oldukları şeyleri ortaklaşa kullanarak kıyameti ve yeni bir kurtarıcıyı beklediler. Ama bu kez, kurtarıcı bir Ana olmazsa tam bir arınma olamayacağına inandılar. Kilise, akıl ile duygunun birleşmesini sembolize etmek için Anne ile Babanın evlenmesini gerekli görüyordu. Bedeni inkâr eden Hıristiyan inancını aşmak için ruhun tamamlayıcısı beden yüceltilmeliydi. Kurucu Hıristiyanların simgeciliğini paylaşıyorlardı –kadın bedenseldi, hayvaniydi ve doğurgandı.

"La Mère"yi (Ana) bekleyen ve onu bulmak için Mısır'a felaket dolu bir yolculuk yapan Enfantin ile ona inananlar, şimdi bize en basit ifadesiyle akıl almaz görünüyorlar. Ama vaazları karşısında zincirlerinden boşanan öfke kadar, özgür birliktelik fikirleri yüzünden uğradıkları zulüm de gerçekti. Onların önemi daha çok, umutlanmayı sağlayacak hiçbir şeyleri olmayan kadınlar üzerindeki etkilerinden ileri gelir. Yeni yeni beliren işçi hareketinin, işçi örgütlerinin ve ütopyacı düşünürlerin olağanüstü fikirlerinin karşılıklı etkileşiminden, kendi değerleri ve onurlarına ilişkin yeni bir anlayışa sahip birtakım kadınlar ortaya çıktı. Bu anlayış onlara, kendilerini ifade etme güveni verdi ve bir kuşak önceki kadınlar için düşünülemez görünen, kendi olanakları konusunda fikir üretme cesareti verdi.

George Sand'ın adı günümüze kadar gelmiştir ama hiçbir alkış ve övgü almadan bu fikirlere sahip olan daha alçakgönüllü birçok kadın vardı. Kimilerinin adı bugün hiç bilinmez. 1848'de Lyon Kulübü'nde, "yoksul aileden gelen iyi bir Cumhuriyetçinin karısı, basit bir işçi kadın"[36] tribünde ayağa kalkarak kadınların erkeklere köle olmamasını istedi. Onların kendi haklarını tartışmak ve kendi işlerini yürütmek için Meclise kabulünü talep etti. Yaptıkları iş karşılığında düzgün bir ücret almalıydılar ki erkeklere bağımlı kalmasınlar. Baştan çıkarılıp terk edilen genç kızlar utanç duymadan çocuklarına bakabilmeliydi ve asıl utanması gereken erkeklerdi.

Bugünden bakıldığında, onun gibi kadınların başına neler geldiğini ya da bu fikirleri nasıl edindiklerini anlamak, sözlerinin gerisinde alttan alta ve yavaş yavaş gelişen bilincin izini sürmek olanaksızdır. Düşüncelerini ve yaşadıklarını yazıya döken kadınlar hakkında ise biraz daha çok şey biliyoruz. "La Mère" arayışıyla Mısır'a giden işçi kızlardan Suzanne Voilquin, *Memories of a Girl of the People* (Halktan Bir Kızın Anıları) kitabında, bir toplantıda Enfantin'in fikirlerinden olağanüstü ölçüde etkilendiğini anlatır. İçindeki düşünme, hissetme ve bağımsız hareket etme yetisinin onu çok mutlu ettiğini söyler. Clair Demar, sevgilisiyle birlikte intihar etmeden önce iki kısa kitap kaleme almıştı. Ne endüstriyel ne de cinsel köleliğin artık söz konusu olduğu, etkileşim, anlaşma, uyum dolu yeni bir toplumsal dönemin hayalini kurmuştu.[37] Emekçilerin ve kadınların kurtuluşunun ayrılmaz biçimde birbirine bağlı olduğuna inanıyordu ve kadınlar ile erkekler arasında daha özgür bir aşk düşlüyordu. Onunki artık kölenin efendisine duyduğu aşk değil, eşit kişiler arasındaki onurlu bir aşktı ve cinsel alışkanlıklarda devrim yapılmış bir gelecekti. Kendini eğitmiş bir işçi kadın olan Jeanne Deroin da, kadınların ve işçi sınıfının kurtuluşunun ayrılmaz olduğuna inanıyordu. Fransız işçi hareketinin ilk döneminde etkin olmuş, sendikal federasyona dönük ilk tasarıların geliştirilmesine katılmıştı. Kadınların ev yaşamını ve iş koşullarını iyileştirecek birçok faydalı öneri üretmişti. 1848 tarihli *Cours de droit social pour les femmes* (Kadınlar İçin Toplumsal Haklar Dersi) adlı yapıtında kadınların boyun eğişini söyle anlatır:

> Hâlâ köle durumundaki kadın, içe kapanık ve suskundur. Kutsal kökenine dair belleğini yitirmiştir, soylu toplumsal görevini kavrayamaz, ne adı ne de ülkesi vardır, sığınaktan kovulmuştur, utanç verici hizmetkârlığı kabullendiği anlaşılır. Erkeğin boyunduruğu altında özgürlüğe özenmez bile, onu erkek özgürleştirmelidir.[38]

Kullanılan dinsel dile rağmen, bu sözler, kadınların ikincil konuma itilmelerinin nasıl da içselleştirilip bilinç düzeyine çıka-

rıldığının ifadesidir, bu da onların baskıya karşı mücadelelerini özellikle güçleştirir.

Jeanne Deroin büyük bir toplumsal değişim olmadan, kadınların kurtuluşunu olanaksız görüyordu ama yine de kadınlar bu değişimin gerçekleşmesinde kendilerine düşeni yapmalıydı. Erkekler uzun zamandır bencilce yaşadıkları için hep zorbalığa eğilim gösteriyorlardı. Deroin, dünyanın sorumluluğunu almaktan önceleri men edilen kadınların, sevgiyle örgütlenebileceklerine içtenlikle inanmıştı.

Flora Tristan ise Voilquin, Demar ya da Deroin'den biraz daha iyi tanınır. 1843'te yayınlanan *İşçilerin Birliği* adlı yapıtında, dünya çapında bir İşçi Enternasyonali fikrini ilk ortaya atanlardan biridir. Kitabın bir bölümünü kadın haklarına ayırmış, işçi ailesinde kadın-erkek ilişkilerinin bilinç uyandırmada ne denli önemli olduğunu göstermiştir. İşçi sınıfından çoğu kadının, gördükleri aşağılayıcı davranışlar yüzünden hırçınlaştığını düşünüyordu. "İşçi sınıfı kadınlarını eleştirmiyorum. Suçlu tamamen toplumdur... az sayıda işçinin mutlu yuvaya sahip olduğunu kabullenmeliyiz. Yasalara göre ve eve getirdiği para nedeniyle evin reisi kocadır. Koca, kendini, aldığı ücretin az bir miktarını kazanan, alçakgönüllü hizmetçisi saydığı karısından üstün görür."

Erkek, karısının burukluğundan ve sıkça çıkardığı kavgalardan kaçıp içkiye sığınır. "Tavernalar işçi sınıfı erkeklerinin mabedidir." Bu durum, yoksulluğun, işsizliğin ve kötü koşulların etkisini daha da beter yapmaktan başka bir işe yaramaz:

> Kadın adama bağırır. Adam ona küfreder ve vurur. Ve kadının sırtında sürekli doğurmak, hastalık ve işsizlik gibi daha başka yükler vardır. Istırap ve sefalet, Medusa'nın başı gibi kapısının önüne bırakılmıştır. Bir de üstüne, ufacık bir odada bağırışarak etrafında dolanan, tepinen dört ya da beş çocuk ekleyin, bütün bunlardan sonra vahşileşmemek için insanın melek olması gerekir.[39]

Tristan, işçi hareketi için farklı bir kültür yaratma ihtiyacını görmüş ve her kentte örgütlenme ve eğitim için ilgi merkezi ola-

bilecek işçi sarayları tasarlamıştı. Bunların görevlerinden biri, kadınlara "ahlaki, zihinsel ve teknik eğitim" vermekti.[40] Bunun, halktan erkekler üzerinde iyileştirici etkisi olacağını umuyordu.

Flora Tristan'ın kendi yaşamı, feminist bir sosyalistin kaçınılmaz yazgısını yansıtan dramatik ve trajik bir yol izledi. Bir işlikte boyamacılık yapıyordu. Onun güzelliğinden etkilenen ustasıyla evlendi. Evlendiği adamla mutlu olamadı ve üçüncü kez hamile kalınca evden kaçtı. Boşanma yasal değildi. Amcasından miras edinmek için nafile bir çabayla Güney Amerika'ya gitti. Kızının velayeti için kocasıyla uzun süre mücadele ettikten sonra, kocası onu takip etti ve silahla yaraladı. Yasal yönden güçsüzdü, sosyal yöndense toplumdan dışlanmıştı. Ama o sürede, Fourier'yi ve Saint-Simon'un fikirlerini yansıtan literatürü okuyarak ve onların fikirleriyle ilgilenen işçilerle konuşarak mutsuzluk ve çaresizlik açısından yalnız olmadığını keşfetti. İngiltere'ye giderek Anna Wheeler, Owen ve O'Brien'in da aralarında bulunduğu köktenci ve Çartistlerle tanıştı. İngiltere'deyken, Bedlam'da (akıl hastanesi) kendisini çok rahatsız eden bir deliyle de tanıştı. Adam ona, tüm bağımlılıklara son vermek, kadını erkeğin kölesi olmaktan, yoksulu zenginin iktidarından ve ruhu günah bağımlılığından kurtarmak istediğini söyledi. Flora "Bu adam deli mi şimdi? Bütün söylediklerinden, dünyayı yönetenlerin çürümüşlüğüne ve ikiyüzlülüğüne isyan eden, öfkesine hâkim olamayan biri olduğu anlaşılıyor" diye düşündü.[41] Kendi durumuyla benzerlik kaçınılmazdı. 1844'te, işçileri Enternasyonal'in bir ihtiyaç olduğuna inandırmak için çıktığı konferans turunda ölmeden kısa süre önce, Considerant'a* şöyle yazıyordu: "Neredeyse bütün dünya bana karşı; erkekler kadınların kurtuluşunu talep ettiğim için, patronlar ise ücretli işçilerin kurtuluşunu."[42]

Çıktığı turda farklı biçimlerde karşılandı. Kimi zaman işçiler onu dinleyip *İşçilerin Birliği* kitabını satın aldılar. Ama kimi kent-

* Fourier'nin baş izleyicisi yazar ve bilim adamı. *-çev.*

lerde de kayıtsızlıkla, iş kolları arasındaki çatışmalar ve sendikalar arası husumetle karşılaştı. Şaşılacak biçimde ısrarla, kentten kente, toplantıdan toplantıya dolaşarak kitabını sattı. Yayın dünyasında sıkça saldırıya uğradı, polis ve yerel görevliler tarafından taciz edildi. Bitkinliğine aldırmadan, sağanak yağmur altında konuşma yaparak ateşlenip hastalandı. En sonunda ayakta duracak hâli kalmayınca, fikirlerini paylaşan çamaşırcı arkadaşı Eleanore Blanc ile yine fikirlerini destekleyen orta sınıftan Lemonnier çifti onunla ilgilendi. Cenazesinde tabutunu işçiler taşıdı, bu işi parayla tutulmuş adamların yapmasını istememişlerdi ve mezarına bir anıt dikmek için bağış kampanyası düzenlendi. Flora'nın geriye bıraktığı bitmemiş kitabın çok uygun bir başlığı vardı: *L'Emancipation de la Femme ou le Testament de la Paria* (Kadının Kurtuluşu ya da Paryanın Vasiyetnamesi). Anısı devrimci hareket içinde de yaşadı. 23 Ekim 1848'de onu anmak için mezarında binlerce kişi toplandı. İşçiler "Flora Tristan'a mezar lazım" diye şarkı söyleyerek evlerine döndüler ve bu şarkı işliklerde uzun yıllar söylendi.

Böylece, yoğun karşı çıkışa ve baskıya rağmen, kadınların özgürlüğü ile yoksullar için daha adil yeni bir toplum düşüncesi arasındaki bağlantı konuşulup tartışılmaya ve yüzyılın ilk yarısında ütopyacı yeraltı dünyasında ölçülüp biçilmeye devam etti. Sait-Simon'a dayanan kuramlardan etkilenen kadınlar, Owen tarzı kooperatiflerde çalıştılar ve birlik düşüncesiyle Fransa'ya döndüler; Owen ve izleyicileri Amerika Birleşik Devletleri'nde cemiyetler oluşturdular, Fransa'yı ziyaret edip Fourier yandaşlarıyla fikir tartışmaları yaptılar. Fourier'nin fikirleri İngiltere'de Hugh Doherty tarafından yaygınlaştırıldı. Her iki dava yan yana gelip birbiriyle karşılıklı fikir alışverişinde bulundu. Amerika'da kölelerin özgürlüğü için mücadele eden Frances Wright, Tennessee'de bir cemiyette yaşadığı serbest aşk yüzünden herkesi dehşete düşürdü. Transandantal feminist ve Cumhuriyetçi Margaret Fuller, köktenci fikirlerin, yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, ırk, sınıf ve cinsiyet sınırları boyunca da birbirleriyle nasıl bağlantı kurabileceklerini

yaşamı ve yazılarıyla gösterdi. 1844'te Fourier tarzı bir *phalanx** hâline getirilen Brook Çiftliği'nde yaşayan, sade yaşama ve yüksek düşünceye dayanan cemaat ile bağlantıları vardı. 1847'de Fransa ziyaretinde George Sand ile tanıştı ve 1848 devriminin coşkusuna kapılarak, İtalya'nın özgürleşme hareketinde etkin rol oynadı. Fuller'ın *Woman in the Nineteenth Century* (On Dokuzuncu Yüzyılda Kadın) adlı yapıtı, kadınların gördüğü baskının psikolojik ve kültürel etkilerinin olağanüstü kavrayışlı bir anlatımıdır. Öncelikli ilgi alanı bilinçlenmeydi ve biraz Saint-Simoncu kadınlara benzer tarzda, bunu dinsel kavramlarla ifade ediyordu. Ama onun farklı savları vardı. Margaret Fuller, en yaygın feminizm karşıtı kavramlardan birine doğrudan bir darbe indirmişti. Kadınlar iddialarında ısrar ettikçe, karşıtları usullerini değiştirdiler. Kadınları açıkça aşağı görmek yerine, gönül meselelerini onlara ayırdılar. Kadınların, iktidarı doğrudan ilgilendirmeyen bütün meselelerle meşgul olmalarına izin verdiler. Kadınlar denetleyebilirdi, ama sadece dolaylı yoldan, erkekleri sayesinde. Margaret Fuller bu ilerlemeyi az buldu. Erkek baş olacaksa, onun eli olmaktansa yüreği olmak daha iyiydi. Ama bu durum yalnızca ipleri gevşetmekle kaldı. Kadın hâlâ erkeğin yaratığıydı:

> Kadını erkekten bağımsız olmaya zorlamam, cinslerin birbirine gereksinim duyduğuna inanmamamdan değil, aslında bu gerçeğin, kadını, aşkı bitiren aşırı bir bağlılığa yöneltip evliliği değersizleştirmesinden ve her iki cinsi kendi gözünde olması gerekenden uzaklaştırmasından.[43]

Erkeğin etkinliği yoluyla bir kimlik (benlik) edinmek yerine, bağımsız bir kimliğe sahip olma mücadelesi vermek, feminizmin en önemli temalarından biridir. Fuller, bu sorunu, dinsel anlamda Tanrı uğruna yaşamak şeklinde kavramıştı. Ama reformun da bu dünyada yaşanmasını istiyordu. Kadınları yönetimin ve mesleklerin dışında tutmak için onların bedensel güçsüzlüğünü neden

* Birlikte yaşayıp malları paylaşan topluluk. *-çev.*

olarak ileri süren iddiaları ele aldı, sonra da ironik bir biçimde bunu, "Zenci kadınların hamilelikte bile tarlada, terzi kızların yıpratıcı işlerde çalışması"na[44] neden olan kayıtsızlıkla karşılaştırdı. Fourier'nin küçük kızların eğitilmesine dönük fikirlerine katılıyordu.

Fuller özellikle de, kadınların aşağı derecede görülen konumlarının kültürel dışavurumlarının farkındaydı ve bunlara dikkat çekti. Erkekler arasında kadınlara karşı derin bir küçümseme duyulduğunu söylüyordu. "Onu kadınlarla çocuklara söyle" gibi herkesin bildiği deyişlerden söz etti.[45] İtaat, dilin içine bile öylesine derinden işlemiştir ki. Güç/enerji ve yaratıcılık erillikle, soyluluk erkeklikle eşanlamlıdır. Ne zaman bir kadın özellikle yetenekli olsa, ona erkeklerle karşılaştırmalı bir biçimde iltifat edilir. Eğer kadınlık onurunu savunur, kadınlar için saygınlık talep ederse, elinden gelenin en iyisini yapması –tıpkı Wollstonecraft'ın İsveçlisi gibi– kuşkuyla karşılanır.

Fuller, tarihsel açıdan ilk özgürlük umudunu Fransız Devrimi'ne bağlar. "Erkekler, az sayıda erkeğin adil bir fırsata sahip olduğunu fark ettikçe, hiçbir kadının adil bir fırsata sahip olmadığını söyleme eğilimindedir."[46] Köleliğin kaldırılması hareketinin etkisinden de söz eder. Özgürlük âşığı erkeklerin anlayışlı olmasını ummuştur, ama uysallıklarına rağmen tek umudun kadınların harekete geçmesine bağlı olduğunu düşünür.

Fuller'ın çoğunlukla Madame de Staël'inkine benzetilen kendi yaşamı mutluluktan çok uzaktır. Duygusal yönden ikisi de tutkularını anlayacak bir erkek arzusunu paylaşıyorlardı, entelektüel yönden ise, şu iyilik bilmez insanlığı aydınlatma görevini üstlenmiş, umutsuz, yalnız ama hep soylu olan ruhları betimleyen romantik kavramlardan derinlemesine etkilenmişlerdi. Margaret Fuller, Fransız feminist sosyalistlerin trajik tükenişini anlıyor ve dile getiriyordu. Onlar, yalnızca erken kapitalizmin ekonomik ve politik değerlerinin baskısına değil, insanlık dışı cinsel ilişkilere de karşı çıkmışlardı. Fuller da onlar gibi cüretkârlığı yüzünden korkunç

bir biçimde örselenip yaralanmıştı. Nathaniel Hawthorne'nin *The Blithedale Romance* (Blithedale Aşk Hikâyesi)* romanındaki Zenobia ve Henry James'in *The Bostonians* (Bostonlular) romanındaki Verbena Tarrant, onun mezar yazıtları gibidir. Ancak kurmaca yazında ne kadar teslim olursa olsun, tarihte "Margaret'in hayaleti" huzur içinde yatmayı reddeder. "Birçok kadın, içinden, sahip olmadığı ne gibi şeylere gerek duyduğunu ve eğer gerek duysaydı ne gibi şeylere sahip olabileceğini düşünüp durur."[47] Hâlâ erkeklerin kadını özgürleştirmesini bekleyen Flora Tristan'ın tersine, Margaret Fuller değişimi kadınların kendisinin sağlayabileceğine inanıyordu.

1840'lara gelindiğinde, toplumsal devrim ile kadınların kurtuluşu arasında bağ kurulmuştu. Bu, insanların zihninde yer etmişti. Ancak bağlantının gerçek temeli henüz üstünkörü ele alınıyordu. Sosyalizmle aynı hizaya girmiş feminizme alternatif bir feminizm gelişmeye başlıyordu. Kendileri adına özgürlükten söz eden kimi kadınların çıkarları ve niyetlerinin, işçilerin kurtuluşu ile hiçbir ortak noktası olmadığı aşikârdı ve çoğu zaman gerçekten işçi haklarına açıkça karşıydılar. Peki, bir topluluk olarak kadınlar, özgür ve eşitlikçi bir toplum hareketiyle nasıl ilişki kuracaktı? Toplumu bu yönde değiştirmek için nasıl hareket edebilirlerdi? Bu ikisi, devrimci feminizmin başlıca yanıtsız soruları arasındadır.

---

* Blithedale, yazarın Brook Çiftliği'nde geçirdiği günlerin etkisiyle tasvir ettiği ütopik bir cemaattir. *–ed.*

3. BÖLÜM

DİYALEKTİK RAHATSIZLIKLAR

Her büyük devrimci hareket ile birlikte "serbest aşk" meselesinin öne çıkması hayli merak uyandırıcı bir olgudur.

F. Engels

Tarihte yer alan ilk sınıf muhalefeti, tekeşli evlilikte kadın ile erkek arasındaki karşıtlığın gelişmesiyle, ilk sınıf baskısı da kadın cinsinin erkeğin baskısına uğramasıyla çakışır. Tekeşli evlilik ileriye doğru atılmış büyük tarihsel bir adımdır; gelgelelim, kölelik ve özel mülkiyet ile birlikte her ileri adımın aynı zamanda görece geri bir adım olduğu, günümüze dek süren dönemi başlatmıştır. Bu dönemde kimilerinin zenginliği ve gelişimi, başkalarının sefaleti ve hayal kırıklığı uğruna elde edilmiştir. Bu, bir toplumda bütünüyle faal hâldeki karşıtlık ve çelişkilerin doğasının incelenebilmesini sağlayan hücre hâlindeki uygar toplum biçimidir.

F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (ya da kısaca *Ailenin Kökeni*)

Ev idaresi kamusal değerini yitirmiştir. Artık toplumu ilgilendirmez. Özel bir hizmete dönüşmüştür. Evli kadın baş hizmetçi olmuş, toplumsal üretime katılmaktan tümüyle dışlanmıştır... Modern tekil bir aile, açık ya da örtük ev içi köleliğine dayanır ve modern toplum, parçacıkları bu modern tekil ailelerden oluşan bir kütledir. Günümüzdeki hâliyle hiç değilse mülkiyet sahibi sınıfların büyük bölümünde, koca hayatını kazanmak ve ailesine bakmak zorundadır. Tek başına bu bile hiçbir yasal unvana ve ayrıcalığa gerek kalmadan onu üstün konuma getirir. Aile içinde koca burjuvadır, karısı proletaryayı temsil eder.

F. Engels, *Ailenin Kökeni*

> [Fuhuş] erkekleri kadınlardan çok daha fazla ahlaksızlaştırır. Kadınlar arasında fahişelik yalnızca ona kurban giden talihsizleri küçük duruma düşürür... Oysa erkek dünyasını bütün olarak alçaltır.
>
> F. Engels, *Ailenin Kökeni*

1840'lara gelindiğinde, Âdem'in kaburgası ve Clarissa'nın iç çekişi masallarının yerini, kadınların özgürleşmesini yükselen sosyalist hareketin ayrılmaz bir parçası sayan bir dizi kuram almıştı. Ama bu sosyalizm hâlen, ütopyacı geleceğe yansıtılması gereken bir şey gibi görünüyordu. Herhangi bir toplumsal grup ya da sınıfın maddi konumundan gelen etkinlik ile sosyalist toplumun yaratılması arasından zorunlu bir ilişki yoktur. Sosyalist feminizm yazınında da, kadınların bu tarzda grup olarak hareket edebileceklerine dair bir kavrayışa rastlanmaz. Kadınların gördüğü baskı anlatılır. Bu durum katlanılmaz görünür. Gerçeklik, varsayılan potansiyellerle çelişki içerisindedir. Sürekli tinsel gelişime yönelik tarihsel bir anlayış söz konusudur. Ama toplumsal değişimi kimin, nasıl ve neden etkileyeceğine dair hiçbir kuram yoktur. Çözümler olduğu doğrudur. Kadınların özgürleşmesinin insanın özgürleşmesinin bir boyutu olarak gerçekleştiği yeni bir dünya için yeni modeller vardır. Oysa yeni bir dünya kurmanın yollarına ve kadınların bu süreçte oynayacağı role gelince, pratikteki kimi deneylerle birleşmiş, sessizce ağızda mırıldanılan birkaç kuramdan başka bir şey yoktur. Bu dönemde, eski fikirler kendilerine yer açar ve yeni devrimci kuramın öğeleri belirmeye başlarken, pratikteki gelişmeler, kabul gören eski eylem formüllerinden sürekli ayrılıyordu.

On dokuzuncu yüzyıl bağlamında Marksizmin ortaya koyduğu en önemli yenilik, işçi sınıfının, kapitalizmin nihai olarak çözülmesiyle ve yeni komünist toplumun kurulmasıyla zorunlu ilişkisini anıtsal biçimde ortaya koymasıdır. Marx, 1840'lı yıllarda, işçi sınıfının pratik faaliyeti ile özel sermayenin kıskacını kırma yolları arasındaki temel bağlantıyı, felsefi açıdan zaten kavramıştı. İşçi sınıfı insanlığın kurtuluşunun etkin öznesi, kendi dışındaki

emek dünyasını da kontrol altına alma çabasıyla bütün sınıfların kurtuluşunun taşıyıcısı olarak görülür. Kadınların gördüğü özel baskı, Marx'ın işçilerin sömürülmesini sonuna kadar incelediği biçimiyle asla ele alınmadı. Marx kadınların durumunu teğet geçmiştir. Devrimci değişim konusunda işçilere verilen etkin rol, kadınlara hiçbir anlamda verilmez. Bunun yerine, Marx'ın yazılarında kadınların gördüğü baskıya dönük bir çözümleme için çeşitli yaklaşımlara ve bunun ardından Engels, Bebel ve on dokuzuncu yüzyılın öbür devrimcilerinin bu yaklaşımları bir araya getirip genişletme girişimlerine rastlarız.

Yüzyılın sonunda insanların, kadınların gördüğü baskının niteliğini ve kurtuluş olasılığını tartışma biçimleri 1840'lara göre önemli bir gelişme gösterdi. Cinsel psikoloji ve antropoloji gibi görece yeni alanlardaki önemli ilerlemelerin yanı sıra, 1840'larda var olmayan büyük bir tarihsel ve sosyolojik araştırma birikimi oluşmuştu. Daha da önemlisi, hem çok daha gelişmiş bir işçi hareketi hem de burjuva feminizminin güçlü bir karşı çıkışı söz konusuydu ve bu ikisi birlikte, sosyalist feminizmin algılanışını kaçınılmaz biçimde etkiliyordu. Kadınların özgürleşmesine ilişkin Marksist kuram bu bağlamda gelişti ve Marx ile Engels'in karşılaştığı sorunlar on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin kendine özgü deneyiminden ve bunun her sınıftan kadın üzerindeki doğrudan etkisinden kaynaklanıyordu. Gerek Marx'ın gerek Engels'in fikirleri, daha önceki romantik devrim ve ütopyacı sosyalizm geleneğinden çıkmıştı. İki düşünür de, bu önceki fikirlerden kararlı bir kopma yaşamış olsalar da, ütopyacı sosyalizmin varsayımlarının çoğunu paylaşıyorlardı. Bu, genel kuramları için olduğu kadar kadınları ele alan özel yazıları için de geçerliydi. Elbette, kadınların özgürlüğüne ilişkin fikirleri düşüncelerinin bütününden ayrılamaz. Bununla beraber, devrimcilerin iddialarını dayandırdığı temelleri kökten değiştirmek ve ütopyacı sosyalizmin romantik söyleminin büyük ölçüde artık geçerli olmadığını göstermek için, kadınların gördüğü baskılarla ilgili özel araştırmalara yeterince katkıda bu-

lunmuşlardır. Yazılarında kadınların özgürleşmesine dair pek çok çelişki vardır. Bunların kimisi, düşüncelerindeki genel vurgu değişiklikleriyle açıklanabilir. Ama öbürleri, meselelerin ve konuyla ilgili soruların karmaşıklığından kaynaklanır. Yeni veriler eski kuramlara uymayınca, kadın sorununu fikirlerini değiştirecek kadar ciddiye almışlardır. Çıkarımlarını muhtemelen kavrayamadıkları birçok gelişmeyi gözlemlemişlerdir. Henüz ortaya çıkmamış bir gerçekliğin özelliklerini teorik olarak kavramakta, zamanlarının çok ilerisine geçmişlerdir. Bizler, onların asla içinden tam anlamıyla çıkamadıkları açmazları miras aldık. Bize bıraktıklarının çoğu, hâlen tarihte çözümlenmeyi ve düzenlenip kuram olarak anlaşılmayı bekliyor.

Vardıkları sonuçları herhangi bir anlamda son söz gibi ele almak, bunu görmezden gelmek ve onları kendi zaman ve mekânlarından soyutlamak demektir. Tarihsel çözümlemelerinin derinliğine, bilgilerinin genişliğine ve yazılarının oluşmasına katkı sunduğu hareketliliğe rağmen Karl Marx ve Friedrich Engels, on dokuzuncu yüzyılın iki burjuva erkeğiydi. Belirli bir dünyayı belirli bir bakışla görmüşlerdi. Eğer onlar kadın olsalardı, kadınların özgürleşmesi hakkında son sözü söyleme hakkına sahip olurlardı demek istemiyoruz ama kadınların durumunu erkek bakışıyla, emekçi kadınları orta sınıf erkeğinin bakışıyla görmeye mahkûmlardı. Bu da kaçınılmaz olarak, nasıl gördüklerini ve nereye baktıklarını etkiledi.

1844'te kaleme alınan *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları* yapıtında Marx, kadınların özgürlüğüyle ilgili ütopyacı sosyalist yazılarda genel anlamıyla tartışılan ve bilindik biçimiyle Fourier tarafından dile getirilen bir temayı geliştirdi. Bu, kadınların özgürleşmesi ile toplumun genel tarihsel gelişimi arasındaki bağlantıydı:

> İnsanın insanla dolaysız, doğal ve zorunlu ilişkisi aynı zamanda erkeğin kadınla ilişkisidir... Böylece bu ilişkide, insan doğasının, hangi dereceye kadar insan için doğa olduğu ve hangi derecede, doğanın onun için insan doğası olduğu, duyumsal yönden ortaya

> çıkar ve gözlemlenebilir bir olguya indirgenir. Bu ilişkiden hareketle, insanın bütün bir gelişim düzeyi değerlendirilebilir. İnsanın türe ait bir varlık, bir insan olarak kendinin farkına ne ölçüde vardığı, bu ilişkinin niteliğine göre belirlenir... Bu aynı zamanda insanın gereksinimlerinin derecesini ve insan olarak başkalarına ne derece gereksinim duyduğunu, ne dereceye kadar hem bireysel hem de toplumsal bir varlık olduğunu gösterir.[1]

Marx "doğa"yı anlaşılmaz saklı bir öz gibi ele almaz. İnsanı doğanın bir parçası ve doğal bir varlık gibi görür. Aynı zamanda insan bir türe ait doğal bir varlıktır. Bu nedenle insan doğası doğuştan gelen bir şey değildir; insanın doğal bedensel istekleri ve eğilimleri vardır ama bunları tatmin etme biçimi, toplumsal ve tarihsel olup hem sanatla hem de ahlakla ilişkilidir. Erkeğin kadınla ilişkisi yalnızca kölesi ya da kendisini besleyen kişi düzeyindeyse, kendi kapasitesinin ve toplumsal bir varlık olarak kendi doğasını yaratma yeteneğinin bir bölümünü inkâr etmiş olur. Cinsler arası yakınlık ve sevgi doğuştan gelen bir şey olarak görülmez. Karşı cinsin kişisel bilincine varmak tarihsel bir başarıdır, insanın kendi doğasını yaratmasının bir parçasıdır. Kadını, kendine özgü bir bilince sahip başka bir insan olarak algılayan erkek, sadece ve basit anlamda doğal bir gereksinime değil, insani anlamda doğal bir gereksinime yönelmiştir. Böylelikle dönüştürme yeteneği, takdir etme, tanıma ve bilincine varma yeteneğine yakından bağlıdır. Fourier'in izinden giden Marx, kadınların buradaki durumunu, insanların dış çevrenin bilincine varıp onu denetleme yeteneğinin tarihsel göstergesi, toplumda gereksinimden özgürlüğe ilerlemenin ölçüsü olarak görüyordu. Ama insanlar arasındaki mevcut ilişki, onların doğadan ve birbirlerinden yabancılaşmasına dair bir niteliği ortaya koyuyordu. Erkeğin insani yanı hayvan, hayvani yanı ise insan hâline gelmiştir. Bir mideden ve soyut bir faaliyetten ibarettir. Üreme gibi doğal işlevleri insani olmak yerine hayvani olmuştur. Kadınların mevcut durumu da bu çarpıklığı yansıtır.

Marx, yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin üstesinden gelecek insan özbilincinin olanaklarını ortaya koymuştur. Katışıksız felsefî bir aşkınlık olanaksızdı; felsefeci ancak kendi yabancılaşma noktasından felsefe yapabilir. Bu nedenle, kadınlara dair düşüncesi, yalnızca kendi öz-bölünmesinin yansımasıdır. Anlama, denetleme ve yaratıcı davranma yeteneği, dünyayı değiştirecek pratik eylemlerle sergilenmelidir, yoksa sonsuza kadar kendi yorum yapma yeteneksizliği üzerine yorum yapar. Sonuçta, insanın doğasını, insan sayesinde ve insan adına gerçekten kendine mal edebilmesi, tarihsel açıdan ancak mülkiyete sahip olma biçimleri ve bu sahiplikten doğan toplumsal ilişkiler dönüştürülerek gerçekleştirilebilir. İnsani yabancılaşmanın en genel ifadesi, işçinin durumunda açığa çıkar. Kadının genel anlamda erkekle ilişkisi ve fuhuş, yalnızca işçinin evrensel fahişeliğinin özgül bir ifadesiydi. Her ikisi de yalnızca komünist toplumda değiştirilebilirdi.

"İnsanoğlu" genel anlamda insan denen varlık için kullanılırken, hâlen kadınların tarihsel anlamda etkin bir özne olmalarına dair hiçbir kavram yoktur. Kadın yine ötekidir, erkeklerce algılanan, kavranan ve denetlenen dış dünyanın bir parçasıdır. Kadının, kendi özgül fahişelik biçiminden nasıl hareket edeceği açık değildir. Tarihte bilinç geliştiren hareket hâlindeki toplumsal bir grup olarak değil, toplumun durumunun bir göstergesi olarak görünür. Kadın daha çok erkeğin doğayla ilişkisinin temsilî bir simgesidir.

Bu, kadının komünizmden hiçbir yarar görmeyeceği anlamına gelmez. Anlaşılıyor ki, kadın, komünist bir toplumda mümkün olabilecek "insan doğasına gerçek hâkimiyet"i paylaşacaktır. Bedeni hiçbir erkeğin özel mülkiyetinde olmayacaktır. Marx, özel mülkiyet altındaki kadının erkeğe ekonomik bağımlılığını ortadan kaldırınca, komünizmde yeni ve gerçek anlamda insani bir ilişkinin olabileceğine inanıyordu. Komünizmin kadınlar konusunda ortaklaşmacılık anlamına geldiğini ileri süren "ilkel komünistler"in fikirlerine kesinlikle karşıydı. Bu fikre, özel yerine kamusal mülkiyeti koyduğu için karşı çıkıyordu. Her iki durumda

da, kadının insani gelişiminin engellendiğini düşünüyordu. Engels *Komünist Manifesto*'nun taslağı olan 1847 tarihli *Komünizmin İlkeleri* yapıtında bu düşünceyi açıkça yinelemişti:

> Kadının ortaklaşa olması tümüyle burjuva topluma ait bir durumdur ve günümüzde ifadesini tam anlamıyla fuhuşta bulur. Ama fahişelik özel mülkiyete dayanır ve onunla birlikte yok olur. Böylece komünist toplum kadını ortaklaşa yapmak yerine, aslında bunu ortadan kaldırır.[2]

Hiç kuşkusuz kadının ortaklaşa olması burjuvazinin öcüsüdür:

> Burjuva, karısını sırf bir üretim aracı olarak görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyunca da pek doğal olarak ortaklaşalık kaderinin kadınların da başına geleceğinden başka bir sonuca varamaz. Buradaki asıl meselenin, kadınların salt bir üretim aracı olma statülerinden kurtarılmaları meselesi olduğundan, bunun hedeflendiğinden kuşku bile duymaz.[3]

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'da burjuvazinin korkularını böyle alaya alır. Aynı zamanda, onların ikiyüzlülüğünü ve ahlaksal çifte standardını gülünç duruma düşürür. Burjuva erkek bütün kadınları nesnesi olarak kullanır ve kadınını kendi mülkü gibi görür.

Marx, *Kutsal Aile* adlı yapıtında burjuva erkeğin ikiyüzlülüğünü, kadınları nasıl sömürdüğünü anlayamamasına bağlar. Eugene Sue'nün *Mysteries of Paris* (Paris'in Sırları) yapıtında, kahramanın bir hizmetçi kıza nasıl davrandığını yorumlar. Bu erkek karakter, kızın kaderinden duygulanır ama "kadınların toplumdaki insanlık dışı genel durumunu kavrama"[4] aşamasına gelemez. Belirli bir kadının "düşüş"ü bireysel talihsizlik sonucu gibi görülür, tarihsel bir kazadır. Rudolph, kadınların gerçek toplumsal konumlarından soyutlanmış ahlaksal bir seçim yaptıklarını varsayar. Böylelikle Fleur de Marie'ye "namuslu" olması gerektiğini söyleyerek takılır. Kız dosdoğru gerçekçi bir yanıt verir: "Namuslu mu? Tanrım, neyle namuslu olmamı bekliyorsun?"[5] Fleur de Marie'yi günahlarından

arındıran papaz da benzer biçimde kızın kendini geliştirmesine izin vermez, öyleymiş gibi davranmasını gerektiren yapay bir Fleur de Marie sunmakla kalır. Bu yapay seçenek, onun toplumsal konumu için bir çözüm oluşturamaz ve küçük görülmesi ile Paris sokaklarında kibrit satan küçük kızların kaçınılmaz fahişeliği arasındaki bağlantıyı kuramaz. Gerek Rudolp gerek papaz, Fleur de Marie'nin ve kibritçi kızların bu toplumda sömürülmesinde, bu tür bağlantılar kuramayacak kadar büyük pay sahipleridir.

Bu türden savlar, ütopyacı sosyalizm ortamında gelişmiştir ama sunuluş bakımından çok daha ileri düzeydedir. Marx'ın yabancılaşmaya dair genel fikirlerinden ve komünist toplum anlayışından neredeyse ayrılmazlar. Fahişelik temasının sürekli karşımıza çıkması on dokuzuncu yüzyıl bağlamında şaşırtıcı değildir. Sınıflı toplumda bütün insanlar, fahişelerin müşterileriyle buluşması gibi bir araya geliyorlardı. Fahişe nasıl aşkın yerine geçen şeyi para karşılığında veriyorsa, işçi de emeğini ve canını, gündelik ücreti karşılığında başkalarına teslim eder. Bu tür meta alışverişlerinin varlığı, diğer insani ilişkileri gülünç duruma düşürür. Fahişenin kendisi, toplumsal ilişkilerin arkasındaki boşluk ve çürümüşlüğün canlı göstergesidir.

Kuşkusuz, fahişeler kapitalizmden önce de vardı ve fuhuş kırsal alandaki kadınlar arasında varlığını sürdürüyordu ama çok sayıda sanayi kentinin ortaya çıkışı ve işçi sınıfının kentin belirli bölgelerindeki alanlarda toplanması, onun niteliği ve ölçeğini değiştirdi. Bunun nedenlerinin ekonomik olduğu çok açıktır. Fahişelik, çok sayıda çalışan kentli kadın için, aldıkları ücrete bir ilave yapmanın gereği hâline gelmişti. Ahlaksal ve toplumsal yönden, "bırakınız yapsınlar" ve "serbest piyasa" anlayışına yönelik karşılıksız suçlamaların kaynağıydı. Tıpkı, burjuva erkeğinin kendi konumundan duyduğu korkunun yansımasıyla sanayi işçisi sınıfına verdiği karşılık gibi –işçiler hayvan gibiydi, elleri nasırlı vahşiler, geri, zevk düşkünü, doğal ilkellerdi– fahişe de, onun sınıfının ve cinsel günahkârlığının simgesine dönüştü. Burjuva erkeğinin ra-

hat oturma odasına musallat olan hortlaktı. O çok övündüğü ailenin ve dinin kutsallığına karşı dikilen bir yalandı. Fahişenin frengisi, burjuvanın ikiyüzlü tekeşliliğini sinsice takip ediyor, karısını kapatma yapma haklarıyla dalga geçiyor ve uzun kalın etekliklerin kutsal mahremiyetine nüfuz ediyordu. Bir kısım kadının aşağılanması, burjuvanın karısına ayırdığı sahte saygınlıktan ayrılamazdı. Burjuva erkeği, kendi kadınlarına yasaklanan bütün şehveti, çoğunlukla alt sınıf kadınıyla bir tutulan fahişede buluyordu.

Gerçekten de "nemfomani", 1840'larda, cinsel arzu duyan herhangi bir kadını betimlemek için kullanılıyordu ve bu gibi kadınlar mutlaka terk edilmiş sokak kadınları, alt sınıfların kadınları sayılıyordu. Siyahi kadınların emzirdiği beyaz köle sahibinin, orgazm için kendi beyaz karısından çok siyahilerin peşine düşmesi gibi, on dokuzuncu yüzyılın kentli burjuvası da hep sütannesinin peşindeydi. Tabii ki, bedensel hazların ötesinde ve dışında gördüğü annesine en soylu, en manevi evlat duygusuyla bağlıydı. Buna karşılık, başkaldıran burjuva, alt sınıfın kadınlarına olduğu gibi fahişeye de, idealleştirilmiş bir "doğal" şehvetlilik atfetmeye eğilimliydi. Bu kadınların küçük görülmesi, romantik burjuvaların zihninde masum hazlara dönüştü. Kadınlara dönük duygusallık ve şehvet kültünden, "ilkel komünizm"dekilere benzer fikirler türedi. Bunlar, romantik bir "yitirilmiş doğal durum" düşüncesiyle eşdeğerdi ve bu doğal durum, soylu vahşinin, köylünün ya da daha sonraları işçinin kişiliğinde canlanıyordu.

İdealleştirilmiş bir Fleur de Marie'yi reddeden Marx, böylece romantik sosyalizmden ciddi biçimde ayrılır. Gerçek bir komünist toplumda, esas insani arzuların ve eğilimlerin farkına varan sahici bir Fleur de Marie olasılığına işaret eder. Ancak ne yazık ki Fleur de Marie asla örgütlenmez. Dayanışma nedir bilmez. Baskının göstergesidir, kendi kurtuluşunun etkin öznesi değil. Fahişelik, sömürünün özel bir kültürel ifadesi, belirli bir yabancılaşma biçimidir. Bu, basitçe tekil bir fahişelik meselesi değildir, kadınların durumunun ve böylece genel anlamda toplumsal ilişkilerin ifadesidir.

Dolayısıyla, kadın-erkek ilişkilerinin dönüşümü, komünist toplumun temel özelliklerinden biri demektir ama hâlâ kadınların kendi eylemleri bu sürecin temel bir parçası gibi görünmez. Geleceğin komünist toplumundaki dönüşümün kesin doğasına bakılacak olduğunda, hem Marx hem de Engels bunun taslağını çizemeyecek denli tarihe saygılıdırlar. Komünist insan ilişkileri ve kültür, kendilerini yaratacak maddi koşullar var olmadan önceki kesitte, ancak varsayıma kapı aralar. Yıllar sonra Engels 1884'te *Ailenin Kökeni* kitabında şöyle der; "Bir kadının teslimiyetini para ya da iktidar ile satın almayı hayatları boyunca asla bilmeyen bir erkekler kuşağı ve kendilerini gerçek aşk dışında bir düşünceyle bir erkeğe vermeyi hayatları boyunca asla bilmeyen ya da ekonomik sonuçlarından duydukları korkuyla kendilerini âşıklarına vermeyi reddeden bir kadınlar kuşağı" var olana dek bunun tarifi yapılamaz.[6]

1840'larda fahişeliği ve kadınların aşağılanmasını tümüyle ve doğrudan ekonomik etmenlere bağlayan bu ilk açıklamalar kuşkusuz aşırı iyimserdi. Bundan sonraki deneyimlerimiz göstermiştir ki, kurumların yapısında yaşanan değişimlerden ve on dokuzuncu yüzyılda ulaşılan boyuttaki acil ekonomik zorluklar ortadan kalktıktan çok sonra da, fahişelik olgusu varlığını sürdürmektedir. Öte yandan, Engels'in daha sonraki yorumu ekonomik dönüşümü sadece gerekli bir önkoşul saydığını ve fahişeliğin kültürel ve psikolojik yönlerinin sonradan halledilmesi gerektiğini düşündüğünü gösterir. Burada sormamız gereken, toplumun devrimci dönüşümünün öncesinde, kurumsal yapıdaki değişimlerin –Fleur de Marie kendi fahişeliğinin eşiğindeyken harekete geçirilmeden– tasarlanan kültürel değişimlere yol açıp açmayacağıdır. Bu, hızla "attan önce araba" tartışmasına dönüşür; tarih Fleur de Marie'yi mi çekiyor, yoksa Fleur de Marie mi tarihi çekiyor, belli değildir.

Alman İdeolojisi'nde (1845-6) Marx ve Engels, maddi koşulların tarihsel anlamda değişen bir veçhesi olarak "kadınların durumu"nun daha somut bir incelemesi için bir temel oluşturdular. Buradaki varsayım, yine, insanların doğayla özel ilişkisinin

yalnızca kendi doğalarını değil, birbirleriyle ilişki kurma biçimlerini de etkilediğidir. İnsanın doğayı değiştirebilme derecesi, tarihsel olarak, kendisinin diğer insanlara dair bilincinde yansımasını bulacaktır. "...İnsanın çevresindeki bireylerle bir araya gelme ihtiyacına dair bilinci, toplum içinde yaşama bilincinin başlangıcıdır."[7] Bu bir araya gelişten, "esasında cinsel edim sırasındaki işbölümünden başka bir şey olmayan" işbölümü doğar.[8] Burada cinselliğe, doğal eğilime, bedensel güce ve rastlantılara dayalı bir işbölümü ile önce zihinsel ve maddi etkinliğe, sonra mülkiyet sahipliğine dayalı resmî kurumsal işbölümü ayrımı yapılmaktadır. Tarihsel değişimin belirleyici etkenleri, insanların yaşamasını sağlayan maddi şeylerin üretimi olarak görülür; eski insani gereksinimlerin karşılanması sürecinde ve üreme sürecinde yaratılan yeni insani gereksinimlerdir. "Hem birinin kendi emeğinde, hem de doğmakta olan yeni çanda hayatın üretimi, artık ikili bir ilişki gibi görünür; bir yandan doğal öte yandan sosyal bir ilişkidir."[9] Bundan yola çıkarsak, üremenin toplumsal ilişkilerini incelemek, insanlık durumunu tarihsel açıdan anlamak için üretimin toplumsal ilişkilerini incelemek kadar önemlidir. Oysa Marx bu ilişkilerden ikincisini incelemeye girişti ve daha sonraki Marksistler de onu takip etti. Öte yandan Engels, *Ailenin Kökeni* yapıtında bu düşünceyi yeniden ele aldı.

"Maddeci görüş açısından, tarihte belirleyici etmen, son kertede, temel ihtiyaçların üretimi ve yeniden üretimidir."[10] Engels bunun iki yönlü olduğunu da söyler, "yaşamak için temel ihtiyaçlar"ın üretimi ve "insanların kendisinin üretimi, türün üreyip çoğalması."[11]

Bu fikirden yola çıkan Engels, çeşitli üretim ve üreme (yeniden üretim) tarzlarına ilişkin toplumsal evreler ortaya koydu. Ailedeki değişimleri üretim araçlarının mülkiyetindeki değişimlere bağladı. Örneğin, büyükbaş hayvan gibi üretim araçlarının mülkiyeti ile kadının, erkekle ilişkisine göre değişen toplumsal konumu arasındaki bağlantıları tartıştı. İnsan toplumunun anaerkil bir dönem-

den geçtiğine ve kadınların o zamanlar keyfini çıkardıkları üstünlüğü bir daha ele geçiremediklerine inanıyordu.

Jeoloji, arkeoloji, prehistorya ve antropoloji alanındaki çalışmalar henüz görece yeniydi ve sadece heveslilerin ilgilendiği bir alan olmaktan çıkıp gelişmesi 1860'lardan sonraya rastladı. Darwin'in biyolojik evrim kavrayışına getirilen muhalefetin aynısıyla karşılaştılar, zira İncil'deki yaratılış inancına bir alternatif ve kutsal kitap araştırmacılarının teolojik hesaplamalarını anlamsız kılan bir kronoloji sundular. Engels'in yazdığı sırada, kazılarla ortaya çıkarılan yeni bulguların nasıl sınıflandırılacağı konusunda epeyce bir tartışma vardı. Antropolojik evrimin biyolojik evrimle koşut bir biçimde gözlenip gözlenemeyeceği de tartışma konusuydu. Alternatif bir ütopik gelecek hakkındaki tartışmalar, daha öncesinde alternatif bir geçmiş anlayışı doğurmuştu. 1830'lar ile 1840'larda, ütopyacı sosyalistler insanın evrimini sıklıkla kendilerine göre yorumladılar. Çoğu zaman antropolojik bir altın çağ fikrini ortaya attılar ve Havva'nın cennetten kovulmadaki payına ilişkin kendi düşüncelerini belirttiler. Bu yüzden, feminizm ile sosyalizm birçok kez halkın imgeleminde evrim dehşetiyle ilişkilendirildi.

Ütopyacı sosyalizm geleneğinden gelen ama yeni araştırma yöntemlerinden yararlanan Lewis H. Morgan, 1877'de *Ancient Society* (*Eski Toplum*) kitabını yayınladı. Kitabın alt başlığı şöyleydi, *Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization* (*İnsanlığın Barbarlık Döneminden Geçerek Yabanıllıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar*). Morgan, Amerikan yerlileriyle ilgili araştırmalardan yola çıkarak, insanın antropolojik evrimi konusunda birbirine bağlı bir biçimde ilerleyen bir sıralama yaptı. Bu, Engels'e özellikle ilginç gelmişti çünkü Marx ile birlikte tarih öncesi dönemde insanın doğayla ilişkisini belgelemeye çalışırken bıkıp usanmadan antropolojik verileri incelemişlerdi. Sonrasında, antropologlar Morgan'ın sıralamasının hayli basitleştirilmiş olduğunu ve Engels'in yetersiz veriye dayanan bir tez geliştirdiğini

gördüler. Engels'in çağdaş ilkel toplumlara ait kanıtlardan, erken toplumlara ilişkin sonuçlara ulaşmayı mümkün gören düşüncesi de vardığı sonuçları etkiler. Ne yazık ki, akademik ihtilaflar, evrimci ekole yönelik muhalefet, politik meseleler ve insanın doğayla ve toplumla ilişkisi arasında tarihsel bir bağlantı kurma girişiminin tümüyle reddedilmesi bu konuyu karmaşıklaştırmıştır. Engels, kendi dönemindeki mevcut antropolojik malzemenin değerli bir sentezini ortaya koymuş, yüzyıl sonunda Marksistlere insanlık tarihinin ilk dönemlerini anlamakta, ütopyacı sosyalist hareketin sunduğundan çok daha gelişmiş bir görüş sunmuştur. Bununla birlikte yeni kanıtlara bakmadan Engels'in sınıflamasını savunmaya kalkışmak, asıl noktayı gözden kaçırabilir. Engels'in vardığı sonuçların birçoğuna dair sonu gelmez tartışmalar havada kalabilir çünkü doğrulanamayan o kadar çok şey vardır ki. Tabii antropolojik verilerinin yetersiz olduğu gerçeği, ileri sürdüğü fikirleri ve Marksizm görüşünü aileye ilişkin antropolojik bir araştırmayla birleştirme çabasını görmezden gelmeyi gerektirmez. Engels'in antropolojisini modası geçmiş diye yok saymak, Marx'ın *Kapital*'indeki ekonomi anlayışına eski moda diyip ukalalık yapmaya benzer. *Ailenin Kökeni*'nin sınırları anlaşıldığında, geriye en önemli mesele olan yöntem konusu kalır. Engels'e karşı ileri sürülen savlar, hızla, değişimin tarihsel özelliklerini ve herhangi bir unsurunu bulup çıkarmaya karşıt savlara dönüşür. Bu, tıpkı bir kralın burnunun uzunluğunu tartışken, o burnun önem kazanmasına yol açan ekonomik koşulları görmezden gelen tarih yaklaşımına benzer. Üretim ve yeniden üretim (üreme) tarzlarının etkileşimi meselesini ve bunun kadınların konumu ile toplumun örgütlenmesindeki değişime etkisini göremeyen, yalnızca liberal antropologlar değildir. Marksistler de, üremenin maddi dünyanın parçası ve tarihin belirleyici bir unsuru oluşu gibi önemli bir noktayı gözden kaçırmışlardır. Çocuğun ailedeki toplumsal konumu –bireyin, toplum ve aileyle ilgili ilk bilincini oluşturma sürecini açıklayabilecek– Marksist bir psikoloji geliştirme çabasına nispeten sonradan dâhil oldu. Üretim-iş, üreme-çocuk doğurma ve aile ay-

rımı, mekânda fiziksel olarak ayrı hâle gelince ve üreme dönemi hamileliği önleyici araçlarla azalınca, sosyoloji bu konuları tek başına inceleme eğilimine girmiştir. Benzer biçimde, Marksist sosyoloji aile ilişkileri yerine iş ilişkilerine odaklanma eğilimine girmiştir. İşçinin bilincinin sadece üretim noktasındaki gelişimi görülür. İşçinin belirli bir aileden geldiği, dünyayı aile ilişkileri aracılığıyla kavradığımız, onu ilk olarak ailede öğrendiğimiz dille tarif ettiğimiz, başka insanları görmeye ilk olarak aile içerisinde alışmış gözler aracılığıyla başladığımız unutulur. Bir bilinç kuramı için, üremenin toplumsal ilişkilerinin incelenmesi neticesinde varılacak sonuçlar büyük önem taşır. *Alman İdeolojisi* ve *Ailenin Kökeni*'nde ortaya konan meselelerin birçoğu dogma olarak değil, yazıldıklarından beri edinilen yeni bilgiler ve deneyimler ışığında yeniden gözden geçirilmelidir. Kadınların Özgürlük Hareketi, dikkatini, tam da Marksist kuramda karanlıkta kalan bu konulara çevirir.

Marx ve Engels'in dikkatinin, ailenin doğasındaki tarihsel değişime yönelmiş olması şaşırtıcı değildir. Viktorya döneminin ortalarında, cinsler arası ve anne baba ile çocuk arası ilişkilerde sarsıcı değişiklikler görülüyordu; tıpkı şimdi, üretimdeki toplumsal değişimlerin aile üzerinde doğrudan doğruya etkiler yaratması gibi. Bir yanda, burjuva ailenin idealleştirilmesi vardı. Yüzyıl ortası portrelerinde ve yüzyıl sonu fotoğraflarında karşımıza çıkan görkemli aile grupları, Viktorya dönemi zihniyetinin belirgin simgeleridir. Yüzyıl ortasından itibaren giderek artan bir biçimde aile, dıştaki kapitalizm dünyasında ayakta kalmayı başaramayan insani niteliklerin son sığınağı hâline geldi. Kapıya asılı "Benim Güzel Evim" levhaları ve güller samimi duyguların barınağıydı. "Evdeki Melek", eski zamanlarda evlerde bulunan putlar gibi kutsallığın bekçisiydi. Froude, 1849'da *The Nemesis of Faith* (İnancın Can Düşmanı) adlı yapıtında, erkeklerin eve döndüklerinde "maskelerimizi çıkarıp, aletlerimizi bırakırız" dediğini anlatıyordu. Erkekler, işte zorla kabul ettirilen kişiliklerini evde canlandırmaya mecbur değillerdi. "Yine en insani ilişkilerin içine gireriz." Ev, mü-

cadele ve rekabetin yıkıcı etkilerine karşı erkeğe kalkan oluyordu. Onun salt "kendi" olabileceği tek yerdi. Burjuva ailesinin bu şekilde kavranışı, kadını sadece fiziksel olarak eve kapamakla kalmaz, kadına, tek varoluş nedeni olarak erkeğe dayanak olma rolünü de verir. Ruskin bunu *Sesame and Lilies* (Susam ve Zambaklar) adlı yapıtında anlatmıştı: "Kadının en büyük işlevi methiye düzmektir." Kendi girişimiyle hiçbir şey yapamaz. Ancak erkek "dış dünyadaki o katı işinde" nasıl olsa yaralanıp baskı görüp sertleşeceğinden, kadını bu katı dünyayla temastan korur. Kadın bunun karşılığında, evde erkeğe bir huzur cenneti yaratır. Kuşkusuz, böyle bir aile ülküsü, dışındaki rekabetçi toplumun sürekliliğini asla sorgulamamıştı. Tersine, erkeğin erkeğe uyguladığı insanlık dışı muameleyi, onun evde daha insani biri hâline gelmesini sağlayarak –kadının insanlığı pahasına olsa da– daha dayanılır kılıyordu. Ana rahmini andıran kabarık uzun etek, erkeğin sızlayan ruhuna yastık oluyordu. Fleur de Marie bütün bunları yalanlarken, Marx ile Engels *Komünist Manifesto*'da bu "aile" anlayışını alaya aldılar.

Bunun tam karşı ucunda, geleneksel tarım topluluklarının dağılmasının ve sanayi kentine taşınmanın işçi ailesi üzerindeki etkisi vardır. Aşırı kalabalığın, korkunç temizlik koşullarının, düşük ücretlerin, aşırı yorgunluğun, yetersiz gıdanın, içki, şiddet ve vahşice cinsellikten kaçışın yarattığı dehşetin ortasında, çoğu işçi sınıfı erkeği cennetin tadına hiç varamazken çoğu işçi sınıfı kadını da korunmanın tadına pek az varabildi ve methiye düzmeye pek az vakit bulabildi. Anne baba şefkatine gelince, işçiler çocuklarını "işe koşacak birer el" gibi görmeye mahkûmdu. Çocuklar erkenden işe giderdi. En kısa zamanda bağımsız yaşayacak kadar kazanabilmek ve en iyi biçimde ilerleyebilmek için, çoğunlukla ailelerini terk ediyorlardı. Ekmek parasını esas kazanan onlar olabilirdi, çünkü anne babaları işe alınmayabilirdi. On dördünde ev kuran çiftlere ve çete hâlinde yaşayıp hırsızlık yapan ergenlik çağındaki gençlere sıkça değinilir. Orta sınıftan gözlemcileri hayrete düşüren, çoğunlukla iş koşullarından çok kentleşmenin bu yönleriydi. Ai-

lenin dağılmasından kaynaklı şikâyetlere, fabrikadaki işçi kızların cüretkârlıklarının, bağımsızlıklarının, ahlaksızlıklarının, cafcaflı giyim tarzına meraklarının ve bağımsızlıklarının kınanması ekleniyordu. Ev kadınlarına özgü işleri ihmal etmeleri, kırsal kesimdeki ideal ev idaresiyle karşılaştırılıyordu. Öte yandan, yükselen işçi hareketi içinde fabrika sisteminin kötü taraflarına karşı çıkan erkekler, bu kötülüklerin kadınlar açısından arttığına inanıyorlardı. Bu, kısmen kadınların fiziksel zayıflığına ve üreme olgusuna gösterilen anlayışa, kısmen de kadının yerini ev sayan görüşe ve kadınların erkeklerin işini ellerinden almaması gerektiği inancına dayanıyordu. Kadınların çalışması işe yönelik rekabeti artırıyordu. Bu türden tutumların bir örneği, yerel bir çartist olan P. J. Richardson'un, kadınların ağır ve nemli basma kumaşlar taşıdığını fark ettiğinde yaptığı yorumlarda görülebilir. Kadınlara şöyle der:

> Bu erkek işi... siz bunu yapmamalısınız; yeriniz evdir; emeğiniz ev işleridir; sizin çıkarınız ailenizin refahındadır, başkalarına kölelik ederek onların servet biriktirmesinde değil; ki bu kölelik işine gönüllü olduğunuz anlaşılıyor, utanın hâlinizden. Gidin kendinize koca arayın, kocası olanlar aramasın, kocalarınız sizin için çalışsın; siz, kocası ve ailesi olanlar evlerinize gidin ve evde huzuru sağlayın.[12]

Richardson, kadınların ikincil konuma itilmesini desteklemekten çok uzak biridir. Ancak kadınlara uygun bir dünya konusunda geleneksel görüşe başvurur. Fabrika işinin ve ağır işçiliğin, kadınları baskı altına soktuğuna ve kadınlar bu aşağılanmaya son verecekse, oy hakkının ve eşit haklarının olması gerektiğine inanır. Popüler köktencilikte ve çartizmde, güçlü bir geriye dönük bakış eğilimi vardı. Marx ve Engels, kadının ailedeki ve işteki rolüne ilişkin çok farklı bir bakış açısı geliştirdiler. Engels 1844'te *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda, fabrika işçisi kadınların hamileliklerini, doğumdan birkaç gün sonra bebeği bırakarak işe döndüklerini, akşam yemeğinde eve koşturduklarını yazar. Bebeklerini emziren anneler çektikleri zorlukları anlatır, göğüslerinin acıdığından söz ederler. Fabrika sisteminin, âdet dönemleri ve cinsel

birliktelik gibi kesinlikle mahrem durumlara etkisini de sabırla belgeler Engels. On dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin işçi sınıfı ailesine etkisini tasvir ederken, evin idealleştirilmesi, hâlâ fabrika öncesindeki durumun hatıraları ile bağlantılıdır. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü Engels'in yararlandığı orta sınıftan yorumcular ve işçi sınıfından tanıklar her iki tutumu da sergilemektedir. Çok sayıda erkek ve kadının bir arada ve birbirine yakın çalışmasının ahlaki sonuçlarını eleştirirken, orta sınıftan gözlemcilerin sözlerini de tekrar eder. Daha sonra, bu görüşün tersini ileri sürmüştür. Ancak kendi gözlemleri, yitirilmiş bir duruma dönüşü çare olarak görmediğini ortaya koyar. Ailedeki değişimin toplumdaki değişimlerden bir biçimde soyutlanabileceğine de inanmaz. Kadın çalışınca çocukların ihmal edilmesi, işsiz, cinselliği elinden alınıp aşağılanarak dünyası altüst olmuş zavallı Jack'in karısı işte ekmek parası kazanırken onun çoraplarını yamaması, "her iki cinsin de daha başından yapay bir konuma yerleştirilmiş" olduğunu gösterir.[13] Aileyi, fabrika işçiliği yüzünden fizikî olarak dağılmadan önce bir arada tutan bağ, hâlâ mülkiyet ve kimin bu mülkiyete daha çok katkıda bulunduğu bağıydı. Fabrikaların yarattığı değişim ailenin ekonomik kontrolünü tepetaklak etti. Diğer toplumsal ilişkiler aynı kalırken, kişisel ilişkiler tersine döndü. Alternatif bir saygınlık düşüncesinin hiçbir temeli yoktu. Jack, tam anlamıyla erkekliğinden yoksun bırakılmıştı. Engels, bu kısmi değişimin her iki cinsi de küçük düşürdüğü sonucuna vardı. Bu anlamda kapitalizm, işçi sınıfı ailesini yıkıyordu. Kabul etmek gerekir ki, buradaki tanık, besbelli Jack'in arkadaşlarından biriydi ve Jack'in karısının bu konuda ne düşündüğünü bilemiyoruz.

Marx *Kapital*'de, dikişçi kızların, ipek işçilerinin, kumaş ağartıcı kızların, hasırcıların ve diğer kadınların çalışma koşulları ve makinelerin çeşitli işlere etkisi üzerine birçok gözlemde bulunmasının yanı sıra, ailenin çözülmesi temasını da yeniden ele alır. Bunu, fabrika sistemine ve evle işin fiziksel ayrımına bağlar. Aile, bir üretim birimi olmaktan çıkıp sadece bir tüketim birimi hâlini

alır. "Çağdaş sanayi, geleneksel ailenin ve aile emeğinin dayandığı ekonomik temeli tersyüz ederek geleneksel aile bağlarını da çözmüştür."[14]

Bu işlev ayrımı ve bağların çözülmesi, birçok yetke alanında özel ailenin yerine yavaş yavaş devleti geçirdi. Bu durum, özel ailenin dokunulmazlığının daha da bozulmasına yol açtı. Kadınlarla çocukların çalışma saatlerinden hükümetin sorumlu olduğunu kabul eden yasa ve 1870'te çıkan eğitim yasası, babanın yetkesini başkasına bırakması demekti. Bütün bunlar, kadınlarla çocukların babanın haklarına dâhil edilemeyecek haklara sahip oldukları anlamına da geliyordu. İşçi sınıfı kadınları açısından bu durum, ancak fabrika işinin ve yeni kent yaşamının bütün dehşeti ortaya çıktıktan sonra kabul gördü. Gerçekten de, kadınların madenlerde çalışmasının yasaklanması hareketine karşı çıkanların iddialarından biri de, onların fabrikalar ortaya çıkmadan çok önce de orada çalıştığıydı. Kimi kadın, koruyucu yasaların kadınların iş bulamaması anlamına gelmesinden korkuyordu. Bu, Marx'ın gayet iyi kavradığı can sıkıcı bir çelişkiydi. Marx, koruyucu yasaları, kapitalistin işçiyi sömürme hakkına bir sınırlama getirdiği için destekliyordu. Ama birçok İngiliz köktencinin ve Fransız sosyalisti Proudhon taraftarlarının paylaştığı yaklaşımı, yani kadınların çalışmasını doğal saymayan görüşü asla kabul etmedi. Tam tersine, kapitalizmde ailenin çözülüşü diye tanımladığı süreci, kadınlarla erkekler, ebeveynlerle çocuklar arasındaki yeni ilişki biçimlerinin gerekli önkoşulu saydı. 1866'da, koruyucu yasalar sağlandığı sürece çocuk emeğinden ve kadınların çalışmasından yana bir kararı Enternasyonal'e sundu, çünkü işin, eğitimden ayrı tutulmamasına ve insanın kişiliğine faydası dokunduğuna inanıyordu. *Kapital*'de yazdığına göre, bunun kısa vadeli etkisi "ne denli korkunç ve iğrenç" olsa da, sonuçta "ev yaşamının dışında, üretim sürecinde kadınlara, gençlere ve her iki cinsten çocuklara önemli bir rol vermek, ailenin ve cinsiyetler arası ilişkinin daha yüksek bir biçimi için yeni bir iktisadi temel yaratır."[15]

Kapitalizmin matem çanının çaldığına inanıyorsanız, bu iddialarda bulunmak gayet yerindeydi. Oysa sonraları, Marksistler bu ifadenin sorunlu olduğunu düşündüler. Engels'in sonraki döneminden itibaren, kadınların üretime katılmaları bağımsızlığın önkoşulu sayıldı. Ancak bu durum, yeni bir ailenin ve cinsiyetler arası ilişkilerdeki değişimin bir dayanağı olmaktan çok, işçiler olarak denetim sağlayabilmelerinin tek yolu gibi görülmüştür. Çocuk emeğinin bağımsızlığın önkoşulu olması, anlaşılabilir bir gerginlik üretmiştir.

Söz konusu pasajın sonunda geliştirdiği yorum, Marx'ın zihinsel olarak çoktan komünist bir geleceğe atladığını açıkça gösterir: "Dahası, kolektif çalışma grubunun her iki cinsten ve her yaştan bireylerden oluşması gerçeğinin, uygun koşullarda, zorunlu olarak insani gelişimin bir kaynağı olacağı apaçık ortadadır."[16] Bir yüzyıl sonrasında bu o kadar da açık değildir. İlkin bu, insan bilincini geliştirme yolu olarak etkinliğe, ortaklığa ve çalışmaya dair felsefi bir görüşü paylaşmak demektir. İkincisi bunun, her iki cinsten ve her yaştan bireylerin üretime katılmasıyla eşanlamlı olup olmadığı tartışmaya açıktır. Üçüncüsü, "uygun koşullarda" deyişini yorumlamanın tek yolu, hiçbir zorlama unsuru barındırmayan bir iş tasavvur etmektir. Üretim, oyundan ayrılamaz olmalıdır. Bizim için böyle bir koşulu göz önüne getirmek neredeyse olanaksızdır.

Genellikle hem Marx hem de Engels, geleceğe dönük fikir ileri sürmek konusunda hayli sakınımlıydı, zira katı ütopyacı kalıpların tehlikelerinin fazlasıyla farkındaydılar. Öte yandan, yapıtlarında komünist cinsiyet ilişkilerinin doğasına dair dağınık da olsa gözlemler yer alır. İkisi de delikanlıyken romantik aşk şiirleri yazmıştır. Engels, son derece hayran olduğu Shelley'in şiirlerini tercüme etmiş, Marx, Jenny'e üç cilt aşk şiiri göndermiştir. Yaşamlarının daha ileriki dönemlerinde birbirlerinden hayli farklı yaşadılar. Marx, Jenny ile saygın bir aile kurdu ama Frederick adlı gayrimeşru bir oğlu vardı. Engels önce Mary Burns ile sonra da o ölünce kız kardeşiyle özgür bir birliktelik yaşadı, her iki kadın da İrlandalı birer işçi ve ateşli birer Cumhuriyetçi idi. Felsefi bakımdan aşk kar-

şısındaki tutumları, insan gelişimi ve ilerlemesine temel bağlılıklarıyla tutarlıydı. Bireysel cinsel aşkın, komünist toplumda çok daha doygun bir ifadesini bulacağına inanıyorlardı, çünkü kapitalizmde var olan ekonomik zorunlulukların yarattığı eski baskılar ve bütün toplumsal ilişkilerdeki yabancılaşma yok olacaktı. Kadınları doğal duygulara sahip oldukları için yüceltmeye ve idealize etmeye de, insanın bütün cinsel ilişkilerini yalnızca fiziksel bir tepkiye indirgeyen kaba mekanik maddeciliğe de eşit ölçüde karşıydılar. Marx, *Kutsal Aile* kitabında aşkı bütün insanların memnuniyeti için gerekli görüyordu. Aşkın, "insana kendi dışındaki nesnel dünyaya inanmayı ilk öğreten" deneyim olduğunu söyler.[17] Aşkı yok sayan entelektüel eğilimi, "yaşayan her şeyden, dolaysız her şeyden, her duyumsal deneyimden, 'zamanı' ve 'mekânı' önceden bilinmeyen bütün gerçek deneyimlerden" duyulan kuşkuyla bir tutmuştur.

Kapitalizm, yalnızca işgücünü sömürdüğü için suçlu değildi. Duyumsal deneyime de el koymuştu. Bütün bunlar, burjuvazinin ideolojisinde olduğu kadar yaşam biçiminde de fazlasıyla belirgindi. Engels *Ailenin Kökeni*'nde daha sonradan, hoşlandığınız kişiyle evlenme hakkından, ezen sınıf yerine ezilen sınıfın, yani proletaryanın yararlanmasını hayli ironik bulduğunu belirtti. Mülkiyetlerinin sorumluluğu ezenler için ayak bağı oluyordu. Shelley ve ilk köktenciler gibi, cinsler arası aşkın toplumsal bir mesele olduğuna ve toplumsal kurumların etkisinden kurtulamayacağına inanan Engels, tarihsel açıdan tekeşliliğin kadınların kurtuluşunun önkoşullarını yarattığını savunuyordu. Burjuva kuramında aşk evliliği, erkeğin olduğu kadar kadının da hakkıydı. Oysa uygulamada, âşıkların hakları mülkiyet haklarına boyun eğmek zorundaydı. Benzer biçimde genç Marx, 1840'larda, mülkiyetçi (tahakküm kuran, sahiplenen) aşkın, eş olarak bir insan değil bir köle arzusunu ortaya koyduğuna inanıyordu. "Kıskanç insan her şeyden öte, özel mülkiyet sahibiydi."[18]

Marx ile Engels buradan yola çıkarak, cinsel ilişkilerin daha genel bir mesele olacağını savunmamaktadır. Komünizm, her bireyin kapitalizmde olduğundan çok daha doyurucu bir kişisel

yaşamın keyfine varmasını sağlayacaktır, çünkü eski ekonomik baskı artık var olamayacaktır. "Cinsler arası ilişkileri, yalnızca ilişkiyi yaşayan kişileri ilgilendiren ve topluma buna karışma fırsatı vermeyen, katışıksız özel bir meseleye dönüştürecektir."[19]

Bu türden ilişkilerin biçimlerine gelince, Engels *Ailenin Kökeni*'nde bunların ancak nasıl olmayacağının görülebileceğini belirtiyordu. Kesin olan şuydu ki, yabancılaşmayı ve baskıyı hiç bilmeyen kuşaklar "yapmaları gerekenler konusunda başkalarının ne düşündüğüne pek önem vermeyecekler; her bireyin eylemleriyle ilgili kendi eylem tarzını ve buna koşut olarak kendi genel görüşlerini oluşturacaklar ve bu da artık meselenin sonu olacak."[20] Böyle bir kuşak henüz dünyaya gelmemiştir.

Marx ve Engels, birer insan olarak kadınların özgürleşme potansiyeline ve bunun komünizmle bağlantısına dönük önemli bir kuramsal birikim bıraktı. İkisi birlikte on dokuzuncu yüzyılda kadınların gördüğü baskının doğasının antropolojik ve ekonomik yönden anlaşılmasına büyük katkıda bulundu. Bununla beraber, Juliet Mitchell'ın *Woman's Estate*'de (*Kadınlık Durumu*) belirttiği gibi, kadınların özgürleşmesi, Marksist kuramda marjinal bir konu olarak kaldı –işçi sınıfının kurtuluşuna bağlı oldu. Marx ve Engels'in yanıtsız bıraktığı birçok soru vardı ve şimdi inanılmaz gelen kimi fikirlerin doğruluğundan emindiler. Kendi dönemlerine aittiler. Toplumsal devrimin olağanüstü dönüşümünü, burjuva psikolojisinin hayrete düşürücü bulgularını, yeni doğum kontrol uygulayımlarını ya da kadın özgürlüğü gibi bir hareketi öngöremişlerdi. Son derece önemli birçok sorunun yanıtı yoktur. Eğer bunlara çözüm bulunacaksa, bu, Marx ve Engels'in özellikle kadınlar konusunda yazdıklarını açıklayıcı notlarla elden geçirerek değil, genel anlamıyla Marksist kuramı, devrimci feminist uygulamanın (praxis'in) parçası olarak geliştirerek/genişleterek yapılabilir.[21] Peki, mülkiyetteki ve üretimin örgütlenmesindeki değişiklikler, gerçekten de toplumsal üretim ilişkilerini değiştirir mi, bunun sonucunda kadınların durumunda devrimci bir değişikliği tetikler mi? Kadın-

lar kapitalist toplumdan önce de baskı altında tutulduklarına göre, toplumun ekonomik temellerini sosyalist yönde değiştiren bir devrimin kadının cinsel rolünü etkilemesi düşünülebilir mi? Kadınların kapitalizme karşı devrimci mücadele yolunda kendilerine özgü deneyimlerine dayanarak örgütlenmeleri gerekmez mi? Geriye, bu örgütlenmenin daha etkili olmak için nasıl bir yapıya sahip olacağı sorusu kalır. Bir devrimci, kadınların üretken bir işe sarılmalarını, bu iş emekçi kadınlar için en sıkıcı ve en düşük ücretli iş olduğuna göre, nereye kadar savunabilir? Engels, kadınların uğradığı ayrı ve özgül baskının farkında olmasına ve kadınları proletaryayla, erkeği de burjuvayla kıyaslamasına rağmen, kadınların bir sınıf olarak tanımlanmasını Marx'ın yazılarındaki sınıf kavramıyla ilişkilendirecek bir çalışma yapmaz. Kadınların ne tür bir eylemde bulunacaklarına dair herhangi bir fikri de yoktur. Benzer şekilde, her ikisi de, kadınların toplumdaki genel durumu hiçbir anlamda erkekle eşit olmasa da, kadınların da toplumu değiştirecek genel mücadeleye erkeklerle eşit ölçüde katılacağını varsaydılar. Kadınların devrimci çalışmada tümüyle eşit bir temelde faaliyet göstermesini, kişisel olarak her ikisi de kabul etmeye hazırdı. Örneğin, Marx Enternasyonal'de kadın seksiyonunu destekledi. Komün'de kadınları bilhassa öne çıkardı, kahramanlıklarını övdü. Kendi kızlarının entelektüel gelişimini ve eylemciliğini her zaman destekledi. Kuşkusuz Engels de, Mary ile Lizzie'nin Cumhuriyetçiliğinden ve sınıf bilincinden bir şeyler öğrendi ve onlara saygı duydu. Ama daha genel bir sorun ortada kaldı. Kadınların toplumda baskı görüp ikinci plana itilmesi, bir bütün olarak devrimci örgütlenmelerde ele alınabilirdi. Birçok devrimci erkek sosyalist olunca, kadınlara duyulan derin küçümsemeyi üzerlerinden atamadı. Diğer fikirlerini kadınlara uygulayamadılar.

Bu, çözümsüz kalan büyük ikilemlerden biriydi ve hep devam edegelen kadınların özgürleşmesi meselesinin bir parçası olarak devrimci hareketler içinde şiddetle tartışılacaktı.

4. BÖLÜM

DÜŞLER VE İKİLEMLER

Para için evlenen kadın, fahişeyle kıyaslandığında, gerçek grev kırıcıdır. Daha az ücret alır, emeğinin ve ilgisinin karşılığından çok daha fazlasını verir ve mutlak bir biçimde efendisine bağlıdır.

Havelock Ellis

Biz kadınlar ve erkekler neden birbirimize daha çok yakınlaşmayız, neden birbirimize yardım etmeyiz, neden birbirimizin ruhunu köreltip yaşamını karartmadan edemeyiz.

Bir ilişkiye tutku girince, o ilişkinin kutsal güzelliğini bozar. Erkekle kadının arkadaş olamayacağını söyleyenler belki haklıdır ama ben böyle düşünmeye dayanamıyorum.

Olive Schreiner, *Havelock Ellis'e Mektuplar*

Tarih bize, bütün ezilen sınıfların özgürlüğünü efendilerinden kendi çabalarıyla aldığını söyler. Kadının bundan ders çıkarması, özgürlüğünün bu özgürlüğü elde etme gücünün ölçüsünde olacağını anlaması gerekir.

Emma Goldman, "Women's Suffrage"
("Kadınlara Oy Hakkı"),
Anarşizm ve Diğer Denemeler içinde

Kadınların kurtuluşu, yüzyıl sonunda ortaya çıkan sosyalist hareketler içinde canlı ve hararetli bir tartışma konusuydu. Ancak bunun nedeni, herkesin oturup vazife gibi Marx ve Engels okuması değildi. Onların, kadınların gördüğü baskıyı ele alan yazılarının çoğu, nispeten hayli geç bir tarihe kadar yaygın biçimde

el altında değildi. Kadınlar, yeni hareketlere, çeşitli biçimlerde ve ciddi bir basınç uyguladılar ve kendi davalarını sosyalizme dair genel tartışmalara dâhil ettiler. Ayrıca, hem Marksist hem anarşist gelenekte, kadınların kurtuluşu ile devrim arasındaki bağı herkesin anlayacağı bir hâle getiren başka yazar ve düşünürler de vardı. Burjuva feminizminin özellikle İngiltere ve Amerika'daki örgütlenmesi ile etkinliği, hiç kuşkusuz sosyalistleri, meseleyi etraflıca düşünüp ilgili sorunlar karşısında kendi yaklaşımlarını belirginleştirmeye itiyordu.

Farklı ülkelerdeki durumun birbirine pek benzediği söylenemezdi. Örneğin Rusya'da devrimci hareket, hem kadınların kurtuluşuna hem kişisel kültürel gelişime derinden bağlıydı. George Sand'ın Herzen üzerindeki daha erken dönemli etkisi bir yana, Çernişevski'nin 1860'ta yayınlanan *Nasıl Yapmalı?* romanı bir kuşağın temel kitabıydı. Bağımsızlığını kazanmış bir kadın kahramanın, onurlu bir "serbest birliktelik" ilişkisinin ve müşterek bir dikiş atölyesinin öyküsüydü bu. Vera Figner gibi kadınlar, genel hareket içinde önemli ve kahramanca bir rol oynadılar ve ayrı bir burjuva feminist hareketi ancak bundan çok sonra gelişti.

Öte yandan, Amerika'da feminist hareket, kölelik karşıtı kampanyalarda ortaya çıktı ve iki ayrı eğilim ortaya çıkardı. Bir grup, talebini oyla sınırladı ve daha bütünlüklü/genel oy hakkı konusunda uzlaşmacılığa istekli olduğunu gösterdi. Ancak aralarında Susan B. Anthony ve Elizabeth Cady Stanton'ın da bulunduğu New York'taki bir başka grup, oy hakkı konusunda tavizde bulunmayı reddetmekle kalmadı, kadının özgürleşmesi meselesini, evlilik, kılık kıyafet, ahlak ve emeğin örgütlenmesi gibi alanlardaki değişimle ilişkilendirdi. 1868'de kısa ömürlü *The Revolution* (Devrim) dergisini çıkardılar. Aynı yıl Victoria Woodhull, New York'a geldi. Hızla kötü şöhrete sahip bir kişiliğe dönüştü, serbest aşkı, (kendine göre bir çeşit) feminist Marksizmi, tinselciliği ve bütün bilginin anahtarı evrenciliği savundu. Amerikan feminizminin ana kolu, çok daha temkinli ve tutucuydu. Savunucuları,

örgütlü emek konusunda hem bilgisizdi hem de küçümseyici bir tavır sergiliyorlardı. Oysa daha sonra 1890'larda, iş sözleşmeleriyle bağlantılı sosyal bir feminizm gelişti. Kadınların özgürlüğünü devrim fikrine bağlama meselesinden çok, fabrikalardaki ve atölyelerdeki kızlarla kadınların çalışma koşullarını iyileştirmeyle ilgileniyorlardı.

"Kadın sorunu" Avrupa sosyalist hareketi içerisinde birçok tartışma doğurdu. Birinci Enternasyonal'de, 1860'lı yıllarda, Fransız anarşist-sosyalist Proudhon ve takipçileri, Marx'ın fikirlerinin karşısındaydılar. Proudhon, Fransa'daki sosyalist feminist kadınlarla da çelişkiye düştü. Almanya'da Lassalle'in takipçileriyle Bebel'in önderlik ettiği yarı-Marksist gruplar arasında, 1875'teki Gotha kongresinde tartışmalar çıktı. Bebel, resmî parti programının bir parçası olarak kadınlara eşit haklar verilmesini önermişti. Ama kongre, kadınların eşit haklara henüz hazır olmadığına ilişkin bildik iddiayı yineleyerek bunu reddetti.

Bebel'in 1879'da Almanya'da yayınlanan *Kadın ve Sosyalizm* kitabı, Alman burjuvazisi tarafından sonsuz bir dehşetle karşılansa da önemli bir etki yarattı. Kişisel olarak Bebel de, Engels de Almanya'da kendi gazetelerini çıkaran, kendi ayrı örgütü olan bir sosyalist kadın hareketinin gelişimini desteklemişlerdi. Oysa Alman partisi kadınların eşit haklarını, o da ancak çok sınırlı olmak koşuluyla, 1891'de resmen kabul edebildi. Parti tabanında bu meseleleri, yaptıkları propaganda kapsamında pek öne çıkarmadıkları anlaşılıyordu. Sosyal Demokrat Partili militan sendikacılardan Adelheid Popp özyaşam öyküsünde bunu şöyle anlatır:

> Benim "kadın sorunu" konusunda hiçbir fikrim yoktu. Gazetemde bununla ilgili hiçbir şey yoktu ve ben yalnızca Sosyal Demokrat yayınları okuyordum. Sıradışı sayılıyordum ve ben de kendimi öyle görüyordum. O zamanlar anladığım kadarıyla bu toplumsal meseleyi, tıpkı politika gibi, erkeklerin meselesi sayıyordum. Sadece bir erkek olabilseydim, siyasetle uğraşma hakkım olurdu.[1]

Popp, Sosyal Demokratların kadınlara eşit haklar verilmesini desteklediğini öğrenmiş ama hâlâ kadınların parti işlerinde pay sahibi olabileceklerini fark edememişti. Parti gazetesinde kadın işçilerin sömürüldüğüne değinildiğini okuyunca o kadar heyecanlandı ve sevindi ki, uyuyamadı. Ancak partili üç yüz erkek ile dokuz kadının katıldığı bir örgüt toplantısına gidince, kendi de çıkıp konuşmayı ve devrimci politikada yer almayı başardı. Bebel'in kitabı *Kadın ve Sosyalizm* ona cesaret vermişti.

Bebel, ütopyacı sosyalistler gibi, kadınların kurtuluşunun bütün insanların "baskıdan, sömürüden, bin bir çeşit yoksunluk ve ıstıraptan" kurtulmasından ayrılamayacağını savundu ve "Bu yüzden, kadın sorunu denen mesele, tüm sosyal meselenin sadece bir yönüdür... her iki sorun ancak birbiriyle bağlantılı olursa nihai çözümüne kavuşabilir"[2] diye yazdı.

Bu iki sorun ne birbirinden ayrılabilir ne de sosyalist bir toplumun yaratılması süreci dışında çözüme kavuşabilir. Bu kısmen Bebel'in kadınların kurtuluşuna giden somut koşulların, ev işlerinin ortaklaşa yapılmasının, çocuk bakımındaki olanakların sosyalizme bağlı olduğuna inanması yüzündendi; kapitalizmle bağlantılı sömürü ve egemenlik ilişkileri ve kadınların baskı altına alınmasına yol açan ilişkiler de, yalnızca sosyal yapıdaki kökten bir değişimle yok edilebilirdi. Bebel, kadınların ezilmesinin kapitalizm öncesine dayandığını, kadının bu baskı konusunda çok derin bir bilince sahip olduğunu ve bu bilincin, alışkanlıklar ile doğallığın birbirinden ayrılmayacak derecede iç içe geçtiği alanlarda dışa vurulduğunu biliyordu. Kadın "köle var olmadan önce bir köleydi." Bu yüzden, o da Engels gibi, kadınların özgürlüğünün ütopyacı bir biçimde devrim anında yaratılabileceğine inanmadı. Devrim yalnızca bir başlangıçtır. Sonrasında çok uzun bir süreç vardır. Öte yandan, bu, Bebel'in kısa vadeli değişimler için herhangi bir hareketi kabul etmediği ya da kapitalizmde kadın ve erkek arasında hâlen var olan gerçek çelişkileri yok saydığı anlamına gelmez. Başlangıçlar durup dururken ortaya çıkmaz. Başla-

madan önce bile çok çalışmak gerekir. Bebel, kadınların iki misli sömürüldüğünü ileri sürerken, onların kapitalizme ve kendilerine uygulanan baskıya karşı savaştığını görmüştü. Ezilenlerin kurtuluşunun kendi ellerinde olduğunu öne süren köktenci geleneğin takipçisiydi. İşçilerin çıkarları nasıl patronların çıkarlarıyla bir araya konamazsa, kadınların çıkarı da erkeklerinkiyle bir araya konamaz. Mary Wollstonecraft'tan Flora Tristan'a kadar birçok devrimci kadın, sonuçta kadınları erkeklerin özgürleştirmesini beklemişlerdi. Ancak Bebel, erkeklerin topluca kadınların özgürleşmesi davasına sahip çıkacaklarına pek ihtimal vermiyordu. Kadınların aile ve toplumdaki bağımlılığından doğrudan yararlandıklarına göre neden buna son vermek istesinlerdi ki?

> Kadınların bağımlılığı erkeklerin kibrini pekiştirir, gururunu okşar, efendi ve ağa rolünü oynarken işlerine gelir ve bu rolde, bütün yönetenler gibi mantıktan eser yoktur. Bu, kadınları içinde bulundukları aşağılayıcı durumdan kurtaracak yeni koşullar yaratmak için daha da çok çalışmaya zorlar. Kadınlar erkeklerden, işçilerin orta sınıflardan umduğu kadar az şey umabilir.[3]

Bu alıntı, Marksizmin ütopyacı sosyalist varsayımları dönüştürürken aynı zamanda daha önceki hareketin temel açmazlarından çoğunu çözümsüz bıraktığını gösterir. Baskı uygulayanları bir topluluk olarak, birdenbire sağduyulu ve anlayışlı olmaya ikna etmek söz konusu değildir. Devrim, yalnızca akıl ve insan sevgisi meselesi değildir; aynı zamanda değişimi gerçekleştirme gücü gerektirir. Bazı köktencilerin bunu Marx'tan önce anladığı doğrudur. Tepeden tırnağa reform yanlıları, Owen'ın görünürde yoksullardan yana olsa da, zengin ve güçlü kimselerle eskiden kurduğu yakınlıktan kuşku duyuyorlardı. Ancak Marx'ın fikirleri bu anlayışa, çok açık bir kuramsal ve tarihsel temel kazandırdı. Bu sayede Bebel kadınların mücadeleyi kendilerinin yürütmesini savundu. Bununla birlikte, kendinden öncekilerin devrim yapmaları için işçilere verdikleri tavsiyelerle Marx'ın yazıları arasındaki temel fark, işçi sınıfının kendi halihazırdaki durumundan hareket ederek, tam

da var olan sisteme karşı çıkma noktasında kapitalizm karşısında nasıl da potansiyel bir alternatif taşıdığını göstermesiydi. Bebel'in kadınların mücadele etme gereğine ilişkin düşüncesi hâlen *ahlaki* bir zorunluluktan yola çıkıyordu. İsteğe bağlıydı, iradi bir çabaydı. Bu noktada ütopyacı görüşten farkı açıkça görülmez. Kadınların sosyalist bir topluma doğru nasıl harekete geçeceklerine dair açık bir yol tarif edilmez. Bebel, ilk devrimci feministler gibi kadınları aklın yolundan gitmeye çağırır. Bu, o dönemde Alman sosyal demokrasisinde kuram ve uygulamada genel anlamda görülen kilitlenmeye ve iktidarı devrimle ele geçirmeye dönük herhangi bir stratejinin olmamasına da denk düşmüştür.

Bebel'in kitabının en büyük önemi, kadınların içinde bulundukları çıkmazlara tarihsel bir yaklaşım getirmesi ve uygunsuz görünen konuları örtbas etmeyi açık bir biçimde reddetmesidir. Bebel, bu tartışmayı sosyalist hareketin göbeğine oturtmuştur:

> Kadınların kurtuluşuna, kapitalistlerin sosyalizme karşı çıkmasından hiç de daha az karşı olmayan sosyalistler var. Her sosyalist, işçinin kapitaliste bağımlı olduğunu bilir ve başkalarının, özellikle de kapitalistlerin bunu kabul etmemelerini anlayamaz. Gelgelelim aynı sosyalist, çoğu zaman kadınların erkeklere bağımlılığını göremez, çünkü bu mesele az veya çok kendi kıymetli canına dokunmaktadır. Tabii kuşku götürmez ve inkâr edilemez gerçek ya da hayalî çıkarları savunma çabası, her zaman insanların gözünü kör eder.[4]

Bebel'in kendi hareketinin karanlık bölgelerine ışık tutması kendi yararınaydı. Onun yazdığı sırada, kör noktalar devrimcilere özgü değildi, çok daha önce ortaya çıkmışlardı ve uzun zaman sonrasında hâlâ bizimle birliktedirler. Öte yandan, sosyalistleri bu noktalara hiç çekinmeden, açık ve uzun bir biçimde yönelmeye genelde başka bir hareket zorlamıştır. Kendi kuramsal çıkarımlarının kendi hareketi içerisinde onaylandığını gören bir Marksistin masum şaşkınlığı kadar tuhaf bir şey olamaz. Yoldaşlık bir tür kamuflaj hâline gelebilir; cinsellik, ırk ve sınıf bilinçlerini ayrış-

tırmak yerine bunların üzerini örtebilir. İnsanları, dış dünyanın ürettiği benliklerinden sıyrılmış gibi yapmaya yöneltebilir. Bebel yoldaşlık kisvesini yutmaz. Hareket içindeki gerçek çelişkilerin üzerine açık bir biçimde gitmek gerektiğine inanıyordu.

Tabii kadınların kendi aralarındaki çelişkili ve karşıt çıkarlarının o kadar da farkında değildi. Kadınların bir grup oluşturma duygusunu tam ortasından delip geçen sınıf çelişkisi sorununu ihmal etti. 1880'lerde ve 90'larda, yüksek ve orta sınıftan feministlerin savaşta açıkça ortaya çıkan sınıfsal çıkarları, işçi sınıfı kadınlarına ve sosyalizme o kadar açıkça karşıt değildi. Burjuva feminizmi hâlen, daha iyi bir toplum için çalışan muğlak bir insani hareketin parçası gibi görünebiliyordu. Bu hareketin daha sonraki görüntüleri, sosyalistler arasında anlaşılır bir husumet yarattı. En kaba biçimiyle orta sınıftan kadınlara dönük –cinsel önyargıların devrimci coşkuyla birbirine karıştırıldığı– dümdüz bir küçümsemeyi ifade etse de, durum buydu.

Ama Bebel çok daha açık olabilirdi. Bu kadınlara dönük "yapma bebekler gibi eğitilen, moda budalaları" tasvirinde ve sık sık hastalanmalarını, sürdürdükleri anlamsız hayatlara bağlayan içgörüsünde, onlara gerçek bir sempati besliyordu. Uluslararası düzeyde, o dönemin sosyalist hareketine, orta sınıftan kadınların öne çıkmaları ve faal olmaları damgasını vurmuştu. Kuşkusuz, kendi yaşadıkları baskı deneyimine dair düşünceleri, kendi devrimci etkinliklerinin bir ürünüydü ve aynı zamanda bu etkinliğe katılmalarına katkıda bulundu.

Bebel'in, kadın sorununun tüm bir toplumsal sorundan ayrılamaz olduğu yönündeki görüşü ve bunun çıkarımları, hâlâ üzerinde çalışılması gereken bir konudur:

> Toplumsal örgütlenmemizde hangi konumun, kadını topluluğun yararlı bir üyesi yapabileceği, diğer üyelerin yararlandığı haklara sahip olmasını sağlayacağı ve güçlerini ve yeteneklerini her yönde tam anlamıyla geliştirmesini temin edeceği meselesi, eğer yüz ayrı biçime bürünen baskı, sömürü, yoksunluk ve sefaletin yerine

> özgür bir insanlık getirilebilirse, bütün bir toplumun bürünmesi gereken örgütlenme ve biçim meselesiyle çakışır.[5]

Demek ki, kadınların kurtuluşu, baskı altındaki kadınların deneyimlerinden çıkagelen, sosyalizmin kendine özgü biçimlerini gerektirir. Baskının yüz ayrı biçimi söz konusudur; bu da neredeyse sınırsız sayıda birleşik dönüşümün gerekli olduğunu ortaya koyar. Sosyalizm yalnızca işyerinde değil, insanların bütün deneyim alanlarında sınıf baskısı ve sömürüsünün sona ermesi demektir. Bilincin farklı bölmeleri önümüze derli toplu bir çerçeve koyamaz, baskının farklı alanları birbiriyle etkileşir.

Bebel, insani gelişime bağlılığında ve insanın potansiyellerine inancında Marx ve Engels'in izindedir. Kitabının en sonunda şaşırtıcı bir bölüm bulunur. Kadınların kurtuluşuna dair genel savlarıyla bağlantısız olduğu ve imkânsız ölçüde ütopyacı bulunduğu için ciddiye alınmamıştır. Bebel aniden, insanların çevrelerindeki dünyanın bilincine varma kapasitelerini sınırlamaya ve bölmelere ayırmaya yarayan otoriter eğitimi tartışmaya girişir. Bunu işbölümünün bir parçası sayar ve sosyalizmin her ikisinin de yok oluşuyla ilgili olduğuna inanır. "Birer meslek olarak müzisyenlik, sanatçılık, aktörlük ve biliminsanlığı olmayacak, yalnızca kendiliğinden bir seçimle, yetenek ve deha hakkıyla bu gerçekleşecek."[6]

Aslında bu, erkeklerle kadınların rolleri arasındaki ayrımın sona erdirilmesi kavrayışıyla yakından bağlantılıydı. Sosyalizmin, evin bireysel-hücresel varlığının en aza indirilmesi anlamına gelebileceğini düşünüyordu. İnsanlar son derece sosyal bir yaşam sürdürecekti. Sayısız yemek ve oyun salonları, okuma odaları ve kitaplıklar, tiyatrolar, müzeler, oyun alanları, yeşil park sahaları olacaktı. Bu önermelerin gerisinde, sosyalist harekette yaygınlaşmış bir kanı vardı: Ailenin iç dünyası toplumun dış dünyasıyla birleşmekle kalmayacak, iş ve oyun, oyun ve eğitim, eğitim ve iş, iş ve aşk, aşk ve iş arasındaki ayrım tamamen yok olacaktı. Kuşkusuz, özel ile genel arasındaki sınırların devrimci anlamda yeniden belirlenmesi, Bebel'in kitabındaki bu bölümle ya da Marx ile

Engels'in aşka yaklaşımıyla çözülemezdi. İnsanların kişisel yaşamının ne dereceye kadar sosyalleştirilebileceği ya da sosyalleştirilmesi gerektiği, devrim sonrasında Sovyetler Birliği'nde büyük tartışma yarattı. Devrim öncesi kültüründen alınacak ve yeniden yaratılacak şeylere ilişkin genel tartışmanın parçası oldu.

İngiltere'de 1880'lerden itibaren gelişen sosyalist hareket, kadınların kurtuluşuna büyük önem veriyordu. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Kadın hakları meselesi, orta sınıftan kadınların yükseköğrenim ve yasal değişiklik talepleri ile köktencilerin Bulaşıcı Hastalıklar Yasasına karşı ve doğum kontrolünden yana harekete katılımları neticesinde, kaçınılmaz olarak, sosyalistlerin görmezden gelemeyeceği güncel bir meseleye dönüşmüştü. Oy hakkı için verilen mücadeleyle doruğuna ulaşan eşit haklara dönük liberal feminist hareket, tarihî kayıtlara geçmiş olsa da, ya aşırı övgü ya da hiddetle karşılanmış ve bunun zararını görmüştür. Feministler, ya yüce ve soylu kahramanlar ya da düş kırıklığına uğramış gülünç savaş baltaları olarak görüldüler. Siyasal ve toplumsal bir hareket olarak liberal feminizme yönelik çoğu önemli soru ancak şimdi sorulmaktadır. Bu sorulardan biri, hiç kuşkusuz, liberal feminizm ile çeşitli sosyalist gruplar arasındaki –hem bireysel hem de fikirlerin birbirine etkisi anlamındaki– etkileşimin düzeyine ve niteliğine ilişkin olmalıdır. Belirgin değişikliklerden biri Pankhurst'lerin, Sylvia dışında, açıkça yönetici sınıftan, muhafazakârlıktan ve savaş öncesi dönemde İmparatorluktan yana ortaya çıkmasıydı. Sylvia, kadın davasını işçilerin davasına bağlamaya çalışınca, annesi ile kız kardeşinin kararlı muhalefeti ayrılığı keskinleştirmişti.

Seksenler ve doksanlarda durum çok daha değişkendi. Ayrımlar daha az belirgindi, uzlaşma noktaları silikti. İngiliz köktenci ve sosyalist geleneklerinin farklı bakış açıları söz konusuydu, bunlar, kadınların mücadelesine dönük anlayışın gelişmesine yardımcı oluyordu. "Kadın sorunu"nun önemini ortaya koyan sosyalizme dönük yeniden uyanan ilginin tarihi açısından da dolaysız etmenlerdi. Sosyalistler, *Kapital*'in ekonomik savlarından çok (bunlar

1900'lerin başına kadar pek iyi bilinmezdi) kapitalist toplumda insan ilişkilerindeki yabancılaşmanın ahlaki olarak mahkûm edilmesini içeren metinlerden (ki bunu da şairler, romantik hareket, altın çağ dini, Carlyle ve Ruskin'in yazıları gerçekleştirmişti) yararlandılar. Marx, kapitalizmin insanlar üzerindeki insanlıkdışı etkisinden duyulan dehşeti dile getirmekle birlikte, daha sonraki yazılarında, tarihsel ve ekonomik temelini anlayarak toplumu değiştirme yollarını oluşturma çabası içerisinde, ahlaksal kaygıyı açıkça geri plana itmişti. Oysa 1880'lerin sosyalizminde, kapitalizmin ahlaksızlığı, çirkinliği, dar kafalılığı ve saçmalığı öncelikli tartışma konularıydı. Lenin'in etkisi duyulmaya başladıktan sonra ortaya çıkan örgütlenme kuramları da pek ilgi görmüyor, strateji pek kavranmıyordu. Kadınların özgürleşmesi hâlen ahlaki bir konuydu ve bilinç ile kültürel değişim fikirlerine bağlı bir mesele olarak ele alınıyordu. Bu vurgu, önemli olduğu düşünülen bir dizi konu arasında geniş ölçüde ele alınan meselelerden biri olduğu anlamına geliyordu. Daha dolaysız olarak, laikliğin sosyalizmin gelişimine yakından bağlı olması ve dinsel kuşkuların çoğu orta sınıf aydınını sosyalist fikirlere ve maddi, manevi değişimlerle ilgili sorulara yöneltmesi gerçeği, belirgin bir biçimde ortaya çıkıyordu.

Örneğin Fabian'ların, "Fellowship of the New Life"ın (Yeni Hayat Kardeşliği) ilk üyelerinin birçoğunu içine alan topluluk, bu konuda bölündü. İçsel manevi değişim ve dışsal siyasal dönüşüme dair çelişkiyle, tıpkı bugün olduğu gibi, "ya biri ya öbürü" bağlamında mücadele ediliyordu. Ancak ilk sosyalistler her ikisini de savunma konusunda güçlü bir eğilim gösteriyordu. Bu, Marx ve Engels'in yaşamlarının ileriki döneminde vurguladıkları konulara karşı bir ölçüde hemen verilen bir tepki anlamına geliyordu ve güçlü bir romantik sosyalizm akımı doğurdu. Kadınların ezilmesi meselesini yeniden ve açık bir biçimde ortaya çıkardı, çünkü bütün baskı çeşitleri arasında kadınların durumu, kişisel ile politik öğeleri tam anlamıyla birleştiriyordu. Sosyal Demokratik Federasyon'da Hyndman'a başkaldıran gençler *Ailenin Kökeni*'nin

kalitesiz bir çevirisini 1900'lerde Amerika'dan getirtene kadar bu kitap bulunmamakla birlikte, Bebel'in kitabı sosyalist çevrelerde yaygın biçimde okunuyor ve büyük etki uyandırıyordu.

Kitap 1885'te İngiltere'de basılınca, Marx'ın kızı Eleanor ve birlikte yaşadığı Aveling, "Kadın Sorunu, Sosyalist Bir Bakış Açısı" başlığıyla *Westminster Review*'da kitapla ilgili bir yazı yayınladılar. Feminizm konusunda yürütülen çeşitli kampanyaları, kadınların gördüğü baskının ekonomik temellerine değinmedikleri ve cinsel ilişkilerde ve bir bütün olarak toplumda kökten değişime dair gerçek bir fikirleri olmadığı için eleştirdiler. İşçi ve kadın arasında koşutluk kurarken Engels ve Bebel'i takip ettiler:

> Kadınlara yararlı olma kaygısı taşıyanların bile tam anlamadığı gerçek, kadınların da emekçi sınıflar gibi baskı görmeleri, haksızca ve acımasızca aşağılanmalarıdır. İşçilerin, makine çarklarının örgütlü zulmünün oyuncağı olması gibi, kadınlar da erkeklerin örgütlü zulmünün oyuncağıdır.[7]

Eleanor ve Aveling, kadınların, erkeklerin özel bir baskısıyla karşılaştığını belirttiler. Yine Bebel gibi, kendi içlerinde örgütlenmeleri gerektiğini savundular:

> Her iki ezilen sınıf, kadınlar ve doğrudan üretimde bulunanlar, kurtuluşun kendilerine bağlı olduğunu anlamalıdır. İşçiler nasıl düşünürler, sanatçılar, ozanlar arasında kendilerine müttefik bulursa, kadınlar da daha iyi türden erkekler arasında müttefik bulmalıdır. Ancak bunlardan birinin bir bütün olarak erkeklerden, ötekinin de bir bütün olarak orta sınıftan hiçbir umudu yoktur.

Yazarlar kadınlara dair "sınıf" sözcüğünü, Engels ve Bebel gibi biraz daha belirsiz anlamda kullanırlar. Bunu onlara borçlu oldukları açıkça görülür. Makalelerinin en ilginç yanı, İngiliz sosyalist hareketi içinde bir tepkiyi ortaya koymasıdır. Fikirlerini desteklemek için değindikleri Shakespeare, *Gerekçelendirme*, Shelley'in "*Queen Mab* Üzerine Notlar"ı, Mill, Olive Schreiner'in *Story of an African Farm* (Bir Afrika Çiftliğinin Hikâyesi) romanı ve İbsen'in

Bebek Evi gibi diğer kaynaklar, kadınların özgürlüğünü savunan sosyalistlerin sık başvurduğu metinlerdi. Eleanor ve Aveling, sosyalizm ile yeni ahlak ve birlikte yaşama yollarının yaratılması arasındaki bağlantıyı özellikle vurgular. 1880'lerde cinsel dürüstlüğe bağlı olmak ve burjuva kişisel ilişkilerin ikiyüzlülüğü, suskunluğu ve gizliliğine karşı çıkmak hâlâ büyük cesaret gerektiriyordu. Sosyalizmde evliliğin tamamen kişisel bir mesele olacağına, boşanmaya gerek kalmayacağına inanıyorlardı. Engels gibi onlar da, tekeşliliğin ama özgür tercihe dayanan bir tekeşliliğin geleceğin ilişki biçimi olduğunu düşünüyorlardı. Kadınlar her alanda bağımsız olacaktı, fahişeliğin hiçbir biçimi artık var olamayacaktı. "Kadın ve erkek için artık ayrı yasa olmayacak."[8] Erkek için geçerli cinsel ölçütlerin hepsi, kadın için de geçerli olacak. "Ne de İngiliz aile yuvalarının neredeyse tümünde, ev yaşantısını örgütlü ikiyüzlülüğe çeviren o iğrenç kisve ve sürekli yalan hâli kalacak."

Eleanor'un Edward Aveling ile trajik özgür birlikteliği ve nihayetinde intiharı iyi bilinir. Eleanor, daha dürüst bir yaşam tarzını ve daha büyük bir sevgi olasılığını ucundan yakalamış olsa bile, öncesinde ve o zamandan itibaren "özgür" kadınların ikilemi olan, hâlihazırdaki dünyada dürüstçe yaşayıp sevmenin imkânsızlığıyla karşı karşıya kalmıştır. Hem Doğu Yakasının liman işçileri arasında hem de "Gaz İşçileri ve Genel İşçiler Sendikası" kadın kollarının kuruluşunda sendika örgütçüsü olarak yaptığı işler hakkında ise pek az şey bilinir. Giderek önemi artan ve Almanya'dan, Rusya'dan ve İtalya'dan Clara Zetkin, Aleksandra Kollontay, Angelica Balabanov gibi devrimci kadınlara önemli roller yükleyen enternasyonal sosyalist kadınlar örgütünde de etkindi. Eleanor Marx, yapıtlarını tercüme ettiği Shelley ve İbsen'e özel bir ilgi duyuyordu; bu ilgisi, kendini, haysiyetsizliğe ve *Bebek Evi*'nde kadını boğup yok eden burjuva özelliklerine karşı çıkmaya adamasına sıkıca bağlıydı.

Seksenlerde ve doksanlarda, kimi zaman "yeni hayat" diye betimledikleri olguyla tamamen kişisel açıdan ilgilenen ileri ci kültürel çevrenin insanları ile sosyalistler arasında yoğun bir

etkileşim ve örtüşme söz konusuydu. Bu, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin çirkin ve ticari niteliğini, belli belirsiz bir estetik duyguyla reddetmek anlamına geliyordu. Bunlar sandaletler, Budizm, kır evleri, pazara dönük bahçecilik, ortaklaşmacı yaşam, köy kooperatifleri, şiddetli öz-bilinç krizleri ve arada sırada yaşanan özgür beraberlikler anlamına gelebilirdi. "Yeni Kadın" ve "İbsencilik" anlamına da gelebilirdi. Sosyalistler, sınıfsal sömürüyü ve devrimin gerekliliğini ve daha ileri gitmeyi reddeden yeni hayat yanlılarına çoğu zaman sabırsızca tepki gösterseler de, bu kültürel ortamın dönemin sosyalist hareketine etkisi genelde kabul edilenden çok daha fazlaydı. Bu iki grup arasındaki temel çatışma konusu, kapitalizmde benliğin tinsel kişisel bir dönüşüm geçirmesine ne ölçüde etkide bulunulabileceği ya da böyle bir dönüşümün, devrimin uzun bir dönem sonrasına dek beklenip beklenemeyeceği idi. 1880'lerde sosyalistler arasında, kültürel değişimlerin ancak devrimin ardından yaşanabileceğini ileri süren güçlü bir eğilim vardı, fakat sonrasında bu değişim pratikte pek yakın ve zorunlu bir şeymiş gibi davrandılar. Gerçekten de, kendi örgütlerini sık sık yeni kardeşlik toplumunun küçük bir örneği gibi görüyorlardı. Bu, özel ve kamusal ile tinsel ve maddesele dönük yorumların, "kadın meselesi"nin bir özelliği olarak anlaşılmasına elverişli bir ortam demekti.

William Morris, Shelley'in özgür birliktelik konusundaki fikirlerinin, insanların âşıkmış gibi yapmaması gerektiğine dair inancının ve cinsel aşk bittikten sonra da arkadaşlığın devam etmesi umudunun takipçisiydi. Romantik aşkı uygun ölçülerine indirebilmeyi umuyordu; başka türlü sevgi/şefkat duyguları olanaksız hâle getirilirken, aşk şişirilmiş oluyordu. Geleceğin toplumunda insan ilişkilerine dönük hiçbir kural belirlememişti ama sonsuz bir çeşitlilik ve büyük bir esneklik tasarlıyordu. Ne olursa olsun kendini kesinlikle kadınların tam eşitliğine ve bağımsızlığına adamıştı ve kıskançlıktan ve sahiplenmeden iğrenirdi. Belki de sağlıklı bir cinsel yaşam konusunda dönemin bütün diğer sosyalistle-

rinden daha büyük bir ideale sahipti. *The Society of the Future*'da (Geleceğin Toplumu) şöyle yazıyordu, "Her şeyden önce insan için özgür ve kısıtlamasız bir hayvansal yaşam isterim. Her tür çileciliğin tümüyle yok olmasını isterim. Eğer âşık ya da neşeli ya da acıkmış ve uykulu olunca kendimizi aşağılanmış hissedersek, kötü hayvanlarız demektir ve böylece sefil insanlarızdır."[9] Morris'in sosyalist toplum ülküsünün insanları, daha doğal saydığı bir biçimde karşı karşıya geleceklerdi.

1896'da Edward Carpenter'ın *Love's Coming of Age* (Aşkın Yetişkinlik Çağı) kitabının yayınlanması, kadınların kurtuluşu ile sosyalist hareket arasındaki bağlantıyı popülerleştirmeye büyük katkı sağladı. Kitap, Morgan, Engels ve Bebel'in kuramlarına ve Carpenter'ın bir süredir üzerinde çalıştığı kitapçıklara ve konferanslara dayanıyordu. Carpenter'ın hayatı ve fikirleri, ilerici aydınların bir bölümünce benimsenen eğilimlerin çoğunu etkili bir biçimde ifade ediyordu. Yazar, İngiliz Kilisesinin serbest fikirliler zümresinin Anglikanizm anlayışından uzaklaşarak, yetmişlerde köktenci bilinemezciliğe kaymış ve din tarihini incelemişti. Doğu dinleri, özellikle Budizm ve ilkel dinler ilgisini çekmiş, erken dönemde antropolojiye duyduğu merak da buradan doğmuştu. 1880'lerin başında sosyalist oldu. Walt Whitman, Morris ve Tolstoy'un büyük hayranı olan yazar, geniş yelpazeye yayılan sanatsal, yazınsal, psikolojik ve antropolojik meselelerle ilgilenen çeşitli sosyalist aydınlardan oluşan bir topluluğun parçasıydı. Carpenter birkaç yılda, açıkça devrimci olanlar ve işçi hareketindeki emekçiler ile daha çok tinsel iç aydınlanmayla ilgilenen kadın ve erkekler arasında bir köprü oldu.

Carpenter doğal, sade bir yaşama inanıyordu. Buna yaşamın basitleştirilmesi diyordu. Yalnızca kapitalizmin ekonomik sömürüsüne değil, kültürel ve manevi yaşamın aşağılık durumuna ve çirkinliğine de karşı çıkıyordu. Ruskin'in Sheffield yakınlarında kurduğu komünal çiftlikle bağlantılı kimi çalışanlarla tanıştı. Bu kimseler ütopyacı sosyalistlerdi ve onun zaten uyanmış olan kök-

tenci sınıf sorumluluğunu (sınıfından kaynaklı suçluluk duygusunu) etkilediler. Asalak olmamaya, başkasının emeği üzerinden yaşamamaya karar verdi. Biraz toprak edinip kendi yetiştirdiği ürünü kasabanın pazarında sattı. Zamanla, "Commonwealth" adlı kafede toplanan Sheffieldli sosyalistlerden oluşmuş küçük bir grupla ilişki kurdu ve Sheffield'in hemen dışındaki küçük çiftlik evi çok farklı kesimlerden kişilerin buluşma noktası hâline geldi. Carpenter'ın kişisel yaşamı eşcinselliği yüzünden karmaşıktı ama bu onu, dönemin orta sınıf ve üst tabakasından birçok erkeğin görmezden geldiği sorunlarla yüzleşmeye itti. "Ara cinsiyet" diye adlandırıp özdeşleştiği eşcinsellerin cinsel gereksinimlerini anlamak için duyarlı bir çaba gösteren ilk sosyalist yazarlar arasındaydı. Havelock Ellis ile arkadaşlığı sayesinde, cinsel psikolojiyle ilgili erken dönemli çalışmalardan ve gelişmelerden haberdardı, ders notlarında Krafft-Ebing ile Albert Moll'a referanslar verdi.

Aşkın Yetişkinlik Çağı kitabında iç tinsel süreçlere olan ilgisi, sosyalizmle, antropoloji ve psikoloji merakıyla birleşir. Kadın hareketini coşkuyla karşılamış ve hem yeni bir bilincin gelişimi hem de kendine özgü bir mücadele olarak görmüştür. Bunu işçi hareketine bağlarken, emekçi kadınlardan çoğunun yeni kadınlara dair fikirlerden etkilenmediğini fark etmiştir. Kadınların sonunda, ancak komünist toplumda gerçek bağımsızlığa kavuşacağına inanıyordu, çünkü bu, bir erkeğe zorunlu biçimde bağımlı kalmamak ve annelikte güvence anlamına geliyordu. Sosyalizmde ev işlerinin ortaklaşa yapılması konusunda Bebel ile benzer fikirleri paylaşıyordu. Bunun, çalışan kadınların özgürlüğünün temel parçası olduğunu düşünüyordu. Bu elbette 1880'lerin kooperatif çiftlik üretiminin bir özelliğiydi. Geleceğin toplumunda daha doyurucu ve eksiksiz bir aşk düşlerken ütopyacı sosyalist ve Marksist geleneğin izindeydi.

Oysa *Aşkın Yetişkinlik Çağı* kitabı asıl etkiyi, geleceğe dönük kehanetlerinden çok, kendi döneminde kadın cinselliğinin psikolojik yönlerini ele alma çabası sayesinde uyandırdı. Carpenter, hamileliğin etkileri ve gençlerin cinsel bilgiye duyduğu ihtiyaç

üzerinde özellikle durdu. Kadınların aldığı cinsel haz konusunda belli belirsiz bir düşünsel ilgi söz konusudur, bu durum, insanın ilksel yaratılışıyla ilgili ağdalı bir dilde ifadesini bulur. Yazar, takvim yöntemi dışında gebelikten korunma yollarını yetersiz ve doğallıktan uzak bulur ve bunun yerine duyguların yüceltilmesini savunur. "Ruhsal birleşme" dediği, erkek boşalmadan sürdürülen uzun cinsel birleşmeden yanadır.

Carpenter da, *Aşkın Yetişkinlik Çağı* da artık unutulmuştur. Dilinin, üslubunun ve psikolojik kuramlaştırmalarının güncelliği kalmamıştır. Çağdaşlarının çoğunun hoşuna giden, o zamanın modası sırılsıklam gizemcilik artık yavan gelir. Öte yandan "başka bir insanı 'kafeslemek' fikrini tümüyle ve şaşmaz bir biçimde reddetmek" ve "kaçınılmaz olarak bedel ödeyip çekilecek acı" bilinmesine rağmen, insanlar arasındaki "özgür" ve "kendiliğinden" ilişkilerde ısrar etmek, günümüze kadar gelmiştir.[10] Aşk, toplumsal, ekonomik ve psikolojik yönden özgür olmayan insanlar arasında özgürce yaşanamazdı. Bu yüzden, kadınları "özgür kadın" adını gururla taşımaya teşvik etti.

> Bırakın, bu kavramı, ona ait olan bütün ayıpla birlikte kabullensin; bırakın, ifade, giyim, düşünce, davranış ve her şeyden çok cinselliğini en iyi saydığı biçimde yaşama hakkında ısrar etsin; bırakın, alayla, küçümsemeyle kendi yüzleşsin; bırakın, isterse "kendi yaşamını mahvetsin"; kurtuluşa ancak böyle kavuşacağından emin olmalıdır ve ancak özgür kadın onurlandırılırsa, fahişe artık var olmayacaktır.[11]

Buradan anlaşıldığı gibi, kadınların kurtuluşunu kültürel bir dava uğruna girişilen bilinçli bir eylem olduğu kadar toplumsal devrimin nihai bir ürünü de sayıyordu. Kuşkusuz o dönemin kadınlarına hitap eden tam da bu vurgu oldu. Çok uzak bir gelecekte, herkes özgürleştikten çok sonra kadınlar için yeni bir dünya yaratılması, uzak bir ihtimal olsa da rahatlatıcıdır. Ancak birilerini harekete geçirmek pek mümkün değildir. Carpenter'ın, gönüllü bağlılığın ve bireysel tercihin rolüne yaptığı vurgu, güçlü bir duygusal

etki uyandırdı. "Kadınlar fazlasıyla uzun bir süre boyunca erkeğin uzantısı gibi hareket etmiş, kendi bireyselliklerini bastırıp erkeğin kendini beğenmişliğini besleyip büyütmüşlerdir. Kendilerine ait bir ruha sahip olabilmek için, büyük ölçüde kendi çabalarıyla kendilerini özgürleştirmelidirler."[12]

Bu fikirlerin, sosyalist hareketin tabanında yer alan kadınlar arasındaki etkisine dair çok az şey biliyoruz. *Aşkın Yetişkinlik Çağı* kitabının bir kopyası, şimdi TUC (İngiliz Sendika Konfederasyonu) tarafından düzenlenen "Things" (Şeyler) adlı bir tarih sergisiyle oradan oraya gezmektedir. Bu kitap, 1900'lerin başında Hackney Sosyal Demokrasi Federasyonu'na üye olan genç bir kadın memura aitti. Ancak 1896-1918 yılları arasında, Carpenter'ın kitabının birçok baskısını ne tür kişilerin aldığına dair pek az bilgimiz vardır. Sosyalist hareket içindeki bu fikirler ve kadınlara oy hakkı savunucularının etkisi, bazı kadınların kendilerini ve birbirlerini farklı görmesini sağladı mı, onu da bilmiyoruz. Carpenter'ın yazışmalarında, feminizmin ve yeni kadınlığın kimi özelliklerini reddeden kadınların, yine de, evliliğin ve ailenin temelini, geleneksel ahlakın ikiyüzlülüğünü sorguladıklarına dair ilginç bir anekdot bulunur.

Edith A. Macduff adında bir kadın, Carpenter'ın kitapçıklarını okuduktan sonra, 1894'te ona mektup yazmıştı. Kadınların özgürleşmesinin bireysel ve toplumsal yönleriyle, yalnızca politik oy hakkı meselesinden daha çok ilgiliydi. Kadın dayanışmasının gereği konusunda ilginç bir yorumda bulunarak "ortalama kadının kendi cinsine ve davasına ihaneti" yüzünden cesaretinin kırıldığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu; "Sanırım bu davranış, kölelik günlerinden kalmadır, başındaki zorbayı (efendisini) dolaylı yoldan pohpohlamaktır. Ah kadınlar, kendilerine ve birbirlerine dürüst davranabilseler, dağları yerinden oynatabileceklerine inanıyorum."[13]

Carpenter'ın kitabı, zamanında birçok sosyalistin canını sıktı. Sosyalizm fikriyle "özgür aşk" arasında kurulan bağlantı rahatsızlık yaratıyordu. Robert Blatchford gibi birçokları, önce toplumsal

ve ekonomik değişimleri gerçekleştirmek ve daha sonra kimseler bakmazken, özgür aşk ile kadınların özgürleşmesinin sessizce içeri süzülmesine izin vermek gerektiğini düşünüyordu.

Devrimci kadınların bu tavsiyeye uymakta istekli olmamaları şaşırtıcı değildir. İtalyan sosyalist ve feminist Angelica Balabanov, bir keresinde Amerikalı gazeteci Louise Bryant'a şöyle demişti: "Kadınlar kendi zihinlerinde özgür olana kadar öyle büyük bir mücadele vermek zorundadır ki, onlar için özgürlük erkekler için olduğundan çok daha değerlidir."[14] Bu, uzatmaya çalışmanın tehlikeli olduğu bir genelleme ama hem sosyalist devrim ihtiyacına hem de o dönemde kadınların durumunun değişmesi gereğinin bilincine varan türden kadınlara uymaktaydı. Bu gibi kadınlar varken işleri ertelemek çok zordu. Belirsiz vaatlerle baştan savılamayacak kadar kararlı ve sabırsızdılar. Daha önceki dönemde var olan trajediyle de yakın bağlantıyı koruyorlardı. Erkek sosyalist hareketinin kimi kesimlerinde, kişisel yaşam tarzı, kuramsal olduğu kadar siyasal bir duruş anlamına da geliyordu ve gerçekten de bu ikisi birbirinden ayrılamazdı. Bu durum, kadınlar açısından daha da geçerliydi. Bu noktadaki bağlantılar kaçınılmaz bir ıstırap veriyordu. Marx'ın kızı, bu keşifte bulunan tek kişi değildi.

Eleanor Marx'ın yakın arkadaşlarından Olive Schreiner, Carpenter'ın çevresindendi. Güney Afrika'da yetişen yazarın *Bir Afrika Çiftliğinin Hikâyesi* romanı, genç bir kızın geleneksel kadın rolünü şiddetle reddedişi ve ergenlik hakkındadır. Romanın tümünde güçlü bir özyaşamsal öğe görülür. Yazar, yirmili yaşlarının başında İngiltere'ye geldi ve yaşam boyu süren bir arkadaşlığa dönüşen başarısız bir kısa aşk yaşadığı Havelock Ellis sayesinde Carpenter ile tanıştı; siyasi ilgileri ile yeni yaşam tarzları denemeye dönük yoğun ilgilerini birleştiren muğlak bir aydın çevresine girdi.

Olive Schreiner'in düşüncelerini sınıflandırmak güçtür. Başlattıklarının büyük bölümü bitmemiş ve çözümlenmemiş olarak kaldı. Carpenter, özyaşamöyküsü olan *My Days and Dreams*'te (Günlerim ve Düşlerim) onun yaradılışının ikili özelliğini şöyle

betimler: "hareketli ve neredeyse neşeli bir dış görünüş" altında "çok kesin bir kararlılık" ve "geçmesi mümkün olmayan bir karamsarlık."[15] Kadınların özgürleşmesine bağlılığı siyasi bir karar olmaktan çok, tüm varlığı ve yaşamının bir parçasıydı. Özgürleşme kavrayışını siyasi reformla sınırlandıramadığı için, bunun trajik çelişkilerini yaşamaya zorlanmıştı. Feminist hareketten bir anlamda uzak kaldı, çünkü "kötülüğün, erkeklere yönelik bütün suçlamaların açıklayabileceğinden ve sadece bir oy hakkı reformuyla düzeltilebileceğinden çok daha derinde yatmakta" olduğuna inanıyordu.[16] Benzer biçimde, 1880'lerde sosyalist gruplarla bağlantı kurmasına ve bunun ardından Boer Savaşı'na karşı kampanyaya katılmasına rağmen, hem yaşamı hem de fikirleri açısından örgütlü soldan uzak durdu. Kadın-erkek ilişkilerine dair düşüncelerini mistik öyküler biçiminde *Three Dreams in a Desert* (Bir Çölde Üç Hayal) kitabında anlattı. Bunlardan birinde, erkekle kadının acıyla birbirine bağlı olduğu bir hayali tasvir eder.

Kendi yaşamında, onu çoğunlukla tamamen hareketsiz bırakan ağır duygusal acılar çekiyordu. 1885'te Havelock Ellis'e şöyle yazıyordu: "Yaşam, her anında ısrarla ve sessizce verilmesi gereken bir savaş."[17] Siyasal, sosyal ve cinsel gelenekten ayrılan o dönemin kadınlarına özgü ussal yalnızlık, duygusal umutsuzluk ve sinir hastalığı ile gerginlikten payına düşeni almıştı. Seksenlerde ve doksanlarda kadın hareketiyle özdeşlik kuramadı, "kadın hakları" bünyesinde gördüğü çekingenlik, saygınlık ve (iffetli kadının simgesi olan) Bayan Grundy'e bağlılık hoşuna gitmedi. İlgilendiği konu yelpazesi çok daha geniş ve sarsıcıydı. Regl olmadan önce kendini neden bu kadar gergin hissettiğini tam olarak öğrenmek istiyor, çalışamadığını fark ediyordu. Eleanor Marx bunu tartışabildiği tek kadındı. Ayrıca kendi cinsel yaradılışının açmazları da vardı. Bir erkekle ilişkisinde güçlü bir mazoşist eğilimi olduğunu keşfetmişti. Havelock Ellis'in rehberliği altında, cinsel psikolojiyle ilgili mevcut çalışmaları inceledi. Olive Schreiner, kendinden çok farklı deneyimlere sahip kadınların gerçek koşullarını ve duygularını öğrenmek için

ısrarla çalıştı. Güney Afrikalı siyah kadınları, Londralı fahişeleri ve Lancashire'lı fabrika işçisi kızları gözlemledi ve bunları kaydetti, zira onların durumlarını onlardan öğrenmek istiyordu.

Öte yandan, "Kadın"ı keşfetmeye dönük çabalarında, kendi kadınlığından duyduğu hoşnutsuzluğu da ortaya koydu. Bu noktadaki kısıtlamalarını üzüntüyle karşıladı. Döneminin kadınlarına ait birçok karakteristik özellikle savaş hâlinde olduğunu fark etti. Küçükken oğlan olmayı çok istemişti, nitekim *From Man to Man* (Erkekten Erkeğe) romanının kadın kahramanı şöyle hayal kuruyordu: "Kimbilir, erkek olmak ne güzel olurdu." Bedeninin güçlü bir biçimde geliştiğini, sertleştiğini ve bir erkek bedeni şeklini aldığını duyumsayana kadar erkek olmayı hayal etti. Büyük bir özgürlüğe kavuşacağını hissetti; hiçbir yer ona kapalı olmayacak, o uzun zincir kırılacak, her işi görebilecek, "şu ya da bu kadınlara göredir" diyen hiçbir kural olmayacaktı.[18]

O sırada hâlâ, kadınlık onurunu kabul ettirme ve kadınların da insan sayılması umudu ile kadınların sürdürdüğü yaşamda böyle bir onurun farkına varılması arasında, fazlasıyla geniş bir ayrım vardı. 1885'te Havelock Ellis'e, "Ah, kadın olmak berbat bir şey," diye yazmış ve şu sözleri eklemişti; "Asla gerçekten bir kadın olmasam da, kadına benzer biri hâline geldim."[19] Kadınlığının kimi özelliklerinin inkârı, neredeyse "özgür kadın"ın kaçınılmaz yazgısıydı. Siyasal, ekonomik ve toplumsal baskılarla mücadele ederken, başka düzeylerde talep ettiği özgürlüğün geleneksel cinsel rolüyle bağdaşmadığını gördü. Oysa gelenek karşıtı (açık görüşlü) cinsellik, bütün diğer faaliyet biçimlerinin kendisine yasak olması anlamına gelebiliyordu ve kadınlar arasında hâlâ çok yalnızdı. Buna verilebilecek bir yanıt, kendi cinselliğini bastırıp denetlemek ve aile kurmadan yaşamaktı. Olive Schreiner ise, sadece ortak bir acı deneyiminden geçerek iletişim kurabildiği diğer kadınlarla biraz mistik bir bağ kurmayı seçti. Kadın bilinci denince mazoşizmin ötesinde hiçbir çare, mazoşizmi aşmanın hiçbir yolu yoktu.

1908'de Frances Smith'e, hapiste zorla gıda verilen İngiliz oy hakkı savunucularıyla duygudaşlığı hakkında şunları yazıyordu:

> Bir kız bebeğin ileride yaşayabileceği bütün ıstırap yüzünden yüreğim yanıyor. Kadınların özgürleşmesine yardımcı olmak için elimden gelen her şeyi yaptım, ah ne yazık, bu o kadar az ki. Bizler de özgür olana ve erkeklerle birlikte biz kadınların da olan bir dünyayı görene dek, birçok asır geçmesi gerekecek... Biliyor musun, ben genç bir kız ve çocukken, kadın olmaktan ve dünyada başka kadınlar olmasından dolayı ruhumda feci bir burukluk hissettim. Bir keresinde bana, "Tanrı var olabilir, yoktur demiyorum, ama eğer varsa iyi biri değil –kadını neden yaratmış ki?" diyen olağanüstü bir zenci kadın vardı, Afrikalı. İşte onun gibi hissettim kendimi.[20]

1911'de basılan *Woman and Labour* (Kadın ve Emek) kitabında, daha faal bir yaşamının, kadınların "asalak" rolüne son vereceğinden umutludur. Kadının kurtuluşunun güçlüğünü ve gördüğü baskının derinliğini hâlâ vurgulamaktadır. Ancak bunu, sonsuz bir mistik anlatımla betimlemek yerine, tarihsel izini sürerek anlatmaya çalışır. Ayrıcalıklı kadınların çalışma hayatının dışında tutulmalarına ve bunun sonucunda ortaya çıkan cinsel asalaklıklarına dair tarihsel süreci, sınıf asalaklığıyla, yani bir sınıfın başka bir sınıfın emeğine bağımlılığıyla ilişkilendirir. Anlattıkları, Bebel'in ve Engels'in anlattığına benzer. Yaklaşımındaki fark, söylediklerinden çok söyleyiş tarzındadır. Düşüncelerini çok canlı kişisel betimlemelerle anlatır. Örneğin, kendi kadınlarının meslek yaşamına girmesine karşı çıkan yüksek sınıftan erkeklerin ikiyüzlülüğünü ortaya sererken,[21] "salondaki şöminenin önünde, pırıl pırıl gömleği ve üzerine kusursuz oturan giysisiyle" dikilen, kadınların çocuk doğurmaya yaradığından dem vuran "ukala kuramcı"yı anlatır. Anında gözünüzün önünde, tam bir "ukala kuramcı" canlanır. Hiç kuşkusuz, Olive Schreiner bu gibi tiplere çok rastlamıştır. Biraz yaramazlık yapıp onu yatağa gönderir. Bir kuramcıyı insani ölçülere indirmek için yataktan iyisi yoktur. Onu sabah uyanırken gözlemler; onun çayını hazırlayıp potinle-

rini temizlemek için, o daha uyurken şafak vakti kalkan yaşlı ev hizmetçisine (ağır iş kölesine), "Doğurgan ilahe! Irkın güçlü anası! Neden potinlerimi temizleyip çayımı getiriyorsun?" demeyecektir.[22] Kuramcımız, emekçi kadınların kendisi için iş görmesini sağlayan bir toplumsal düzenlemeye karşı çıkmaz. Aynı, Fleur de Marie'nin yazgısını kadınların durumuna bağlayamayan 1840'ların burjuva erkeği gibi, genç yaşta çöken "bitkin, işlerin altında ezilmiş kadın ve gömleklerini ütüleyen anne ya da izbe atölyelerde sağlığını ve gençliğini mahveden geleceğin annesi" ile kendi pohpohlanmış fiziksel varlığı arasındaki bağlantıyı göremez. Kadınlık kavramı bütünüyle, erkeklerin çarpık fantezilerinin açık bir dışavurumudur. Dizlerinin ve ellerinin üstünde onun için yerleri silen kadınlarla ilgili, kadınca olmayan hiçbir şey yoktur. Oysa ki onun gözlerinde, kadın doktorun ya da herhangi bir bürodaki bir kadının bile kadınca olmayan bir yanı vardır. Hoşlanmadığı şey, kendi çalışan kadınının bağımsızlığıdır. Kadınların iş görmesine değil, düzgün bir ücret ve biraz boş zaman için çalışmalarına itiraz etmektedir.

Burjuva erkeğin kadınların iki dünyasına bakışındaki çelişkiyi ortaya koyabilmesine rağmen, Olive Schreiner iki tür kadının, işçi ve asalağın ortak çıkarına işaret edemez. İş yaşamının, bütün kadınlar için nasıl dönüştürüleceği de açık değildir. Bu noktada, kitabın sonuna doğru Cennet bahçesini düşlediği hayalî bir kaçışa yönelir. Sezgisel yeteneğini, çözümleme ve seçenek oluşturma yeteneğinin eksikliğini örtmek için kullanması esas zayıflığıdır.

Emma Goldman 1889'da, yanında küçük bir çanta ve bir dikiş makinesiyle Rusya'dan New York kentine geldi. Birkaç yıl sonra, basının onu "Kızıl Emma"ya dönüştürmesiyle de, halkın imgeleminde anarşist gulyabani hâline geldi. Başka bir Emma imgesi nadiren beliriyordu. *St. Louis Mirror*'ın yazarlarından biri, 1908'de, Emma'nın devrimini şöyle anlatıyordu: "Hayalimiz önümüzdeki gerçekliktir... evrensel barış ve güzelliktir, Emma Goldman bu hayalin kızıdır."[23]

Goldman'ın *Anarşizm ve Diğer Denemeler* kitabı 1910'da New York'ta yayınlandı. Denemelerin birçoğunda kadınların kurtuluşuna ilişkin sorunları tartışır. Feminist harekete yönelik eleştirileri Olive Schreiner'inkilere benzer. Feministlerin değişim konusundaki dar kafalılığından hoşlanmadığı gibi, işçi hareketi mücadelelerini anlamamalarını da tasvip etmiyordu. Cinselliği hiçe sayıp bağımsızlığı bekârete bağlama eğilimlerini de reddetti. Özgür kadını "zorunlu bir tapınak bakiresi"[24] hâline getiren bir bağımsızlık kavramına yakınlık duymuyordu. Bunun yerine, onun istediği özgürlük, "kadınların gerçek anlamda birer insan olmasını sağlamalıdır. İçindeki bütün harekete geçme ve kendini gösterme arzusu tamamen ifade bulmalı, bütün yapay engeller yıkılmalıdır ve daha büyük bir özgürlüğe giden yolda yılların ezikliği ve köleliğinin her bir izi silinmelidir."[25]

Kadınların kurtuluşuna böylesine bir bağlılığın, onun anarşizmiyle ilişkili olduğu açıktır. Carpenter, Havelock Ellis ve İbsen'in de aralarında olduğu çok sayıda kişiden etkilenmiştir ama kadın meselesini düşünürken üzerinde durduğu noktalar genel siyasi fikirleriyle bütünleşir. Dönemin anarşist hareketinde, geleceğin toplumuna özgü ülküleri o günkü dünyada yaşama eğilimi sosyalistlerde olduğundan bile daha güçlüydü. Bir kadın açısından bunu yaşamak iki misli daha zordur. Emma Goldman, özgür kadınların erkeklerle ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlardan söz eder. "Ortalama erkek kendine yeterliliğiyle, dişi cinse karşı üstünlük taslayan gülünç koruyuculuğuyla bir imkânsızlık hâlidir... Kadının zekâsı ve dehasından başka şey göremeyip dişiliğini (kadın doğasını) uyandıramayan erkek de kadın için aynı ölçüde imkânsızlık kaynağıdır."[26] Kadın bunlarla tek başına yüzleşir. Herkesin gelecekte sürdüreceği hayal edilen yaşamı şimdi sürdürme çabası bir kültürel yaratıcılık sürecidir. Goldman "kadın hakları" hareketini eleştirirken şöyle yazmıştır: "Tek gereksinim duydukları şeyin dışsal baskılardan kurtulmak olduğunu düşündüler. İçsel baskı, yani yaşama ve gelişime çok daha zararlı

ahlaksal ve toplumsal gelenekler kendi hâline bırakıldı; ve onlar da kendi hâllerine baktı."[27]

Bu değerli bir içgörü ve basit bir kurumsal değişim fikrine dönük yararlı bir düzeltme olmakla birlikte, Goldman'ın özgürlüğün kişisel öznel yönlerini öne sürmeye fazlasıyla odaklandığı anlar söz konusudur ve bu anlarda, oy hakkı, kadınların gelişen bilinci ve içinde bulundukları gerçek ve dolaysız koşullar gibi kısmi reformların birbirleriyle etkileşimindeki bağlantıları tamamen kaybetmektedir. Özgürleşme, sadece iradenin kişisel eylemi hâline gelir. Carpenter'ın takip ettiği temanın bir benzerinin peşinden gider. Özgür kadın kendini gösterip hakkını iddia etmelidir. Ama Goldman bunu daha uçta dile getirir. Özgürleşmiş kadının "cinsel bir meta değil, bir kişilik" olarak kendini kabul ettirmesini talep eder.[28] İstemediği sürece çocuk doğurmayı reddetmelidir. Tanrıya, devlete, topluma, kocaya, aileye ve benzerlerine hizmetçilik etmeyi de reddetmelidir. "Kamuoyunu ve kamunun laneti"ni görmezden gelmelidir. 1910'da bu kadar şey istemek aşırılıktır. Bunu ancak onun gibi birkaç ateşli ve yürekli ruh başarabilir; kadınların büyük bölümü ise, herhangi bir biçimde toplumsal kabul görmek adına çoğu şeyi tehlikeye atamaz. Emma Goldman bütün kadınlardan, kendini tümüyle ortaya atma yeteneğini paylaşmalarını bekliyordu ve kimi insanların inandıkları fikirler olsa da, bunlara göre yaşamaya istekli olmadıklarını anlayamayacak kadar koyu bir püritendi. Kurtuluş düşünün kızları, işi ağırdan alıyordu. Oy hakkını konuşuyorlardı –Emma Goldman'ın özgürlüğünü ya da Olive Schreiner'inkini veya Karl Marx'ınkini değil.

Yine de, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru gelişen Marksizm ve devrimci hareket, kadınların özgürlüğü ile sosyalist hareket arasındaki bağlantı tartışmasının anlamını derinden etkiledi. Sovyetler Birliği'nde, 1920'li yılların tartışmaları doğrudan bu çerçeveden çıktı.[29] Bundan sonraki devrimci hareketlerde de, on dokuzuncu yüzyıl koşullarından ve deneyimlerinden uzak yerlerde ve bağlamlarda bile kadınlar geçmişe dönmüşlerdir ve dönmek-

tedirler. Dogma diye benimsetilen katı düşünce bize güven verir. Bize uymayan çatlakları ve aralıkları görmezden geliriz, ancak onların arasından bir ışık sızıp bize kadar ulaşır. Hep bu çatlakları ve aralıkları incelemeli, ışığa bakmalıyız.

Yanıtlanması gereken sorular kaldı. Kadınlar, hangi temelden hareketle ve hangi şekilde –devrimci değişimin öznesi olabilecek– bir grup olarak birlikte hareket edebilir? Kadınların kendi toplumsal-tarihsel durumlarının mantığına göre, hangi noktada eyleme geçmeleri gerekir? Kadınlar hangi anlamda ortak çıkarları olan bir topluluk sayılabilirler? Kadınlara özgü baskıların özgün deneyimleri hangileridir? Bu türden deneyimler var mıdır? Varsa, bunlar devrimci mücadele açısından nasıl dile getirilebilir? Komünist toplum anlayışı ne ölçüde kadınların kurtuluşu anlamına gelir? Mevcut sosyalist toplumlar buna ne ölçüde yaklaşmaktadır? Kadınların devrimci harekete tümüyle katılabilmelerinin yolu nedir? Ve nihayet, yaşanan acıların özünde kişisel ve duygusal olarak kavranması, siyasal eyleme dönüştürülebilir mi, yoksa düşlere dalan kızların tek tesellisi trajik bir hayal midir?

Emma Goldman, eşit hakların "adil ve hakça" olduğunu düşünüyordu ama en "yaşamsal hak, sevmek ve sevilmek hakkıdır" diyordu.[30] Oysa devrimci kadın bilir ki, yıkmak istediği dünya tam da eşit insanlar arasındaki sevginin neredeyse imkânsız olduğu bir dünyadır. Bizler hâlâ ironik bir biçimde bunu halletmeye uğraşıyoruz; bu da bizim kendi acımasız çelişkimizdir. Biz kadınları birleştirebilen ve harekete geçiren en ikna edici gerçeklerden biri, sadece bir "öteki", "bir nesne", "bir meta", "bir şey" gibi görülmenin buruk acısı ve mahvedici onursuzluğudur. Bizler doğrudan, bir çarpıklık olmaksızın sevme ve sevilme olanaksızlığının bilinciyle hareket ederiz. Fakat şu an için olanaksız görünen şeyin önkoşullarını talep etmeyi sürdürmeliyiz.

Acı çekme pratiğimiz, en rahatsız edici diyalektiktir.

5. BÖLÜM

EKMEK VE GÜLLER

Gelin hepiniz sahte delikanlılar
Beni burada yakınmaya terk edin
Şimdi basıp çiğnenen otlar
Zamanla yeniden boy verecekler

"The Seeds of Love" (Sevgi Tohumları),
eski İngiliz baladı; ilk kaydedilmiş yorumu,
on yedinci yüzyıl

Bütün kadın soyu ne de talihsizdir
Her zaman bağlı, her zaman kapalıdır
Evlendirilene kadar ebeveynine bağımlı
Sonra bir ömür boyu kocasının kölesi

Popüler bir şarkı; ilk kaydedilmiş yorumu,
on sekizinci yüzyıl

Şimdi sokaklara çıkan kadın güçlü, sadık ve hüzünlüdür; sevdiği uğruna ölmeyi bilir, çünkü 1789'dan beri Fransız halkının yüreğinden geçen o saf ve cömert damardan beslenir. Önce hayat ve iş arkadaşı olan kadın, şimdi erkeğinin ölümle bağını paylaşmak ister. ... Erkeğini durdurmaya kalkmaz; tam tersine, onu savaşın içine iter, siperlerdeki erkeğine, tıpkı işteki gibi çorba ve temiz çamaşır götürür. Birçok kadın eve dönmek yerine tüfeğe sarılmak ister.

Lissagaray

Jeanne-Marie'nin elleri kuvvetli
Yaz sıcağından kararmış elleri
Solup gittiler
Aşkla yüklü güneşin altında...

Rimbaud

Neyle savaşırsan savaş
Sakın hanımefendilik etme.

Amerikalı sendika örgütçüsü, "Mother" Jones

Şuradaki adam; kadın arabaya binerken ona yardım etmeli, yoldaki çukurdan geçerken kucağa alınmalı ve her zaman en iyi yer ona verilmeli, diyor. Beni arabaya bindiren, çamur birikintilerinden atlatan, en iyi yeri veren hiç olmadı... Yani ben kadın değil miyim? Bir bakın bana. Koluma bakın! Tarla sürdüm, ekip biçtim, samanlıkları doldurdum, hiçbir erkek geçemezdi beni... Yani kadın değil miyim ben şimdi?

Sojourner Truth [Isabella Baumfree'nin sonradan kendine verdiği isim],
Kadın Hakları Kurultayı'ndaki konuşması,
ABD Ohio, 1851

Biz yürüyerek gelirken, yürürken o güzelim günde
Milyonlarca kararmış mutfak, binlerce gri fabrika deposu
Ansızın çıkan güneşin parlaklığına bürünür,
Çünkü insanlar duyar şarkımızı: "Ekmek ve güller! Ekmek ve güller!"
Biz yürüyerek gelirken, yürürken erkekler için de savaşırız,
Çünkü kadınların çocuklarıdır onlar ve yine analık ederiz,
Doğumdan ölüme tatlı hayat nedir hiç bilmeyiz,
Bedenler gibi yürekler de açtır: Bize ekmek ama güller de veriniz!
Biz yürüyerek gelirken, yürürken, ölen kadınların sayısı bilinmez
Ağlayarak şarkılarımızda o eski ekmek yakarışlarını söyleriz.
Eziyet çeken ruhları, sanatı, aşkı, güzelliği bilmedi pek
Evet, biz ekmek kavgasındayız... ama güllerin kavgasını da veririz.
Biz yürüyerek gelirken, yürürken güzel günleri getiririz
Kadınların yükselişi insanlığın yükselişi demektir.
Kölelik yok, işsizlik yok artık -biri dinlenir, onu çalışır,
Yaşamın güzelliklerini paylaşmak var: Ekmek ve güller! Ekmek ve güller!

James Oppenheimer,
Massachusetts eyaletinin Lawrence şehrinde 1912'de
greve giden dokuma işçisi genç kadınların taşıdığı
pankartlardan esinlenmiştir.

Herkes bildiklerini kitaplardan öğrenmez. Herkesin hikâyesi yazılmış değildir. Kehanetlere merak duymayan, eğitimin ayrıcalıklarını hiç bilmeyen, hiç roman okumamış, kendilerine özgürlük vaat eden sayısız ütopyayı hiç duymamış ve Marksist ya da anarşist kuramdan habersiz kadınlara ait bir deneyim dünyası vardır. Ele geçirip yeniden yaratması en güç olan dünya da budur. Öte yandan yanıtların başlangıcı, bu deneyimlerin devrimci feminist düşüncelerle etkileşiminden doğmuştur. İsimsiz sessiz insanlar, hiçbir şey görmemiş ve görmezden gelinmiş olanlar, dünyada iktidar sahibi olanları yanıltan "resmî" tarih sayfalarına isteksizce yerleştirilirler. Devrimci feminist bir hareketin temel görevlerinden biri, ait oldukları sınıf ve cinsiyet yüzünden ihmal edilen halktan kadınların geçmişini araştırmaktır. Henüz bunun en uzak sınırlarına temas edebiliyoruz. Bu kadınların başına gelenleri ancak yüzeysel bir biçimde bilebiliyoruz. Oysaki, köktenci ve nihayetinde devrimci bir bilincin gelişiminden bazı şeyleri izleyebilir, kadın olarak özgül konumlarından kaynaklanan faaliyetlerini, taleplerini ve örgütlenme biçimlerini görebiliriz. Kadınların bu faaliyet sonucunda karşılaştıkları belirli sorun ve ikilemlere parmak basabiliriz; aynı şekilde, kadınların değişime karşı dirençli yönlerine, halk şarkılarının içine yerleşmiş ve oradan on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin dramatik boyutlardaki ekonomik ve siyasal değişimlerine ve daha ötesine ısrarla aktarılan geleneksel kaderciliğe de parmak basabiliriz. Aşkın, kaybetmenin, rastlaşmanın, ayrılığın, doğumun, sevincin, hüznün, acının, yaşam ve ölümün sürekli döngüsünün sonsuz trajedisi karşısında, devrimci siyasal hareketler hep ilgisiz kalmıştır.

Kadın, erkekle kişisel olarak yüzleşir. Aralarındaki temel fark, erkeğin özgür, kadının bağımlı oluşudur. Bu noktada kadını zapteden ve bilincini yöneten üreme olgusudur:

Onlar seni öperler ve sana kur yaparlar
Ve sana attıkları yalanlar
Başındaki saçtan sıktır, canım,
Ya da gökteki yıldızlardan.[1]

Güzel kızları, bütün şefkatlerini yeşil bir söğüt ağacına vermesinler diye uyarırlar. Bütün tatlılıklar kendi burukluklarını taşır:

Bana zıkkımla karışık bal verdi
Sözler verip yeminler etti.
Bana zarif bir sabahlık verdi,
Hüzünle dikilmiş, korkuyla çevrili.

Çocuk doğuracak kadın kapana sıkışır, zevk alamaz:

Önlüğümün bağları aşağıya sarkarken
Yağmur kar demez peşimdedir o,
Önlüğüm bağlanmıyor ya artık
Kapımdan girmeden geçer gider.

Umutsuz aşk kadını allak bullak eder. Meraklanır:

Ben böyle bağlı, o böyle serbest mi olmalı?

Kolay kanan, eğlenceye yumuşakça boyun eğen, aşk gecesinin karanlığında her şeyi unutan kızların; kolayca ikna olan, yakışıklı serserilerin sahte vaatlerine inanan, asla dönmeyen asker oğlanları bekleyen, âşıkları giysilerini toplayıp giderken yapayalnız hamile kalan kızların şarkılarıdır bunlar. Kimileri, Islingtonlu kız gibi "eli, Kiler Kapısı'ndayken" pazarlık yapar.[2] Arada bir birleşirler. Değirmencinin karısı ile adamın peşinden koştuğu hizmetçi kız yataklarını değiştirince, değirmenci kendi karısının tadını çıkarır. Jamaika'da aynı oyun, beyaz köle sahibine oynanır. Kadınlıktan kısa süreli bir kaçışı denerler; tatlı Polly Oliver gibi oğlan kıyafeti giyer, erkeklerini bulmak için orduya katılırlar ya da zorla bahriyeye alınan denizci sevgililerinin yanında tanınmadan yatarlar:

Pantolonumu çekip çıkarırken hep gülümserim
Düşününce yüz adamla yattım, hâlâ bakireyim.[3]

Ama her Polly'ye (ya da gerçek hayatta Doğu Hint Adaları'nda deniz piyadesi Hannah Snell'e) ya da kadın korsan Mary Reed'e karşılık, kaçıp gidemeyen ve bunu istemeyen binlercesi, yaşamını kendi kurmak, olayları denetlemek, her günkü teraneden kurtulmak nedir hiçbir fikri olmayan binlercesi vardır. Kadınlara özgü ayırt edici deneyim yalnızca kendi doğasıyla baş başa yaşanır ve bu geleneksel bilinç, geleceğe dönük düşünmeyen, yeryüzünde nasıl davranacağını hiç bilmeyen kimsesiz bir bilinçtir. Bildiği tek şey, koruyucu ve savunmacı bir kadın göreneğidir. Güvenli ve yaygın herhangi bir doğum kontrolü yöntemi öncesinde, kadınlar için cinselliklerinin denetimini kendi ellerine almaları imkânsızdı.

Kolektif faaliyet deneyimi aslında kadınların tüketimle ilişkisinden doğar. Bunların en önemlisi, yoksulların başlıca besini olan ekmeğin fiyatıydı. Ulaşım sisteminin ilkelliği düşünülürse yerel arz çok önemliydi. Kötü hasat, kıtlık ve fiyatları yükselten istifçilik anlamına geliyordu. Gıda ayaklanmaları ve çoğunlukla ona eşlik eden fiyat sabitlemeleri, dağıtımı denetlemenin yaygın biçimleriydi. Buna göre 1812'de Nottingham'dan şöyle bildiriliyordu:

> Turncalf Alley'de birçok kadın kırmızı toprak boyasıyla boyadıkları bir oltaya yarım *peni*'lik bir ekmek geçirdiler ve "çuvala bürünmüş kanayan açlık" sözlerini simgelercesine etrafına siyah bir kumaş parçası bağladılar. Bunu yukarıda tutarak ve iki kadın ile bir oğlanın taşıdığı üç çanın yardımıyla, kısa sürede, çoğunluğu kadınlardan oluşan epey büyük bir kalabalık topladılar.[4]

Unun fiyatının bir *stone** başına, 6d'ye** düşürülmesini talep ettiler. Herkese örnek oldular. Kentin her yanında yığınlar harekete geçti. Bu topluluklardan biri, iskemleye oturmuş emir veren ve "Lady Ludd" adı takılan bir kadını taşıyordu. Bu gibi eylemler yarı törensi, yarı politikti. Doğal olarak kadının ailedeki rolünden kaynaklanıyorlardı. Örgütlenmeleri doğrudan doğruya ilgili topluluklara dayanıyordu. Eylemler, ne bir sendikaya ya da partiye

* 6.35 kg. *–çev.*

6 şilin, 1 şilin = 1/20 pound *–çev.*

katılmak gibi uzun süren bilinçli bir bağlılık gerektiriyordu ne de herhangi bir açık anlamıyla feministti. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıl boyunca başka türlü siyasal eylemlerin gelişimi, gıda ayaklanmalarının bağlamını değiştirdi. Kadınların durumuna gelince, özellikle Fransa'da kadınların tüketimle ilgili geleneksel eylemleri, yalnızca devrimci olaylar ve fikirlerle değil, sokaklarda ve kulüplerde ortaya çıkan popüler feminizmle de iç içe geçti.

Versailles'a yapılan yürüyüşten hemen önceki aylarda, kadınlar, erkeklerin yetersizliği/başarısızlığı olarak gördükleri şey karşısında giderek daha çok sabırsızlanıyorlardı. Ekmek krizi özellikle onlarındı. Eylül'de yük arabalarını durdurup belediye binasını kuşattılar. 5 Ekim tarihinde birçok ana çarşıda birden ayaklanma başladı. Faubourg Saint-Antoine'da kadınlar öndeydi –balıkçıların karıları, tezgâh sahipleri, iyi giyimli burjuvaların yanında işçi kadınlar vardı. Yine 1792 ve 1793'te Faubourg Saint-Antoine'dan çamaşırcı kızlar, bakkalları istila ettiler. Kadınlar, Bastille'in ele geçirilmesi gibi askerî harekâtlarda ya da siyasi gösterilerde yer almakla birlikte o kadar da etkin değildiler. Champ de Mars gösterilerinde tutuklanan aşçı Constance Evrard gibi tek tek kadınlar, gösterinin ve imza kampanyasının siyasi anlamının farkındaydı. Ama kadınlar öncelikle, ev kadını konumlarında onları etkileyen ekonomik kaygılardan hareket ediyorlardı. Bu durum, daha sonraki devrimci çalkantılarda da sürerek bir örüntü hâline geldi. 1848'deki halk hareketinin tarihi hâlâ yazılmayı bekler. Öte yandan 1871 Komünü'nde kadınlar yine, gıda dükkânlarına istilalara ve fiyatların sabitlenmesine karıştılar. Bu hiç şaşırtıcı değildi, çünkü sonu gelmez kuyruklara girmek zorundaydılar. Bir halk şarkısı, yiyecek ve erzak için girişilen umutsuz arayışları şöyle anlatıyordu:

Ne bir dükkân ne bir mağazada
Hiçbir şey yok raflarda,
Ne yana gitsen,
Hangi kapıyı çalsan,
Hiçbir işe yaramaz,
Biraz odun bile bulunmaz.[5]

1871'de ilaveten, kadınların daha önceki kolektif eyleminin devrimci anısı vardı. 1871 yılının Nisan ayında, kan dökülmesini durdurmak için kadınların Versailles'a yürüme fikri her yere yayıldı. Bir saatçinin kızı olan ve dizgici bir adamla yaşayan Beatrice Excoffon, annesine dışarı çıkacağını söyledikten sonra çocuklarını öptü ve Place de la Concorde'deki yürüyüşe katıldı. Yedi yüz ile sekiz yüz arasında kadın vardı. Hiç kimse yürüyüşün amacından emin değildi ya da tam olarak ne yapmaları gerektiğini bilmiyordu ama ortada yalnızca ekonomik olmaktan öte siyasal dürtüler vardı:

> Kimileri, Versailles'a Paris'in ne istediğini anlatmaktan söz ediyordu. Başkaları ise, yüzyıl önce dendiği gibi, Parisli kadınların fırıncıyı ve küçük oğlunu kaçırmak için nasıl Versailles'a gittiklerini anlatıyordu.[6]

Kadınların rolüne dair bir tartışma da ortaya atılmıştı. Kadınlar yalnızca barış mı istesin yoksa erkekler gibi ülkelerini mi savunsun, tartışma çıkmıştı. Kadınlar eyleme geçmelerine karşın, geleneksel kadın konumundan yola çıkıyorlardı. Komün'de askerleri karşılarken erkeklerinin önünde yürüyerek "Bize ateş mi edeceksiniz? Erkek kardeşlerimizi, kocalarımızı vuracak mısınız? Çocuklarımızı da mı vuracaksınız?" demeleri de buna benziyordu.[7]

Bu eylemler hâlen, oldukça geleneksel bir kadınlık tanımına uygundu. Kadınlar devrimci siyasal fikirlerden etkilenmelerine ve tarihsel belleğin bilinciyle hareket etmelerine rağmen, kadınlık rolüne asla meydan okumuyorlardı. Bununla birlikte, bu gibi anlarda, kendini adamaya dair yeni anlayış, kadınlara ait sayılan alanı altüst edebiliyordu. Kadınların ve erkeklerin, eşlik, kız evlatlık ve annelik görevine dair görüşleri karşı karşıya geliyordu. Bu yüzden, 1792'de, Fransız Devrimi'nde kadın birlikleri oluşturulunca erkekler buna karşı çıktı. Bütünüyle erkeklere ait olan yurtseverlik ve şan/şöhret hakkına meydan

okuyan devrimci kadınlar, feminizmin bir biçimine geçiş yaptılar. Benzer bir gelişme 1871'de de yaşandı. Bu noktada devrimci mücadeleyi eşit kılma çabası, feminist bilince kaynak sağladı. Kadın taburuna izin yoktu ama Komün kadınları, kocalarına ve sevgililerine eşlik ettiler ve çoğu zaman onlarla birlikte savaştılar. *La Sociale* 5 Nisan'da şöyle bildiriyordu: "Bugün Place de Concorde'den, tüfek taşıyan bir dizi kadın geçti. Komün savaşçılarına katılacaklardı."[8]

İlkyardımda hemşirelik yapmak, yemekhanede çalışmak ya da asker olmak arasındaki ayırt edici çizgiler, çoğu zaman belirsizdi. Komün'ün ileri gelenlerinden öğretmen Louise Michel, savaş alanında yaralılara bakmış ve çatışmaya katılmıştı. Bu kadınların arkalarında bıraktıkları öyküler, Komün'e tam bir bağlılığı anlatır. Onlar sadece devrim için yaşadılar ve bu ancak şiddetli kriz dönemlerinde mümkün olabilirdi. Ancak subaylar tarafından her zaman hoş karşılanmadılar. Devrimci feminist gazeteci André Leo, birlikler onlardan yana olmasına rağmen subayların ve cerrahların, kadınların önüne nasıl engeller çıkardıklarını anlatıyordu. Leo bu ayrımı, erler eşit devrimci yurttaşlar olmasına rağmen, subayların hâlâ asker-erkeğin dar bilincini korumasına bağlıyordu. Bu önyargının ciddi politik sonuçları olduğunu hissetti. İlk devrimde kadınlar, özgürlük ve eşitlik dışı bırakılmıştı; Katolikliğe ve tutuculuğa sığındılar. André Leo, Cumhuriyetçileri tutarsız buluyordu. Kadınların, papazların çektiği yönde gitmelerini istemezlerdi, ama kadınlar özgür düşününce ve özgür birer insan gibi hareket etmek isteyince canları sıkılırdı. Cumhuriyetçi erkekler, İmparator'un ve Tanrının yetkesinin yerine kendilerininkini koyuyorlardı. Hâlâ kendilerine boyun eğenlere ya da boyun eğdirilmiş kadınlara ihtiyaç duyuyorlardı. 1790'ların devrimcilerinden daha ileri gidip kadının kendinden sorumlu olmasını kabul etmek istemiyorlardı. "Kadın, erkeğin rehberliğinde tarafsız ve edilgen olmalıdır. Manevi önderini değiştirmek için hiçbir şey yapmayacaktır."[9]

Oysa bu, devrimci düşüncenin ileri sürdüğü iddialara tümüyle karşıt bir görüştü. Şurası açıktı ki, "Devrim, her insanın özgürlüğü ve sorumluluğuydu ve ırk ve cinsiyet ayrıcalığı olmadan, yalnızca herkesin haklarıyla sınırlıydı." Devrimi ciddiye alan Komün kadınları, Versailles'daki düşmanla savaşmakla kalmayıp, kendi taraflarındaki kimi erkeklerin önyargısı ve kuşkusuna da karşı koyarak feminist bir tavır takınmak zorunda kaldıklarını gördüler. Bu deneyim, daha sonraları, başka devrimci hareketlerde de yaşandı. Devrim, kadınları edilgenlikten çıkarıp bilinçli ve eylemci militanlar hâline getirdiğinde, güçlü cinsel imalarla dolu alaylar, karikatürler ve gülüşmeler başlıyordu. Bu, kadınların yükselişine karşı en etkili silahlardan biriydi. Nefret ve hakaretlerin hedefi olmak bir şey, aynı zamanda alaya ve gülünç duruma düşürülmeye hedef olmak çok başka bir şeydir. Bir savunma silahı olarak kendi kendisiyle dalga geçmeyi ve kendine özgü bir felç hâlini de doğurur.

Soldaki erkeklerin tavırlarında bir belirsizlik söz konusuyken, sağın erkeklerinde bu hiç yoktu. Bu cephede sınıf nefreti, siyasi seçkincilik ve cinsel zorbalık, kendinden geçercesine yapılan suçlamalar ve vahşet eylemleriyle birleşiyordu. Kadınlar konusunda Maxime du Camp'a kulak verelim:

> Kendilerini Komün'e adayanlar –ki çok kişi vardı– tek bir hırs peşindeydi: erkeklerin kötü yanlarını abartarak, onların düzeyinin üstüne çıkmak. Böylece gerçekleştirebilecekleri bir ülküye sahip oldular. Kindar ve korkaktılar. Hepsi, orada, kışkırtıcılık ve yaygara yapıyordu: âlem yapan Saint-Lazare sakinleri; ...Caen usulü paça yahnisi satanlar; beyefendilerin terzileri; beyefendilerin gömlekçileri; büyük okul çocuklarının öğretmenleri vb...küçük atölyelerden ve ıslahevlerinden gelen bu kaçakların, hiç şaşmadan Jan Dark'a seslenmeleri ve kendilerini onunla karşılaştırmaktan aşağı kalmamaları, son derece gülünçtü... Son günlerde, bütün bu kavgacı cadılar, barikatların ardında erkeklerden daha çok kaldılar. Birçoğu baruttan elleri kararmış, tüfeğin geri tepmesinden omuzları çürümüş hâlde tutuklandılar; savaşa kendilerini fazlasıyla kaptırmaktan, hâlâ tir tir titriyorlardı.[10]

Cezalar çok ağırdı. Bir ceza sömürgesine gönderilen Louise Michel gibi çok tanınmış isimlerin yanında, sayısız başkaları da vardı. Kapıcı Louise Noel, şemsiyeci Jeanne Laymet, aşçı Eugenie Lhilly, terzi Eulalie Papavoine, mukavva üreticisi Elizabeth Retiffe, paçavra toplayıcısı Marie Wolff, hepsi gönderildiler, ağır cezalara ve ölüme mahkûm edildiler. Bu kadınlar, barikatlarda sevgililerine katıldılar ya da yaralıların görüntüsüne dayanamayıp harekete geçtiler. Cumhuriyeti seviyor, zenginlerden nefret ediyorlardi ve emekçi ve kadın olarak yıllarca küçük düşürülmüş olmalarına başkaldırıyorlardı. Yüzbaşı Jouenne, mahkemede kadınları suçlamaya şu sözlerle başladı:

> Kendi cinslerinin yüz karası olmayı iş edinmiş ve kadının toplumdaki o çok önemli ve müthiş rolünü, saygı ve sevgimizin nesnesi olarak kendini tümüyle ailesine adamış yasal eş konumunu reddeden bu adi yaratıklar... eğer kutsal görevlerinden kaçar, etki alanları nitelik değiştirir ve kötülüğün ruhuna hizmet ederse, kadın ahlaki açıdan canavarlaşır; o zaman, en tehlikeli erkekten daha tehlikeli hâle gelir.[11]

Kadının, egemen sınıftan beyefendilerden gördüğü muamele de değişti. Hapis cezası alan coğrafyacı Elisée Reclus, yemekhane işçisi bir kadını şöyle anlatıyordu:

> Zavallı kadın kocasıyla birlikte önümdeki sıradaydı. Pek güzel sayılmayacağı gibi, genç de değildi; ufak tefek, güçlükle yürüyen, orta yaşlı„ yoksul bir emekçiydi. Yol boyunca at üstünde caka satan subaylar, kadına hakaret yağdırıyordu. Gencecik bir hafif süvari subayı şöyle dedi, "Bunu ne yapmak lazım biliyor musunuz? Kızgın demirle düzmek lazım." Askerler, dehşet içinde sessizliğe büründü.[12]

Burada, genç Marx'ın şiddetle ortaya serdiği ikiyüzlülüğün, özellikle ağır ve iğrenç bir biçimi sergileniyordu. Burada görülen, yüksek tabakadan erkeklerin kadınlık karşısındaki duyarlılık ve nezaketlerinin iç yüzüydü. Özellikle devrimci olmayan başka hare-

ketlerde de, aynı meseleler ortaya çıktı. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde kölelik karşıtı çalkantıların yaşandığı dönemde, Sarah ve Angelina Grimke –birçok başka kadın ile birlikte– kölelik karşıtı davanın ahlaksal haklılığına inandılar ve bu hareketten yana konuşup yazmaya başladılar. 1837'de "Bağımsız Cemaat Kiliseleri Din Adamları Birliği"nin vaiz kürsüsünden okuyup dağıttığı, papazlarca yazılmış bir mektupta açıkça suçlandılar. Bu mektup, "kadınlara uygun görevler ve hükümler" Yeni Ahit'te açıkça anlatılmıştır diyordu:

> Kadının gücü bağımlılığındadır, Tanrının ona korunması amacıyla verdiği zayıflık bilincinden kaynaklanır ve onu bireylerin ve ulusların karakterini oluşturan yaşam alanlarının içinde tutar...
>
> Ama kadın, erkek gibi kamusal bir icraatçının yerini ve tavrını edinirse, onu koruyup ona bakmamıza gerek kalmaz; kendimizi, ona karşı korumaya alırız; Tanrının korunması için ona verdiği güçten vazgeçer ve karakteri doğallıktan çıkar.[13]

Grimke kardeşler, kadın haklarını korumak üzere buna karşılık verince, kendi hareketlerinde yer alan erkeklerin de düşmanlığıyla karşılaştılar. İleri sürülen iddia, feminizmle bağlantının, kölelik karşıtı davaya zarar vereceğiydi. Bu iddia, köktenci emek mücadelesi ile devrimci mücadelede çeşitli bağlamlarda tekrar ve tekrar ortaya çıkmıştır. Bunun nihai sonucu, kadınların bu hareketlerden yalnızca örgütsel değil, siyasal anlamda da kopuşu olmuştur. 1881'de kadınlara oy hakkı kampanyasında aylarca çalıştıktan ve kölelik karşıtı erkeklerden destek görememelerinin de kısmi etkisiyle kaybettikten sonra, feminist Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony, "Gelecek Kuşaklara Mesaj" adlı yazıyı kaleme aldılar:

> Liberal erkeklerimiz savaş sırasında bize sessiz kalmayı öğütlediklerinde, susmamız kendi hatamızdı; "Zenci Erkeklere Oy Hakkı" önerisini suya düşürürüz diye, Kansas ve New York'ta bize yine sessiz kalmayı öğütlediler ve eğer susmazsak, bizi kavgamızı kendi başımıza vermeye terk etmekle tehdit ettiler. Biz susmamayı seçtik

> ve yenildik. Ancak yalnız kalınca kendi gücümüzü fark ettik; erkeklerin nasihatlarını sonsuza kadar reddettik ve kadınlar bu yeşil gezegenin üzerinde erkeklerle aynı haklara sahip olana dek, bir daha asla suskunluğa kapılmamaya ant içtik.[14]

Stanton ve Anthony, kadınları erkeklerin öğüdüne güvenmemeleri konusunda uyarıyordu. Kadınlar eşit olmadan önceki geçiş döneminde, yalnızca kendilerine güvenmek zorundaydılar. "Erkeğin bendesi, kölesi ve ondan daha aşağı biri gibi görüldüğü sürece, çıkarları birbirine karşıt olmalıdır."[15]

Kendine ait bir hareketin olması ile siyasal açıdan bütün diğer hareketlerden kopma arasında fark vardır. Feminist soyutlanmanın bu son biçimi, sadeliği açısından çekicidir. Kendi mücadelenize odaklanmanıza ve kadınlarla erkeklerin eşitliğe doğru ilerlediği mutlak bir geleceği beklemenize dönük bir seçenek sunar. Bu, kuşkusuz, derin bir liberal ütopya anlayışıdır. "İlerleme", bir hedefe doğru, bir tür tekil doğrusal yol alma olarak görülür. Tarihin içinde yaşayan ve uğraş veren, kendi girişimleri ile nesnel koşulların diyalektik etkileşiminden bir şeyler öğrenen bir hareket boyutu yoktur. Ezilenler arasındaki belirli grupların bilincinin, ancak kısmi olduğunu unutur. Bu bilinç, kendi hareketlerinin içinde kavranıp dile getirilmelidir, ancak bu kısmi bilinci, sürekli biçimde ezilen diğer grupların deneyimlerine bağlayacak ve genişletecek bir çaba gösterilmezse, kendini devrimci anlamda siyasallaştıramaz. Kendi tikelciliği içinde hapsolur. Bu, siyahlar ya da işçiler için olduğu kadar, kadınlar için de geçerlidir. Genişleme ve bağ kurma çabası, ütopyacı durağan bir gelecekte gerçekleşemez, herkesin bilinçli biçimde katıldığı kesintisiz diyalektik tarihsel bir sürecin parçasıdır. Bir feminist (ya da siyah ya da işçi sınıfı militanı), yalnızca kendi cinsine boyun eğdirmek için uygulanan zorbalıkla değil, bütünüyle baskıcı bir sistemle karşı karşıya bulunduğunu anladığında, algıladığında ve hissettiğinde, devrimci bir politik bilinç gelişmeye başlayabilir.

Toplumsal ve siyasal koşullar açısından, yalnızca kadın kimliğiyle işin içinde olmayan kadınlar, uygulamada bu bağlantıları kavradılar. Amerikan İç Savaşı'nda bir siyah kadının, devrimci dönemlerden birinde bir Fransız kadının, bir İngiliz çartistin ya da ilk kadın sendikacılardan birinin, karşı koyduğu baskıyı, yalnızca kendi cinsine yönelik görmesi saçmaydı. Stanton ile Anthony'nin soyutlayıcı yaklaşımları, anında, gerçekçilikten uzak bir seçenek olarak belirdi, çünkü gündelik yaşamlarıyla ya da hâlihazırdaki politik uygulamayla ilintisi yoktu. Aslına bakılırsa, deneyimleriyle açıkça çelişen eylemlere yol açabilirdi. Emma Goldman, feminizm içindeki Stanton-Anthony eğiliminin, işçi hareketi mücadelesine, kadınların grev kırıcılığını destekleme noktasına varacak kadar, bilhassa at gözlüğüyle baktığını gösterdi. Bu yalnızca erkek değil, kadın işçilerin de onlara karşı olmasına yol açtı.

Baskının bir yönünü soyutlamak yerine, birçok cephede savaşma gereğini açıkça ortaya koyan devrimci feminist eylem ve örgütlenmenin herhangi bir uygulamalı kuramının olmaması, ciddi sonuçlar doğurdu. Feminist soyutlanma politikası (ya da yalnızlık siyaseti) sonucunda varılan önermeye göre, kimi kadın devrimciler ve sanayi kesiminden militanlar, kadınların gördüğü özel baskıyı, ya hareketleri ve davaları tehlikeye soktuğu ya da yakın gelecekte çözümsüz kalacağı düşüncesiyle, yumuşatma ve kamufle etme eğilimi gösterdiler. Bu sahip olunan enerjinin gönüllü olarak kısıtlanmasından kaynaklı gerilim, yıpratıcı ve yok ediciydi. Kadınlara bu şekilde uzlaşmaları için sürekli baskı yapılıyordu. Yapacakları seçimlerde kendi duygularının dışında, onlara yol gösterecek başka hiçbir şey olmadığını anladılar. Her seçimin bireysel bir mesele olduğu görüldü, çünkü daha geniş anlamda başvurulacak bir kuram yoktu.

Örneğin, 1840'larda Jeanne Deroin, hapishanede bu açmaza düştü. Bir grup erkek sendikacıyla birlikte, Flora Tristan'ın önerilerinin daha mütevazı bir biçimi sayılan, bütün mevcut işçi birliklerini federasyonda toplama fikrini ortaya attı. Kendi femi-

nist sosyalist gazetesi *L'Opinion des Femmes*'da bu fikri hararetle savundu. Ama polis sendika toplantılarına son verdi ve kendisi de suikast suçlamasıyla tutuklandı. Mahkemeye çıkmadan önce, erkek meslektaşlarının avukatı, hapiste onu görmeye geldi. Onların bir isteğini iletmeye gelmişti. Ondan, federasyon fikrine katkısını açıklamamasını istiyorlardı, çünkü bu planı başlatan kadının coşkulu bir feminist olduğunun bilinmesi, planın başarıya ulaşmasını engellerdi. Jeanne Deroin, tuhaf bir ironiyle karşılaşmıştı. Ondan geri çekilmesi, kadının edilgen rolünü, kadın işçilerin olduğu kadar erkek işçilerin de yararına tasarlanan bir hareketi başlatma ve buna katılma konusunda yetersiz olduğunu kabul etmesi isteniyordu. Sıkıntılı bir gecenin ardından, sonunda federasyon planını bilmezmiş gibi yapmaya karar verdi. Bu konuda uzlaşmasına rağmen, sosyalist feminist fikirleri savunmayı sürdürdü.

Başka kadınlar da, birçok cephede birden mücadele yürütme çabasını son derece yıpratıcı bulmuşlardır. Yalnızca dışarıdaki değil, içerideki düşmanlarla da savaşmanın felç edici, ıstırap dolu acısıyla yüzleşmektense, kadın olarak gördükleri baskıyı inkârı seçmişlerdir. Birey olarak yetenekleriyle devrimci hareketlere verdikleri hizmetlerden dolayı erkeklerin saygısını kazanmışlardır. Ancak devrimci feminizm kuramı ve uygulamasına hiçbir katkıları olmamıştır ve kadınları geniş ölçekte devrimci mücadeleye katılmaları için harekete de geçirememişlerdir, zira bir grup olarak kadınları hâlâ küçümseyen devrimci erkeklerce beğenilen ve övülen bu kadınlara dönük bir güven oluşmamıştır.

Bu, acı verici olsa da, hem işçi hareketinde hem de devrimci harekette korunan bir çelişkidir, çünkü çok geniş kadın kitlelerinin dışlanması, kaçınılmaz başarısızlık demektir. "Asi Kız" diye tanınan ve "Industrial Workers of the World" (Dünya Sanayi İşçileri) ya da daha popüler adıyla "Wobblies"de örgütlenen Elizabeth Gurley Flynn, 1912'de Massachusetts eyaletinin Lawrence şehrindeki dokuma grevi bağlamında bunu çok iyi anlatır. İtalyan, Polonyalı,

Rus ve Litvanyalı kadınlar bu grevde etkin yer aldılar. Dondurucu soğukta grev gözcülüğü yaptılar, hamileler ve kucaklarında bebeği olanlar "Ekmek ve Güller" pankartlarıyla yürüyüşe katıldılar. Ancak onca coşkuya rağmen, onların yerinin ev olduğunu düşünen erkeklerle karşı karşıya geldiler:

> Kadınlara özel toplantılar yaptık... Kadınlar fabrikalarda düşük ücretle çalışıyordu ve bunun üzerine bütün ev işini yapıp çocuklara bakıyordu. İş gününün sonunda, erkekleri "efendi ve usta" sayan, eski dünyadan kalma tutum hâkimdi... ya da şimdi grev görevinden sonra... erkek eve gidip rahatça otururken bütün işi karısı yapıp yemek hazırlıyor, evi temizliyor ve benzeri işler yapıyordu. Kadınların toplantılara katılmasına ve grev gözcülüğü yapmasına, erkekler epeyce karşıydı. Biz bu anlayışla mücadelede kararlıydık. Kadınlar grev gözcülüğü yapmak istiyordu. Onları grev çalışmalarından uzak, kaygıya kapılmış bir vaziyette, tüccarların, mülk sahiplerinin, papazların ve rahiplerin şikâyetlerinin etkisiyle evde yalnız bırakmanın, grev açısından tehlikeli olduğunu biliyorduk.

Eğer kadınlara sofuca öğütler vermek yerine, onların gerçekten bu çalışmaya katılmaları sağlanacaksa, işçi sınıfından ve orta sınıftan kadınların ve devrimci kavgaya katılan kadınların özel sorunları ve deneyimlerini incelemek ve anlamak gerekir. Bunu dürüstçe yapmanın yolu, meseleyi kadınların kendilerinden öğrenmektir. "İşçi" ve "devrimci" sözcükleri çoğunlukla *erkek* işçi ve *erkek* devrimci anlamında kullanılır. Şimdi ise kadınlar, erkeklerinin kimi deneyimlerini paylaşırken, kendilerini salt kadınlara özgü yeni durumların içinde bulmuşlardı. Aynı ve farklı olan, birbirine bütünüyle öylesine bağlıydı ki, kimi zaman sürüp giden çelişkinin pek farkına varamıyorlardı. Avrupa ve Amerika'da, kadınlar da erkekler gibi, fabrikaların ve büyük ölçekli makinelerin yarattığı yeni yabancılaşma ve sömürü biçimleriyle karşı karşıya kaldılar. Fabrikalara ve Bastille'e yönelik nefretle ve geriye bakınca altın değerinde gözüken ev işi ve köylü ekonomisi günlerine duyulan o kuşatıcı özlemle, onlar da erkekler gibi tepkiliydiler. 1830'da

Massachusetts, Lowell'de, taşradan yeni gelmiş kızlar, cüretle sokaklardan geçerken şarkılar söylediler:

> Ah yazık değil mi, benim gibi güzel bir kıza
> Fabrikada tükenip ölüp gitsin sonunda.
> Ah, ben olamam köle
> Öylesine âşığım ki özgürlüğüme
> Ben olamam köle.[16]

On dokuzuncu yüzyıl başından kalma İngiliz halk şarkısı, aynı temayı geçmişe özlemle ele alır:

> Nerede o kızlar? Hemen söyleyeyim size,
> Kızlar dokuma işine giriştiler şimdi
> Onları bulmak istersen şafakta kalk
> Erkenden fabrikaya adımlarını sürükle

Kadınlar da erkekler gibi, yalnızca ahlaki protestolarla değil, grevler ve sendika örgütlenmesiyle karşılık verdiler. On dokuzuncu yüzyılın başında, bu olaylar önce patlak verip yatıştı, ardından birkaç yıl sonra yeniden başladı. Ailenin ekonomik yapısı, erkeğin emeğine olduğu kadar kadınınkine de dayanıyordu; kimi zaman işsizlik durumunda, ailenin geçimini sağlayan sadece kadınların ve çocukların kazancı oluyordu. Fransız kadınları, federasyon için birlikler oluşturup planlar yaparken, İngiliz kadınları da, "Female Gardeners" (Kadın Bahçıvanlar), "Ancient Virgins" (Yaşlı Bakireler) ya da "Female Political Union" (Kadınların Siyasi Birliği) gibi dostluk dernekleri ve birlikler oluşturuyor ya da bütün işçi sınıfını, kısa ömürlü ve talihsiz "Ulusal Birleşik Büyük Sendika"da birleştirme çalışmalarına katılıyorlardı. Bu, edilgen bir rol değildi. *The Union* gazetesi (1842-3) Lancashire, Staffordshire ve Yorkshire'da o yıl yapılan grevlerde, kadınların rolünü şöyle anlatıyordu:

> Kadınlar, açıkça bilindiği gibi, birçok kez grevi yönettiler –toplantılar düzenlediler, delegelerini gönderdiler ve koşullar ileri sürdüler– ve sanayi yerleşimlerinin her alanında yürüyüşlere ve karşı yürüyüşlere çok sayıda kadın katıldı... Bu kadınlar Halifax'da ka-

> labalığın başını çekti, kimi zaman askerlerin süngülerini yakalayıp şu sözlerle kenara ittiler onları: "Süngü değil, ekmek istiyoruz."[17]

Kadınlar, sürekli bir örgütlenme çabası gerektiren ve kendi güçlerini ve ezilenlerin öz siyasal deneyimini keşfetmelerini sağlayan faaliyetlere katılmaya başladılar. Artık kolektif bir hesap tutmaya başlamışlardı. Yalnızca ev idaresini yürütmüyorlardı. İşyerindeki ve üretim noktasındaki geniş ölçekli örgütlenme, yeni bir mücadele yoluydu. Ekmek isyanının çok üzerinde boyutlara sahipti. Kadınlar kendi davalarını ortaya koymayı öğrendiler. 1841'de Amerika'nın Lowell şehrinde fabrikada çalışan kızlar *Factory Girls' Album* adlı bir gazete çıkardılar ve burada, uzun iş saatlerinden, düşük ücretten, hızlı çalışma temposundan ve takas usulü ödemelerden yakındılar. Bundan yola çıkarak, "Kadın Emeği Reform Derneği" kuruldu. Bu ilk dönem sendikalarını bir arada tutma çabası, çoğunlukla hem erkek, hem de kadın işçilerin gücünü aşsa da, bunlar işçilerin yüzyıl sonunda yarattığı, çok daha sağlam savunmalı yapılara temel hazırladılar.

Erkeklerin sınıfsal sömürüsünü paylaşmakla ve onlar gibi yeni fabrikalara doldurulmakla birlikte, kadınların durumu ne olursa olsun örgütlenmeyi zorlaştıran öğeler içeriyordu. Üreme, çocuk doğumu ve bakımına ayrılan uzun süreler nedeniyle çalışma düzeninin bölünmesi ve kadının ailedeki yeri, orta sınıfın tutumluluk, sabır ve kendi işini görme propagandasıyla birleşip işçi sınıfı kadınlarının proleterleşmesini yolundan saptırıyordu. Kadının aile içerisinde üremeyle ve tüketimle özel ilişkisi, onun meta üretimiyle ilişkisinin dolayımı hâline geliyordu. Kadınlar, ailenin gereksinimlerini karşılamak için evde çalışmayı sürdürdüler, ama ücretli iş de, aile üretiminin dışında kalan, asıl ağırlığı oluşturan bir faaliyet hâline geldi. Dolayısıyla erkeğin karısının evin dışındaki işi, ailenin gelirine ekonomik katkısını oluşturdu. Kadınlar, kapitalizm öncesi işgücünün belirli niteliklerini korudu. Yeni ekonomik oyunun kurallarını hiçbir zaman tam öğrenemediler. Bunun sonucunda, düşük ücreti kabul etmeye hazırlıklı hâle

geldiler. Gerçekten de, makine yerine ucuz niteliksiz işçi çalıştırmak daha uygun olduğunda, patron işgücünü azaltmak istediğinde ya da yeni makineler bir işlemi basitleştirdiğinde ve değerini düşürdüğünde, genelde onlar işe alındı. Dolayısıyla kadınların genel anlamda değersiz görülmesi, işyerlerinde pazarlık güçlerinin zayıf olmasından ve düşük ücretli, vasıfsız "kadın işi" teriminin toplumsal anlamından ayrılamazdı.

Erkek sendikacıların iki seçeneği vardı. Ya kadınları sendikaya dâhil etmeye ya da vasıflı işgücünün dışında tutmaya çalışacaklardı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, erkek işçiler, kadınların yerinin evi olduğunu ve erkeklerin işini elinden almaya hakları olmadığını ileri sürerek çalışmalarına karşı çıktılar. Ama gelin görün ki kapitalizm kadınların ve çocukların çalışmasına göre yapılanmıştı. Bu çelişki çeşitli biçimlerde ortaya çıktı. Örneğin, 1845'te erkekler, kadınların düşük ücretle çalıştırıldığı geleneksel ciltçilik işinde çıkan bir anlaşmazlıkta, şöyle yakınıyorlardı: "Kadınlar, bu gibi meselelerde kendi davalarını savunma gücüne sahip değildir ve ücretleri konusunda birçok açıdan çaresiz olduklarından, ezilirler."[18]

Çoğu çatışma, on dokuzuncu yüzyılda bir makineleşme süreci yaşayan eski zanaatlarda patlak verdi. Yüzyılın ikinci yarısında Amerika, Fransa ve İngiltere'de matbaacılık işinde, erkekler bu mesleğin dizgi gibi ayrıcalıklı bölümlerini kendilerine saklamaya kalkınca, sorun çıktı. Oysa kimi Amerikalı erkek sendikacılar, 1860'larda kadınlarla erkekler arasındaki bu çatışmanın şiddetlenmesinin sonuçta işverenlere yaradığını görmüşlerdi ve buna dayanarak eşit ücreti savunmaya başladılar. Benzer bir dersi, 1900'lerin başında Rus metal işçileri de çıkardılar. Kadınlara sendikayı yasaklamıştılar, bunun ardından bir anlaşmazlık yaşanınca, erkekler geri çevrildi ve kadınlar yarı fiyatına işe alındı. Bu deneyimden sonra, kadınlar sendikaya kendi kurullarıyla birlikte kabul edildiler.

O zamanlar, tıpkı şimdi olduğu gibi, erkek sendikacıları kadınlarla ortak bir mücadele sürdürdüklerine ikna etmedeki asıl zorluk, nedenlerden çok sonuçlara bakılması ve böyle yapıldığı

sürece de, erkeklerin kadınlara kuşkuyla bakmasının anlamlı görünmesidir. Kadınların gördükleri genel baskı ve cinsel durumlarıyla birlikte ailedeki rolleri, onların, işyerinde edilgen ve tutucu bir rol oynamaya yatkın oldukları anlamına gelmiştir ve hâlâ da bu anlama gelmektedir. Şu da var ki, eril kuşku ve husumet, bu olasılığı güçlendirmekten başka bir işe yaramaz. Kadınların sendika çalışmasına katılmasını engellemeyi sürdürerek ya da ücret konusunda ve başka konularda ayrımcılık yaparak bu durumu muhafaza etmek bir şeye yaramaz. Tek çözüm, kapitalizmde kadınların ezilmesine tümüyle karşı çıkmaktır. Kadının işteki bilinci bundan ayrı tutulamaz. Eğer dikkatinizi tek bir alanla sınırlarsanız, dava düşer. Bu anlamda kadın, ekmek ve güller için savaşmak zorundadır çünkü sömürülmesinin maddi boyutu kendi kimlik bilinciyle bütünsel bir bağa sahiptir. Bu bilinç, hep kendini geride tutup erkeğin öne geçmesine izin verme konumunda oluştuğu müddetçe, kadın bunu işte de yapmaya devam edecek ve patronuna direnme olasılığı azalacaktır. Ailedeki konumu değişmediği sürece, bir erkeğin karısı olma işi öncelik taşıyacaktır.

Pürüzlerle dolu koruyucu yasalar meselesi, hep bu açmazın altını çizmiştir. Burjuva feministleri, yüzyılın sonunda kadın işçilere yönelik koruyucu yasalara karşı çıkarak, bunların her zaman kadınların çalışma fırsatını kısıtlamak için kullanıldığını ileri sürdüler. Gerçekten de iyi sebepleri vardı. Daha öncesinde, Batı Yorkshire'daki Todmorden kasabasından kadın işçiler, 1833'te kadınların çalışmasına karşı yasa önerilerinden duydukları kaygıyı *Examiner*'da kaleme alarak, bunu çok iyi ifade etmişlerdi. İş koşulları ideal olmaktan çok uzak sayılmakla birlikte, ev hizmetçilerinden çok daha iyi durumda olduklarını ve eğer çalışmaları engellenirse ve evli değillerse, kendilerine bakacak kimseleri olmadığını belirttiler. Tek yapabilecekleri şey "Van Diemen Diyarı'nda [eskiden Tazmanya'ya verilen ad] koca avına çıkmak" ve "beni kim ister" diyerek "kıyıya atlamak" olurdu.[19]

Kadınların yapabilecekleri işleri kısıtlama ve çalışma saatlerini azaltma amaçlı çeşitli yasal girişimlerin, iki yönlü bir niteliği olduğu doğrudur. Bu girişimler, çoğunlukla, "kadın işi" anlayışını meşrulaştırmak için kullanıldı ve yalnızca kadın emeğinin sömürülmesini azaltmakla kalmayıp, erkek ve kadın işçiler arasındaki rekabeti de azalttığı için, erkekler tarafından hoş karşılandı. Bu durum, Amerikan puro üreticilerinin 1879'daki açıklamasında belirgin bir biçimde görülüyordu:

> Kadınları iş hayatının dışına çıkaramayız ama fabrika yasalarıyla günlük iş kotalarını sınırlandırabiliriz. On sekiz yaşının altındaki kızlar günde sekiz saatten çok çalıştırılmamalı, her türlü fazla mesai yasaklanmalı, evli kadınlar ise loğusalıktan sonra, en az altı hafta fabrikadan uzak kalmalıdır.[20]

Bu çıkarlara dayalı, ortak motivasyona rağmen, tedbirler kadın işçilerin gerçek durumunu göz önüne aldı. Feministler, sanayide ayrımcılık tehlikesiyle karşılaşan kadınların, aynı zamanda hem işçi hem de anne ve eş olarak ikili bir rol oynadıklarını unuttular. Eğer soyut bir eşitliği, işyerinde eşit ölçüde sömürülen her iki cinsten işçilerin soyut haklarını, kadınların evde de çalıştığını akılda tutmadan savunursanız, aslında çalışan kadınları dayanılmaz bir baskıya maruz bırakmışsınız demektir. Tek çıkar yol, erkek işçilerin iş alanındaki ayrıcalıklarının feminist eleştirisini, bütün işçilerin koşullarını değiştirme çabasıyla birleştirmektir. Böylece, kadınlar için sağlanan koruma, bütün işçileri kapsayacak biçimde genişletilebilir ve farklı cinsiyetten işçiler arasında oluşabilecek çelişkiler en aza indirgenebilir.

Kadınların iş durumunun, evin dışındaki ücretli iş ve evdeki ücretsiz iş diye, keyfî biçimde ayrılamayacağını gösteren bir çözümlemeye ihtiyaç vardı. Kadınlara uygulanan baskının ve sömürünün belirli alanları tamamen birbirine bağlıydı. Kadın ile erkek aynı sınıftan gelmelerine rağmen, kadın işçi işyerinde, erkek işçiden aşağı konumdaydı. Kadının ailedeki durumu, bu aşağı

görülme durumunu sürdürmeye yarıyordu. Kadınların gördüğü genel kültürel baskı, onları ekonomik ve sosyal konumlarını kabule şartlandırıyordu. Bu kısır döngünün dışına ancak, kadınların ezilmesini bütün yönleriyle ele alan alternatif bir kuramla çıkılabilirdi. Böyle bir kuram, ne özellikle feminist bilinçten ne de sendikacılıktan gelebilirdi; özel olanın ötesinde, genel bir toplum çözümlemesine uzanabilecek bir düşünce biçimini gerektiriyordu. Böylesine bütüncül bir seçeneğin işareti, çalışan kadınlardan gelebilir, onların ekmek ve güller konusundaki direncinde, insanların yalnızca daha çok yiyeceğe sahip olmaları için değil, birbirleriyle yepyeni ilişkiler kurmaları ve birbirleri hakkında kökten farklı bir bilinç geliştirmeleri için toplumu değiştirmeleri olasılığında görülebilirdi. Bu, yalnızca bir anlığına görünen bir şeydi. Kadınlar, bu türden bağlantıları kendileri için gerekli ve belirgin kılan durumlarının özgül doğasını hiçbir zaman kuramlaştıramadılar. Ya da bunu dile getirebilecek sürekli örgütlenme biçimleri yaratacak kadar güçlü olamadılar.

Bu sorunların, hiçbir biçimde, on dokuzuncu yüzyıla ve yirminci yüzyıl başına özgü olmadıkları bellidir. Aynı sorunlar günümüzde de sürmektedir ve kapitalist bir toplumda bunları çözme umudu pek yoktur.

Erkeklerin ayrıcalıklı haklarını çiğnediği düşünülen devrimci kadınlar, nasıl erkeklerinin kuşkusuyla karşılaştıysa, işçi kadınlar da, erkeklerinin çok daha şiddetli direnciyle karşılaştılar. Bu direnç sadece erkeklerin geleneksel eril üstünlüklerine kıskançlıkla sarılmalarından değil, işçi sınıfı içindeki ayrıcalıklarının iktisadi bir gerçek olmasından da kaynaklanıyordu. Böylece, nasıl ki kadınların siyasi anlamdaki başkaldırısı devrimci harekette suskun kalanların sesi olmuşsa, ekonomik örgütlenmeleri de ("Bryant and May" fabrikasındaki kibritçi kızların grevi buna en iyi örnektir) işçi sınıfı içinde en aşağıda bulunanlar da dâhil bütün işçilerin örgütlenmesine destek olmuştur. Her iki faaliyet de, kurulu sınıf

hiyerarşilerini bozabilecek devrimci olanağa sahipti; bu hiyerarşi, kapitalist sınıf düzenine direnen ve onu yıkmaya çalışan bu türden hareketlerin içinde de sürekli ortaya çıkıyordu.

Gidişatı farklılaştırabilmenin yolu yavaş yavaş ortaya çıkar. Devrimci feminizm, hem kuram hem de uygulama açısından, ana akım soldan daha zayıftı. Devrimci hareketlerin önderleri ağırlıklı olarak erkekti ve dünyayı kendi bakış açılarından gördüler. Gelgelelim, eğer on dokuzuncu yüzyılda bir kuramın zemini oluşmuş durumdaysa, uygulamada bir seçenek oluşturmaya doğru deneme kabilinden ilk adımlar da, kadınlar tarafından atıldı. Bu durum, yirminci yüzyılın çeşitli devrimci hareketlerinde sürdü. Dolayısıyla, kadınların ne istediklerini ve hangi örgütlenme biçimlerini en yararlı bulduklarını anlama çabası, kadınların gördüğü özel baskıyı anlamamıza da yardımcı olur.

Fransa'daki 1848 Devrimi'nde, ulusal işliklerde çalışan kadınlar, işçilerin denetimiyle ilgili fikirlere yakınlık duymaya başladılar. Yönetici olarak çalışanlarla aralarındaki ücret farkından yakınıp, bu kadınların üretken olmamasının altını çizdiler. Hayırseverlik temelinde işçileri "geliştirmek" için gelen orta sınıftan kadınlara karşı da keskin bir sınıfsal düşmanlık sergilediler. Hükümetin kurduğu bu işliklerin koşulları hayli çetindi. Kadınlar feci koşullarda, çok düşük ücrete, günde on iki saat çalışıyorlardı. Ayrıca, hapishanelerde ve dinî cemaatlerde daha düşük ücretlerle çalışan kadınlarla rekabete de zorlanıyorlardı. Kadınlar, Geçici Hükümet'e temsilci göndermek üzere yüz kişilik gruplara ayrıldılar. Desirée Gay adlı bir gömlek işçisi, ikinci bölge temsilcisiydi ve işin örgütlenme biçimini değiştirme gayretiyle bu konumunu kullandı. Sosyalist feminist gazete *La Voix des Femmes*'da, işliklerdeki koşulları eleştiren yazılar da kaleme aldı.

Kadınlar, yeni kurmaya başladıkları birlikler yoluyla –eldivenciler, çamaşırcılar– daha yüksek ücret için baskı yaptılar. İş ücretine ilişkin doğrudan ekonomik taleplerin ötesine de geçti-

ler. Örneğin ebeler, toplumsal sağlık hizmetlerinin, kötü koşullara ve düşük ücrete çare olacağını savundular. Orta sınıftan kimi feministler, eğitimdeki iyileşmenin, tek başına kadınların bütün ekonomik sorunlarını çözeceğine inanma eğiliminde olsalar da, feminist hareket içindeki işçi kadınlar, değişim gereğinin bilincine vardıkça, kolektif toplumsal çözümler aramaya daha fazla eğilim gösteriyorlardı.

Kadınlar kendilerini, işteki konumlarıyla da sınırlamadılar. Bu, yine, kadınların gördüğü baskının birbirine kenetli doğasına işaret ediyordu. *La Voix des Femmes*, yaşamın kadınları etkileyen bütün yönlerine ilişkin çeşitli tasarılarla doluydu. 1848 Mart'ında kadın işçiler kreş hakkı için, Geçici Hükümet'e dilekçe yazdılar.[21] Bir kreş düzenleme tasarısı, 3 Nisan 1848'de gazetelerde çıktı.[22] Kadınlar, yöredeki çalışan nüfus için, büyük bahçelerin içinde büyük evler önerdiler. Bu evlerde okuma odası, banyo, toplu yemekhanenin yanı sıra, çocukların "aydınlık bir bakım" göreceği bir yuva da olacaktı. Bir okul da olmalıydı. Aynı zamanda genç kızların eğitimi ve bir sağlık birimi de özellikle vurgulanıyordu. Lyon'daki kadınlar da, açık bir biçimde, nasıl kreş kuracaklarını tartışmaya başladılar. Parisli kadınlara, çalışma tasarılarının düzenlenmesine ilişkin haber beklediklerini yazdılar ve kendi kreş örgütlenmeleriyle ilgili bilgi sundular.

1840'larda henüz daha çok yeni olan kreşlere dair fikirler, doğrudan, çalışan kadınların gereksinimlerinden doğdu. Ancak aynı zamanda, o dönemin sosyalist ve feminist hareketlerinde yaygın olan, insanların eğitim alabilmelerine duyulan derin inanca dayanıyordu. Çalışan kadınların pratikteki gereksinimleri ile çocuk eğitimine ilişkin kuramların karşılıklı etkileşimi, toplumsal yaşamın alternatif biçimlerinin çok önemli birer işareti olan tasarılar doğurdu. Eğitime dönük bu ilgi, Komün'de yeniden karşımıza çıkar. 1871'de "Yeni Eğitim Topluluğu" temsilcilerinin ortaya koyduğu plan, 1869'da feminist sosyalist Pauline Roland tarafından oluşturulan eski bir tasarıyı andırıyordu. Buradaki fikir, "gençleri, Cum-

huriyetçi bir eğitimle kendilerini yönetmeye hazır hâle getirmek" idi. Bu tasarı, eski milliyetçi politikayı aşılamaksızın verilecek laik bir eğitimi önermekle kalmıyor, tümüyle yeni eğitim yöntemleri denemeyi de kapsıyordu. Kadınların teknik eğitimine dönük özel bir ilgi söz konusuydu ve çeşitli işlik okulları düzenlendi. Kimi durumda bu işlikler ailesi olmayan kızlara hem okul hem de ev yerine geçti. "Société des Amis de l'Enseignement" (Eğitim Dostları Derneği) temsilcileri Maria Verdure ile Felix ve Elie Ducoudray da, gündüzcü çocuk yuvalarını yeniden düzenleyen bir tasarı sundular. Kreşler, yalnızca, çocukların bırakılacağı yerler olmamalı, eğitici ve eğlendirici de olmalıydı. Büyük bahçeleri; hayvan, ağaç ve çiçeklerin canlandırıldığı çok sayıda boyama ya da oyma oyuncakları olmalıydı. Yuvada her yer parlak renklerle donanmalı, çocuklara genç kadınlar bakmalı ve her yüz çocuk başına on bakıcı düşmeliydi. Tabii, tıbbi denetim de sağlanmalıydı. Kadınların bu eğitim projelerinde öne çıkmaları, Komün'de olduğu gibi, 1848'de de dikkat çekiyordu. Bu durum, daha sonraki devrimci hareketlerin de bir özelliği hâline geldi ve aslında kadınların ailedeki özel rolünün bir tür kamusal uzantısıydı. Ailenin temeline karşı çıkan fikirler tarafından ya da kadınlığın kapsamını belirleyen geleneksel sınırları yıkan kadınların eylemleri tarafından körüklenen karşıtlığı ya da düşmanlığı harekete geçirdiği ise söylenemez.

Cinsellik herhâlde en sarsıcı meseleydi. Frances Wright ve Saint-Simon yandaşlarının 1820'lerde ve 1830'larda alaya alınmaları, 1840'ların kadınlarını, sosyalizm, feminizm ve özgür aşk ilişkisini şiddetle savunmaya itti. *La Voix des Femmes*'da, özgür birliktelikler hakkında çok az şey vardır. Boşanma, kamu ahlakı yararına destekleniyordu. Bununla birlikte, evlilikte erkeğin üstünlüğü konusunda genel bir eleştirellik söz konusuydu. Çalışan bir kadın olan Henriette D.'nin yazdığı bir mektup ortaya çıktı. Kadının, "artık kocasının yönetimi altında yaşamaması, (onun gibi) hareket edebilmesi, alıp satıp sözleşme yapabilmesi gerektiğini" talep etti. Kadınların kocalarına tabi olmaları gerektiğini ifade eden Mede-

ni Kanun'un gözden geçirilmesini istedi. Bunu, en zalimce kötü muamele sayıyordu. "Kölelik bitsin, artık efendiler olmasın, evli çiftler eşit olsun, kötü muameleyi yok edelim, şimdi haklarımızı savunma zamanı."[23]

Komün'de, kadınların ailedeki yerinin yararına çeşitli önlemler alındı. Örneğin, yasal ya da değil, kadınlar, kocaları Ulusal Muhafız'dayken öldürüldüyse, onların maaşını aldı. Bu, işçi ailesinin yapısının üstü örtük bir biçimde kabulü demekti ve Medeni Kanun'un yetkesine indirilen bir darbeydi. Bu, o dönem yaygınlaşan kulüplerde kadınların ileri sürdüğü çeşitli taleplerle de uyumluydu ve kadınlara adil davranılmasına zemin sunduğu, dini ve kralcı evlilik kurumunu zayıflatan bir etki gösterdiği ve işçilerin yaşayan gerçek ahlakını yasal bir olguya dönüştürdüğü için, Komüncüler tarafından da onaylandı.

Üst sınıfların ve devletin yetkesine ihtiyaç duymayan daha üstün ve dürüst bir ahlak yasasına sahip devrimci grubun bu çok önemli yaklaşımı, devrimci güven anlarında ezilenler arasında her zaman ortaya çıkmıştır. 1789 Devrimi'nde sankülotlar [*sans-culottes* –Fransız Devrimi'nin köktenci ve militan savunucusu en alt sınıftan yoksullar, baldırıçıplaklar] saflıklarıyla gurur duyuyorlardı. Kadınların durumunda, sosyalist feminist hareketten çıkan "özgür birliktelik" fikirleri, işçi sınıfının resmî nikâh olmaksızın birlikte yaşama usulünün hayli farklı ve pratik gerçekleriyle karşı karşıya geldi. İşçi sınıfına husumet besleyen burjuvalar için, dışarıdan bakınca, her ikisi de eşit ölçüde günah dolu ve ahlaksızca görünüyordu. Ancak tenselliği yeniden güçlendirme çağrışımı da taşıyan *union libres* (özgür birliktelik) fikri, işçi sınıfının, cinsel özgürlükten çok güvenceyle ve korunmayla ilgili "onların ahlakı ve bizim ahlakımız" konumundan hayli uzaktı. Bu çelişkinin hâlen başarılı bir biçimde üstesinden gelindiği söylenemez.

Ne olursa olsun 1848 yılı, sosyalist feminizm kuramlarının, Fransız işçi sınıfının kaynaşım halindeki kültür ve kurumlarıyla etkileşime girdiği bir dönem olması açısından önemliydi. *La Voix*

des Femmes gibi gazeteler, kadınların, geniş kapsamlı fikirlerini dile getirme araçları oldular. Gazetenin ilk sayısı, sosyalist bir yayın olduğunu gururla duyurdu. "Biz gazete çıkarmakla kalmıyor, kadınlara yararlı bilgiler içeren bir kitaplık oluşturuyoruz." Gazete, kısa sürede çevresine bir grup kadın toplayan Eugénie Niboyet tarafından kuruldu. Sosyalistler, başından itibaren, gazetenin çizgisi üzerinde en canlı ve kararlı etkiyi yarattı. Bunların arasında kadın terzisi ve Owen yandaşı Desirée Veret; Saint-Simon'cu Marie-Reine Guindorff; "National Workshops" (Ulusal İşlikler) kadın temsilcisi Desirée Gay; terzilikten ebeliğe geçen Fourier yandaşı Suzanne Voilquin; Saint-Simon yandaşı Jeanne Marie; kadınların eğitim davasına tutkuyla bağlı, Saint-Simon yandaşı Elisa Gremaille ve Jeanne Deroin vardı. Bu kadınlar sadece sosyalist fikirlerini sunmakla kalmıyor, sanayi kesimindeki koşullarla ilgili kayda değer bir bilgiyi de ortaya koyuyorlardı. Aralarında yazın ve sanat konularıyla daha yakından ilgili, orta sınıftan bir grup Cumhuriyetçi kadın da vardı. Gazete, 20 Mart ile 10 Haziran arasında, kimi zaman aksamalar olsa da günlük olarak çıktı. Hem Paris'te hem de büyük taşra kentlerinde dağıtıldı. Gazetenin bağlı olduğu kimi genel fikirler şunlardı: kolektif bir tarzda örgütlendiği sürece, işin kadınları özgürleştireceğine duyulan inanç; enternasyonalizm; ırkçılık karşıtlığı; her türlü köleliğe karşı olmak. Öte yandan yayının merkezinde duran kadınlar arasında farklı türden eğilimler de vardı. Jeanne Deroin ile Hortense Wild 1849'da *L'Opinion des Femmes*'ı çıkarmaya başlayınca, Eugénie Niboyet artık işin içinde değildi ve sağa kaymaya başlamıştı. 1848 sonrasında, sosyalist ve liberal feministlerin konumları arasında kesin bir ayrım yaşandı. Bu durum kendisini daha sonraki kimi feminist yayınlarda gösterdi, bunlardan bazıları koyu sağcıydı.

La Voix des Femmes, farklı bir grup kadını bir araya getirip kendilerini ifade etmelerini sağlamakla kalmadı, tıpkı Sylvia Pankhurst'ün *Woman's Dreadnought* (daha sonraki adıyla *Workers' Dreadnought*) gazetesini, oy hakkı savunucularının "Londra Doğu Yakası Federasyonu"na bağlaması gibi, bir örgütlenme

odağı olarak hizmet etmekte de başarılı oldu. Kulüpler de, aynı amacı yerine getirdi. Birinci Fransız Devrimi'nde kadın kulüpleri yükselişe geçti, çünkü kadınların kimi başka devrimci kulüplere girmesine izin verilmedi. Erkeklerle kadınların, siyasi bir kulüp ortamında birlikte bulunmasına hâlâ kötü gözle bakılıyordu. Bu durum, 1848'e kadar sürdü. *La Voix des Femmes*, "Cabet'nin Yeri" adlı kulübün, kadınları kabul eden birkaç yerden biri olduğunu söyler. Kadın kulüpleri yalnızca siyasi baskıya değil, halk eğitimine de aracı oldu. Komün döneminde yeniden ortaya çıktılar. Tartışmalar devrimci basında da tekrarlandı ve böylece daha geniş okur kitlesine ulaştı. 1848'de "Société de la Voix des Femmes"ın (Kadınların Sesi Derneği) Nisan ayındaki toplantısında, iş örgütlenmesiyle ilgili sorunlar tartışıldı. Ücretler, orta sınıftan kadınların derneklerdeki yeri, bir grup işçi kadının ulusal işliklerin denetmen ve yöneticiler olmaksızın örgütlenmesine dair talebi ve Desirée Gay'ın İngiltere'de çalışan kadınlar yararına örgütlenen ortaklaşmacı işliklere ait verdiği bilgiler konuşuldu.

Kulüpler en aşırı tepkileri üzerlerine çekti. Sağcı erkekler, hangisinin daha canavarca olduğuna karar veremediler; kadınların sigara içmesi ve erkeklerle kendi bağımsızlıklarını tartışması gibi sonsuz dehşet olasılıkları barındıran karma kulüpler mi, yoksa yalnızca mülkiyete değil, erkek üstünlüğüne de kumpas kuran kadınlarla dolu bir kulüp mü?

Komün döneminde, *The Times*'ın bir muhabiri kadın kulüplerinden birine sızdı. Oda, "toplumun en alt kesiminden" kadınlar ve çocuklarla doluydu. Kadınlar "biçimsiz bol ceketler" ile "başlarına fırfırlı beyaz boneler" giymişlerdi. Odanın gerisindeki kâğıt ve kitapla kaplı bir masanın arkasında, kırmızı kuşak takmış genç yurttaşlar duruyordu. Genç bir kadın, Devrimi savunmak gerektiğinden söz etti. Muhabir, kadının sözleriyle ilgilenmemiş ama "genç ve güzel" diye, kaçınılmaz biçimde cinsellik barındıran notunu düşmüştü. Onun gözlerinde bir bakış yakaladığını, bu ifadenin de onda "onun kocası olmak istemeyeceği" hissini

uyandırdığını not etmişti. Bir sonraki konuşmacı oldukça saygılıydı ama "konudan konuya atlıyordu ve tutarsız" görünüyordu. Komün ve 1789 Devrimi dönemlerinde kadınların rolünden söz etti. Bu kadın konuşmacı, din adamlarını da eleştiriyordu. Başka bir kadın, toplumun yoksulları sömürmesine yüklendi. *The Times* muhabiri onun konuşmasını "anlaşılmaz ve gereksiz tekrarlarla dolu" bulmuştu.[24]

Kulüplerdeki kadınları alaya alan sayısız karikatür yayınlandı. Kadınların devrim uğruna savaşması gerektiği yönündeki telkinler, onların geleneksel edilgen rolünün bütünüyle karşısında durduğu için şiddetli bir tepki uyandırırken, fikir tartışmalarına etkin olarak katılmaları ise kimi muhafazakârlara daha da korkunç görünüyordu. Kuşkusuz, bütün erkekler bu karşıt görüşlere katılmıyordu. *La Voix des Femmes*'a gelen imzasız bir mektup, kadınları, ayrı bir kulüp kurmamaya ve erkekleri, özellikle kadınların özgürleşmesine yakınlık duyanları, kesinlikle dışlamamaya çağırıyordu. Yazar, eğer tek bir bir doğruda buluşmak istiyorlarsa, iki cins arasında fikir alışverişinin mutlak bir gereklilik olduğuna işaret ediyordu. Bir uzlaşma adımı, önce, kadın kadına eğitim süresini güvence altına aldı çünkü bu çok önemliydi, ardından, erkeklerin davetiye ile kulübe gelmesini sağladı. Kadınlar, kendilerine güven kazandırması için, fikirlerini birlikte geliştirmeleri gerektiğini ve babalarla kocaların, eşlerinin karma bir kulübe devam etmelerinden tedirgin olabileceğini tartıştılar. Erkeklerin, kadınların kendilerini ifade etmelerini engellemeye dönük düşmanca girişimleri ek bir sorun yaratıyordu. "La Société de la Voix des Femmes" resmen kapanmak zorunda kaldı ve kulübe kabul edilen erkeklerin yaygarası kadınların sesini tümüyle bastırınca, kulübe polis geldi. Düzen tekrar sağlandıktan sonra, Eugénie Niboyet alçak bir sesle kendini duyurdu. Kendisine saygısı olan kadınların, onlara yağdırılan bu hakaretleri kabul edemeyeceklerini söyledi. "Biz, hiç kimsenin oyuncağı ya da eğlencesi olmak istemiyoruz... Yuhalamalarınızın ardından zorbalığınız daha da güçleniyor. Sizleri aşağı

konuma getirmek istemediğimizi pekâlâ biliyorsunuz ama bizim yükseldiğimizi görmekten korkuyorsunuz."[25]

Kadın kulüpleri meselesi, oldukça farklı bağlamlarda da ortaya çıktı. On dokuzuncu yüzyıl sonunda, Rus devrimci hareketi kadınların kurtuluşuna tutkuyla bağlıydı. Ekonomik ve politik değişim hareketleriyle birlikte güçlü bir kişisel bağımsızlık vurgusu ve kadınların devrimci gruplara dikkat çekici boyutlarda katılımı, kadınların kurtuluşunu devrimci hareketin önemli bir parçası sayan kuramsal iklimi destekledi. Varlıklı ailelerden gelen kadınlar, öğretmen, doktor ve hemşire olarak köylere gidebilmek için yükseköğretim gördüler. Daha dolu ve yararlı yaşamlar sürdürmek istediler. Birçoğu, 1870'lerin başında Zürih'teki üniversiteye akın ettiler. Stepniak, *Yeraltı Rusyası*'nda onların nasıl politikleştiklerini şöyle anlatır: "Düşlerinin ülkesine ulaştıklarında, yalnızca tıp okulları değil, aynı zamanda çoğunun hiç bilmediği büyük bir toplumsal hareket buldular."[26]

Zürih'teki gruplaşmalarda, ilerideki çoğu devrimci faaliyet için, gerek kuramsal gerekse kişisel ilişkiler açısından önemli bir zemin oluştu. Öte yandan, her kadının yükseköğrenim görebilmek için eşsiz bir adım attığı, kadınların özgürleşmesine duygudaşlıkla yaklaşılan bu ortamda bile, kadınlar bir bütün olarak devrimci hareketin içinde özel sorunlarla karşılaştılar. Bu yüzden bir grup kadın, erkeklerin kabul edilmediği kendi kulüplerini kurma kararı aldılar. Bunun için öne sürülen neden, kadınların, erkeklerle birlikte katıldıkları toplantılarda, daha az şey bilmekten değil ama bilgilerini bir araya getirip konuşmayı bilememekten çoğunlukla sessiz kalmalarıydı. Erkekler olmadan kendilerini ifade etme güvenini ve yeteneğini geliştirmek istediler. İleri yaştaki kadınlar buna karşı çıktı. Erkeklerin dışlanmasının, tartışmayı tek yanlı yapacağını ve ilgiyi azaltacağını düşünüyorlardı. Altı hafta sonra, kulüp, bu konuda ikiye ayrıldı. Aynı yurtta kalan kadınlardan başka bir grup oluşturuldu. Toplumsal düşünceleri, felsefeyi ve Komün olaylarını tartıştıkları bir kişisel eğitim ve fikir alışverişi

çevresi oluşturdular. Daha sonra, Narodnaya Volya grubunda öne çıkan Vera Figner bu çevrenin bir üyesiydi; Figner'in kocası kendini beğenmiş biri olarak bilindiğinden ve gruptakiler Figner'in de aynı tavrı paylaştığını sanma yanılgısına düştüklerinden, başlangıçta onun gruba katılmasına karşı çıkılmıştı. Hemen hemen aynı dönemde, St. Petersburg'da, Sofya Perovskaya ve Kornilova kardeşlerin içinde bulunduğu başka bir kadın grubu ya da çevresi daha kuruldu. Kadınların kurtuluşunun hem toplumsal hem de bireysel yönlerini tartışıyorlardı. Perovskaya ve Kornilova kardeşler, erkeklerin de dâhil olduğu başka bir çevreye girince, öbür kadınlar son derece gücendiler. Bununla birlikte, sonunda erkekler çevresiyle birleştiler ve çok ilgi gören, halka inme hareketinin öncü gruplarından birini oluşturdular.

Kadın kulüplerinin işlevleri, tartışma ve örgütlenmeden daha ileriye gidiyordu. Kulüpler, kimi zaman, ev yaşamını ortaklaşa bir tarzda düzenlemeye yarıyordu. 1848 Mart'ında, *La Voix des Femmes*, yaşları on beş ile otuz arasında değişen, tertemiz giyimli ve saygın görünümlü, "Vesuviennes"* yazılı bir pankart taşıyan genç işçi kadınların yaptığı gösteriyi haberleştirdi. Bu kadınlar kulüp kurmakla kalmamış, kendilerini destekleyecek erkekleri ve aileleri olmadığından, kendi başlarına ortaklaşa örgütlenmişlerdi. Katı kuralları vardı: varlıklarını bölüşüyorlar, yiyecek ve kalacak yer temin ediyorlar, her kadına ayda on *frank* veriyorlardı. İlk komünleri Belleville'de kuruldu. Disiplinli sıralarla belediye binasına bir yürüyüş gerçekleştirip hükümetten yardım istediler. "Vesuviennes", yalnızca kadınların "Garde Civique"de (Milis Gücü) silah taşımasını değil, askerî kuvvetlere yedek güç oluşturmasını da savundular.

Rusya'da da devrimci hareketler kimi komünlerle ortaya çıktı. Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?* adlı romanı, 1860'lardan itibaren büyük etki uyandırmıştı. Kitabın kadın kahramanı, ortaklaşma-

* İsimleri Vezüv Yanardağı'ndan geliyor, kızgın bir lav gibi hareket ettiklerini belirtiyorlardı. *-ed.*

cı bir işlik örgütlüyor ve tereddütsüz biçimde maddi çıkarlardan uzak, bağımsız sendikalar kuruyordu. St. Petersburg'daki işlik ve komünler bu fikri örnek aldılar. Anne babalarının ve kocalarının yanından ayrılan kadın işçilere ve öğrencilere ev ve barınak sağlamakta önemli birer rol oynadılar. Devrimden önce de, bir araya gelmenin alternatif kültürel biçimlerini yaratma gereğine inanılıyordu. Kornilova kardeşlerden biri, bu komünleri şöyle anlatır: "Komün sakinlerinin maddi koşulları birbirinden farklıydı ama kaynaklara ortak mülkiyet gözüyle bakılırdı. Karşılıklı yardımlaşma, ortak yaşamın başlıca kuralı sayılıyordu."

Komün, daha ucuza geçinme, yoldaşlık ve güvence sağlamanın yanı sıra, bir tür eğitim gücü işini de gördü; daha iyi eğitimli olanlar diğerlerini yetiştirdi. Aynı zamanda, bazı şeyleri hayata geçirmenin bir yoluydu:

> ... sosyalist düşüncelerimizi özel yaşamlarımıza uyguladı ve daha iyi konutlarda oturmasak, hatta fabrika işçilerinden kötü durumda olsak bile, yoldaşlar arasında benimki-seninki ayrımı yapmak zorunda değildik. Özellikle taşradan gelen kadınlar için, komün büyük anlam taşıyordu. Bunların arasında, varlıklı ve nüfuzlu aileleriyle bağlarını tamamen koparıp okumak amacıyla beş parasız gelmiş olanların sayısı az sayılmazdı. Kuşkusuz, hepsi ne olursa olsun bir iş bulmayı umuyordu. Ama tanıdık ya da bağlantı olmadan, çok azı bunu başardı. Komündeki yardımlaşma ve gençlik dolu yoldaşların gençliğe özgü desteği olmasaydı, birçok kadın yok olur giderdi. Karşılıklı ilişkilerimizde geleneksel ve samimiyetsiz olan ne varsa, kesinlikle bertaraf edildi, dış görünüşe en ufak bir ilgi gösterilmedi ve en yakın aile çevresindeymiş gibi arkadaşlar arasında bir yaşam sürdük.[27]

Böylelikle, komünler kısmen kadınların pratik gereksinimlerinden doğdu ama aynı zamanda devrimci hareket içinde yeni aile biçimleri yaratmaya da yaradı. Devrimcileri, kişisel ve siyasal bağlarla birleştirmeyi sağladı ve küçük ölçekte yeni bir kültür başlattı. 1840'ların Fransa'sında olduğu gibi, 1870'lerde Rus hareketinin

bir özelliği, kişisel özgürlüğü güçlü bir biçimde vurgulamasıydı. Bunun taşıdığı riskler ortadadır. Yeni bir dünyayı kişisel irade yoluyla yaratmaya dönük bir eğilim barındırır ve kültürel değişimin maddi koşullardan doğmasını görmezden gelir. Genelde bu tür bir vurgudan doğan enerji ve kahramanlık, yanılgı ve yenilgiler arasında harcanır gider. Öte yandan, eğer hareketler, saldırı ve kovuşturma baskısı altındayken çatışan hiziplere bölünmeden ve dağılmadan ayakta kalacaksa, devrimci siyasal bilinç ve eylemin, bireyleri, dışsal ve kamusal çalışmalarında olduğu kadar kişisel ve özel varlıklar olarak etkilemesi gerektiğine dair bir tür kavrayış da gereklidir. Kadınlar, özel olarak karşılaştıkları sorunlardan dolayı, hangi nicelikte olurlarsa olsunlar, devrimci bir çalışmaya karışır karışmaz bunu açıkça görmüşlerdir. Kişisel özgürleşme sorunlarına verilen önemin vurgulanması, yalnızca yüksek oranda kadın katılımı olduğu zaman yinelenmekle kalmamış, kayda değer sayıda kadının harekete geçirilmesinin önkoşulu da olmuştur.

Sosyalist devrimci (SR) Mariya Spiridonova'nın yaşamöyküsünde anlatılan kadınlar hapishanesi, bunu çok iyi sergiler. Kadınlar hapisten çıkınca, devrimci çalışmada yararlı bir rol oynamak istiyorlarsa, kendi topluluklarını yaratmak zorundaydılar. Yoğun bir biçimde anatomiyi, İncil'e bağlı metinleri, Darwin'i, tıbbı, matematiği, Nietzsche'yi, Dostoyevski'yi, Hint felsefesini, Pascal'ı, Tolstoy'u, Marx'ı ve Herzen'i incelediler. Çalışma saatlerinde sessizlik sağlamak için kesin konuşma yasağı vardı. Karşıdevrimci düşünürleri de özenle okudular. Kadınların en gençlerinden biri olan Kahovskaya şöyle diyordu:

> Kendimizi, entelektüel cephaneliğimizi yukarıdan aşağıya gözden geçirmek, bütün ilkelerimizi yeniden düşünmek, yaşam felsefemizin temellerini dikkatle atmak zorunda hissettik. Çünkü hepimiz hareketin duygusal dalgalarına kapılmış, kendimizi çok genç yaşta Devrim'in içinde bulmuştuk... Bu sayede ruhsal ve ahlaksal aydınlanma arayışımızda, ideolojik karşıtlarımızın tüm silahlarına aşina hâle geldik.[28]

Kendilerine inançlı birer sosyalist ve ateist deme hakkına, ancak onları çürütecek metafizik bir sistem olmadığı ve ilkelerini her anlamda kişisel yaşama uyguladıkları zaman sahip olacaklarına inanıyorlardı.

Hapishane koşullarına, sadece dış değil, bir iç disiplin de uygulayarak dayanmaya çalıştılar. En ufak hareketlerini bile amansızca bir çözümlemeye tabi tuttular. Sadece her kurala uymak yetmiyor, ikiyüzlülük yapmadan uymak gerekiyordu. "Katorga"nın [Rusya'daki cezalandırma sisteminde, sürgünde zorunlu çalışma şartlarının uygulandığı yerler] etrafı çevrili dünyası, kendi içedönüklüğünü doğurdu. Mahkûmlar arasında sosyalist devrimci ve anarşistlerin çoğunluğu oluşturması bunu körükledi; bunlar, gerçekçi ve stratejik olmaktan çok, ahlakî ve ülküsel anlamda düşünmeye eğilimliydiler.

Manevi bakımdan kadınlara büyük güç veren bu durum, siyasal açıdan zayıflıklar içeriyordu. Mahpuslardan biri, daha sonra Bolşevik olan Bitzenko bunu şöyle belirtmişti:

> Bütün değerlerin yıkımı sürüp gitti, ta ki her şey tümüyle ortadan kalkana kadar... Uğruna mücadele verdikleri temel hedefleri bile sorguladılar ve böylece, adım adım tüm yaşamın gizeminin eşiğine vardılar. Sonunda kendilerini tam bir hiçlik ve boşlukla karşı karşıya buldular. Yaşamın anlamı ve kanıtı neydi? Gerçek neredeydi ve neydi? İyi ile kötünün, adalet ile ahlakın gerçek ölçütü neredeydi ve neydi? İlerlemenin gerçek anlamı neydi? Sosyalizm gerçekten gerekli miydi? Dünyanın kurtuluşuna giden doğru yol hangisiydi? Silah zorunu kullanmaya dayalı mücadelemiz haklı çıkarılabilir miydi? Başka bir yöntem kullanarak, örneğin saygın bir yaşam sürdürmenin etkisiyle çok daha fazlası elde edilemez miydi? Bütün bu soruları, çıkarlarını korumayı üstlendikleri sınıfın bakış açısından ele almak onları tatmin etmedi. Mutlak olmayan hiçbir şey onları tatmin etmiyordu.[29]

Devrimci yaşama bu iki yaklaşım arasındaki çelişki, çok farklı devrimci koşullarda farklı kisvelere büründü ve çeşitli adlar aldı.

Bitzenko kısa vadede haklı çıktı. Ancak devrimci uygulamanın dış dünyasının, bilincin iç dünyasına nasıl nüfuz ettiği ve bunun devrimcilerin faaliyetlerini nasıl etkilediği sorusu, tatmin edici bir biçimde yanıtlanmamıştır. Bu etkileşimin sonuçlarının örgütlenme üzerindeki etkisi de, ciddi biçimde tartışılmamıştır. Oysa devrimci hareketlerin izlediği yol, bunun yaşamsal bir soru olduğuna işaret eder. Kadınlara uygulanan baskı, kişisel düzeyde olduğu kadar, kamusal düzeyde de etkili olduğuna göre, kadınlar bu ikisinin bir arada bulunduğu örgütlenme biçimlerine ve taleplere yöneldiler. Ancak devrimci feminizmin pratik keşiflerini birbirine bağlayacak, açıklayacak ya da geliştirecek bir kuram olmadığından, kadınların bu faaliyetinin önemi gölgede kaldı ve unutuldu. Kadın hareketleri, bütün devrimcilerin karşılaştığı ortak güçlüklerin yanı sıra, sağın son derece şiddetli cinsel ve politik muhalefetiyle ve devrimci erkekler arasında var olan muğlaklıkla da karşı karşıya geldiler. Bu erkeklerden kimileri, kadınların rolünü *la vie exterieure* (dış yaşam) ile değil, *la vie interieure* (iç yaşam) ile ilgili gören Proudhon'un fikrine katılıyordu. Cinsel baskı ve zorbalığın ne anlama geldiği, on dokuzuncu yüzyıl bağlamında inandırıcı biçimde anlaşılamıyordu.

Belki de, devrimci kadınların başa çıkması gereken en zorlu problem, sağcı ve solcu erkeklerin tavırlarında değil de, yüzlerce yıllık baskının neden olduğu kendi korkunç ürkekliklerinde ortaya çıkmaktadır. Gebeliği kontrol etmenin olanaksızlığından ve denetim, örgütlenme ve inisiyatif alma konusundaki deneyimsizliklerinden kaynaklanan kaderciliğe kolayca kapılıyorlardı; bu da, sorumluluğu başkasına bırakmamak ve özlemlerini sürekli *la vie exterieure*'ye (dış yaşama) sıkıştıran pratik güçlüklerle başa çıkmak için hep umutsuzca mücadele etmek demekti.

Alman sosyal demokrat Adelheid Popp gittiği ilk toplantıda, çalışan kadınların duyarsızlığına ilişkin her göndermeyi nasıl da kişisel olarak aldığını anlatır. Kendi cinsini savunmak için konuşmak zorunda olduğunu hissetmişti. Elini kaldırdı. "Ben daha

ağzımı açmadan hepsi 'Yaşa' diye bağırdı; bunun tek nedeni, çalışan bir kadının konuşmak istemesiydi. Kürsünün merdivenlerini çıkarken gözlerim kamaştı ve boğazım kurudu. Boğulur gibi oldum." Çalışan kadınların zihinsel yoksunluğunun üzerinde durdu. "Cinsim adına aydınlanma, kültür ve bilgi talep ettim ve bunlara ulaşmamıza yardım etmeleri için erkeklere yalvardım."[30]

Alkışlar karşısında sersemledi ve üç yıllık okul eğitimiyle, imladan habersiz ve bir çocuğunkini andıran harflerle, ilk denemesini bin bir güçlükle kaleme almaya girişti. Evde şaşkınlık ve muhalefetle karşılaştı. Annesi, herkes gibi evlenmesini ve ev kadını olmasını istiyordu. Ama o sendikacılığı, devrimci militanlığı ve uzun vadede kendini eğitme mücadelesini sürdürmesi gerektiğine inanıyordu:

> Nasıl sosyalist olduğumu yazma gereğini duyduğumda, yürekleri bir şeyler yapma özlemiyle dolu ama kendi yeteneklerine güvenmediklerinden hep geri çekilen sayısız çalışan kadını cesaretlendirmek istiyordum sadece.[31]

Eğer kadınlar, her zaman hor görülmüş insanlar gibi "kendi yetenekleri"ne "güvensizlik" duyuyorsa, bu durum, onların ailedeki ve evdeki rolleriyle birleşerek, etkin bir siyasal yaşamı, olanaksız olmasa da son derece zor kılıyordu. Böylece, politikayla ilgilenen kadınların çoğu, normal yaşamlarından feragat etmek zorundaydı. Bu feragat ve kendini inkâr öğesi, bir tür katılığa ve mizah duygusunun eksikliğine yol açtı; bu da, dışarıdan bakıldığında, doğal olmayan bir bağnazlık gibi görünüyordu. Devrimci kadınlar, iç ve dış dünyalarını bazen bilinçli olarak birleştirmeyi seçseler de, bu son derece zordu. Rus Devrimi'nden hemen önce, Rus bir yoldaş, Marksist ve feminist Dora Montefiore'ye şunları yazdı:

> Ben bir anneyim. Kadının yazgısında ne varsa, bana da düşer. Hayatın benim bu yaşadığım yıllarında –otuz iki yaşındayım– bir kadın –genelde bilinçsiz bir biçimde de olsa– anne olmayı çok ister ve ben de bu kuralın dışında değilim.[32]

Bir annenin görevleriyle bir devrimcinin görevlerini birleştirmek niyetindeydi. Loğusalığından iki ay öncesine kadar, annesini ve elinden geldiğince çok sayıda işsizi geçindirmek için, bütün kış ders vermişti.

Eğitime verilen büyük önem, on dokuzuncu yüzyıl hareketlerinin özelliklerinden biri olarak geçerliliğini korumaktaydı. Rus devriminden hemen önce, Aleksandra Kollontay (devrimden sonra, feminizmle Marksizmi birleştirmekte ısrar etmesi ve aşağıdan gelen değişimi vurgulayan İşçi Muhalefeti hareketini desteklemesi yüzünden, Bolşevik önderlikle çelişkiye düşecekti) St. Petersburg'da iki yüz kadından oluşan bir kulüp kurdu. 1909'da *The Woman Worker* (Kadın İşçi) adlı gazetede Kollontay ile yapılan bir röportaj yayınlandı:

> İki yıl önce kadın gruplarının ilgisini, özellikle kendilerini etkileyen sorunlara ve içinde bulundukları koşulları iyileştirme yollarına çekmek için ilk çabayı gösterdik. Örneğin, doğumdan önce ve sonra ağır işten korunma gibi. Böylece onları adım adım sosyalizme yönlendirmeyi umduk... Kulubümüzde erkek ziyaretçi de kabul ediliyor ama burası kadınlar tarafından yönetiliyor.[33]

Aralık 1908'de, yetkililerin gözünde orta sınıftan ılımlı kadınların katıldığı, zararsız sayılabilecek bir kongre yapıldı. Aslında yedi yüz kadından kırk beşi sosyalistti ve bunların otuzu fabrika işçisiydi. Güçlü bir etki yaratmak için, dikkatle hazırlanmışlardı. Çalışan kadınlar, Kollontay'ın yardımıyla, ihtiyaç duydukları acil reformları desteklemek için neler söyleyeceklerine karar vermişlerdi. Kimi zaman, iki ya da üç kişi aynı sorun üzerine çalışmış oluyordu ve bunları Kongre'de en iyi savunacak kişi kalkıp konuşuyordu. Hepsi de hayli ürkek durumdaydı ama en azından on beş, yirmi dakika konuşmayı sürdürerek, fikirlerini açıklayıp Kongre'yi şaşırttılar. Tüm bunlar göründüğünden daha çarpıcıydı, çünkü kadınlar yeraltında, büyük bir gizlilik içinde toplanıyor, eğer polis baskın yaparsa, konuşmacıları yüzlerinde mendille arka kapıdan kaçırıyorlardı.

Gerçekten de, bu kadınların deneyimi ve kendine güveni o kadar azdı ki, ancak herkesin elinden gelenin en iyisini yaptığı bir ortam yaratarak bir şeyleri gerçekleştirmeye başlayabilirlerdi. Kadın hareketleri genelde, bireysel etkinliğe, liderlere kuşkuyla bakmaya ve eşit katılıma yaptıkları vurguyla öne çıkmıştı. 1909'da New York'ta gömlekçilerin grevinde, on yedi-on sekiz yaşında kızlar toplantılarda kalkıp konuşuyordu; kimi göçmen kızlar telefon etmeyi bile bilmiyordu, grev gözcülüğü yasaları ya da mahkemede kendilerini nasıl savunacakları hakkında hiçbir fikirleri yoktu. *The Call* gazetesinden bir muhabir şu yorumu yapmıştı:

> Grevin en çarpıcı özelliği, önderlerin yokluğu. Bütün kızlar, daha önceki tüm sanayi ayaklanmalarını çok geride bırakan bir eylem ruhuyla dolu görünüyordu. Her biri başkanlığı, sekreterliği üstlenmeye, grev gözcülüğü görevini yerine getirmeye, tutuklanıp hapse girmeye hazırdı.[34]

Aynı şey, kadınların devrimlere katılımında da sıkça görüldü. Erkekler, kimi zaman, kadınların içinden gelen bir anarşizm eğilimi olduğuna inanmışlardır. Bununla birlikte tam katılımın mutlak bir ihtiyaç olarak görülmesi, genelde, uzun zaman ezilen ve örgütlenmeyi sürdürme konusunda deneyimi az olan bütün insanların özelliğidir. Onların sorunu bunu sürdürebilmektir ama daha önce sınanmış önderlerin varlığı, yine eski bağımlı rollerine girmeleri ve her türden halk hareketinin dağılması anlamına gelebilir. Buradaki çatışma, önderliğin, özel ve somut bilgiye dayanarak, özel kimi durumlarda ortaya çıkmasında değil, liderin otoritenin bütün o debdebeli özelliklerine sahip bir figür olarak ortaya çıkmasında yaşanır. Erkek otoritesinden kurtulmak için son derece yoğun bir kişisel mücadele veren kadınlar, kadın hareketi içindeki önderler konusunda karmaşık bir tutum sergilemişlerdir. Herhangi bir otorite kendini ortaya koyduğunda, yoğun bir kuşku ama aynı zamanda bir tür edilgen bağımlılık söz konusudur. Buna karşılık, tek başına savaşan ve bir ölçüde bağımsızlık elde etmiş kadınlar bu

konuda çoğunlukla aşırı kıskançtır ve başka kadınlarla çalışmakta isteksizdirler. *La Voix des Femmes* çevresindeki kadınlar, George Sand'ı –erkeklerin de saygısını kazanmış olduğu için– kadınların adayı olarak önerdiklerinde, Sand onlara küçümseyerek karşılık verdi ve kendini herhangi bir sosyalist feminist hareketin dışında tutmaya dikkat etti.

Öte yandan, kişisel olarak sivrilmiş ya da ünlenmiş kadınlar kendilerini bir harekete tamamen adadıklarında da, sorunlar ortaya çıkabiliyordu. "Londra Doğu Yakası Oy Hakkı Savunucuları Federasyonu"nun (ELF) ortaya çıkmasının yanı sıra, sosyal yardım hizmetleri ağı, Bow'daki kreş, oyuncak fabrikası kooperatifi, *Dreadnought*'ta çalışan kadınların koşullarıyla ilgili sürdürülen tartışma, tümüyle, Sylvia Pankhurst'ün enerji ve kararlılığının eseriydi. Gelgelelim onun varlığı, diğer kadınları kaçınılmaz biçimde gölgeliyor ve onların federasyonda ikincil rol oynamasına neden oluyordu. Pankhurst'ün, kendisine bağımlı olmamaları yönünde talimat vermesi gülünç bir durumdu. Trafalgar Meydanı'nda bir gösteri yapmaya giderlerken şöyle demişti, "Ben de sizinle geliyorum. Benim peşime takılmadan kendi işinizi görmenizi istiyorum. Hepiniz katılmalısınız. Biz ne kadar çok olursak, düşmanlarımızın o kadar daha çok zorlanacağından eminim."[35]

Federasyon örgütlenme konusunda büyük hüner sergiledi. Viktorya Parkı'nda sandala binmiş, tanıtım için *Dreadnought* yazılı renkli şemsiyeler tutan kadınlardan, boş evleri işgal eden kimsesizler yurdu sakinlerine kadar her şeyi düşündüler. Tutanaklar, bütün grupların kendi küçük dünyalarının ayrıntılarıyla doludur. Düzenleyicilerden biri yetersiz kalmış, toplanan paralar çalınmıştı. "Pazar Okulları Sosyalist Birliği" ile zorlu müzakereler yaptılar; gazeteler için büyük bir sabırla mektup taslakları hazırladılar. Çok sayıda militan temsilciyi, bakanlara gönderdiler, kadınların kötü iş koşulları konusunda bir sergi organize ettiler, Rus Devrimi'ni destekleyen karar tasarıları sundular, eşit ücret ve askerlerle denizcilerin eşlerine verilen maaşa müdahale edilmemesi için kam-

panyalar düzenlediler. Ama bütün bunlara rağmen, bir topluluk olarak birlikte, feminizm yaklaşımları ile sosyalizm yaklaşımlarını birbirine nasıl bağladıklarına dair bir kuram geliştiremediler.

Öte yandan bir nokta açıkça ortaya çıktı, "Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği" (WSPU) ile aralarında kökten bir fark vardı. Tamamen dışlanmışlardı:

> Onların [WSPU] ELF ile genel merkez arasında bulduğu farka göre, biz, genel merkezde algılanana kıyasla, çalışan kadınların harekete geçirilmesiyle daha çok şey yapılabileceğine inanırken, onlar, olanak ve nüfuz sahibi kimseler yoluyla, oy hakkı için daha çok şey yapılabileceğine inanıyordu. Başka bir deyişle, zenginlik ve nüfuz göz önüne alındığında, kendilerinin tepeden aşağıya, bizim ise aşağıdan tepeye doğru çalıştığımızı söylüyorlardı.[36]

Mrs. Parsons daha kişisel bir telden çaldı: Ona göre, "Doğu Yakası ile Batı Yakası'nda ayrı birer taraf olması iyiydi, çünkü Empress Tiyatrosu'ndaki toplantıda Doğu Yakası'ndaki çalışmalarımızdan hiç söz etmediler ve Sylvia Pankhurst burada önder konumundaydı; onların, iki önderleri vardı".[36] Utandığı açıkça belli olan Sylvia Pankhurst "bu gibi şeylerle ilgilenmediğimizden bundan söz etmeyelim" dedi. İmayı anlayan Mrs. Parsons yatıştı.

Oysa tarihsel açıdan, bu ayrılık büyük anlam taşıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi, feministleri kimden yana olduklarını açıkça tarif etmeye zorlamakla birlikte, hakların genişletilmesi, onları bir arada tutan tek birleştirici meseleyi ortadan kaldırdı. 1917'den sonra hiçbir siyasi hareket eskisi gibi olamazdı. Bu, kadınlar açısından olduğu kadar diğer bütün kesimler için de geçerliydi. İşin tuhafı, önemli olan kadınların eylemiydi. Uluslararası Kadınlar Günü'nde, 23 Şubat tarihinde kadınlar barışçı bir gösteri gerçekleştirdiler. Kadınlar –polis ve askerin görevlendirilmesini ve boşuna kan dökülmesini bekleyen– Bolşeviklerin de aralarında bulunduğu bütün örgütlü siyasal grupların öğüdünü dinlemeyip grev kararı aldılar. Kadınlar fabrikalara temsilciler

gönderince, binlerce insan ortaya çıktı ve yiyecek kıtlığı ile yüksek fiyatlardan etkilenen işçi sınıfından ve orta sınıftan ev kadınları da onlara katıldı. Ordu göreve çağrıldı ama kadınlara ateş edilmedi. Kadınların başarısıyla yüreklenen çok sayıda işçi, ertesi gün sokaklara çıktı.

Kadınların eylemleri ve örgütlenmelerinde bariz benzerlikler görülür. Bir yanda, belirli bir durumda özel bir gereksinimden doğan eylem; öbür yanda, devrimin olağanüstü olaylarının kavramamızı mümkün kıldığı ama karşılayamadığı yeni gereksinimler vardır. Bunlar, tam anlamıyla devrimci olmayan hareketler arasında yaygın olsa da, demokrasi, eşitlik, özgürlük fikirleri ve yoldaşlık, kadınların iddialarına kuramsal bir meşruiyet sağlar. Devrimci feminizmin zayıflığı, gerek uygulama gerek kuramdaki tutarsızlıktan kaynaklanıyordu. Yirminci yüzyılın başında feministlerin, resmî örgütler ve kongreler düşünüldüğünde, günümüzde kendilerine eşdeğer görülen herhangi bir topluluktan çok daha büyük ölçekte ve uluslararası boyutta örgütlendikleri doğrudur. Ancak kadınların normal zamanlardaki karakteristik özellikleri olarak güven eksikliğinin, ürkeklik, edilgenlik ve geleneksel kadercilik niteliklerinin üstesinden gelmenin yolunu bulamadılar. Sıradışı devrimci ve emekçi militanlık anlarının gelip geçici kahramanlığı bu durumu bir süre bir kenara itebilirdi ama uzun vadede sorun çözülemedi.

Benzer bir biçimde, feministler, kadınların gördüğü baskının özel yönlerini ve erkeklerle paylaştıkları daha genel baskıyı birbiriyle ilişkilendirip açıklığa kavuşturabilecek, böylece eylemlerine bir temel oluşturabilecek bir örgüt ve kuram biçimini geliştiremediler. Buna rağmen, kadınlıklarından, sınıflarından ve kötü muamele, hor görme ve yok saymanın bulunmadığı bir toplum fikrine bağlılıklarından yola çıkıp örgütlenerek, sayısız farklı yolla, kadınların kolektif eyleminin tarihsel bir belleğini oluşturdular. Sonradan, bu devrimci feminizm geleneği karanlığa gömülmüştür. Geriye tek kalan, kapitalizmde ayrıcalıklı kadınların yararıyla ilgilenen, tepeden

inme diğer feminizmin belleğidir. Ancak inanılmaz güçlüklere ve çoğunlukla erkeklerin muhalefetine rağmen, birlikte yaşamaya, ailedeki yetkeye, çocukların dünyayı tanımalarına yarayan ilk oyuncaklara dair sorular sorduran aynı türden talepler, erkek devrimciler çoğunlukla görmezden gelse de, ısrarla yinelenmektedir.

Aynı zamanda, hangi sınıftan olursa olsun işin içindeki bütün kadınlar, dış düşmanla olduğu kadar, iç düşmanla da savaşmak zorunda kalmaktadır. Kendi suskunluklarının, tutukluklarının, dünyanın sorumluluğunu erkeklere bırakarak omuz silkmenin üstesinden gelmek zorundadırlar. Onlar için, bunu inkâr etmenin hiçbir yolu yoktu. Kavgaları yalnızca ekmek için değildi, çünkü yürekleri öylesine uzun bir süredir açlık çekiyordu ki, nasıl başlayacaklarını tam bilemiyorlardı:

> Kız kardeşler, elimden bir şey gelmez demeyin...
> Güvensizlik yok artık,
> Duraksama yok,
> Kendimize açıkça soralım,
> Biz ne istiyoruz?
> Tam ve eksiksiz özgürlük istiyoruz.
> Bırakın bizi alaya alsınlar, gülemeyecekleri gün gelecektir.
> O gün çok mu uzakta?
> Ne fark eder.
> Zorluklar, acılar, mücadeleler yaşayacağız.
> Mutluluk kız kardeşlerimizindir, bizden sonra doğanların.

Kadınlar, "Ne istiyorsunuz? Ne yapmaya çalışıyorsunuz?" diye soran erkekleri de şöyle yanıtlar:

> "Sizlerle birlikte barışın ve hakikatin hüküm sürdüğü yeni bir dünya kurmak istiyoruz. Her ruha adalet, her yüreğe sevgi istiyoruz."[37]

6. BÖLÜM

Eğer Kızak Kaymayı Seviyorsanız

23 Şubat 1917

Bütün kararnamelere rağmen, çok sayıda fabrikada kadın dokuma işçisi greve gitti ve destek çağrısıyla maden işçilerine temsilciler gönderdiler...

Bunun devrimin ilk günü olacağı kimsenin aklına gelmemişti...

Şubat devrimi tabandan başladı, kendi devrimci örgütlerinin direnişini kırdı, aralarında hiç şüphesiz birçok asker eşinin de bulunduğu kadın dokuma işçileri kendiliğinden bir girişimde bulundu. Uzayıp giden ekmek kuyrukları son itkiyi sağladı. Kadınlı erkekli doksan bin işçi o gün grevdeydi. Kavga ruhu kendini gösterilerde, toplantılarda ve polisle karşı karşıya gelişlerde ortaya koydu. Kadınlardan oluşan bir kitle –hepsi işçi değildi– ekmek talebiyle belediye Duma'sının önüne yığıldı. Bu bir tekeden süt istemeye benziyordu. Kentin farklı bölgelerinde kızıl bayrak ve pankartlar ortaya çıktı ve bunların üzerindeki yazılar işçilerin zorbalık ya da savaş değil, ekmek istediğini gösterdi. Kadınlar Günü coşkuyla ve hiçbir kurban vermeksizin başarıyla geçti. Oysa içinde neler gizlediğini, akşam karanlığı çökerken, kimse tahmin bile edemedi.

L. Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*

Kadının yolu –ocağın eşiği.

İki kişi gördüğümü sandım ama yalnızca bir adamla karısıymış.

Rus atasözü

Verteyevka köyünün cinsiyeti kadın bütün evli yurttaşlarından, cinsiyeti erkek bütün evli yurttaşlarına... Ültimatom:

Verteyevka köyünün yurttaşları olan biz bütün evli kadınlar, zor koşullarda yaşıyoruz, kocalarımız bizi dövüyor, onlardan hiç güzel bir söz duymuyoruz, bize sığırmışız gibi davranıyorlar, işte bu yüzden, artık böyle hakaretlere katlanacak sabrımız kalmadı ve böylece, bu kesin uyarıyı yazıyoruz. Evde çalışıp kocalarımızın yardımcısı olmayı kabul ediyoruz ama bunun karşılığında, bütünüyle onların iradesine bağlı olmamayı, kocalarımızın ellerini o kadar serbestçe kullanmamalarını ve bize "ihtiyar cadı", "kancık", "kaltak" ve daha başka ağıza alınmaz adlarla seslenmemelerini istiyoruz. Ve şunu da ekleyelim ki, dağılmayacağız ve hepsi adlarını bu kâğıda imzalayana kadar kocalarımıza dönmeyeceğiz.

Aksinya Karaseva, Verteyevka köyünden bildiriyor,
Bryansk Guberniyası, 1920'lerin ortası.

Erkekler her yönden suçlanıyor. Ama aile dağıldığı zaman, bu çoğunlukla kadınların hatasından... Şarkıları ve akordiyonlarıyla bazı genç adamlar çıkıyor ortaya... Hep Genotdel'e [Bolşevik Parti'nin kadın kolu] koşturuyor ve kocalarına iftira atıyorlar. Bütün bir kadın kurulu orada toplanıyor, kocanın bundan hiç haberi olmuyor ve adam orada rezil ediliyor.

Sibirya'dan gelen Yoldaş Motiş, Kongre, 1925

Erkeklerle, onlara âşık olmak istemeden yaşamama şaşıyor musunuz? ... Çok roman okudum ve âşık olmanın ne kadar zaman ve güç gerektirdiğini biliyorum... Ama son birkaç yılda hiç boş zamanımız oldu mu ki? Hoşlandığınız biri cepheye ya da başka bir kente gönderilir ya da öylesine meşgulsünüzdür ki unutursunuz – her ikiniz için de bir nebze mutluluk anlamına gelebilecek o birkaç dakikanın tadına varmanın ne zararı var ki?

Üç Kuşağın Aşkı'nda genç kadın karakter Genia'nın
sözleri, Aleksandra Kollontay

Sevgi size köprüler kurdurmalı ve çocuklar doğurtmalı. ... Güller hakkında yalnızca bahçecilik kitaplarında bir şeyler vardır ve gündüz görülen hayallerle ancak tıp kitapları uğraşır.

Vladimir Mayakovski, *Tahtakurusu*

Aşktan pek hoşlanmıyoruz
Zamanımızda –aşkın bize
Anımsattığı çiçekli perdeler çekili
Çöp kutularının üzerinden, tatlı laflar
Teni değil boşluğu getiriyor
Her iskelete...
Ama sen bir kızsın
İnkâr edilemez problemlerinle.

Eskiden Rusya'da
Kadınlar çiçekler takardı omuzlarına,
Zincirliydiler âşıklarına,
Kırbaçlanırlardı hırlayan muhafızlarca
Sürgünde Sibirya'da.

Ve bugün Rusya'da
Erkeklerle kadınlar,
İş saatleriyle gururlu ve güçlü,
Kana bulanmış simlerden uzakta,
Yaz tatiline çıkıyorlar, yaylalara.
Daha düzgün oyunlarla,
Çiçeklerle, yeminlerle, sadakatle,
Kesinlikle gelişerek,
O kaçınılmaz gençliğin tadını çıkarıyorlar.

Zulala, bir saatliğine, şimdi ve sonra,
Eflatun zamanlarına
Daha az bastırılmış şefkat ümidini.
Yakında gelecek özgür günlerde
Yüreğine sar onu sonra, görünmez olsun diye.
Gizlice, yılmaz kuvvetiyle
Dört bir yanında dünyanın, grev gözcülüğünde,
Devrimci kız.

"Devrimci Bir Kıza", Maxwell Bodenheim,
New Masses, ABD, 1934

Ukraynalı kızlara gerçekten bayılırım
Batıyı geride bırakırlar
Moskovalı kızlar şarkı söyletir bana, bağırtır
Ve Gürcistan da hep aklımdadır.

The Beatles, "Back in the USSR".

Rus devriminden bize kalan kadın imgeleri keyfîdir ve çarpıtılmıştır. Genelde, tamamen üzerinde oynanarak inşa edilmiş kadın rolünü tasvir ederler. Erkekler kadınların nasıl olması gerektiğini bize, kendi bakış açılarından sunmuştur. Stalinist Sovyetler'in yuvarlak hatlı ve pembe yanaklı anaç kadın kahramanlarının, hep gün batımlarında, traktörlerle birlikte sosyalist gerçekçi resimleri vardır. Kadınların rolü konusunda konuşan ve onların askerî birliklerle nasıl kardeşlik geliştirdiğini anlatan, yaşlı bir Troçki yandaşının anıları vardır. Sağın Batı'da yarattığı, casusluk romanlarını dolduran, uğursuz ve erkeksi Çeka [Sovyet istihbarat örgütü] kadınları vardır –kurumuş, kaskatı ve geceleri okşanmamış kadınlardır, göğüslerinin içi nefretle oyulmuştur, üzerlerinde üniformayla masaların gerisinde oturur, erkekleri acımasızca yargılarlar. Partinin asık suratlı katı disiplininden ya da devrimin dehşetinden kurtarılmış güzel kadınlar vardır –*Ninoçka*'da Garbo bir güzel baştan çıkarılır, zarif de olsa kaba saba şeylerin içinde bulur kendini ya da *Dr. Jivago*'da Julie Christie'nin ve nergislerin başına bu tür şeyler geldiğini görürüz.

Aşk ve nergisler hep öbür taraftadır. Bir kadının "gerçekten" istediği şeyler "özgür" Batı'dan gelir. Kadınlar, devrimin tamamen dışındadır. Sağın ve solun imgeleri bu noktada birleşir. Kadınlar fazlasıyla kırılgan ya da geri sayılır, ciddi siyaset için gereken disiplinden yoksundurlar. Devrim onlara rağmen olmuştur.

John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün*'de anlattığı gibi telefoncu kızların işçilerden çekindikleri doğrudur; Louise Bryant'ın, beyazlardan yana savaşan kızlar tanıdığı da doğrudur. Ancak 1917

baharında, çalışma koşullarının yanı sıra yüksek fiyatlar yüzünden de öne çıkan başka kadınlar vardı. Ekmek ve barış istiyorlardı, talepleri hemen orada gerçekleşmeliydi. Bu kadarını biliyoruz ama nereden geldikleri ve kim oldukları, neler hissettikleri ve başlarına neler geldiği kaybolup gitmiştir. Bir tür suskunluk miras edindik. Bütün görüntüler silikleşip yok edildi, bunların yerine başka görüntüler kondu. Parçaları toplayıp kendi resmimizi oluşturmak zordur, çünkü sonradan yapılan siyasi yorum katmanlarının ardını görmemiz gerekir ve kadınların yaptıklarının hikâyesi geri plana itilmiştir. Rus Devrimi yorumcularına, birçok başka soru daha önemli görünmüştür. Oysa devrimin kadınlara etkisi, kadınların kurtuluşuna dönük özel ilgiden daha geniş çıkarımlar barındırır. Devrimin kadınlar için kapılarını açtığı dünya, erkekler için açtığı dünyadan ayrılamaz. Rus Devrimi erkeklerin gözünden anlatıldığından, bu unutulmuştur:

> Sıradan yaşamda eril bencilliğin sınır tanımadığı doğrudur. Yaşam koşullarını değiştirmek için, bunları kadınların gözünden görmeyi öğrenmeliyiz.[1]

Kadınlar Günü'nde ortaya çıkan o kadınlar yalnızca bunu izleyen dönemdeki siyasi olaylar açısından önemli değildir; eylemleri, kendi gördükleri baskıdan sembolik bir kopuş açısından da son derece anlamlıdır. Eğer kadın işçi hareketinin tarihi hakkında daha çok şey bilseydik, temsilci göndermelerini ve grevi başlatmalarını sağlayan bilinç ve örgütlenmenin, yavaş yavaş nasıl geliştiğini ortaya çıkarabilirdik. Ama bugünden bakınca, 1917'de zavallı kadınların neleri riske attığını anlamak, onlara karşı eşitsizlikleri kavramak mümkün*dür* ve uğruna savaştıkları çoğu şeyi verili olarak kabul ettiğimizden, ne kadar büyük bir şey uğruna mücadele ettiklerini unuttuğumuzu fark ederiz.

Edilgenlik ve kadercilik, Rus kadınlarının özelikle yakın olduğu şeylerdi; gördükleri baskı son derece ağırdı ve ülkenin geriliğine bağlıydı, yoksullukları aşırı düzeydeydi. Uzun zamandır bir hiç

olmanın derin duygusundan ve hiçbir değişim umudu olmadan yaşamaktan sıyrılıp doğruldular. Toprağa bağlı köleliğin nispeten yakın zamanda son bulduğu bir toplumda, kadınlara hâlâ açıkça mülk gözüyle bakılması aslında şaşırtıcı değildir. O toplumda, bütün insan yaşamının genel anlamda ve bedensel olarak horlanması ve bunun neredeyse törensi bir havada kadınların bedenlerinde dışa vurulması da şaşırtmaz. Rus atasözleri toplumsal ve cinsel kamçılamanın ilahileri gibidir. Toplumsal baskı ve onursuzluk, özel yaşamda kendini yeniden üretir. Aile, zorbalığın ve çekilen acıların küçük bir tapınağıdır:

> Tavuk kuş değildir –ve bir "baba" [köylü kadın] da insan değildir.
> Karınızı kahvaltıda dövün, akşam yemeğinde de.
> Seni kasam gibi seveceğim, kürk mantom gibi döveceğim.
> Bir adamın karısı testi değildir –bir iki defa vurmakla çatlamaz.

Kadının da kendine göre intikamı vardır:

> Bir çuval dolusu pireyi idare etmek, bir kadını idare etmekten kolaydır.

Bu türden tuhaflıkların ardındaki gerçekler acımasızdır. Köylü ailelerde, gelinin babasının damada yeni bir kamçı vermesi âdettendi, böylece damat dilerse yetkesini kullanabilirdi. Evlilik yatağının tepesinde asılı dururdu ve kızın, babasının denetiminden kocasınınkine geçtiğini anlatmanın yolu buydu. Çar dönemi aile hukukunun ilan ettiğine göre, "aile reisi olan kocaya itaat etmek, sevecen ve saygılı olmak, her açıdan boyun eğmek, uyum ve şefkat göstermek" kadının göreviydi. Pratikte bu, kocası nereye giderse gitsin, kadının onu takip etmesi demekti. Kadın kocasının izni olmadan pasaport alamaz ya da işe giremezdi. Direnmenin olanağı yok gibiydi. Koca, kadının miras edindiği bütün mülkü üzerine geçirirdi. Boşanmak hayli zordu çünkü buna son derece sınırlı bir zeminde, ancak kilise karar veriyordu. Ayrıca son derece pahalıydı ve yoksulların imkânlarının dışındaydı. Doğu eyaletlerinde kadınlar hâlâ peçe takıyordu ve çokeşlilik

devam ediyordu. Öte yandan, Rusya'nın geri kalan yerlerinde bile, köylü kadınlar çoğunlukla en yüksek fiyatı verene satılıyordu. Evlenecekleri kişiyi seçme hakları hemen hemen hiç yoktu. Kocaları için cinsel partner olmanın yanı sıra, hizmetçi ve sahip olunan birer mal da sayılıyorlardı. Genç kızlar, işten ve çocuk doğurmaktan kısa sürede yıpranıyordu. Yemek pişiriyor, su taşıyor, nehirde çamaşır yıkıyor, ateş yakıyor, inekleri sağıyor, tarlada çalışıyor ve yün eğirip örgü örüyorlardı. Kışın *mujikler* [Rus köylüleri] çoğunlukla hiçbir iş yapmadan evde oturur, votka içip karılarıyla cinsel ilişkiye girerlerdi. Gebeliği önleyici hiçbir tedbir yoktu. Kadınlar gizlice, yörelerinde çiviyle, kancayla ya da havuçla ameliyat yapan şifacı kadına giderlerdi. Çocuk doğurmak bir tür kâbustu. Yeni doğmuş bebeklerin ölüm oranı yüksekti ve yalnızca birkaç ebe vardı. "Anne, sobanın üstünde karafatmaların ve kabakların arasında yatar, o inlerken çatlak kirli eller bebeğini dünyaya getirirdi."[2]

Kentte ise kadınlar, erkeklerinden daha az paraya saatlerce çalışıyor, gebeliklerini son aya kadar gizliyorlardı. Yıllar sonra bu koşulları anımsayan eski bir işçi, kadınların hamile kalır kalmaz nasıl işten atıldığını şöyle anlatıyordu:

> Kadın işçiler gebeliği ağızları köpürene kadar gizlerdi ve çocuk oturdukları sıranın üstünde doğardı. Loğusalıktan sonra sıraya geri gelinirdi. Bir anne için, çocuğu olmasına sevinememekten daha korkunç ne olabilir? Çocuklarına lanet eden birçok kadın işçi vardı.[3]

1912'de, çok sınırlı bir sosyal sigorta planı getirilene kadar, sanayide çalışan kadınları koruyucu bir yasa yoktu. Ara sıra fuhuş yapmak çalışan kadınların yaşamının bir parçasıydı; genelevler ise papazlar tarafından kutsanıyordu, böylece geri kalanların korunduğu düşünülüyordu. Öte yandan, orta ve yüksek sınıftan kadınların dünyası hayli korunaklıydı. Ancak rahat içinde yaşamalarına rağmen bu kadınlar da diğerleri kadar güçsüzdü. Genç kadınların

eğitimli değil, yetenekli olmaları beklenirdi. Yükseköğrenim ahlaksızlıkla neredeyse eş anlamlıydı. Kadınlar aşk ilişkilerini gizlice yürütüyordu –bunun ortaya çıkması utanç kaynağıydı. Evlenen kadınların malını kocaları idare ederdi. Aydın kesimden sadece çok az sayıda kadın bu kuralları yıkıp devrimci harekete katılmıştı ama onlar da diğerleri tarafından toplumdışı sayılıyordu.

Bu durumu önce savaş, sonra devrim bozdu. Aileler parçalandı. Kadınlar erkeklerin işini üstlendi, yeni beceriler kazandılar. Varlıklı ailelerden gelen kadınların bazıları hemşire oldu. Erkekler eve dönünce işlerin tekrar tersine dönmesi yerine, devrim sayesinde daha da ileri götürüldü. Nisan 1918'de, Petrograd Sendikalar Konseyi son derece önemli bir açıklamada bulundu:

> İşsizlikle nasıl mücadele edileceği meselesi, acil bir konu olarak sendikaların gündemine girdi. Birçok fabrika ve dükkânda sorun kolayca çözülmekte... kadınlar işten atılıp yerlerine erkekler alınıyor.[4]

Petrograd Konseyi, böylesi bir çözümün, işçi sınıfının ekonomiyi örgütleyeceği yeni tarzla bağdaşmaz olduğunu belirtti. Konsey, işsizliği nihai olarak ortadan kaldırmanın tek yolunun sosyalist bir temelde üretkenliği arttırmaktan geçtiğini vurguladı. Bu arada ekonomik kriz yüzünden zorunlu hâle gelen işten çıkarmalar, cinsiyete bakılmaksızın, her bireyin ihtiyaç derecesine bağlı olmalıydı. "Kadınların kurumlarımız/örgütlerimiz içindeki yerlerini korumamız ve işçi gücünün bölünmesini önlememiz, ancak bu yaklaşımla sağlanabilir."[5]

Kadınlar, bütün haklara sahip bir biçimde işçi sınıfına kabul edildi. Çalışma hayatında kadının eşitliğine dayalı temel ilke böylelikle sağlandı ve işgücü fazlası konusunda da tamamen farklı bir ölçüt ortaya kondu. İşçilerin nesne değil, insan olarak değerinin vurgulanmasından özellikle kadınlar yararlandı, çünkü küçük çocuklu yalnız kadınlar, ihtiyaçları en yüksek olanlar arasında sayılıyordu.

Hamile kadınlar için korunma sağlanması da elbette zorunluydu. Aleksandra Kollontay, devrimden önce doğum yardımını araştırmaya epey zaman harcamıştı. Kısmen onun yarattığı baskının da bir sonucu olarak, ilk çalışan kadınlar konferansı, Sovyet hükümetinin kuruluşundan bir hafta sonra Petrograd'da toplandı ve konferansa elli binden fazla kadın katıldı. Kollontay'ın yeni annelik yasası önerileri tartışmalara temel oluşturmakla birlikte, yasanın ana hatlarını, çalışan kadınlar kendi deneyimlerine dayanarak biçimlendirdi. 22 Aralık 1917 tarihli "Hastalık Sigortası Kararnamesi" bir dizi koruyucu önlemin ilkiydi. Ücretlerden kesinti yapmadan bir sigorta fonu kuruldu ve sanayide çalışan kadınların yanı sıra işçilerin eşleri de kapsama alındı. Ocak 1918'de "Ana ve Çocuk Koruma Dairesi" resmen örgütlendi ve sosyal refah dairesiyle yakın ilişki içinde çalıştı. Kadınlara gebelik öncesinde ve sonrasında on altı haftalık ücretsiz bakım güvence altına alındı. Bebek bekleyen anneler hafif işler görüyordu ve bir fabrika denetçisinin onayı olmadan nakilleri yapılamıyor veya işten çıkarılamıyorlardı. Hamile ve çocuk emziren kadınların gece çalışması yasaktı. Doğumevleri, klinikler ve danışma merkezleri kuruldu. Günümüzde bunlar çok da göze batmayan, son derece temel reformlar sayılabilir ancak dönemin Rusya'sı bağlamında olağanüstü başarılardı. Kadınlar, bütün işçilere yönelik genel yasalardan yararlanmasına rağmen Jessica Smith'e göre, koşullarda yapılan en önemli değişiklik annelik sigorta yasasıydı

Aile yasasının dönüşümü ise en olağanüstü yenilikti. Devrimden altı hafta sonra evliliğe ilişkin eski dinsel denetimin yerini, sivil nüfus ve kayıt işlemleri aldı; bir yıl içerisinde, yeni Evlilik Yasası karı kocanın yasa önünde tam eşitliğini sağlarken, meşru ve gayrimeşru çocuk ayrımını da kaldırdı. Kocanın ailedeki yasal egemenliğine son verildi ve kadınlar kendi adlarına ve vatandaşlıklarına kendileri karar verebilir hâle geldi. Artık istemedikleri sürece kocalarının her gittiği yere gitmek zorunda değillerdi. Boşanma kolaylaştırıldı; çiftler arasında karşılıklı anlaşma ile bir ilişki evliliğe dönüşebilir-

ken, aynı şekilde, karşılıklı anlaşma buna son da verilebiliyordu. Çiftlerin ilişkinin bitmesine ilişkin taleplerinde 1926'ya kadar sonuç mahkemenin kararına bırakılırken, sonrasında ise bunun yerine, boşanmak için Nüfus İşleri'ne başvurmak yeterli hâle geldi. Başlangıçta, çiftin biri işsizse ya da yaşamını kazanamıyorsa, diğeri ayrılığın ardından altı ay nafaka ödemek zorundaydı. Yine başta mülkiyet de eşit bölüşülüyordu. 1926 Aile Yasası bunu değiştirdi. Bütün mülkiyetin ortak edinildiğini varsayarak köylü kadınların ve ev kadınlarının haklarını koruma girişiminde bulundu. Böylece kadınlar, evlilikte verilen emeğin karşılığını almayı hak etti. Bu yasa aynı zamanda resmî evlilik olmadan birliktelik yaşayan kadınlara da açık destek sağladı. Evlilik yasası herkese eşit uygulanmamakla birlikte –örneğin kimi beraberliklerin fiilen tanınması doğu bölgelerini asla kapsamadı– sanayi yasalarıyla birleşince, Rus kadınların yaşamını olağanüstü biçimde dönüştürdü.

Kadınlar da bütün bu yaşananların edilgen birer seyircisi olmadı. Petrograd konferansının örgütsel sonuçlarından biri de, kadınlara haklarını anlatacak özel kurulların oluşturulması oldu. Daha sonra bunlar yetersiz bulundu ve 1919'da "Sovyet Komünist Partisi Emekçi ve Köylü Kadın Kolu" oluşturuldu. "Genotdel" adıyla tanındı. İlkin buna kimi Bolşevikler karşı çıktı, çünkü bu örgütün fazlasıyla feminist eğilimli olduğunu düşündüler.

"Genotdel" basit bir biçimde kadınları eğitme aracı olarak hareket etmedi; onları siyasal eyleme yönlendirdi. Başlangıçta kadınları iç savaş ve kıtlık konusunda harekete geçirdi. Binlerce acil servis "kızıl hemşiresi" cepheye gitti, askerlik yaptı, siper kazdı, dikenli tel gerdi ya da ateş hattında siyasi ve eğitsel çalışma yürüttüler. Kızıl Ordu'da gerilla olarak savaşan kadınlar da vardı; bazı durumlarda bu kadınlar erkeklerden sorumluydu. Sonradan Bolşevik olan sosyalist devrimci sigara işçisi Vera Alekseyeva, bir gerilla grubuna komutan olarak atandı ve gece gündüz haftalarca eyer üstünde Ukrayna'da, Beyazları [karşıdevrimcilere verilen ad] avladı. Daha sonra yerel bir "Genotdel"in önderi oldu ve bir

dokuma fabrikasında yeni işe giren köylü kadınları örgütlemeye başladı. İlk başta uyum sağlamakta ne kadar zorlandığını Jessica Smith'e şöyle anlatıyordu:

> Barış gelince benden kadınlar arasında çalışmamı istediler. Herkes buna güldü. Beni bir "baba" [köylü kadın] gibi görmüyorlardı. Önce ben de bu fikri pek beğenmedim –erkek kıyafetiyle etrafta dolaşmaya o kadar alışmıştım ki... düzenlediğim ilk kadın toplantısını hatırlıyorum, kadınları bizi bekleyen sorunları tartışmaya çağırmak için nasıl uğraşmıştım. Birbiri ardından kalkıp kendi dertlerini anlattılar. Her biri devrim ve kıtlık sırasında çektiği sıkıntılardan bahsetti. Nasıl yiyecek ve giyecek bulmuş, iş bulmuşlardı, neden *kendisinin başına* bu kadar çok talihsizlik gelmişti? Şimdi ise *bizim* sorunlarımız hakkında konuşuyorlar –*bizim* çocuklarımıza bakacak yuvaları nasıl kuracağımızı ve *bizim* koşullarımızı nasıl düzelteceğimizi tartışıyorlar. Kadınları kolektif olarak düşünüp hareket eder duruma getirmek, bu çok büyük bir ilerleme.[6]

"Genotdel" kadınları önce pratik bir zeminde kendine çekti. "Onları kazanmak için denediğimiz yol işe yaramazsa, başka bir yol deniyorduk!" diyordu Vera Alekseyeva. "Toplantının yanına bile yaklaşmasını sağlayamadığımız bir sürü kadın var –ama onlara yararlı/pratik bir şey sununca– bakın nasıl da geliyorlar."[7] Kimi zaman dikiş dikmeye geliyorlardı ve politika, bebekler ya da cinsellik konusunda konuşmalar dinliyorlardı. Tartışma grupları bunlardan doğdu. Kollontay, doğu bölgelerine kadar yayılan bir kadın kulüpleri ağı düzenlenmesine yardımcı oldu. Kadın kurultayları yerel grupların üyelerini bir araya getirdi. Kadınların kendi bağımsız örgütlerinden elde ettikleri deneyim, sendikalarda, kamusal tartışmalarda ve partide kendilerini göstermelerine yardımcı oldu. Kollontay'ın Amerikalı gazeteci Louise Bryant'a dediği gibi, kadın kurultayları yalnızca doğrudan yerine getirdikleri siyasi görevler açısından değil, kadınların kendine güvenini arttırmak ve gereksinimlerinin erkeklerce görmezden gelinmesini önlemek açısından da önemliydi.[8] Bu kurultaylardan birine katılan köylü

bir kadın, köyüne broşürler, afişler ve eski sınırların ötesinde bir dünyaya dönük olarak yeni ve önemli bir kavrayışla dönüyordu. Müslüman Doğu bölgesinden gelen –geldiği yerde kadın kulüplerinden birine katılmış, evinden atılmış ve diğer kadınların desteğini görmüştü– Kayer Nissa adlı on iki yaşındaki bir kız, 1925'te temsilci olarak katıldığı konferansta şöyle konuştu: "Yüzümüzü kapatmaya... evlerin iç avlularında hapsolmaya, çocuk yaşta yaşlı erkeklere satılmaya, ruhen ve bedenen yaralanmaya ve köle durumuna düşürülmeye yeter artık."[9]

Kimi zaman yeni kazanılan bu güven, kadınların erkekleri eleştirmesi demekti. Kendilerini, daha önce farkına bile varmadıkları davranışlar yüzünden hakarete uğramış hissediyorlardı. 1926 Aile Yasası'nın hemen öncesinde yaşanan tartışmalarda köylü bir kadın şöyle diyordu:

> Biz hâlâ karanlıktayız, asırlardır köleleştirildik. Tek bildiğimiz papazların dedikodusu –bunu ancak şimdi unutmaya başlıyoruz. "Kadın kocasından korkmalıdır." Erkek yoldaşlarımız bizden biraz daha çok şey biliyor. Bize öğretmelisiniz, gülüp kıkırdamamalısınız; bu, hiçbir işe yaramaz, özellikle aydınlanmış partili yoldaşlar açısından. Ben bunu yoldaşlığın bir biçimi olarak görmüyorum ... Bu, bizim açımızdan çok küçük düşürücü.[10]

Parti önderleri arasında kadınların kurtuluşu davasına gösterilen ilgi yeterince gerçekti. Ama bunun nasıl hayata geçeceği konusunda epey bir kafa karışıklığı vardı. Teorik olarak, uygulamaya konan reformlar apaçık belliydi. Ancak cinsiyetler arasındaki ilişkiler daha çok sorunu ortaya koyuyordu. "Proletarya, kadınların tam özgürlüğü elde edilmeden tamamen özgürleşemez," fikri genel anlamda kabul görüyordu.[11] Kadınlar için özgürleşmenin yalnızca işte değil, ailede de değişim anlamına geldiği açıkça görülüyordu. Devrim, üretim konusunda olduğu gibi üreme konusunda da yeniden örgütlenmeliydi. Kadınları ağır ev işinden kurtarma gereği genel kabul gören bir konuydu. Özel olarak görülen bu işle-

ri, halka açık lokantalar, müşterek mutfaklar, çamaşırhaneler, giysi onarım merkezleri, ortaklaşa ev idaresi düzenlemeleri ve çocuk tesisleri, kreşler, yuvalar,. çocuk bahçeleri ve çocuk kampları ile tamamen ortaklaşa hâle getirme umudu vardı. Kadınlar, ailede gördükleri bu özel işlerden kurtulunca üretime katılabileceklerdi. Lenin, çalışmanın kadınların bilincine etkisini vurguladı. Kadınların, ailenin soyutlayıcı ve kaderci küçük dünyasının yerine, hareketli yeni bir kamusal dünya keşfedeceklerine inanıyordu.

Kadınların üretime katılımının, Lenin'in ölümünden sonraki dönemde daha fazla öne çıkan başka bir boyutu daha vardı. Sovyet iktisatçıları, üretken olmayan ev işlerine özel olarak harcanan emek süresini ayrıntılarıyla hesapladılar. Sosyalizmin maddi önkoşullarının yaratılması için kadınların aileden bağımsız kılınmasının ekonomik açıdan gerektiği savunulabilirdi. Böylece "Aile Kaldırılsın" sloganı, kadınların kurtuluşu açısından olduğu kadar ekonomik verimlilik açısından da meşru sayılabilirdi.

Kollontay, aileyi eski yetke ve baskı değerlerini koruyan kültürel bir kurum olarak görmeye daha yatkındı. Aile geleneksel biçimini sürdürürken işçilerin tam bir toplumsal özgürlük elde etmeleri olanaksızdı. "Kapitalistlerin kendileri, kadının köle, erkeğinse ailenin geçimini ve refahını sağlayan kişi olduğu eski ailenin, proletaryanın özgürlük uğruna giriştiği çabaların önünü tıkayan en iyi silah olduğu gerçeğini fark edemiyorlar."[12]

Troçki, işçilere verdiği derslerden oluşan *Gündelik Hayatın Sorunları* adlı çalışmasında aynı konuyu ele alır ve onu ileriye taşıyarak sağduyulu bir gözlemde bulunur:

> Ailede, kadın ve erkek arasında normal anlamda olduğu gibi yaşam koşullarında da gerçek anlamda bir eşitlik olmazsa, toplumsal çalışma ve hatta siyasette bile eşit olmalarından ciddi anlamda söz edemeyiz. Kadın ev işlerine, ailesinin bakımına, yemek pişirip dikiş dikmeye zincirlendiği sürece, toplumsal ve siyasal yaşama katılma olasılığı son derece azalır.[13]

Bütün bu nedenlerden dolayı, devrimin ilk yıllarında, ailenin kapitalist toplumdan kalan diğer kurumlarla birlikte yok olup gideceği varsayılıyordu. Asıl mesele, bunun ne kadar süreceği ve geçiş döneminde kolaylık sağlamak için ne kadar çaba göstermek gerektiği konusuydu. Yirmili yılların başında Troçki'nin savunduğuna göre, yeni türden aile, ancak çok daha gelişmiş bir ekonomik temel yaratıldıktan sonra gelişebilecek olsa da –ekonomik gerilik kamu hizmetlerinin sağlanmasını sürekli geri planda tutarken– kültürel örnekler sunmak konusundaki gönüllü girişimler, hâlâ çok önemliydi. İnsanların, "şimdiden kolektif ev idaresi birimlerinde kümelenmesi" gerektiğini önerdi. Bu birimler çok iyi tasarlanmalı, yerel Sovyetler ve sendikalarla koordineli hareket etmeliydi. Troçki, yeni bir mimari öngörüyordu –konutlar bu ortaklaşmacı birimlerin gereksinimlerine göre inşa edilmeliydi. "Mevcut açmazlardan ancak örnek yaşam çevreleri yaratarak çıkabiliriz."[14] Bunları, "kişisel ve aile yaşamının karmaşık iç ilişkiler ağı"nın değişmesi sayesinde[15], kitlelerin "yaratıcı imgelem ve sanatsal girişim" gücünü serbest bırakmanın bir yolu sayıyordu.[16]

İnsanlar, kadınların kurtuluşunu vurgulamaya başlayınca, çok hızlı bir biçimde, arabayı atın önüne sürme durumuna düşmeye de başladılar; yeni kültür ile maddi zeminin karşı karşıya getirilmesinde, yumurta-tavuk ikilemi gibi bir şeydi bu.

Naystat, *Gençlik Komünleri*'nde her şeyi basit bir sorun gibi gösterir, geçiş kuramının ana hatları belirgindir:

> Yeni *byt* [Rusça "yaşam tarzı" ya da "günlük yaşam"], yeni aile gibi ancak bütün ekonomik koşullar yerine getirilince büyüyüp gelişebilecek. Bu yüzden, yaşamı sosyalist temelde bütünüyle yeniden yapılandırmanın henüz zamanı değil... Sosyalleşen bir yaşamın başlıca koşullarını yerine getirerek işe başlıyoruz, komün ise geleceğin sosyalist *byt*'inin modelidir. Oysa şimdi bile bir komündeki evlilik, bütün diğer yerlerde olduğundan farklı. Çünkü karı kocanın karşılıklı ilişkisinde ekonomik bağın bir rol oynamasını sona erdirerek, sosyalist bir toplumdaki evliliği önceden haber ve-

riyor. Komünler, çocuk konusunda şu anda pek az deneyim sahibi olmakla birlikte, aynı şey çocuk meselesi için de geçerli. İlk yıllarında komünler maddi nedenlerle çocuk istemiyordu. Ama şimdi hayli çok sayıda komün çocuğu var.[17]

Naystat, geçiş dönemine ait kurumlar aracılığıyla yeni bir toplumla bağlar oluşturulması konusundaki fiili tutumu örtbas eder. Reich'in belirttiği gibi, ekonomik ve sosyal değişimin cinsel özgürlükle bağını kuran fiili mekanizmaya dair herhangi bir kuramın olmayışı ve maddi kıtlıklar yüzünden, yeni ailelerin eski değerlere sarılma olasılığı büyüktü. Konut kıtlığı meselesini çözmek için ilk olarak 1924'te kurulan bir gençlik komününde, aşırı kalabalık yüzünden cinsel perhiz zorunluluğu doğduğunu anlatır Naystat. Çiftler kendilerine ait bir oda isterler. Diğer komün sakinleri, kolektif içerisinde ayrılığa yol açacağını düşündükleri için evliliğe karşı çıkarlar. Sonunda razı olurlar ama çocuk yapmayı yasaklarlar çünkü komünde onlara yetecek kadar yer yoktur. Bu gençler pratik koşullarla mücadele ettiler ama nihayetinde insani bir konu olarak cinsel özgürlüğe teslim oldular. Sevişmek için mahremiyet aramanın yanlış olduğu düşünüldü. Cinsel mutluluğun önkoşullarını güvence altına almaya çalışmadılar; bunun yerine mutsuzluğu bir erdeme dönüştürdüler. Cinsellik, devrimin açık ve ayrılmaz bir parçası hâline getirilmediği için, ivedi ekonomik ihtiyaçların gerisine itildi. Reich, *Cinsel Devrim*'de "yeni yaşam tarzı"ndan *ziyade* "ekonomik temel" demenin hiç de iyi olmadığını, çünkü cinsel ve kişisel yaşam biçimlerinin, kolayca ekonomik değişimlere bağlanamayacağını ileri sürdü. Kadınların özgürleşmesi için dışsal araçların yaratılmasına dönük devrimin başlangıçtaki girişiminin doğru çizgide olduğuna inanıyordu.[18] Gelgelelim o dışsal değişimler içsel bilince nüfuz etmeye başladığı anda devrimciler sendelediler.

Komünist Parti içinde, yeni kültürün nasıl yaratılması gerektiği konusunda, bunun araçları konusunda çelişki ortaya çıktı. Kollontay bunu, *Free Love* (Özgür Aşk) adlı romanında –kimi za-

man daha iyi bir çeviriyle *Red Love* (Kızıl Aşk) denmiştir– anlatır. Eski bir sendikacı olan kadın kahraman Vasilisa, kendi yaşadığı Komün evini, hayli bürokratik tarza sahip bir parti üyesine anlatır.[19] Büyük güçlükler yaşanmaktadır, çünkü burada yaşayanlar eski rekabet fikirlerini ve bencilliklerini muhafaza etmektedirler. Vasilisa, komün evlerinin konut sıkıntısına bulunan kısa süreli bir çözüm olmaktan çıkarılıp "okul olması ve Komünist ruhu beslemesi" gerektiğini söyler. Bu görüş, o dönemde, eğitimin tamamen sosyal yaşamla bütünleştirilmesini ve eğitime özgü kurumların sönümlenmesini savunan eğitim anlayışına dair fikirlerle aynı çizgidedir. Bununla birlikte diğer parti üyesi şaşırıp kalır, çünkü ona göre eğitim okulda ya da üniversitede olan bir şeydir ve konut temini yöntemleriyle hiçbir ilgisi yoktur. İnsanlar eski yöntem ve biçimlere geri gidiyorlardı çünkü tek bildikleri oydu.

Ailede de aynı şey geçerliydi. Dışsal yönden her şey değişmişti. İçsel yönden insanların tutumları aynı kaldı. Kadınlar kendilerine ait tencere tavalarını bırakamadılar –bunların yerini alan ortak mutfak eşyası kuşkuyla karşılandı. Komün üyelerinden biri günlük defterine şikâyetini şöyle yazmıştı: "Elektrikli su ısıtıcımı komüne getirdim ama özensiz kullanıyorlar. Niye getirdim sanki?"[20] Cinsel konular daha az tartışılıyordu ama kadınların hâlâ eskisi gibi boyun eğdikleri açıktı. Bir parti görevlisi olan Yaroslavski şu yorumu yapmıştı: "İyi yasalar yazmak bir şey, yasaları hayata geçirmek için gerçek koşulları yaratmak başka bir şeydir."[21]

Yaşamın kişisel ve cinsel boyutlarını açıklayacak kuramların eksikliği, sürekli yaşanan ekonomik sıkıntılarla ve toplumsal ve kültürel gerilik mirasıyla birleşti. Kadınlar için bu sorunlar daha da büyük boyutlarda yaşanıyordu. Örneğin, kadınlar tasavvur edildiği ölçüde sanayiye katılamamıştı. Savaş Komünizmi olarak bilinen dönemin ardından, yiyecek karnelerinin istihdam temelinde dağıtıldığı zamanda, kadınların toplumsal üretime kayması çok yavaş gerçekleşti. NEP (Yeni Ekonomik Politika) döneminde resmen hiç iş yoktu. Kadınların çalıştığı işlerin çoğu, ağır ev işi-

ne pek bir seçenek oluşturmuyordu. Vasıflı işçi yetiştirmek zaman alıyordu ve kadınların çoğu vasıfsızdı. Yeni fabrikalar inşa edildi ama eskiler de devam etti, onlarla birlikte o eski kötü koşullar da devam etti. Yasa, eşit işe eşit ücret demesine rağmen 1920'lerde kadınlar erkeklerle aynı işi daha düşük ücrete yapıyordu, çünkü iş farklı derecelendirilmişti. Kimi durumda erkek işçiler, resmî sendika yönergelerine uymadılar ve kadınlarla aynı ücrete çalışmayı açıkça reddettiler. Yine resmî olarak kadınlar sendikalarda erkeklerle eşit söz hakkına sahip olmasına rağmen, pratikte genelde böyle olmuyordu. Kollontay, *Kızıl Aşk* romanında kadınların kendilerini ifade edemediklerini ve gereksinimlerinin erkeklerce nasıl önemsiz sayıldığını anlattı. Vera Alekseyeva ise Jessica Smith'e "Genotdel" ile sendikalar arasındaki bağlantı sorunlarını şöyle anlatıyordu:

> İlk başta, kadınların fabrikada yaptığı bütün işler, aslında "Genotdel"e karşı sorumlu bir kadın yöneticinin omzuna yükleniyordu. Bunun sonucunda Fabrika Komitesi'nin genellikle kadınların yaptığı işlere ilişkin herhangi bir inisiyatif almadığını gördük ve Komite, kadınlara özgü konuları programına almayı reddetti. Kadınlar toplantılara katıldıklarında "Bakalım, 'baba'ların söyleyecek neleri varmış!" diyerek karşılandılar ve düşüncelerini ifade etmekten çekindikleri için özel kadın toplantıları düzenlemek gerekti. Bu, kadınların ilgisini uyandırmak açısından iyi bir etki yaratmakla birlikte, "biz" ve "onlar" tutumuna yol açtı, bunun üzerine biz de yöntemimizi değiştirmeye karar verdik. Son Sendika Kongresi, kadınların yaptığı işlerin sorumluluğunu tamamen fabrika komitesine vermekten yana oy kullandı ve sendikaları genel programlarında kadınların ilgisini çekecek özel meselelere yer vermeye yönlendirdi. Bunun çok sağlıklı bir etkisi oldu ve sendikalar, o zamandan beri kadınları çalışmalarına çekmekte çok daha etkin hâle geldiler. Her fabrikada hâlâ "Genotdel" yöneticileri bulunuyor ama delege toplantılarına ve parti çalışmasına odaklanıyorlar, sendika ise tüm genel ve kültürel çalışmaları üstleniyor. Bununla birlikte, sendika çalışmalarının zeminini "Genotdel" hazırlıyor.[22]

Öte yandan işte ekonomik sorunları, kadınların edilgenliğini ve erkeklerin küçümseyici tavırlarını yenmek çok zordu; geleneklerin çok daha sıkı hâkimiyet kurduğu ve kamusal desteğin çoğu zaman yetersiz kaldığı evde ise durum daha da kötüydü. İlk yıllardaki Savaş Komünizmi döneminde komün evleri çoğunlukla karanlık ve kasvetliydi, ortak mutfaklar kartnakarışıktı, kreşler derme çatmaydı. NEP yıllarında, verimli üretim gereğine öncelik verilince, müdürler ve idareciler kreşlere para harcamakta ve kadınlara çocuklarıyla vakit geçirmeleri için izin hakkı tanımakta çoğunlukla hayli isteksiz davrandılar. Bu aynı zamanda bir tutum meselesiydi. Troçki komün evlerinin nasıl çöktüğünü şöyle anlatır:

> Komünlerde yaşayan ailelere ayrılan birçok ev, çok pis koşullarda yaşanamaz hâle geldi. Buralarda yaşayanlar, komünist konut tarzını yeni koşulların bir başlangıcı gibi görmedi. Oturdukları yerlere devletin sağladığı birer baraka gözüyle baktılar.[23]

Köylerde eski ile yeni usullerin çelişkisi daha da ileri düzeydeydi. Jessica Smith, köylü kadınların, 1920'lerin sonunda gündüz kreşi fikrini nasıl karşıladıklarını anlatır. Hemen hemen bütün yaşlı kadınlar buna karşıydı. Çocuklar daha önce asla kreşte büyütülmemişti –şimdi ne gereği vardı? Çocukları her gün yıkadıklarını duymuşlardı ve bu yüzden çocukların büyüyünce dayanıklı olmayacağına inanıyorlardı. Öte yandan genç kadınlar, özellikle çocuğu ölmüş biri, kreş fikrini destekliyordu. Bir evi hazırlayarak kreşe dönüştürdüler ve beyaza boyadılar, duvarlara parlak renkli afişler astılar. Diğer kadınlar bu duruma hayli şaşırıp "Çocukların böylesine temiz bir yere sokulmayacağından emin olduklarını" söylediler.[24] Zamanla değiştiler ve kreşi sıradan bir gelişme olarak kabullendiler.

Ev yaşamındaki değişime direnenler yalnızca kadınlar değildi. Eşit ücret gibi reformları kabul eden erkekler bile, kadınların aile içi yaşantının dışına çıkmasına muhalefet ettiler, kimi durumlarda muhalefetin sesini iyice yükselttiler. Erkeklerin, Kadın Komiser-

liğinin belgelerini ateşe attıkları bilinir, çünkü karılarının ev işi yerine siyasi faaliyetlere zaman harcaması güçlerine gidiyordu. Direniş, Rusya'nın doğu kısımlarında daha da ciddiydi.

"1928'de, yirmi yaşında bir kız olan Zaryal Halilova anne babasının evinden kaçtı ve kadınların cinsel özgürlüğü için toplantılar düzenlemeye başladı: Yüzünü örtmeden sinema salonuna gitti, deniz kenarında mayo giydi. Babası ile erkek kardeşleri onu yargılayıp ölüme mahkûm ettiler ve diri diri kestiler."[25] Bu, münferit bir olay da değildi. Örneğin, 1928'de Özbekistan'da feminizm karşıtı 203 cinayet işlendi. Kızlar, yalnızca kadın kulüplerinin toplantılarına katıldıkları için ciddi biçimde dövülüp cezalandırıldılar.

Partide, bu tür apaçık işkencelerden büyük şaşkınlığa uğrayan birçok erkek olduğu gibi, karılarını daha ustaca yollardan eskisi gibi baskı altında tutmaktan sorumlu olanlar da vardı. Lenin, proletarya arasında bile az sayıda erkeğin, ev işlerine yardım etmekle eşlerini ne kadar çok zahmetten kurtaracaklarını fark etmemesinden yakınıyordu. Bundan birkaç yıl sonra Lunaçarski, karısı toplantıya ya da derse gidebilsin diye beşiği sallayacak bir yoldaşın, "dürüst bir Leninist"in elini sıkabileceğini yazdı.[26] Bu dürüst Leninist beşik sallayıcılarına oranla daha sık rastlanan parti militanı tipi ise, kadınların kurtuluşuna bağlılıkları konusunda büyük devrimci gösteriş yapıp kendi karılarını ellerinin altında tutmaktan yana olanlardı. Bir kadın, yaptığı işe ve siyasi faaliyete kocasının nasıl son verdiğini şöyle anlatıyordu:

> Benim gerçek bir insana dönüşmemden korktuğu için –onun bir aşçıya ve metrese ihtiyacı var– gitmemi yasakladığı, gizlice gittiğim o toplantılarda, devrimde kadınların rolüne ilişkin ateşli konuşmalar yapıyor, kadınları daha etkin rol oynamaya çağırıyor.[27]

Bütün bu güçlükler, yoğun tartışma ve çatışmaları körükledi. Geniş halk kitlelerinin, kadınları böylesine etkileyen meseleleri açıkça tartıştığı başka bir zaman dilimi herhalde yoktur. Nafaka ya da boşanma yasaları konusunda halkın katıldığı bu tartışmalarda

doğal olarak kadınlar önemli bir rol oynadı. Kimi zaman serbestçe eleştirilerini dile getirdiler. "Eğer Yoldaş Ryazanov *bilfiil* evliliği kaldırma niyetindeyse, altmış yıllık yaşamında, bu konuyla ilgili neden sadece kütüğe kaydettirdikten sonra çocuk sahibi olacağımız biçimde bir ayarlama yapmamış?"[28] Belli meselelerin parti kararlarından yakayı sıyırdığı ve en gayretli ahlaki örgütçülerin bile yeterliliğini aştığı görülüyordu –Yoldaş Ryazanov da bu açıdan bir istisna oluşturmuyordu.

Ancak 1920'lerin ortasında, aynı biçimde, kadın-erkek ilişkilerini kişisel bir ilişki olarak gören ve eşit hakları sadece yasal düzenlemelerce güvenceye alan bir yaklaşımın, özgürleşmenin içsel sürecinin serbestçe gelişimi için dışsal bir garanti sağlayabildiği açıkça ortadaydı. Asıl çatışmalar, kadınların kurtuluş özlemleri ile özgürlük öncesindeki gerçek durumları arasında yaşanıyordu. Türkistan'daki haremlerde peçelerini yakan ve bunun sonucunda evlerinden ve çocuklarından olan kadınlar ya da kocaları tarafından ansızın terk edilen köylü kadınlar olanaklardan yoksun durumdaydı. Liberal özgürlüklerin bu noktada gayet yetersiz olduğu aşikârdı. 1925'teki Aile Yasası tartışmasında bir kadın, Yoldaş Şuropuva, bu konudan şöyle söz ediyordu:

> Köylü bir kadının konumu nedir? Evine bakar, dikiş diker, çamaşır yıkar ve ekinleri toplamakta kocasına yardım eder, kocası ise –böyle dediğim için kusuruma bakmayın yoldaşlar– yatağa yalnız girmez ve kadın onun zevkine boyun eğmek zorundadır. Ve eğer kadın böyle yapmazsa adam onu sokağa atar. [Gülüşmeler.] Bu sorunlar üzerinde düşünmeliyiz. Yoldaş biraz önce şöyle dedi: "Onu iki karı almaya kim zorluyor?" Ben bunu size kanıtlayabilirim. İki karı aldı, her biri ona bir bebek verdiğinden her ikisinin de masrafını karşılamak zorunda. Bu, başka hiç kimsenin kabahati değil. Eğer kızak kaymayı seviyorsanız kızağınızı tepeye çekmeyi de sevmelisiniz. Öte yandan buradaki yoldaşlar, kimi kadınların üç ya da dört tane [erkeği] olduğunu söylüyorlar. Olabilir ama biz köylü kadınların buna hiç vakti olmaz.[29]

Aileye ilişkin Marksist fikirler, Rusya'nın 1917 sonrası kültürel gerçeklerinden tümüyle farklı bir tarihsel geleneği varsayıyordu. Az gelişmiş bir ülkede geleneklere bağlılığın, batıl inançların ve eski yetke sahiplerinin gerçek bir gücü vardır. Ekonomik kriz, savaş sonrası karmaşa ve devrimci ayaklanma ortamında, güvenlik duygusunu yitirmiş ailelerle ve ruhsal gerilimlerle karşılaşmak bir bakıma olağan bir durumdu. Bir kaleydoskoptaki gibi sürekli değişen görüntü ve tecrübeler neticesinde insanlar birbirlerinden uzaklaştı. Kadın sorununda, mevcut durumda ortaya çıkan çok sayıda çarpıklığı önlemeye çalışırken başlangıçtaki tam özgürlük dürtüsüne sımsıkı bağlı kalmak hayli güçtü. Bu, trajik ve çok çetin bir mücadeleydi. Birden ortaya bir sürü öksüz ve yetim çocuk çıktı. Çok sayıda çocuk evine gereksinim vardı. İyi para kazanan işçi kızların sırtından geçinen züppeler türedi. Eski üst sınıflardan kadınlar yeniden ortaya çıktı; anlaşılmaz bir biçimde iyi giyimliydiler, sanayideki "uzmanlar"ın yanında sekreterliğe başladılar ve özgürlük konusuna hiç aldırdıkları yoktu. Fuhuşla mücadele, kadınların ev işlerinde pratikte özgür kalmalarını sağlamak, ortaklaşa mutfaklar, komün evleri, çocuk oyun grubu kooperatifleri, kadınların iş koşullarının iyileştirilmesi ve kadınları koruyucu yasalar bu bağlamda ortaya çıktı. Kuşkusuz mesele, olağanüstü kıtlık koşullarında ivedilikle bir şeyler yapmaktı. Bu, öyle bir biçimde yapılmalıydı ki, kadınların gelecekteki durumları ve bilinçlerinde yeni bir özgürleşmenin oluşturulması ve geliştirilmesini sağlayabilmeliydi. En son yenilikler hayli ürkütücüydü. İnsanlar bunları kaygıyla izliyordu.

Troçki 1924'te "eski aileden yenisine geçiş" konusunda şu yorumu yapıyordu:

> Kimileri yeniliğe büyük bir şüpheyle, kimileri de rezerv koyarak bakıyordu, başkaları ise hâlâ kafa karışıklığı yaşıyordu. Yine de herkes iyi biliyordu ki önemli bir süreçten geçiliyordu; bu kaotik bir süreçti, karşılıklı bir biçimde hastalıklı ya da isyan ettirici, gülünç ya da trajik biçimlere bürünebiliyordu ve henüz, yeni ve daha

> üstün bir aile yaşamı düzenini başlatacak gizli imkânlarını ortaya serecek vakti olmamıştı.[30]

Bu cinsel-kültürel devrim sürecinde insanların sinirlerine hâkim olması güçtü. Başlangıçtaki yol gösterici ilkeler yetersiz kaldı. Yeni ekonomik biçimlerin yaratılması sayesinde erkek ve kadınların kendi komünist kültürlerini oluşturacağı ve kişisel ilişkilerin, yaşamın diğer dışsal meseleleriyle aynı türden düzenlemelere tabi tutulamayacağına dönük inanç, baskı altında çöktü. Üretim araçlarının kamusal mülkiyeti ya da kreşler ve komünler bile, mülkiyetçiliğe, kıskançlığa ve başkalarını tahakküm altına almaya son veremedi. Alternatif oluşturacak hiçbir kuram yoktu. Parti görevlileri, sanki koşullar hiç değişmemiş gibi, aynı inançla Engels'i anlatmaya devam ediyorlardı. Ya da Yaroslavski gibi şöyle açıklamalar yapıyorlardı: "Devamlı yatak çarşaflarının altına bakmak istemiyoruz."[31] Cinsel sorunlar konusunda çekingenlik ve utanç hâkimdi, bu konuların ciddi devrim meseleleriyle bir ilgisi yokmuş gibi düşünülüyordu. Kadın cinselliğinin özgürleşmesi, kadınların özgürleşmesi politikalarının öylesine önemli bir parçasıdır ki cinsel ve kişisel dönüşüm mekanizmalarının bu şekilde ihmali, özgürlük bileşenlerinin tanımında büyük bir daralmaya yol açan ciddi sonuçlar doğurmuştu. Ama bu gedik, daha genelde, iş başındaki parti çalışanları için belirgindi.

Parti yetkililerinden Koltsov şöyle yakınır: "Bu sorular hiç tartışılmaz; sanki belli bir nedenle bunlar görmezden gelinir. Ben de bunları hiç ciddi bir biçimde düşünmedim. Benim için çok yeni konular. Son derece önemliler ve tartışılmalılar."[32]

Tseitlin adlı yoldaş da benzer şeyler söylüyordu:

> Evlilik ve aile sorunları, kadın-erkek ilişkileri literatürde hiç tartışılmıyor. Oysa bunlar, tam da kadın ya da erkek emekçileri ilgilendiren sorular. Bu türden meseleler ne zaman toplantılarımızın konusu olacak? Kitleler bu sorunları örtbas ettiğimizi düşünüyor, gerçekten de bunu yapıyoruz.[33]

Yirmili yılların ilk yarısında suçluluk ve bastırma duygusunun eski düzene ait olduğuna dair örtük bir varsayım söz konusuydu, oysa cinsellik hâlâ örtmeceli bir ifadeyle "aile" olarak anılıyordu. Kadınlarla erkeklerin birbirleriyle nasıl bir deneyim yaşadıklarından ve bunun bütün bilinçlerini nasıl etkilediğinden çok, konu genelde, bir soğuk duş misali, doğrudan "bilimsel" tavırla ele alınıyordu. Kadınlar, sevişmeden etkin zevk almaları için gereken şartları anlamaya pek çaba göstermiyordu. Kadın orgazmının maddi şartları, tıpkı Batı'da da olduğu gibi çok az ilgi uyandırıyordu.

Devrim, sevişme konusunu tartışmaktan kaçınsa da "aşk" konusu bol bol tartışılıyordu. Kimi komünistler aşkı burjuvalara has bir gizemleştirme olarak dışlıyordu. Bir Konsomol örgütü genelgesinde, aşkın "doğanın fizyolojik bir olgusu" olduğu belirtildi.[34] İnsani deneyim böylece bedensel duyuma indirgendi. Bu türden bir tutumun düzmece bir köktenciliği vardı; kimi zaman çekici giyinmeye ya da el sıkışmak gibi kibar resmiyet ifadelerine muhalefet etme noktasına kadar gidebiliyordu. Bu tutum, genç komünistler arasında yaygındı. Cinsellik konusundaki –bir romanda sinemaya gitmeye benzetiliyordu– rahat tutumları yaşlı kuşağı çok şaşırtıyordu, zira onlar, "serbest birliktelik" düşüncesine, eski düzene karşı çıkıp umutsuz ve acımasız koşullarda acı çekerek içten bir biçimde varmışlardı. Gençliğin arsızlığı olarak gördükleri şeyden, hislerinin üzerine kayıtsızca basıp çiğnemelerinden ürküp geri çekilmişlerdi.

Lenin, Clara Zetkin ile yaptığı bir söyleşide yaşlı kuşaktan parti üyeleri adına konuştu. Çifte standartlı eski burjuva ahlakının ikiyüzlülüğünü kınadı ve devrimin kişisel ilişkilerde getirdiği değişikliklerin önemini vurguladı. "Komünizm çilecilik getirmemeli," diye belirtti. Zetkin'e "yeni sınırların çizilmekte olduğunu" anlatırken, kimin güç sahibi olacağına ve sınırların nasıl çizileceğine ilişkin ayrıntılara girmedi. Genç komünistlerin şefkati ve duyguları reddetmelerini, basit bir biçimde, eski ikiyüzlü ro-

mantik tutumların tersine çevrilmesi olarak tanımladı. Onların kendi zorbalıklarını dayatabileceğinin farkındaydı. "Bir bardak su" kuramı olarak adlandırdığı ve "özgür" aşkı, yalnızca arzunun tatmini gibi gören yaklaşım ile derin duygular ve yoldaşlık anlamına gelen "özgür" komünist beraberlikler arasındaki ayrımı göstermeye çalıştı. Tahmin edileceği gibi genç komünistlerin, onun cinsellik sorununa ilişkin düşüncelerini "Sosyal demokrat bir tutumun ve eski tarzda bir kültürsüzlüğün kalıntıları" diye suçlamalarına derhâl tepki gösterdi. "Burjuva lekeli yumurtalarından yeni çıkmış sarı gagalı acemi çaylaklar" karşısında öfkeyle burnundan soludu.[35]

Sözleri, önceden üzerinde iyice düşünülmediği belli olmakla birlikte, önemli bir çelişkiyi ifade ediyordu. Kuramsal açıdan devrim, özgürleşmeye, bağımsız, ezilmemiş insanların gelişimine adanmıştı ama pratikte, 1920'li yılların Sovyetler Birliği'nde karmaşanın içinden kısa sürede komünist bir toplum yaratma görevi, çok büyük bir öz-disiplin çabası gerektiriyordu –aslında bu, erken kapitalizmin çok çalışmak, nefsine hâkim olmak ve boyun eğmek gibi o eski burjuva erdemleri demekti. Bunu görmezden gelmek hayal âlemine sığınmaktı. Komünizm belki çilecilik getirmemeliydi ama eğer bir varlık kazanacaksa, komünistlerin kesinlikle büyük dozlarda ona gereksinimi vardı. Zaptedilemez bir aşk yaşamının karmaşası, sosyalist yeniden yapılanma açısından bütünüyle verimsiz görünüyordu, böylece perdeler inmeye başladı.

Aleksandra Kollontay'ın cinsel özgürlük savunucularından biri olarak adı çıkmıştı. Gerçekte onun düşünceleri, P. Romanov'un *Kuşsuz-Kiraz Ağacı* ve Lev Gumilevski'nin *Köpeğin Yolu* adlı kitaplarında anlatılan "bir bardak su"* görüşlerinden epeyce farklıydı. Bunun yerine, genç Marx'ın ve *Ailenin Kökeni* yazarı Engels'in bu kitabındaki geleneği izleyerek, aşkın komünizmde yok olmayacağını, aksine gelişeceğini hayal etti:

* Cinsel ihtiyacın bir bardak su içer gibi kolayca doyurulması. *–çev.*

> Başarıya ulaşmış komünist bir toplumda aşk, yani "kanatlı Eros", farklı, dönüşmüş ve tümüyle tanınmaz bir biçimde ortaya çıkacak. O zamana kadar yeni toplumun bütün üyeleri arasındaki "duygusal bağlar" gelişip güçlenmiş olacak, "aşk olasılığı" artacak ve dayanışma-sevgisi, tıpkı burjuva düzeninde rekabetin ve kendini sevmenin itici birer güç olması gibi, itici bir güç hâline gelecek.[36]

Daha sonra genç bir yoldaşa yazdığı mektupta proletarya ahlakının gelecekte şu temellere dayanmasını umduğunu yazar:

> 1. Eşitlik; yıkıcı eril kendine yeterliliğin ve kadınların köle gibi boyun eğmelerinin ortadan kalkması.
>
> 2. Hakların karşılıklı olarak ve ortak bir biçimde tanınması ve bütün mülkiyet duygularının ortadan kalkması.
>
> 3. Kardeşlik duyarlılığı ile birlikte sevgilinin ruhunda gerçekleşen psişik gelişmeleri özümseyip kavrama sanatı. [Burjuva ideolojisinde sadece kadınların bu duyarlılığa sahip olması beklenirdi.][37]

Kollontay'ın yaklaşımının gerçekten önemli yanı, cinsel ilişkilerdeki değişiklikleri, kadınların bir bütün olarak toplumsal alanda ortaya çıkışlarına bağlama çabasıdır. *Özgür Aşk* romanının önsözünde şöyle yazmıştır:

> Bu roman ne ahlaksal bir inceleme ne de Sovyet Rusya'daki yaşam standardının bir resmidir. Savaş sonrası dönemde cinsel ilişkilerin katışıksız bir psikolojik incelemesidir. Bununla birlikte, burada ele alınan sorunların birçoğu sadece Sovyet Rusya'ya özgü değildir, bütün ülkelerde gözlemlenebilecek dünya çapında gerçeklerdir. Cinsel ilişkilerin değişiminden doğan bu sessiz psikolojik dramlar, özellikle kadınların duygularındaki bu evrim, genç kuşaklar tarafından iyi bilinir.[38]

Kollontay'ı sıradışı yapan ve ister istemez zan altında bırakan şeyler, tam da bu "cinsel ilişkilerin katışıksız psikolojik incelemesi", "sessiz psikolojik dramlar"a gösterdiği ilgi, uluslararası plandaki cinsel devrimle bağlantısı ve genç kadınlar da dâhil olmak üzere "özellikle kadınların duygularındaki evrimi" sorgulamasıdır. Uzak

bir geleceğin toplumunda ailenin sönümlenip gideceğini yazan sol komünistler, kimsenin huzurunu kaçırmadılar. O dönemde belirli kadınların yaşadıklarıyla ilgilenen komünist feministler ise birçok kişiyi rahatsız etti.

Özgür Aşk romanının konusu basittir. Örgücü Vasilisa, eski anarşist, yeni parti üyesi ve büyük bir sanayi kurumunun yöneticisi Volodya ile serbest bir beraberlik ilişkisine girer. Volodya'nın, siyasete karşı ilgisiz, eski burjuva ve çok güzel bir kadın olan Nina ile ilişkisi olur. Sonunda Vasilisa onu terk eder. Ne olursa olsun, kitabın asıl ilgi odağı, roman boyunca akıp giden birbiriyle çelişkili dört tema ve bunların arkasındaki gerilimlerdir. Bir düzlemde siyasi çatışma vardır. Bu iki kişinin ilk ayrılma belirtileri, birbirinden çok farklı siyasi görüşlerinden doğar; bunlar, merkeziyetçilik konusunda kitabın başında sergiledikleri ve yüzeysel kalan tartışmalarına değil, devrime bağlılığın hayat tarzına ne derece nüfuz ettiğine dair çok daha derin kavrayış farklılıklarına dayanmaktadır. Vasilisa, eşinin NEP döneminde partili olmayan burjuvalarla kuşkulu iş ilişkilerinden kaynaklı, gösterişli yaşam tarzına dönük ilgisinden üzüntü duyar. Bu durum, kocasının idaresindeki kimi işçiler çalışma koşullarından şikâyet edince patlak verir. İşçiler, yöneticinin geniş evine gelip Vasilisa ile konuşmaya başlar. Vasilisa, Volodya'nın "eşi" rolünü unutup eskisi gibi pazarlık yapan Bolşevik sendikacı kimliğine bürünür ve heyecanla onlara mücadele planları hazırlamaya başlar. Volodya eve döner, durumu görür ve öfkeyle Vasilisa'yı evin içeri sürükler. Başka bir düzlemde ise, ikisi birbirinden giderek uzaklaştıkça, ilişkilerinin de zamanla dürüstlüğünü yitirmesi söz konusudur. Vasilisa, kocasının gizlice Nina ile yattığını öğrenince, başka bir kadına gittiğinden değil fakat bu konuda onu aldattığı için yanlış yaptığını düşünür. Aynı zamanda, kadınlara atfedilen geleneksel özeliklere, güzellik ve şıklığa sahip olduğu için Nina'yı kıskanır. Volodya ile beraberliğinin göstermelik olduğunu hissetmeye başlar:

> Artık aralarında yoldaşlık ve sevgi kalmamıştı... Vasilisa sadece görünüşü kurtarmak, ev sahibesi olarak hizmet etmek için Volodya'nın karısıydı. Bir Komünistle evlilik hayatı yaşıyorum ama onun zevk ve aşkı tattığı karısı, gizli küçük bir evdeki başka bir kadın.

Kollontay aynı zamanda, eski bağımsızlığını korumasının Vasilisa için neden mümkün olmadığını da inceler. Volodya'nın eşi olarak ödünç bir yaşantısı vardır, artık işsizdir, özellikle fabrikada ve partide siyasi bir görevi yoktur. Ondan ayrılmaya çalışırken şöyle der, "Bu kafeste boğulduğum yeter, Yönetici Hanım rolünü bu kadar oynadığım yeter... Kendine bu yaşamdan hoşlanan birini eş seç."[39] Sonunda çekip gidince "bana hiç de uymayan bir deri" dediği şeyi üzerinden çıkarıp atar.[40]

Ama aslında o deri, Vasilisa'yı uzun süre boyunca kocasına bağlamıştı. Kollontay, kimlik mücadelesi ile birlikte oldukları yıllar içerisinde geliştirmiş oldukları bağlar arasındaki çatışmayı ortaya koyar; ayrıca gerçek cinsel tutku üzerinde de durur. Başlangıçta Vasilisa'nın cinselliği, eşiyle diğer konularda kurduğu iletişimle uyumludur. Ancak sonunda, Volodya'nın onda hâlâ uyandırabildiği arzu ile iyice belirginleşen uyumsuzlukları arasında bir karşıtlık ortaya çıkar. Sanki cinselliği, artık o ayrıksı kimliğini lekeler gibidir. Siyasal, duygusal, zihinsel ve cinsel etkenler birleşir. Tek çözüm onu terk etmektir. Ancak Vasilisa'nın tercihi, temel gerilim noktasını görmezden gelmektedir. Çekip gider ve geleneksel bir kadın olan Nina'ya karşı beslediği kıskançlıktan da, merhametle karışık bir anlayış göstererek kurtulabilir. Bir çocuğu olur ve onu "komünist tarz"da ortaklaşa yetiştirmeyi tasarlar. Dolayısıyla kimliğini, erkeğin varlığını ve kendi cinselliğini inkâr yoluyla bulur. Olası tek çözüm, gerçek çözüm değildir.

Öte yandan bu, tam da Kollontay'ın *Özgür Aşk*'da söylemek istediği şeydir. İstediği:

> ... kadınlara yüreklerini ve ruhlarını tümüyle bir erkeğe duyulan aşka değil, temel konuya, yaratıcı emeğe vermelerini öğretmektir.

> Yapıtlarıma göz gezdirince, cinsel sorun konulu yazılarımın çoğuna bu hedefin esin kaynağı olduğunu görüyorum. Aşk kadının bireyselliğini çiğnememeli, kanatlarını bağlamamalıdır. Eğer aşk onu köleleştirmeye başlıyorsa, kendini kurtarmalı, bütün aşk acılarının üzerinden atlayıp kendi yoluna gitmelidir.[41]

Bu olumsuz bir özgürlüktü: o dönemin feminist düşüncesinde görülen türden, bağlanmadan yaşanan özgürlük. Çok güçlü kişisel duyguların neredeyse kaçınılmaz olarak kadınların özgürleşmesinin karşısında yer aldığı, çünkü böylesi duyguların geleneksel olarak kadınları kısıtladığına dair bir fikir vardı. Ancak bu, kadınları, özgürleşmenin kendilerinden bir parçayı inkâr demek olduğunu kabule zorluyordu. Kollontay yapıtlarını yazarken bu sanki ona tek çıkar yol gibi görünmüştü. Ne yazık ki bu eğilim, ilişkilerin kişisel ve cinsel boyutlarını reddetmeyle sonuçlanabiliyordu. Zorlu koşullarda metanetini kaybetmemenin izlerini taşıyordu. Kollontay, o dönemin komünistlerine özgü kolaycı iyimserliği paylaşabildiği gibi –"akıllı eğitimciler", bir şekilde geçmişin gölgesinden kurtulmanın yolunu bulup devrimci saflıklarıyla dayanışma ve yoldaşlık değerlerini öğretirler– devrimci harekette çok yaygın olan o mahcubiyet dolu hislerden kendini koparan, kendini inkâr edici tarzın izini de sergilerdi. Kendini tek bir hücre gibi gören bireyciliğin ve burjuva ailesinin o tutkulu, bencilce sahipleniciliğinin reddi, dışsal toplumsal faaliyetin içsel kişisel yaşama mutlak üstünlüğü anlamını taşır. Devrimci dönemde doğal olarak yoğun siyasi angajman gereğinden doğan bu türden bir reddediş, sonrasında, olanaksız ve kısıtlayıcı bir ahlaksal ilke düzeyine çıkarılmıştır.[42]

Söz konusu olan Vasilisa'nın yalnızca resmiyette var olan bir ilişkiyi sürdürmesi gerekip gerekmediği değildir; gerilim noktaları, kadının erkekle ilişkisindeki bağımsız kimlik mücadelesi ve aklı ile cinselliği arasındaki belirgin karşıtlık da romanda öne çıkar ve çok basitçe çözümlenir. Bu tür sorunlar eskiden olduğu gibi şimdi de son derece önemlidir.

Üç Kuşağın Aşkı'nda genç komünist Zenya, sorunu, güçlü duygular ile cinselliğini ayırarak çözmeye çalışır. İki erkekle yatmıştı, hiçbirine âşık değildi. Bunlardan birinin üvey babası oluşu, durumu daha da karıştırıyordu. Annesine şöyle diyordu: "Ama onlardan hoşlandım ve onların da benden hoşlandığını hissettim... Her şey bu kadar basit. Ve sonrasında bu durum seni herhangi bir şeye bağlamıyor." Şaşkınlık içindeki annesiyle tartışır, bunda hiçbir yanlış olmadığını belirterek şöyle der: "Bilerek ve isteyerek yaptım. Birbirimizden hoşlandığımız sürece birlikte oluruz; sonra ayrılırız. Hiç kimse de bir şey kaybetmez." Eğer kendisi oğlan olsaydı annesinin o kadar eleştirel olmayacağını belirtmeyi de ihmal etmez.

Aslında Zenya'nın durumu görünüşte son derece mantıklı görünür. Ama üvey babasıyla ilişkisi meselesinde kendini haklı çıkarışı düşüncesizliğine ve duygusuzluğuna işaret eder. Annesi *onun* duygularını düşünüp düşünmediğini sorar. Zenya cinsel eylemin üvey babasıyla arasındaki arkadaşlığın bir uzantısı olduğunu, annesine hiç zararı olmadığını iddia eder:

> Öpüşmemize gelince... Zaten öpüşmeye pek zaman kalmıyor. Hem sonra, anne, Andrey'i tamamen kendine bağlayıp başka zevkler tatmasını engelleyemezsin. Bu, çok berbat mülkiyetçi bir tavır olur. Anneannemin burjuva yetiştirme tarzının belirtisi bu.[43]

Zenya karakteri dürüstçe anlatılır. Hiç kuşkusuz birçok genç komünistin paylaştığı duyguları dile getirmektedir. Partideki çok sayıda ahlakçı tarafından edepsizlik simgesi olmakla suçlanır. Ama onun durumuna belli bir perspektiften bakmak önemlidir: Zenya bir açmazın ifadesidir ve bunun içinden çıkmak için kendine özgü bir yol dener.

Kollontay kendi durumunu gayet iyi açıklar: "Yazdıklarıma karşı çıkanların birçoğu, benim 'özgür aşk'ı salık verdiğime dair kesinlikle yanlış bir varsayımı zorla kabul ettirmek istediler. Ben bunu başka türlü ortaya koyuyordum. Kadınlara, her zaman, erke-

ğe duyulan aşkın köleliğinden kendinizi kurtarın diye öğütte bulunuyordum." Aleksandra Kollontay kendi yaşamında bu açmazdan asla kurtulamadı. "Aşkı ve işi birleştirmeyi denedim. Oysa bir kadın açısından meslek ile evlilik yaşamını birleştirmek eskiden olduğu gibi şimdi de güç," demişti. Gençliğindeki başarısız bir evlilikten sonra Dubenko adında kendinden çok genç bir adamla nikâhlandı, çünkü Dubenko ona, kendisiyle evlenmeyecek kadar üstünlük duyduğunu söyleyerek baskı yapmıştı. Bu evlilik de çöktü. Onun fikirlerini paylaşan Zoja adlı arkadaşı Kollontay'a *la dernière grande amoureuse* (son büyük âşık) demişti. Gelgelelim Kollontay kendi ilişkileri için de, "aşk ilişkileri her zaman romantik duyguların yok olmasıyla bitiyordu. Ayrılık saati kaçınılmazdı," demiştir. Arkadaşlığın cinsel aşktan daha sosyal bir duygu olduğu sonucuna vardı.[44]

Yeni Ahlak ve İşçi Sınıfı'nda şunları yazıyordu:

> Cinsel buhran ne kadar uzun sürerse, o kadar zorlu hâle gelir. Her çözüm girişimiyle işler daha da zorlaşır... Ürkmüş kişiler bir aşırılıktan öbürüne savrulurlar ve cinsel sorun çözümlenmeden kalır. Bunun çilesini yalnızca ekonomik güvencesi olan sınıflara mensup kişilerin çektiğini sanmak da çok büyük bir yanlış olacaktır. Cinsel buhran, işçi sınıfına mensup kişiler arasında da, o kibar burjuvaların psikolojik çelişkilerinden hiç de daha az şiddetli ya da hüzünlü olmayan facialar yaratır.[45]

Kollontay, insanlara yeni bir formül önermek yerine her zaman gelişim açısından düşünüyordu. Yeni ahlakın, komünist topluma doğru gelişim sürecinde, zorla kabul ettirilmek yerine yaratılması gerektiğine inanıyordu. Komünizm sorumluluk gizilgücünün serbest bırakılmasıyla ilgiliydi; halk kitlelerinin uygulamadaki özetkinliklerinin alanını genişletmek demekti. Yeni ahlak, yapılması ve yapılmaması gerekenlerle ilgili ahlak el kitaplarını iyice inceleyip hazırlanacak bir şey değildi. İnsanların birbirleriyle tamamen yeni ortamlarda yaşayacağı deneyimlerden doğmalıydı.

Yirmili yılların sonunda, bireysel sorumluluğa bırakılması gereken alanların tanımlanma biçimini sorgulayan güçlü bir karşı eğilim baş gösterdi. İnsanın özgürleşmesini vurgulamak yerine, toplumsal yararlılık ahlak ölçütü oldu. Zalkind, Lenin'in Zetkin ile konuşurken ima ettiği çatışmayı görünüşte çözen bir yol bulmuştu. Toplumun yeniden yapılanması için gerekli olan enerjinin cinselliğe saptırılmasını önlemekle ilgileniyordu. Cinselliğin, toplumsal yeniden yapılanmaya yönlendirilmesini haklı gösterecek bir kuram ortaya koymak için, Freud'dan kimi şeyleri ödünç aldı. Engels'in yapıtında bireysel cinsel aşk konusunda utandırıcı bulunan bölümler apar topar tarihten çıkarıldı. Artık pantolonlarda ve de eteklerde lekelere yer yoktu. Şimdi "her sevincin üretici bir amacı olmalı."[46]

Uygulamada güçlükler arttıkça bunun gibi fikirler daha yaygın hâle geldi –daha derin olduklarından değil, ölçüye uygun dikilebildiklerinden. Muhalefet hep savunmadaydı. Bireysel özgürlük talebini küçük burjuva diye reddetmek kolaylaştı. İddialarına ek güç katan, eski otoriter yönetimden kalma, güçlü ve yararlı, kısa vadeli etmenler söz konusuydu. Baskıcı devlet ile ataerkil aile arasındaki, dinsel ve yasal yaptırımlarla güçlenen bağın kavranması, devrimci düşüncede de örtük bir hâle gelmeye başladı. Ancak cinsel ilişkilerde kültürel bir devrimi onaylamak gerekince devrimcilerin kuramı çöktü. Bir çekince, bir kaygı söz konusuydu. Kürtajı yasalaştıran 1920 yasasının etkileri 1927'de doktorlar arasında tartışılırken, yasal kürtaj meselesi hemen her zaman ve önemli ölçüde toplumsal yoksulluk açısından ele alındı. Sadece Selinski adında bir doktor onları, "kürtajı yaygın hâle getiren gerçek sosyoekonomik koşulları ve kitle psikolojisi koşullarını" birbirinden ayırt etmemekle suçladı ve şunları söyledi:

> Biz erkekler arasında hiç kimse, birtakım yetkili kişilerin çıkıp, evli olup olmamayı toplumsal çıkarlarla ilgili bir karar olarak ortaya koymasını kabul etmeyecektir herhalde. O yüzden, kadınların kendi yaşamlarıyla ilgili temel bir meselede karar vermelerini engelle-

> meyin. Kadının da erkeğinki kadar özgür bir cinsel yaşam hakkı vardır. Evde kalmışlardan oluşan geniş bir kesime ihtiyacımız yok bizim, topluma zarar vermekten başka bir işe yaramaz bu.[47]

1929'da "Genotdel" ortadan kaldırıldı. Resmî açıklamaya göre bağımsız bir kadın hareketine artık ihtiyaç yoktu. Gerçekte ise durum bunun tam tersiydi. Zamanla yeni ahlaki otoriteler kendilerini dayatmaya başladı. 1930'da resmî politika aileyi yeniden düzenledi. Sovyet toplumunu istikrara kavuşturma kaygısı ve savaş tehdidi, harekete geçirici ek unsurları oluşturdu. Artık kimse ailenin sönümlenip gitmesinden söz etmiyordu. Bunun yerine, resmî tutum, aileyi olabildiğince güvenli kılmaktan yanaydı. Yasal kürtaj –sadece caydırıcı olmak varken– 1936'da yürürlükten kaldırıldı. *Pravda* gazetesinde yeni yasaya değinen bir makale, anne babanın kendi çocuklarına karşı sorumluluğunu vurguluyordu:

> Devlet, anne ya da babayı toplumsal birer eğitici olarak hiçbir biçimde rahatlatmaz... ebeveynin çocuklarının eğitimine ilişkin sorumluluğu arttırılacak ve evliliği hafife alan ihmalkâr tutuma darbe indirilecek.[48]

"Yeni aile politikası"nı yürürlüğe koyan yasalar dizisi, 1920'lerde kabul edilen ve "sosyalist aile"yi güçlendirmek yerine kadınların özgürleşmesine odaklanan yasaların tam tersiydi. Bekâr bir annenin, çocuğunun babasından parasal destek almak için mahkemeye başvurmasına –yasal olarak evli olmadığı müddetçe– son verildi. Boşanma daha zor ve daha pahalı hâle getirildi. Eşcinselliğin 1934'te suç sayılması da rastlantı değildi. Üreme dışı cinsellik, sosyalist yeniden yapılanmadan bir sapma gibi görülmeye başlandı. Bireysel zevk devletin ihtiyaçlarına tabi olmalıydı. Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*'de durumu şöyle anlatıyordu:

> Ailenin zafer dolu rehabilitasyonunun, *ruble*'nin rehabilitasyonu ile –ne ilahi bir rastlantı!– aynı zamanda gerçekleşmesine, devletin maddi ve kültürel iflası neden olmuştur. Açıkça, "Henüz insanlar arasında sosyalist ilişkiler kuramayacak kadar yoksul ve cahil ol-

> duğumuzu kanıtladık, ama çocuklarımız ve torunlarımız bu hedefi kavrayacaklardır" demek yerine, önderler, insanları bir araya gelip ailenin çatlak kabuğunu yapıştırmaya ve bununla da kalmayıp, ağır cezaların tehdidiyle, aileyi utkulu sosyalizmin kutsal çekirdeği saymaya zorluyorlar. Bu geri çekilmenin boyutlarını insanın çıplak gözle ölçmesi hayli zordur.[49]

Yeni aile politikası zorunluluk temelinde haklı gösterilmekle kalmadı, komünist ahlak düzeyine çıkarıldı. Bu, ekonomik engellere rağmen kadınları özgürleştirme yollarının aranmasına ilişkin ilk kararlılıktan ciddi bir sapmaydı. 1930'ların ortalarında nikâh yüzükleri ve evlilik törenleri yeniden ortaya çıktı, gazetelerde evliliği öven, aileyi yücelten ve doğurganlığı teşvik eden yazılar yayınlandı.

Stalin yönetiminde sanki kadınlara yeni bir yer verilmekteydi. Tıpkı Kraliçe Viktorya döneminde, "kadınlığın" manevi olarak yüceltilmesi ile onu güçsüzleştiren kurumsal çerçevenin bir arada olması gibi, Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nde de anneliğin yüceltilmesi ve 1930'ların ortalarında yemekhaneler ve çocuk bakım evleri kuran ağır sanayi mühendislerinin eşlerinin kendi çabaları için değil de kocalarının üretkenliğini arttırıcı olası etkiler için övülmesi, ataerkil kısıtlamanın yeni bir biçimini ortaya çıkardı. Moskovalı bir kadın şöyle diyordu: "Stalin çok çalışmamızı ve Plan hedeflerini tutturmamızı istedi. Ama bizi bulunduğumuz yerde tuttu, kadınları asla yüksek siyasi makamlara atamadı." *Pravda* "özgür aşk"ı ve her türlü "düzensiz cinsel yaşam"ı "burjuva" olarak suçlar ve halk düşmanlarının "aileyi yok etmeye ve evliliği bozmaya ilişkin iğrenç ve zehirli bir fikir" ortaya attıklarını iddia ederken, Stalin Tiflis'te yaşlı annesini ziyaret etti ve Sovyet gazetelerinde, Stalin'in çocuklarının babaannelerinin yaptığı reçele nasıl da ilgi gösterdiklerine dair yazılar çıktı.[50]

Sonuç, ciddi boyutlarda bir belirsizlikti. Özgürlüğün sadece dile getirilmesi ve yasalarda yer alması, milyonlarca kadın açısından temel bir dönüşüm demekti. Sorgusuz sualsiz ataerkil hak artık var olamayacaktı:

> Azar azar babam annemi dövmeyi bıraktı, ancak bazen bunun için hapse atılabileceğini söyleyerek onu tehdit ederdi. "Beni hapse atarlarsa, senden orada da kurtulamam," diye bağırırdı. Ama bu derece bağırış çağırış içinde bile annem "Biz eşitiz," derdi.[51]

Genç kadınlar tuhaf beklentiler içinde yetiştirildi. "Toplantılarda, konferanslarda bize sürekli kadınların erkeklerle tümüyle eşit olması gerektiğini, pilot, gemi mühendisi ve erkeklerin olabildiği her şeyi olabileceğimizi söylediler."[52] Çok sayıda kadın eğitim görmüş ve vasıflı işçi hâline gelmişti. Köylü kadınlar anaokullarına kavuşmuştu –çocukları tarlaya götürmeyi bıraktılar. Hamile kadınlar için gelişmiş tesisler vardı. Kimi kadınlar nikâh yüzüklerinden kesinlikle memnundu, evlilik âdetlerinin yeniden gündeme gelmesi de hoşlarına gidiyordu. Ancak bütün bunlar, birçok kadının, aniden çok farklı bir kadın olmayı hayal etmeye başladığı devrimin ilk yıllarındaki umutlardan hayli uzaktı.

İkinci Dünya Savaşı seçkin bir kadın grubunu kamu yaşamına girmeye zorlarken kadının ailedeki yerini tersine döndürme sürecini de tamamladı. Doğum oranlarıyla ilgili kaygılar ortaya çıkınca, büyük/geniş aileler teşvik edilmeye başlandı. 1945'te miras yasasında yapılan bir değişiklik, aile reisi konumundaki babaya daha fazla yetki tanıdı. Kadınlar aile içindeki haklarını yitirdi, artık doğurabilecekleri çocukların sayısını sınırlayamaz oldular. Resmî nikâhlı olmayan kadınlar, devrimle kazanılmış olan hakların hiçbirinden yararlanamıyordu. Haklarını aramaya ve değişim için basınç oluşturmaya yarayan kendi örgütleri artık yoktu. İnsanlar arasında gerçek eşitliğe ve kadınların, erkeklerle ilişkilerinde kendilerini bağımlı ve aşağı görmeme olanaklarına dayanarak gelişmiş olan yeni bilinç, erozyona uğradı ve neredeyse yok edildi. Tek özgürleşme türü, devletin çıkarlarına hizmet edendi ve bu çıkarlar hiç sorgulanmaksızın iktidardaki erkeklerce tanımlanmaktaydı.

1932'de, kadınların kısıtlanmasının mahiyetini en açık hâliyle sembolize eden bir olay yaşandı. Stalin'in karısı, işçi Alliluyev'in kızı Nadya Alliluyeva:

> o zamana dek kendinden hayli yaşlı kocasına körü körüne bağlı olmakla birlikte, politikasının bilgeliği ve doğruluğundan kuşkuya düşmeye başlamıştı. Kasım 1932'de bir akşam, Stalin ve karısı, Voroşilov'un evine ziyarete gitmişlerdi. Politbüro'nun diğer üyeleri de oradaydı ve siyaset tartışıyorlardı. Nadya Alliluyeva, ülkedeki açlık ve memnuniyetsizlik ile Terörün partide yarattığı ahlaksal yıkım hakkında düşüncelerini açıkladı. Stalin'in sinirleri zaten son raddesine kadar gerilmişti. Arkadaşlarının önünde kaba saba küfürlerle karısına bağırdı. Nadya Alliluyeva, Voroşilov'un evinden ayrıldı. Aynı gece intihar etti.[53]

Gerçekten de, kadınların özgürleşmesine dair fikirlerin yazgısı ve yavaş yavaş geri gitmesi devrimin hassas barometresidir. "Eşitlik tellallığı" parti tarafından "solcu" [sol sapma] ilan edilip resmen kınanınca ve gelir ve güç farkları onaylanınca eşitlik nasıl talep edilebilirdi ki? İşyerinde açık açık zorlama varsa ve bu kabul görüyorsa, kendi üreme koşullarını denetleme hakkı nasıl talep edilebilirdi ki? İnsanın özgürleşme olanakları belirsiz bir biçimde ötelenip ertelendiyse kadınların özgürleşmesi nasıl talep edilebilirdi ki? Devrim enternasyonal olma konusunda başarısızlığa uğramışken, kadınlara doğru kendini neden genişletmeliydi ki? İnsanların kendilerini tanımlayabilecekleri alanlar ya da ortamlar yavaş yavaş azaldı. Baskı ve otorite çevreyi sardı. Devletin kamusal dünyası insan ruhunun özel dünyasına silahlı güçlerle, işkenceyle ve ölümle nüfuz etti. Kadınlar neden eşitlik ve sevgi bekleyecekti ki?

Rusya salgın hastalıklar, açlık, zorla gerçekleştirilen kolektivizasyon, siyasi terör, mahkemeler ve İkinci Dünya Savaşı'nda yirmi milyon erkeğin kaybı altında inliyordu. Böylesine bir yıkımın etkileri, kaçınılmaz olarak kadınların yaşamında da hüküm sürmeye başladı. Bu arada insanlara, ibadet etmeleri için yeni kutsal tapınaklar, kendilerini değerli hissetmeleri için rozetler, biblolar, madalyalar sunuldu. Lenin'in mumyalanmış bedeni tapınma nesnesi hâline geldi; sosyalist gerçekçilikle uğraşanlar, sokaktaki ka-

dınlarla erkekleri cüceleştirip iddiasız kişiler hâline getirdi. İnsanlar saklanacak yer arıyordu. Aile, dış dünyanın dehşetinden kaçıp kurtulacak bir yer hâline geldi. "Mutlu Sovyet ailesi" denen yalancı meme, korku dolu çocukluk kabuğundan yeniden inşa edilip bir slogan olarak çınlayıp durdu. Kadınların kurtuluşu ya da özgürleşmesi sümen altı edildi, kadın etkinliği kavramı baskıyla karşılandı. Bunun yerine "Kadın" yeniden diriltildi –Joe Amca'nın* babacan bıyıklarının altından kahraman ana figürü belirdi.

Daha sonra, insanlar Stalin'i ve ona duyulan hayranlığı silip atmaya çalışırken onun yerine yeni bir efsane koydular –çelik adamın tehdidi altında beşiği sallayan toprak-ana, çilekeş Sovyet kadınıydı bu:

> Herkes zayıf düştü. Kadın düşmedi
> Açlıkta ve hastalıkta, savaşta ve kıtlıkta
> Onlar sessizce salladı beşikleri,
> Kurtardılar evlatlarımızı.[54]

O dürüst Leninistlerin hepsi nereye gitmişti?

Bütün bunların ardından yavaş yavaş çağdaş Rusya doğdu. Kadınların koşulları ne devrimcilerin yirmili yıllarda öngördüğü ne de Stalin yönetiminde ortaya konanlar gibidir. 1955'te kürtaj yeniden yasallaştı –hukuken yasaklamanın doğum oranına etkisi olmadığının sessiz bir kabulü ve arka sokaklarda yapılan kürtajı önlemeye dönük bir girişimdi bu. 1964'te boşanma kolaylaştırıldı ve gayrimeşruluğun getirdiği bazı güçlükler kaldırıldı. Benzer şekilde artık doğum kontrolü bilgisi serbestçe verilmekte ama doğum kontrol hapı verilmiyor. Günlük yaşamın gereksinimlerini karşılayamayan Stalin yasalarını eleştirmek kolaylaştıkça, sümen altı edilmiş kimi meseleler su yüzüne çıktı. Aile politikasının, boşanma zorluğunun yanı sıra birçok kez eleştirilen bir diğer yanı da, evlenmemiş kadınları çocuklarına bakmak ve yetiştirmekten tümüyle sorumlu tutan 1944 tarihli hükmüydü. Erkeklerin yanlış

* İkinci Dünya Savaşı döneminde Amerikalıların Josef Stalin'e verdikleri ad. *-ed.*

yere babalıkla itham edilmeme hakkı bu yasayla korunmuştu ama kadınlara yapıştırılan "evlenmemiş kadın" etiketi, eski kimi ekonomik ve sosyal yoksunlukların yanı sıra, yine eskilere dayanan namus lekesi gibi damgaları da taşıyordu.

Rus kadınları özgürleşmenin Batı'da önemsenen iki yönüne sımsıkı sarılmışlardır –bunlar çalışma hakkı ve çocukların refahı için sağlanan kolaylıklardır. Gerçekten de, bağımsızlık, çalışma hakkı olarak tanımlanmıştır –bu dar bir tanımdır ama hâlâ önemini korumaktadır. *Sovyet Kadını* dergisinin yazı işleri müdürü Olga Uşakova, 1966'da *The Times* gazetesindeki röportajında, "Çalışmak bizim için o kadar önemlidir ki, yaşamı onsuz hayal edemeyiz," demişti. Yazı işlerinin başka bir üyesi Rodnika ise şöyle diyordu, "Kocalarımız milyonlar kazansa bile hiçbirimiz evde oturmak istemeyiz."[55]

Kadın işgücü ve geniş aile yapısının teşvik edilmesi olgularının etrafında büyük bir refah ve sosyal hizmetler ağı oluştu: doğum sonrası hem anne hem de babalara izin, hamilelik sırasında işlerin açık tutulması için düzenlemeler, fabrikalarda yarı zamanlı iş, işyerlerinde kreşler ve çocukları görmek için verilen aralar ile birlikte çalışan kadınlar için geniş kapsamlı başka kolaylıklar ve alışveriş saatleri. Çalışan nüfusun yarısı kadınlardan oluşunca, bu adımların birer ihtiyaç olduğu da açık hâle gelmiştir. Aslında talep arzı aşmaktadır. Bu adımlar hâlâ yeterli değildir. Kimi çocuklar kreşlere girememekte, anneler özel düzenlemeler yapmak zorunda kalmaktadır. Bazı küçük kasaba ve köylerde, kuru temizlemeci ve çamaşırhane gibi tesisler yoktur.[56]

İş durumuyla bağlantılı olarak kadınların eğitimi de gelişmiştir. Bu, kısmen okuryazarlık düzeyindedir ama yükseköğretim gören kadınların sayısında da dikkat çekici bir artış olmuştur. Kadınların erkeklere oranı mesleğe göre değişir. Kadınlar sağlık hizmetlerinde ve eğitimde öndedir.[57] Mühendislik ve bilim gibi "erkeklere özgü" alanları da istila etmişlerdir. Kimileri, en karmaşık ve son derece gelişmiş bilimsel araştırma alanlarına da girdiler.

Örneğin, Uluslararası Uzay Araştırmaları Komitesi Sputnik izleme grubunun başkanı Alla Maseviç'e, kısa süre önce uzay bilimcileri kongresinde sembolik bir pasaport verildi: "Aya gönderilecek uzay gemilerinden birinde size bir yer ayrılmıştır. Bilime hizmetleriniz göz önünde bulundurularak kozmik alanda serbestçe dolaşmanıza ve herhangi bir gezegeni ziyaretinize izin verilecektir."[58]

Devrim, kadınlarına aya gitme güvencesi verebilmesine rağmen, eski aşağı konumlarına özgü birçok özelliğin kökünü hâlâ kazıyamamıştır. Kadınlar "kadınlık rolü"nü yansıtan işlerde öndedir ve yüksek oranda, sanayinin vasıfsız iş gerektiren sektörlerinde çalışmaktadırlar. Parça başı işe verilen önem nedeniyle, eşit ücret yalnızca kâğıt üzerinde var olan bir gerçektir. Kimi fabrikalarda kadın tornacıların ve makine operatörlerinin ortalama ücreti, aynı işteki erkeklerden hayli düşüktür. Son birkaç yılda bu konuda ve sanayideki kadınların yükselmesinin zorlukları konusunda tartışmalar yaşandı. Erkekler, sistemin cinsiyet farkına bakmaksızın liyakate göre işlediğini iddia etseler de, kadınlar bunun mevcut durumu daha da güçlendirdiğini belirttiler. 1967'de *Komsomolskaya Pravda*'da bir yazar, kadınların idari ve denetleyici mevkilere erkeklere oranla altı ya da yedi kez daha az geldiğini ileri sürdü: "Bu uygulama, diğer her şey bir yana, kadınların ortalama kazancının erkeğinkinden düşük olması anlamına gelmektedir; yaratıcı gelişimine ket vurulmakta ve kadınlar, 'kadınca bir aşağılık kompleksi', bir kendine güvensizlik edinmektedir."[59]

Evelyne Sullerot, *Histoire et Sociologie du Travail Feminin*'de (Kadın Emeğinin Tarihi ve Sosyolojisi) bu sürecin partide, sendikalarda ve sanayide önder konumunda yer alan kadınların yüzdesinin –Batı'yla kıyaslandığında daha yüksek olsa da– göreceli olarak düşük olmasına nasıl yansıdığını da anlatır.

Kuşkusuz, sosyal olanaklara rağmen kadınlar tam taahhüt gerektiren işlere girişmekte ve önemli sorumluluklar yüklenmekte tereddüt ederler, çünkü aile içerisinde belirsizliklerle karşılaştıkları bir konuma düşerler. Çoğunlukla iki işte çalışırlar. Sarutov'da

bir bilye fabrikasında çalışan dört anne 1960'ta bir Rus gazetesinde bu durumdan şöyle yakındılar: "Fabrikada kocalarımızla aynı işlikte çalışıyoruz ama evdeki görevler eşit dağılmıyor... Ve bir kocadan yardım etmesini isterseniz yanıt her zaman aynı: 'Kadın işi yapmamı mı istiyorsun? Nasıl olur, komşular bana güler.'"[60] Rusya'daki devrim kadınları birer işçi olarak dış ekonomiye katmış olsa da, kadınlarla erkekler arasındaki iş ayrımını kaldırmakta özellikle başarılı olamamıştır. Bu, evin dışındaki iş için olduğu kadar ev işi için de geçerliydi. Leningrad'da işçi sınıfından 160 çift ile yapılan yakın tarihli bir anket, 69 ailede kadının, 26 ailede anneannenin, 17 ailede kadın ile çocukların ev işlerini gördüğünü ve 48 ailede erkeğin yardım ettiğini gösterdi. 1961'den önce yapılan bu türden anketler analiz edildiğinde, hem işi hem ailesi olan kadının üç saat daha fazla çalıştığı, iki saat daha az boş zamanı olduğu ve bir buçuk saat daha az uyuduğu belirlendi. Kuşkusuz bunun etkileri yıllar geçtikçe artacaktır. Yirmili yılların işçi aileleriyle karşılaştırmalar gösterir ki işbölümünde kimi değişiklikler olmasına rağmen –erkekler artık daha çok alışveriş yapma ve çocuk bakma eğilimindedir– devrim, görünürde gerçek anlamda ev işlerine girmemiştir.

Ancak başka yönlerden aileye nüfuz etmiştir. Eski köylü ailelerinde erkek üstünlüğü sürer ama ataerkil kalıplar epeyce kırılmıştır. Bunun bir kısmı, sanayileşmenin köylü toplumuna etkisinin normal sonucu olarak görülebilir. Ama başka bir şey daha vardır ki o da kadınların resmî desteğin kendi yanlarında olduğuna dair bilinçli hâle gelmeleridir. Köylü bir kadın bunu şöyle anlatır:

> Ben senin karınım. Sen, "Oraya gidemezsin. Oraya gitmeni istemiyorum," diyorsun. Oysa ben, "Buna hiçbir hakkın yok. İstediğim yere giderim. Kocanın karısına ne yapacağını söyleme hakkı yok," diyorum. Bir yasa var... eşit haklar diyorlar. Bir kadın Komsomol'a girmek ya da bir şey yapmak isteyebilir ve kendi istediğini yapar, kocasının istediğini değil."[61]

Ancak Sovyetler Birliği'nin eşitliğe dayalı bir toplum olmaması -ve muhtemelen artık daha çok eşitlik için mücadele eden bir toplum da olmaması- gerçeği, kadınların eşitsizliğini etkilemiştir. Eşitsizlik yalnızca işte, eğitimde ve evde, kadınlar ile erkekler arasında değildir; aynı zamanda kadınların kendi içinde de eşitsizlik söz konusudur. Kimi kadınlar ayrıcalık sahibi oldukları için, bütün kadınların kurtuluşunun tamamlandığını düşünürler. Üstünlüklerini sürdürmek için diğer kadınları kullanırlar. Troçki daha otuzlu yıllarda bunu belirtmişti:

> Saygın bir komünist olan, aşçı çalıştıran, dükkânlara sipariş vermek için telefonu bulunan, gündelik işleri için arabasını kullanan bir annenin durumu ile dükkânlara koşturan, yemeği kendisi hazırlayan ve çocuklarını kreşten yürüyerek eve taşımak zorunda olan -tabii yararlanabileceği bir kreş varsa- çalışan bir kadının durumu arasında pek az ortak yön vardır.[62]

Bu durum sürmektedir. Kuşkusuz liyakata dayalı (meritokratik) bir eğitim sisteminde, meslek sahibi olan kadınlar, kendilerini eğitimsiz ve vasıfsız olanlardan daha değerli görür. Öğretmen bir kadın, durumu, "Takdir görmeyen ağır ev işlerinden uzaklaşmak istedim. Maaşımla ev işlerini görecek birini tutabiliyordum," diye açıklamaktadır.[63] Sanayide vasıfsız bir işte çalışmak ile başkasının evinde çalışmak arasında seçim yapmak zorundaki kadınların tutumu hiç sorgulanmaz. Bu kadın her yönden daha zayıf durumdadır. Sanayide ortalama olarak erkek işçilerden daha kötü bir yerdedir, kendi evinde yükün çoğunu o sırtlanmaktadır ya da başka bir evde daha ayrıcalıklı bir kadının yapmaktan kurtulduğu "takdir görmeyen ağır işleri" görmektedir.

Rekabette başarılı olabilen kadınlar için ise, kadının normal ekonomik bağımlılığını altüst eden kesin bir olasılık söz konusudur: Kocalarından daha çok kazanırlar. Kimi kadınlar bundan âdeta utanır. Öte yandan başarı dönemindeki bu bireysel bağımlılığın kültürel etkileri de vardır. "Ailenin ekmeğini kaza-

nan erkek anlayışı bir yana atılır. Kadınlar arasında evlilik bağı olmadan çocuk sahibi olma eğilimi artar, böylece bir eş olarak yapmaları beklenen ev işlerini üstlenmeden annelik içgüdülerini doyurabilirler."[64] Kocalar kötü yatırıma dönüşmüştür. Bu türden gelişmeler derhâl, sosyalizmde kadınların özgürleşmesinin mahiyetine ilişkin en temel sorunları ortaya çıkarır. Çünkü erkek olmadan çocuk sahibi olmak özgürleşme yönünde bir işaret gibi görünse de, aslında uygulamada her iki ebeveynin sorumluluğunu da üstlenmek anlamına gelebilir. Yaşanan ekonomik değişim kadın-erkek rollerini dönüştürmekten çok oradan oraya kaydırmış, boşanmanın zor olması gibi uygulamalar da muhtemelen bunu etkilemiştir. Rusya'da yaşanan deneyime bakıldığında, büyük bir kadın işgücünün varlığının ve kadınların eğitiminde ve çocuklar için kurulan sosyal tesislerde yaşanan iyileşmelerin, Sovyet toplumunun –içinde eşitsizliğin ve rekabetin izlerini barındıran– diğer özelliklerine galebe çalamadığını görürüz.

Öte yandan altmışlı yılların sonunda bunlar da saldırıya uğradı. 1967 yılında, yazarların bir yayını olan *Literaturnaya Gazeta*'da (Edebiyat Gazetesi) bir dizi mektup yayınlandı; kadın okurlar yapabilecekleri işlerin niteliğini şiddetle eleştiriyorlardı. Sadece kadınların en kötü işlere mecbur bırakılmasına itiraz etmekle kalmıyor, ağır sanayi işlerinde çalışma fikrine de karşı çıkıyorlardı. Yollara düşmüş kadınların görüntüsü Batılı gözlemciler için her zaman dehşet verici bir tema olmuştur. Yirmili yıllarda komünistler, meselenin işin türünden çok fiziksel etkisiyle ilgili olduğunu tartışma eğilimindeydi. Ancak hangi cinsiyetten olursa olsun, hiçbir işçinin fiziksel ya da zihinsel zarar görmediğinden emin olmak için, verimli üretimden çok tümüyle halkın sağlığına göre düzenlenmiş bir toplum gereklidir. Sovyetler Birliği henüz böyle bir toplum gibi görünmemektedir. Buradaki Sovyet kadınlarının tepkisi, kadın-erkek işi ayrımını savunmaya yöneliktir. Çıkarımları bakımından bu, açıktır ki kadınlar için bir bütün olarak yeni

bir toplum yaratmayacaktır ama belirli bir grubun işine yarayacağı anlamına gelebilir.

Çok benzer bir tepki, son on yılda Sovyet sosyolojisinde de ortaya çıkmaktadır. Çocuk bakım kurumlarının küçük çocuklar üzerindeki etkilerine dair, buradaki çocukların yetişkinlerle doğrudan temas kuran diğer çocuklardan daha geri kalma eğilimi gösterip göstermediğine dair çok sayıda tartışma yaşanmıştır. Bu durum, yuva/kreş çeşitlerinin sorgulanmasına ve onları iyileştirme yönünde girişimlere yol açmak yerine, anneleri –dikkat edin, babaları değil– evde kalmaya ikna etme çabasını doğurmuştur. Bunun arkaplanında doğum oranından duyulan kaygı da vardır. Rus kadınlar, devletin bu konudaki teşviklerine rağmen, kararlı biçimde küçük aileler kurmaktadır.

Rusya'daki kadınların ne yapacağını kestirmek zordur; özgürleşme alanlarını genişletmeye çalışıp gereksinimlerine göre mi yapılandıracaklar, yoksa her şeyin aşınıp gitmesine izin mi verecekler? Ekonomik açıdan bizimkinden temelde farklı bir toplumda yetiştirildiklerinden ve eşitlik ile demokratik denetimin, gerçekliğini olmasa bile söylemini miras aldıklarından, bunları önceden öngörebilir ve bir yolunu zorlayabilirler. Rusya'da devrimin, kadınları özgürleştirme yolunda ortaya koyduğu çabaların doğurduğu sorular, kuşkusuz insanın özgürleştirilmesine dair olanaklardan ayrı tutulamaz. Ancak görüş açısı farklıdır. Kadınların ayrı bir sosyal grup olarak mad di durumları erkeklerin durumundan farklı olmayı sürdürmektedir –çocuk doğururlar. Bu yüzden üreme ya da yeniden üretim ilişkileri onlar açısından üretim ilişkileri kadar önemlidir. Eğer devrim ikinci sorunu çözemediyse, birinciyi de ancak zar zor anlamaya başlamıştır.

Bu türden bir olasılığı yaratabilecek kişiler sadece kadınların kendileridir. Neler hissettiklerini, dışlarındaki toplum biçiminin onları nasıl etkilediğini yalnız onlar bilir. Gazeteci Larisa Kuznetsova, kadınların ne istediklerini kendilerinin tanımlaması gerektiği konusunda yakın zaman önce şu yorumu yapmıştı: "Eğer 'kadın

sorunu'nu bir küre şeklindeymiş gibi gözümüzde canlandırırsak, o zaman kadınlar içeriden dışarıya bakarken erkekler yalnızca dış yüzeyi görmektedirler."[65]

Kadınların istediklerini söylediği şeyin "doğruluğu" değildir mesele. Doğruluk her durumda değişkendir ve neyin doğru olduğunu söyleme gücüne kimin sahip olduğuna bağlıdır. Kendi yanlışlarını yapma ve tarih karşısında sorumlu olma hakkı, bedeli yüksek de olsa, ezilenlerin ortaya çıkma sürecinin temel bir parçasıdır. Bütün üretim araçlarının kamulaştırılması ile toplumsal ve siyasal denetimin bütün insanlar için eşit temelli ve etkili yollarını birleştirme sorununu henüz çözememiş bir toplumda, kadınların yaşamlarının bütün yönleri üzerinde denetim sahibi olma talebi, çok önemli sonuçlar doğurabilir. Sovyet kadınlarından böyle bir talep gelmemiştir. Öte yandan şimdi, hissedip istedikleri şeyleri ortaya çıkarmaları, Sovyet toplumunun doğasını anlama çabası bakımından can alıcı önemdedir. Bunun nedeni kadınların sorunları erkeklerden daha iyi çözmelerine yarayan gizemli bir güce sahip olmaları değil, Rus toplumunda devrimin önce uyandırıp sonra susturduğu bir kesim adına konuşmaları ve o devrimin iç ve dış yapısında ikincil konuma itilmelerinin hâlâ sürüp gitmesidir.

7. BÖLÜM

Bağırtlak Kuşu Göğe Uçunca

Şi Men [Hsi Men] iki hafta Zencefil Tomurcuğu ile birlikte mutluluk evinde kaldı. Bir kez olsun evinde görünmedi.
Beş karısı kendilerini utanç verici biçimde terk edilmiş, bir kenara atılmış hissettiler. Altın Nilüfer'in dışında hepsi sabırla buna katlandı. Altın Nilüfer ise eşinin yokluğuna dayanamıyordu. Her gün saçlarını özenle kıvırdı, yüzünü pudralayıp ruj sürdü ve iyi kesimli değerli bir taş gibi parıldayarak köşkün kapısında durup umutla onun gelişini bekledi.
Eşine gönderdiği mektubu, yeni bir sevgilinin yazdığını sanan Zencefil Tomurcuğu kaptı.

İster soluk şafak vaktinde,
İster güneşli günde,
Onu düşünürüm.
Öyle bir acı duyarım ki
Kimselerin duymadığı gibi
Sevdiğimin ölüm döşeği gelir aklıma.
Yasını tutarım,
Ve üzüntüden ölecek gibi olurum.
Yastık yalnızdır,
Lambanın loş ışığı titreşir.
Ay içeri bakar
Yarı açık pencereden.
Eyvah! Ben nasıl perişan hâlde
Geçiririm bu soğuk geceyi?

Ancak Şi Men mektubu parçalayıp yırttı ve onu getiren çocuğu öfkeyle tekmeleyip eve gönderdi.

Altın Nilüfer üzülerek köşküne geri döndü. Zaman dayanılmaz bir ağırlıkta akıyordu. Bir saat, ona bir ay gibi geldi. Sonunda kararını verdi. Şi Men'in o gece eve gelmeyeceğinden emindi. Hava kararınca iki hizmetçisini uyumaya gönderdi. Daha sonra da her gece yaptığı yürüyüşlerden birine çıkar gibi parka gitti. Ama bu sefer hedefi belliydi: Genç bahçıvan Kin Tung'un kulübesi. Onu sessizce köşküne davet etti. Onu içeri aldı, kapıyı dikkatlice kilitledi ve onun önüne şarap koydu. Sarhoş olana kadar içmeye zorladı. Sonra kendi kuşağını çözüp elbisesini çıkardı ve kendini ona teslim etti.

Ezeli kurallara uymaz,
Doğanın kendi koyduğu kurallar:
Yukarıdaki aşağıdakinden her zaman kaçınmalı,
Soylu avamdan kesinlikle ayrılmalı.
Arzularının verdiği cesaretle,
Efendisinin gazabından korkmaz.
Dizginsiz arzunun ateşiyle
Yalnızca kendi sesine uyar.
Yüz çiçek parkında
Bayağı içgüdüsüne teslim olur,
Geneleve döndürür
İffetin hüküm süreceği evi.

Şi Men, Altın Nilüfer'in yaptıklarını öğrenir. Oğlan kan içinde kalana kadar dövülür. Saçları yolunur ve evden atılır. Şi Men, bir at kamçısıyla Altın Nilüfer'in yanına gider ve kamçısını şaklatarak indirir. Altın Nilüfer inandırıcı bir yalan uydurur ve hizmetçileri de onun hikâyesini doğrular. Şi Men onun hayatını bağışlar ve Altın Nilüfer yardım için yaşlı bilge şifacı bir kadına gider. Kadın onu bir yıldız falcısına gönderir. Kocasına işte onun büyülerini yapar.

İki gün sonra Altın Nilüfer ile Şi Men'in arası gayet iyidir ve ikisi sudaki küçük balıklar gibi memnundurlar. Ama değerli okur, evli bir adam karısının Taocu rahipler ve kâhinlerle, ebeler ve çöpçatanlarla gizli anlaşmalar yapması karşısında boşuna uyarılmaz. Güzel ve eski bir özdeyiş şöyle der,

Konuklar karınızı gözlemesin,
Gizlice yan kapıyı kilitleyin.
Onu avlu ve bahçe ile sınırlayın;
Böylece ihanet ve mutsuzluk sizi geçip gider.

Jin Ping Mei'den, [Chin P'ing Mei] *The Adventurous History of Hsi Men and his Six Wives* (Şi Men ve Altı Karısının Maceralı Tarihi) 1650 dolaylarında yazıldı ve on yedinci yüzyılda Çin'de basıldı, ahlaka aykırı sayılarak on sekizinci yüzyılda yasaklandı. Yasa 1912'ye kadar değiştirilmemesine rağmen Jin Ping Mei çok gözdeydi ve yasadışı yayınlandı.

Ne hüzünlü kadın olmak,
Dünyada hiçbir şey böyle değersiz olmaz.
Oğlanlar kapılara yaslanıp durur
Cennetten inmiş ilahlar sanki.
Yürekleri Dört Okyanusa bedel,
Binlerce milin yeli ve tozu var.
Kimse sevinmez bir kız doğunca,
Aile hiç iyi niyette bulunmaz.

Fu Şuan [Fu Xuan ya da Fu Hsuan]

Kocalarımız bize evi koruyan bir tür köpek gözüyle bakar. Biz bile kendimizi küçük görürüz.

Çinli köylü kadın

Bu bakımlı kahraman kızlar beş ayaklık tüfekler taşır,
Bu resmigeçit alanında, güneşin ilk ışıklarında.
Olağünüstü hedefleri vardır Çin'in bu kız evlatlarının
Savaş ceketlerini kırmızı elbiselere yeğlerler.

Mao Zedong [Mao Tse-tung], kadın milis kuvvetlerinin bir fotoğrafındaki ithafı.

KADIN YARGIÇ YARDIMCISI: Ayrı görüş yüzünden mi karınızla kavga ettiniz?
ADAM: Hayır. Ama kurtuluştan önce eski dönemde, babamın annemi dövdüğünü birçok kez gördüm ve erkeklerin üstünlüğüne inanarak büyüdüm.
YARGIÇ: Babanız annenizi ne zaman dövüyordu?
ADAM: Eski toplumda.
YARGIÇ: Peki günümüzün yasaları ne diyor?
ADAM: Kadınlarla erkekler eşit diyor. Ama ben yine de kadının kocasına itaat etmesi gerektiğini düşünüyorum.
YARGIÇ: Ama siz yasayı bilmiyor musunuz?

ADAM: Bir erkeğin karısını dövmesi bence mesele değil –ama başkalarını dövmemeli. Ailede bu olabilir.
YARGIÇ: Hangi yasa erkeğe karısını dövme izni verir?
ADAM: Hiçbir yasa.

Felix Greene, *A Divorce Trial in China*
(Çin'de Bir Boşanma Davası), 1960

Asyalı kadınların, kendilerini özgürleştirme mücadelesinde emperyalistlerden anlayış bekleyemeyeceklerini çok önceden öğrendik. Emperyalistlerin kadınlara kendi ülkelerinde nasıl davrandığına tanık olmak gerek.

Bayan Sun Yat-sen

14 Kasım 1919'da Çangşa'da, Nanyung Sokağı'nda genç bir kız olan Zhao Wuzhen [Chao Wu-chieh] bir hançer çıkardı ve gelin koltuğunda havaya kaldırılırken kendi boğazını kesiverdi. Böyle bir olay tarihe asla geçmeyebilirdi. Çin'de bir kadının intiharı pek de sıradışı bir durum değildi. Ama Zhao'nun intiharı Mao Zedong'un derin duygularla dolu en azından dokuz yazısına konu oldu. Bu olay, kadınların yüzyıllardır umutsuzca ezilmesinin –intihar eylemi Zhao'nun görücü usulü evlilikten kurtulmasının tek yoluydu– ve geleneksel Çin toplumunu topa tutmak için bir araya gelen eleştirel güçlerin simgesi oldu.

Devrimin yarattığı değişikliklerin önemini anlamak için daha önceden var olan aşağılanmanın ve zorbalığın niteliğini ve derecesini anımsamak gerekir. Üst sınıflardan küçük bir azınlık süs eşyası gibi yaşarken, kadınların çoğu durup dinlenmeden çalışıyor ve hiçbir tazminat umudu olmaksızın dayağa maruz kalıyor, hatta öldürülüyordu. Başlık parası ve erkeğin karısını satması normaldi; çokeşlilik ve metres yaşantısı da sıradandı. Kızlar kaçırılıp ya da satılıp fahişeliğe itiliyordu. Çocuk yaşta kaldırım fahişelerine büyük kentlerde sıkça rastlanırdı. Ailede yaşlı kadınlar gençleri terbiye eder, kayınvalide genç gelini döverdi. Evli kadın, erkek ço-

cuk doğurana kadar hiçbir hakka sahip değildi. Bütün kadınlar kocalara, erkek kardeşlere ve sonunda da oğullara tabiydiler. Bu geleneksel aile tarımsal ekonomiye bağlı olmasına rağmen, kadınlara etkisi Batı Avrupa'daki köylü toplumlarından çok daha ağırdı, çünkü Çin toplumunun evriminde kadınlar hiçbir zaman mirastan yararlanamamıştı. Babasının ailesinin –kadının miras edindiği mülke dayanarak– kocasından gördüğü muameleye karşı çıkıp onu koruması gibi bir durum asla söz konusu olmazdı. Üst sınıflarda kadının çeyizi, alt sınıflarda ise başlık parası vardı. Evet, evli kadının ailesi baskı yapabilirdi ama güçlü değillerse evli kadınlar satın alındıkları gibi satılabilirler, hatta kiralanabilirlerdi. Helen Foster Snow, *Women in Modern China* (Modern Çin'de Kadınlar) kitabında şöyle der:

> Çin ailesi, en çok ilkel anaerkil kabilelere benzer, bir tek kabile reisi kadının yerine baba geçmiştir ve bütün vaktini, soyun göreneklerine bağlı katı "kurallar"la ve zorbalıkla desteklenen ve gasp etmeye dayanan konumunu elinde tutmaya çalışarak geçirir. Kendisine, durumunu açıkça gösteren bir ifadeyle, ailenin anne ve babası der.[1]

Böylece kocalarla babalar, babalarla oğullar, çocuklarla ebeveynler arasındaki çatışmalar kesin bir biçimde sınırlanmıştır. Muhtemelen bu ailenin gerçek gücü Çin toplumunun orta katmanlarındaydı. Üst sınıftan kadınlar, diplomasi ve romantik entrikalar çevirme sanatını geliştirmişlerdi; Güney'in alt sınıftan köylü kadınları ise tarlada çalışarak sundukları ekonomik katkının verdiği belirli ölçüde bir bağımsızlığa sahiptiler. Tabii kimi yöresel farklılıklar da vardı.

Emperyalizmin ve sanayileşmenin etkisi kocanın ve babanın yetkesini zayıflattı ama evli kadın ile kızına bir çözüm sağlamadı. İngiliz ticaretiyle ülkeye getirilen afyon, babanın çöküntüye uğramasına neden olabiliyor ve anneyi daha etkin rol oynamaya itiyordu ama yiyecek kıtlığına ve erkeğin kalıcı bir kaçış içine girmesine

de yol açtı. Ekonomik ilerleme geleneksel aile hücresinin temelini sarstı; eski yapı sürmesine rağmen gençler açısından giderek katlanılamaz bir hâle geldi. Mao, *Journey to the Beginning*'de (Başlangıca Yolculuk) Edgar Snow'a, on üç yaşındayken babasının onu kendisinden altı yaş büyük bir kızla evlendirmeye çalıştığını anlatmıştı. Küçük erkek çocukları bu şekilde evlendirmelerinin amacı, oğlan asıl evlilik töreni yapılacak yaşa gelene kadar, ev işlerinde kızın emeğinden yararlanmaktı. Mao, çoğu kez babasıyla çelişkiye düşmüş ve kendisi de babasının zorbalığına uğrayan annesine sığınmıştı. Evlenmemek için evden kaçtı ve babası razı olana dek geri gelmedi.

Aşk evliliği hakkı, yalnızca yeni burjuvaji içinde değil, köylü ve işçi aileleri arasında da her iki cinsten gençler için önemli bir konu hâline geldi. Devrimden hemen önce 1940'larda, Marion J. Levy, Çinli ailede eril yetkeyi aşındıran çeşitli etkenler üzerinde durdu.[2] Bunlar arasında, kadınların kentlerde çalışması, karma eğitim, gençlik kültürünün doğuşu, romantik aşk ve Komünist Parti gibi farklı etkenler söz konusuydu. Levy, dayağın daha az görüldüğünü ve kayınvalidelerin genç gelinleri denetlemekte zorlandıklarını gözlemledi. Ailedeki çekişmelerden sıkça yakınılırdı. Bu çatışmalar önemli meseleler yüzünden değil, daha çok tarafların konumlarını sınama arzusundandı. Eşler ve kayınvalideler, ailenin erkeklerinden destek görmek için birtakım dolaplar çevirirdi. Kayınvalidenin genç kadınlar üzerindeki kurumsal yetkesinin kırılmakla birlikte henüz ortadan kalkmaması nedeniyle, bu iktidar kavgalarına son vermek her hâlükârda zordu.

On dokuzuncu yüzyıl öncesinde, intihar dışında, cinsel entrikalar, hayal âlemi ve din, kadınların kaçış yolları arasındaydı. On altıncı yüzyıldan itibaren tek tek kimi yazarlar, kadınların ezilmesine karşı çıktılar ve on sekizinci yüzyılda, kadın şairler, sevişme konusunda kadınlar için eşitlik talebinde bulundular. 1825'te, Li Ruzhen [Li Ju-chen] ütopyacı feminist bir roman yazdı; yüz kadar peri kadına dönüşüyor, resmî sınavı geçerek yüksek seviyeli

memur [mandarin] oluyor ve kurdukları kadın imparatorluğunda erkekleri egemenlikleri altına alıyorlardı. Romandaki erkek kahramanın kulakları delinip ayakları bağlanıyordu. Ama bu türden bir feminizm hayalden ibaretti. Dünyayı ancak hayalinde baş aşağı çevirebiliyordu. Kadınların hoşnutsuzluklarını dile getirebilmelerinin tek diğer yolu dindi. Örneğin, Konfüçyüs inancına seçenek oluşturan Taocu mezhepler, kadınların ilgisini çekiyordu. Manastır, görücü usulü evlilikten kaçanlar için sığınak yerine geçiyordu. Daha sonra Protestanlık, kadınlarını eğitimine verdiği önem, ayak bağlamaya karşı çıkışı ve kadınların toplumdaki yerini genel anlamda iyileştirmeye verdiği destek sayesinde, değişim fikirlerini bir araya toplamanın ve kadınların şikâyetlerini duyurmanın aracı oldu. Gerçekten de, görücü usulü evliliklere karşı isyan öyle boyutlara ulaştı ki, hükümet, ailelerin reddettiği kız çocukları için sığınma evleri kurmak zorunda kaldı. Buna rağmen, yirminci yüzyılın başlarında Hıristiyanlık, emperyalizmle ve Batılı güçlerin Çin'i işgal girişimleriyle, kökten değişim getiremeyecek derecede sıkı bir bağlantı içindeydi. Hıristiyan kadın örgütleri, feminist bir eşitlik fikrini savundular ama bu, daha çok Avrupa ve Amerika'daki yüksek orta sınıfın hayırseverliği tarzındaydı. Bu türden örgütlerde yer alan üst sınıftan kadınlar toplumda belli bir yer edindiler ve toplum dışına itilen kızları metres olmaktan, fahişelikten, ayak bağlamadan ve afyondan kurtarmaya çalıştılar. Hıristiyan kadın örgütleri, kadın eğitimine yönelik daha genel bir hareketlenmenin parçasıydı ve 1917'de, devlet okulları kızları kabul etmeye başladı –yine de bu henüz ancak küçük, ayrıcalıklı bir azınlığı etkilemişti.

Kadınların direnişi, emperyalizme karşı genel hareket ve kapitalizme tepki bağlamında, daha yaygın ve köktenci bir biçimde ortaya çıktı. Kadınlar, var olan düzeni yıkmak isteyen örgütlere ve gruplara katıldıkça, kendi ezilmişliklerinin birçok yönü su yüzüne çıktı. Feminizm ilk kez toplumsal bir seçeneğe bağlandı. 1911 devriminden önce, gizli topluluklar Çin'de siyasi bir işlevi yerine

getirirdi. Dallanıp budaklanan etkilerini ortaya çıkarmak zordu ama kimi zaman, yaydıkları korku ve şiddet sayesinde mafya gibi, bazen de yoksullarla ilişki kuran halktan yana eşkiya gibi çalışırlardı. Kentlerde işçi hareketinin doğmasında onların da bir rolü oldu. Kadınlar, bu gizli topluluklarda kendilerine özgü bir saygınlık kazandı. Çok yüksek mevkilere getirilmediler, kararlara da katılmadılar ama dışlarındaki toplumda görülmeyen bir biçimde, güven ve sorumluluk gerektiren kimi rolleri yerine getirdiler. Bu gizli topluluklar üyelerine kaba ama işlevli bir eşitlik sunuyordu; kendilerini dünyanın geri kalanından ayıran ortak bir kimlikle birbirlerine bağlıydılar. Güney'de kadınlar, hafiye ve gözcü olarak özellikle önemliydi ve "dişi cilalı sopalar" diye bilinirlerdi.[3] Bu topluluklara dâhil olmayan eşler ve anneler, üyeleri koruyucu bir dış siper oluştururdu ve erkeklerine sadakatle bağlıydılar. Muhtemelen erkeklerle çatışmadan kaçınmak amacıyla, kadınlar sıklıkla örgütlerinden ayrılıp "Yeşil ve Mavi Fenerler" gibi adlar verdikleri, sırf kadınlardan oluşan kendi özerk derneklerini kuruyorlardı. Kimi durumda bunlar, kadın yardımlaşma.dernekleriydi, örneğin, dulların güvenliğini sağlarlardı. 1911 devriminde gizli topluluklar açığa çıktılar ve geniş bir destek gördüler. Kadınlar askerî birliklerde savaştılar. Kadınlar açısından bakıldığında, ayak bağlamanın kaldırılması, devrimin getirdiği tek maddi kazanımdı. Ancak 1911'den sonra, hem kadın hem erkek dernekleri, siyasi niteliklerini kaybetmeye başladılar ve ya mafyaya dönüştüler ya da siyasi sol örgütlerle birleştiler.

Kapitalizmin gelişimi, örgütlenmenin yeni biçimlerini mümkün hâle getirdi. Gizli ve militan kızkardeş birliklerinin kadın dokuma işçilerini örgütlediklerini düşünmek akıl çelici olabilir ama bu durum bir varsayımdan öteye geçmez. 1910 ile 1912 arasında, Şanghay'daki ipek ve iplikhane işçileri yirmi kez greve çıktılar. Kadınlar son derece düşük ücret alıyordu, taşradan yeni gelmişlerdi ve sendikaları yoktu ama kimisi, önceden bir çeşit lonca örgütüne dâhil olan el yapımı ipek üretiminde çıkrıkçıydı. Büyük olasılıkla

bu grevlere umutsuzluktan gidilmişti, ihtiyaç anında kendi isimsiz önderlerini öne çıkarmış olmakla birlikte, sürekliliği olan bir işçi hareketi yaratacak kadar güçlü değillerdi. Çinli işçilerin koşulları düşünüldüğünde –hayatta kalmak bazen şaşırtıcı olsa da– direniş hiç de şaşırtıcı değildi. Sınırsız işgücü arzı, fabrikalara dönük hiçbir yasal düzenlemenin olmaması, makinelerin günde yirmi dört saat çalıştırabilmesi vb. durumu yabancı sermaye açısından ideal hâle getiriyordu. Yabancı sermayedarlar, bir tür açık sömürü aracılığıyla, merhametle "yardım" ettikleri insanların kendilerine "yabancı düşmanlığı" beslemesini hep hayretle karşıladılar.

> Bu grevlerin on ikisi, ücretlerin zamanında ödenmemesiyle ya da ücretleri düşürme ve çalışma saatlerini arttırma girişimleriyle ilgiliydi. Diğerleri, dayak da dâhil ustabaşıların kötü muamelesi ve ücret kesintileriyle ilgiliydi. Bazı grevler, *ta ch'ang* [fabrikalarda kırıp dökme eylemleri] ile sonuçlandı ve hemen hepsi isyankâr ve yıkıcı olarak nitelendirildi. Gecikmiş ödemeler yüzünden yapılan grevler genelde başarılıydı ama bu başarının arkasında, kadınların yol açtığı sorunlar nedeniyle adli makamların ya da polisin kamu düzeni adına araya girip fabrika sahiplerine ödeme yapmalarını söylemeleri vardı.[4]

Bu türden kısa ve ses getiren grevler, kadınların çıkarlarına uygundu; patronlar ucuz hilelerle ve şiddetle dolu bir dünyada iş gördüklerinden, müzakerede bulunmaya çalışsalar bile, kaybediyorlardı. Üç yıldır süren bu türden bir eylem, 1911'de, on günlük bir grevle sonuçlandı ve kadınlar, sanayide uzun süreli örgütlenmenin avantajlarını görmeye başladılar. Fiyatların yükselmesi gerçeği muhtemelen buna bağlı kalma kararlarını güçlendirdi, zira evin geçimini sağlamakta da zorluk çekiyorlardı. Çin'de ilk işçi eylemlerinin zayıflığı, kentli işçilerin hâlâ küçük bir azınlık oluşturmasından kaynaklanıyordu. Koşullarını iyileştirmeleri hayli zordu, çünkü köylüler grev kırıcılığı yapabilecek geniş bir yedek işçi ordusu oluşturuyordu. Köylüler de bir biçimde devrimin içine çekilmezse işçilerin tek başına eylemi nispeten etkisiz

kalacaktı. 1911'den önce var olan tek devrimci topluluk konumundaki anarşistler bunun farkındaydı ama bundan çıkarılan dersler yirmili yıllarda Komünist Parti tarafından unutuldu. Muhtemelen zayıflığının da etkisiyle Çinli işçi sınıfı, toplu ayaklanmayla ilgili düşüncelere hayli açıktı; devrim umudu, güçlü koruyucu bir sendika yapısı kurma umudundan daha fazlaydı ve kadın işçiler de bu noktada bir istisna oluşturmuyordu.

Genç aydın kesim arasında kadın direnişinin çok farklı biçimleri ortaya çıkıyordu: 1912'de, bir grup genç kadın, eşitsizliğe karşı Parlamentoyu bastı, camlarını kırdı ve nöbetçileri yaraladı. Evlilik yasası reformuna ve kadının ailedeki yerinde yapılacak değişikliklere ilişkin fikirler, Birinci Dünya Savaşı sırasında köktenci çevrelerde yoğun bir biçimde tartışılıyordu. Sonradan Mao'nun kayınpederi olan Yang Çangci [Yang Ch'ang-chi], 1915'te, "Aile Kurumunda Yapılacak Değişiklikler Konusunda Notlar" başlıklı bir makale yayınladı. Dul kadınların evlenememesini ve metres yaşantısının varlığını sürdürmesini, kusursuz saydığı İngiliz evlilik âdetleriyle karşılaştırdı. 1917 sonbaharında, Mao ve Cay Hesen [Ts'ai Ho-shen] tarafından kurulan "Yeni Halk Araştırma Topluluğu" daha köktenciydi. İkisi ve Cay Hesen'in kız kardeşi, geleneksel evlilik düzenine duydukları nefret yüzünden asla evlenmemeye yemin ettiler.(Ama üçü de sonradan evlendi –Mao 1921'de evlendi). Topluluğun üyelerinin çoğu, Çangşa'daki önde gelen okulların öğrencileri ve öğretmenleriydi. Dünyayı değiştirmek konusunda son derece ahlakçı ve ısrarcı bir yaklaşımları vardı. Topluluk, kadınların devrimci güçlerinin bilincine varmaları konusuna özel bir ilgi gösteriyordu. Cay Hesen'in kız kardeşi Cay Çang, Çangşa'da benzer bir grup kurdu ve kimi kızlar Fransa'ya okumaya gitti.

Japon emperyalizmine karşı hareket (4 Mayıs Hareketi), bu öğrenci-öğretmen gruplarının köktenci enerjileri için derhal bir açılım olanağı sundu. 1919'da, Hunan'da, bütün eyalete yayılan bir öğrenci ağı yaratıldı, yönetim birimine "Birleşik Öğrenci İttifa-

kı" adı verildi. Mao buna katıldı. Kızlar önce erkeklerin yaptıklarına uydu, sonra kendileri inisiyatif almaya başladılar. Tabii, en özgürlükçü okullar önde gidiyordu. Mayıs sonunda Taoyuan Kız Okulu'nda, yüzlerce öğrenci aralarına okul müdürünü de alarak "Ulusu Kurtaracak Onluk Komiteler"i kurdu. Bu gruplar, kentin çeşitli yerlerinde konuşmalar yapmak üzere dağıldılar. İlkokul çocukları bile beyaz "ulusu kurtarın" bayrakları taşıyarak onlara katıldılar. Dinleyicilerini şu türden sözlerle teşvik ediyorlardı:

> Değerli Yurttaşlar, herkes Çin'in yitirilmek üzere olduğunun ve tıpkı Korelilere olduğu gibi köleleştirileceğimizin ve kadınlarımızın feci biçimde aşağılanacağının bilincine varıp uyanmalı. Tayvan [Japon sömürgeciliğinin] bir başka örneğidir. Hepimiz, Çin'in başına gelebilecek belaların farkına varalım ve yerli malları kullanalım![5]

Chou Nan ortaokulunun kızları da Japonlara karşı gelişen bu harekette önemli bir rol oynarken, Hunan yenilikçi çevrelerinde etkin olan başöğretmenleri Chu Chien-fan da onların yanında yer aldı. Haziran başında kızlar tartışma, araştırma ve iletişim grupları oluşturdular. Dört beş kişilik tartışma grupları, kadınlara ve kızlara Japon emperyalizmini anlatmak ve yabancı malları boykot etmeleri gerektiğini açıklamak için halka açık mekânlara gittiler. Araştırma grupları, kadınların neler satın aldığını gözlemlemek ve onları Çin malı almaya teşvik etmek için dükkân ve pazarlara gittiler. İletişim grubu, propaganda amaçlı afişler ve el ilanları dağıttı.

Çeşitli okullar birbirleriyle bağlantı kurdu. Haziran'ın ortalarında, çoğu kız ortaokulu olan on bir okul, bir "ittifak" oluşturdu. Talepleri, Japonya'ya karşı mücadeleden Çin'deki yoksul kadınların durumuna kadar uzanıyordu. Halktan Kadınlar adına Yarım Günlük Okul taleplerini dile getirdiler. Siyasi yönden devrimcilikten çok uzaktılar. "Ulusu kurtarmak" için işadamlarına baskı yapmaya çalıştılar. Öte yandan, eylemleri, geleneksel Çin kadınının kaderciliğiyle karşılaştırıldığında çok önemliydi ve daha sonra

devrimci hareketle bağlantı kuran birçok kadın, siyasete ilk kez okullu birer kız olarak katılmıştı.

1919'da ortaya çıkan köktenci gazetelerde, Mao sık sık kadınların gördüğü baskıya dair yazılar kaleme aldı. Kaderciliğe ve var olan otoriteye saygı gösterilmesine karşıydı; köylüleri, işçileri, kadınları ve öğretmenleri birlik olmaya ve soylularla kapitalistlere karşı koymaya çağırdı. Kadınların oy hakkı olması, erkeklerle eşit ve özgür olarak bir arada olmalarına izin verilmesi gerektiğini söyledi. Cinsel ahlakın çifte standardını küçümsüyordu. "Bu nasıl bir bekâret ve iffet ki böyle, tümüyle kadınlarla sınırlı ve her yerde şehit kadınların türbeleri var? Bakir/iffetli oğlanların türbeleri nerede?"[6]

Bu dergilerin birçoğu, kendilerini açıkça kadınların özgürleşmesi meselesine adamış yayınlardı. *Yeni Hunan* gazetesi, hükümdar, baba ve kocadan oluşan "üçlü bağlılık" kuramını çürütmeye odaklanmıştı. Chou Nan ortaokulu öğrenci birliğinin çıkardığı *Kadınların Çanı* amacını şöyle açıklamıştı: "özgürlük ve eşitlik; yani mücadele, yaratıcılık ve kadın sorununun kadınlarca çözülmesi." Bu gazetedeki yazılar yalnızca özgürleşmeyle ilgili genel meseleleri değil, kadın işçilerin koşullarını da ele alıyordu. Başka feminist çabalar da vardı. *Yeni Gençlik*, Haziran 1918'de, tümüyle İbsen'den çevirilere ve yazarın yapıtlarının incelenmesine ayrılmıştı. *Beden Eğitimi Gazetesi*, beden eğitiminin kadınlar açısından önemini savunuyordu. Geleneksel Çin toplumu ve bu toplumda ayak bağlamaya resmî olarak daha yeni son verildiği düşünüldüğünde, bu son derece köktenci bir çizgiydi.

Mao da genç Zhao'nun intiharını yazmıştı, çünkü bu yalnızca kadınların değil, tüm Çin halkının umutsuz kaderciliğinin bir örneğiydi. Yeni kültürün kendinden feragat ile değil, eylemle yaratılacağına inanıyordu. "İntihar ederek ölmek yerine, kişi ancak amansız bir mücadele sonucunda ölmelidir. Mücadelenin amacı 'birinin beni öldürmesini istemek' değil, 'kişinin kendi yaşam gücünün farkına varmak' olmalıdır."[7] Mao, kadınların özgürleşmesinin ne anlama geldiğini biliyordu:

> Evlilik düzenini değiştirmek için bir kampanya başlatırsak, ilkin evlilikle ilgili bütün batıl inançları yok etmeliyiz; bunların en önemlisi, "evlilik yazgısı" inancının yıkılmasıdır. Bir kez bu inanç ortadan kaldırılınca, aile büyüklerinin düzenlediği evlilik politikasına verilen destek tümüyle çökertilecek ve toplumda kısa sürede "karı kocanın uyumsuzluğu" anlayışı belirecektir. Kadın ve erkek bir kez uyumsuzluk sergileyince, aile devrimi ordusu toptan bir araya gelecek ve Çin'i büyük bir evlenme özgürlüğü ve aşk özgürlüğü dalgası kaplayacak.[6]

Mao'nun yazılarından birkaç ay sonra, bir başka genç kız Li Jicun'un [Li Chi-ts'un] durumu toplumda çok ilgi çekti. Genç Li, babasının ayarladığı evliliğe direndi ve Çangşa'daki evinden Pekin'e kaçıp Çalış-Oku Programı'na katıldı. Bir yanda babası, kadınlarla ilgili "aptallık tek erdemdir" gibi geleneksel görüşleri savunuyordu ve onun okumasına izin verdiği için hiddetliydi; öbür yanda, öğrenci basını Li'nin, genç devrimcilerin savunduğu yeni kültürün temel öğesi olan mücadele ruhunun bir örneği olduğunu ileri sürüyordu. Kadınların özgürleşmesi genel toplumsal özgürleşmeden ayrılamaz görünüyordu. Dahası, 1920'de bir yazar, Dai Jitao [Tai Chi-t'ao], kadın-erkek arasındaki cinsel eşitlik devriminin, işçilerin ekonomik eşitlik devriminden önce gelebileceğine dair düşüncelerini kaleme aldı.

Böylece, Çin feminizmi köktenci ulusal hareketin ayrılmaz bir parçası oldu ve onunla birlikte gelişti. Ancak siyasi olarak komünistler ve milliyetçiler arasında beliren ayrımlar kadın sorununa yaklaşım konusunda da ortaya çıktı. 1921'de çıkan ve daha yeni kurulan Çin Komünist Partisi ile bağlantılı olan *Kadınların Sesi* adlı gazete, emekçi kadınların çalışma koşulları üzerinde durdu. Hunan Kadın Derneği gibi örgütler, evlilik özgürlüğü, oy hakkı ve bireysel özgürlük gibi talepler konusunda koordinasyonu sağladılar. *Bebek Evi* oyunundaki Nora, liberal feminizmin popüler bir simgesi olmuştu, çünkü evli burjuva bir kadın olarak maruz kaldığı kısıtlamalara karşı bireysel ve ahlaksal mücadele veren bir

karakterdi. Kızlar, başkaldırılarının bir belirtisi olarak saçlarını kısa kestirmeye başladılar. Özgürleşme coşkusu, kentlerdeki eğitimli genç kızlar arasında yoğundu ama kimi köylü ve işçi kadınları da sardı.

1927'de, komünistlerle Milliyetçi Parti birbirinden koptu. Komünistler ve sempatizanları takip edilip yakalandı:

> Kentlerden gelen haberlere göre "Kadınlar Derneği... hepsi Kızıl olmakla suçlanan, kentteki bir dizi örgütle birlikte dağıtıldı"; taşrada ise gözlemcilerin iddiasına göre, "kızlar ve kadınlar yalnızca kısa saçları delil sayılarak öldürüldü."[9]

Milliyetçiler, kadın haklarına yaklaşımları konusunda bölündü. Kadınların desteğine gerek duyuyorlardı ama liberal feminist taleplerin bile birçoğu, zengin erkek destekçilerine göre fazla köktenciydi. 1930'larda, "Yeni Yaşam Hareketi" aracılığıyla, Konfüçyüs inancını yeniden benimsetmeye çalıştılar. Komünistler, bunun tersine, kadınların kurtuluşu meselesine sıkı sıkıya bağlıydı ve kentlerde partili olmayan feministlerin desteğini kazandılar. Taşraya gitmek zorunda kaldıklarında, bu meselenin hiç bilinmediği yerlerden geçtiler. Buralarda, değişim umuduyla çektikleri acıları ilk kez dile getirme fırsatı bulan köylü kadınlarla iletişim kurdular. 1935'te Japonya ile savaş başlayınca, parti bu çalışmayı daha geniş ölçekte sürdürdü ve yeniden milliyetçilerin denetimine geçen kentlerde de, kadınların özgürleşmesini destekleyenlerle bağlantıya geçti. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, nüfusun farklı kesimlerinde komünistlere dönük geniş bir sempati olduğu açıkça görülüyordu. Bu durum, 1949'da kurulan ve aralarında "Genç Hıristiyan Kadınlar Birliği"nin de bulunduğu komünist olmayan çok sayıda kadın örgütünü de içine alan "Bütün Çin Demokratik Kadınlar Federasyonu" adlı örgüte de yansıyordu. Örgüt, kadınların yerel düzeyde eğitim ve örgütlenmelerine yardımcı olurken, onların duygu ve taleplerini açıkça belirtip parti örgütüne iletmelerine de aracılık yaptı.

Feminizmin devrimci bilinçle nasıl bir etkileşim içinde olduğu, asıl adı Jiang Bingzhi [Chiaṅ Ping-tzu] olan kadın yazar Ding Ling'in o olağanüstü yaşamına baktığımızda görülebilir. On üç yaşında aile düzenine karşı bireysel başkaldırısının ardından, kendi okulundan -Chou Nan Kız Ortaokulu- kızların gösterisine önderlik etmiştir; Hunan Eyalet Meclisinin bir oturumunu kuşattılar ve kadınlara eşitlik ile miras hakkı talebinde bulundular. Daha sonra, yirmili yıllarda Şanghay'da okuldayken, öğrencilerin Yangpu bölgesinde büyük dokuma fabrikasındaki işçi kızların grevine nasıl yardım ettiklerini şöyle anlatmıştır:

> Sokaklarda para topladık ve grev propagandası yapmaya, işçileri yüreklendirmeye ve eylemlerinin nedenlerini anlatmaya gittik. İşçi kız gruplarını dolaştık ama farklı şiveler yüzünden onlarla konuşmak zor oldu ve kimimiz mecburen tercüman kullandık. İşçi kızlar, öğrencilerden destek görünce şaşırdılar ve bizimle çok ilgilendiler.[10]

Ayrıcalıklı kesim ile haklardan mahrum bırakılanlar arasında son derece derin bir uçurum vardı. Ding Ling fabrikalara gittiğinde, "biraz korktuğunu" söylüyor "... Çünkü sokaktaki işçiler bizi alaya aldılar," diyordu.[11] Çinli kadın devrimciler açısından üst sınıftan kadınlar ile alt sınıftan erkekler arasında geleneksel cinsellik engeli de vardı ve böylece bu gibi siyasi çalışmalar daha da olağanüstü hâle geliyordu. Ding Ling, 1922'de anarşist oldu; ütopik hayallerle doluydular, ortaklaşmacı köyler kurmak ve devleti/hükümeti ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu, Marksistlerle belirgin bir zıtlık oluşturuyordu. "Tek dedikleri, 'Marx haklı ve siz de bize katılmalısınız çünkü tek doğru parti biziz,' idi."[12]

Doğrudan siyasi eylemlerinin dışında, Ding Ling başarısız bir film oyuncusu, başarılı bir romancı olmayı ve birçok kez âşık olup hüsrana uğramayı da yaşamına sığdırdı. Otuzlu yıllarda köktenci edebiyat dergisi *Büyükayı*'da "Yeni gerçekçi edebiyat akımı"nı başlattı ve gerçekçi öyküler yazmaya başlayan işçilere

ders verdi. Çin-Japon savaşı patlak verince, siyasi örgütlenmeye geri döndü.

The Crippled Tree (Güdük Ağaç), *The Mortal Flowers* (Ölümcül Çiçekler) ve *Birdless Summer* (Kuşsuz Yaz) kitaplarının yazarı Han Suyin ise, Çin'in özgürleşmesinden önceki dönemde siyasi bir harekete o kadar açıkça bağlı değildi. Orta sınıftan Belçikalı bir kadın ile Çinli bir demiryolu mühendisinin kızıydı. Sefalet ve kavga içinde büyüdü –çocuklar yemek için fare kovalardı ve kadının biri, annesinin gözü önünde kokuşmuş kanlı irin dolu bir torbayı fırlatıp atınca, annesi çığlık çığlığa bağırmıştı. Atılan şey, burnu ve gözleri iltihaplı bir yaranın içine akmış, yüzü olmayan bir çocuktu. Annesi babasına şöyle bağırmıştı, "Geri gideceğim ben. Bu mikroplarla hiçbir işim yok benim, bu sizin sarı mikroplarınızla."[13] Han Suyin, Japonya ile savaşa dek yarı Çinli olduğunu unutmaya çalışmıştı. Gemiyle Çin'e dönerken, ileride Çan Kayşek'in [Chiang Kai-shek] özel kuvvetlerinde hizmet görecek müstakbel kocası Tang Pao-Huang ile tanıştı. Bir Çinli olarak yeniden doğabilmek için dokuz yıl Pao'nun kadınlar hakkındaki fikirlerine uydu; kocası ona erdem konusunda söylevler çekiyor, kitaplarını yırtıyor ve Konfüçyüs ahlakına uygun olarak, çalışma ve yaratma yeteneğini olumsuzluyordu: "Yetenekli bir kadın, erdemli bir kadın değildir." Her nasılsa Han Suyin bu durumdan kurtuldu ama bu, yara almadan olmadı. "İlişkimizin temelindeki çelişik duygular, coşku, nefret, tutku, aşk ile zulmün uçlarda yaşanması ve saplantılı gücü, beni uzunca bir süre engelledi." Kocası, en sonunda, ebelik eğitimi görmesine izin verince, Han Suyin kız çocukların doğumlarını ve anneleri tarafından reddedilmelerini gördü. Bebeği, kocalarına göstermeye cesaret edemiyorlardı, bebek suda boğulmalı, boğazlanmalı, su şişesine sokulmalı ya da öylece terk edilmeliydi. O bir kızdı, bu yüzden değersizdi.

Pao ve silah arkadaşı subayların, kimi zaman, nüfusun tümünü birer savaşçıya çeviren, köle kızları efendilerine karşı isyana teşvik eden, namusa/bekârete önem vermeyen ve köylü kadınları koca-

larının kötü davranışına karşı koymaya kışkırtan tuhaf Kızıl haydutlardan gizliden gizliye bir saygıyla söz ettiklerini duydu. Han Suyin hiç umut göremiyordu ama zamanla, Çin'in artık kocasının sınıfına değil, "taşıyan, çeken, sürükleyen, efendilerinin kokuşmuş ahlaksızlığı ile savaşı sırtlarında taşıyan", aşağılanmış ve her türlü haktan mahrum bırakılmış amelelere ait olduğunu anladı. Onun gibi kadınlar, fark edilmeden, yeniden doğmak için ayrıcalıklarından vazgeçtiler.

Onların deneyimi, kadınlar arasında gelişen çok daha büyük bir bilincin parçasıydı; gördükleri baskının belirli kimi yönlerine daha dolaysız ve kişisel olarak duydukları öfke, genel devrimci hareketin bir parçası oldu. Şimdi çok sayıda yeni halk hikâyesi ve sahne oyunu, bu "isimsiz" kadınları anlatmaktadır. Zamanın başlangıcından beri, yalnızca doğurmak ve iş görmek için yaşayan, Pao'yu ve Pao'nun atalarını sırtında taşıyan, sömürgeci istilacılara hizmet eden milyonlarca kadın, ilk kez birey sayıldı ve tarihin parçası hâline geldi. Komünist Partisi, çok farklı sömürü ve aşağılanma deneyimlerinin birbiriyle karşılaştığı ve ortak siyasi harekete yönlendirilebildiği örgütleyici mecrayı oluşturdu. İdeolojik planda, Mao'nun, Zhao'nun o çaresiz durumu karşısındaki eski öfkesi sürüyordu. Onun "üç demir halat" (toplum, ebeveynleri ve gelecekteki kocasının akrabaları) ile bağlı olduğunu görmüştü.[14] Daha sonra, kadınların gördüğü baskıya dair yazılarında, onları aşağı çeken "dört kalın ip"i –politika, soy, din ve erkekler– ele aldı ve bunların, ancak komünist bir devrimle kırılabileceğini ileri sürdü.[15]

Bununla birlikte, kadınlar Uzun Yürüyüş sırasında öne çıkmadı. Kimi kadınlar gerilla savaşı verse de, çoğunlukla geride, üretim işinde tutuldular. Kuo Chun-ching gerçekten erkek kılığına girme zahmetine katlandı ve ordunun verdiği en büyük ödülün sahibi oldu. Kim olduğu, ancak yaralandığında ortaya çıktı.

Komünistler milliyetçileri mağlubiyete uğratıp yönetimi ele geçirdikten sonra, kadınların özgürleşmesinin ilk adımlarının

üç aşamada atıldığı görülebilir: toprak reformu, devrimci evlilik yasası, ortaklaşmacı çiftlik ve komün deneyimleri. Şansi Eyaleti, Lüliang bölgesindeki "Uzun Yay" [Zhangzhuangcun] köyündeki kadınlar, Nisan 1948'de, kadınların nasıl seferber edildikleri ve bu konuda kaydedilen gelişmeleri ele almak için bir araya geldi. İhtiyaç duyulan şeyler konusunda ciddi anlaşmazlıklar vardı ama bütün kadınlar, kendilerinin toprağa sahip ve ortak olması gerektiğini söylediler. William Hinton, *Fanshen: A Documentary of Revolution in a Chinese Village* (Fanshen: Bir Çin Köyünde Devrimin Belgeseli) adlı yapıtında bunu anlatır: "Köyde birçok kadın şöyle diyordu, 'Hissemi alınca kocamdan ayrılacağım. O zaman artık beni ezemeyecek.'"

> Chingtsun'da çalışma ekibinin rastladığı bir kadını, kocası çirkin bulduğundan boşamak istiyordu. Kadın çok üzgündü ama sonra Yasa Önergesi sayesinde topraktan kendine hisse alabileceğini öğrendi. O zaman birden neşelendi. "Eğer beni boşarsa, artık önemli değil," dedi. "Ben hissemi alırım, çocuklar da kendi hissesini alır. Onsuz iyi bir yaşam sürdürebiliriz." Aynı köyden başka bir kadın zaten bir kez terk edilmişti. İkinci kocası partinin yerel kadrosundandı ama ona baskı yapıyordu. Ekibimizin bir üyesi onu ziyaret edince, ağlayarak şunları söyledi, "Başkan Mao iyi ama kadınlar hâlâ dertli. Bizim için eşitlik yok. Kocamıza itaat etmek zorundayız çünkü yaşamımız onlara bağlı." Yeni yasa ona anlatıldıktan sonra, "Bu gerçekten çok iyi, şimdi ben de hissemi alabileceğim," dedi.[16]

Topraktan pay alma hakkı yalnızca başlangıçtı. Eylül 1949'da kabul edilen Anayasanın altıncı maddesine göre: "Çin Halk Cumhuriyeti, kadınları esaret altında tutan feodal sistemi ortadan kaldırmıştır. Kadınlar siyasal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve toplumsal yaşamda erkeklerle eşittir. Evlenme özgürlüğü erkeklere de, kadınlara da birlikte uygulanacaktır."

Anayasa yapmak çok iyidir de, bunu uygulamaya geçirmek başka bir şeydir. Evlilik Yasası, Toprak Yasası ile birlikte 1 Mayıs

1950'de çıkarıldı. Asıl mesele, cinsiyet ilişkileri değil, geleneksel ailenin yıkılmasıydı. Yasa, erkeğin kadından üstün konumuna son verdi, zorlama evliliğe son verdi, tekeşlilik ve eşit yasal haklar güvencesi sağladı. "Çokeşlilik, metres tutmak, çocukların nişanlanması, dulların yeniden evlenmesine karışmak ve evlilikte para ya da armağan verilmesi yasaktır." Karı koca özgürce meslek seçme, çalışmaya ve sosyal etkinliklere özgürce katılma hakkına ve mülk sahibi olmak ve yönetmek konusunda eşit haklara sahipti. "Karı koca ikisi de isterse" boşanma gerçekleşecekti. Kadınları ilgilendiren bu yeni yasaları açık ve kesin olarak belirtme ve uygulama sorumluluğu, Bütün Çin Demokratik Kadınlar Federasyonu'na aitti.

Kadınlar, toprak yasasını tamamen desteklemelerine rağmen ailedeki değişiklikler konusunda yaşlı kadınlar arasında gözle görülür bir rahatsızlık vardı, çünkü bunun kendi otoriter konumlarına ve saygınlıklarına bir tehdit oluşturacağını hissettiler. Örneğin, evlilikte özgür seçim, kızlarının ve gelinlerinin üzerindeki denetimi yitirmeleri anlamına geliyordu. Bütün bunları değiştirmek çok zordu. Yeni evli genç kadın ile kayınvalide arasında derin bir husumet vardı. Propaganda afişleri, ikisini birlikte gece kurslarına giderken gösteriyordu. Kimi zaman yoğun bir psikolojik baskı, eski fiziksel kısıtlamaların yerini aldı; genç kızlar, ailenin seçtiği koçalarla evlenmeye neredeyse mecbur bırakıldı. Kadın Hareketi'nden kızlar ve kadınlar gelip evlilikte özgür seçimi uygulatmaya çalışınca, kendilerine şiddetle karşı çıkıldığını gördüler. Kimileri öldürüldüler. Bir baba kendi kızını katletti. Kimi başka örneklerde, coşkulu bir biçimde, metres tuttukları kadınları serbest bırakmaları için erkekleri zorladılar. Bu kez, geçimlerini sağlayacak başka bir şeyleri olmayan bu kadınlar arasında intihar edenler oldu. Bütün bu sorunlar yüzünden federasyon, kimi bölgelerde frene basmak zorunda kaldı ve kampanya, 1953'e kadar yeniden hız kazanamadı.

Öte yandan, eğitim olanakları ve çalışma koşullarındaki gelişmeler ile sosyal yardımlar, kadınlara, anayasal meseleden öte bir

bağımsızlık kazandırıyordu. 1950'lerin başlarında kadınlar idari işlerde öne çıktılar. Örneğin, Li Teh-chuan Sağlık Bakanı, Bayan Sun Yat-sen Çocukları Koruma Ulusal Komitesi ve Halk Yardımı İdaresi ve Çin Toplumsal Refah Enstitüsü başkanı oldu. Avukat Shi Liang Adalet Bakanı oldu. Kadınların öne çıkması etkisini gösterdi. Birçok çalışma yapıldı. 1952'de, 744 kadın ve çocuk sağlık merkezi ve 156 çocuk hastanesi kurulmuştu. Bunların yanı sıra, Kadınlar Federasyonu ve kooperatifler, kendi sağlık ocaklarını kurmuşlardı. 1 Mayıs 1951'deki İş Sigortası Yasası, kazalara karşı sosyal sigorta ile tam maaşlı 56 gün doğum izni getirdi, hamile kalan kadın işçileri işten çıkarmayı yasakladı ve beş yüzün üstünde işçi çalıştıran bütün fabrikalara kendi sağlık hizmetlerini geliştirmeyi şart koştu.

Bütün bu değişikliklere rağmen kadınlar kendilerini hâlâ ekonomik yönden erkeklere bağımlı hissediyorlardı. Toprağın parçalanması, durumlarını ekonomik açıdan yaşanamaz hâle getirdi. Bazı kadınlar, kendi toprağına sahip olmak istedi; başkaları, toprağa devletin sahip olmasından yana çıktı. Kimileri, kooperatif kurmaya girişti. Çalışma ücretleri hâlâ genç kadınlara değil de kayınpederlere ödeniyordu, çünkü kooperatifte ödeme, bütün aile tek bir birim gibi düşünülerek iş puanına göre yapılıyordu. Eski feodal fikirleri olan ailelerde kadınlar, hâlâ erkeklerin denetimindeydi. Kadınlar da bütün gün kooperatifte çalışıyordu ama yine de ev işlerinin tamamını yapıyor ve çocuk bakıyorlardı. Bu noktada komünlerin gelişimi, en önemli şeydi. Komünler kadınlara gerçek bir sosyal sigorta düzeni sağladı. Öncelikle ekonomik bağımsızlık söz konusuydu. Çalışma ücreti iş notuna göre veriliyordu. Her kişi, erkek ya da kadın, yaptığı işe göre ücretlendiriliyor ve para doğrudan bireyin kendisine ödeniyordu. Bu yeni kazanılan ekonomik öz-yönetim, genç kadınların ailedeki saygınlığında büyük artış sağladı. Aynı zamanda komünler, ortaklaşa lokantalar, kreşler ve yaşlı bakımevleri sayesinde kadınlara toplumsal ve siyasal yaşamda etkin bir rol oynama olanağı

sunan gerçek bir sosyal ortam yaratınca, esasında kadınların zararına işleyen o soyut "eşit haklar" sorunundan da uzak duruldu. Komünün toplumsal örgütlenmesi içinde, kadınların durumuna kadınlar açısından bakmak mümkün hâle geldi. Örneğin, kadın komiteleri belirli sağlık kuralları oluşturdular. Kadınlar aybaşı dönemlerinde rutubetli yerlerde çalışmayacak, bebek bekleyen anneler yalnızca hafif işler yapacak ve emziren anneler eve yakın çalışacaktı.

Bu değişikliklerin kolayca gerçekleştiğini sanmak büyük bir yanılgı olur. Sadece büyük bir gerilik ve yoksulluk söz konusu değildi, kadınların ortaya çıkışı aynı zamanda, tam ve kalıcı bir kültürel canlanmaya da işaret ediyordu. Gerek kadınlar gerek erkekler açısından bilincin tümüyle farklı bir yönelimine ihtiyaç vardı. Bu gibi dönüşümler, büyük çabalar ve acılarla yaşanır. Hinton, Uzun Yay köyünde, partinin önde gelen devrimci kadrolarının eşi konumundaki bir grup yoksul köylü kadının, Kadın Derneği'ni nasıl örgütlediklerini anlatır. Kendi acılarını dile getirirler. Konuşabileceklerini fark ederler ve en az erkekler kadar sorun ve şikâyetleri olduğunu anlarlar. Kendilerinin, "Çin'in yarısı" olduğu bilincine varmaya başlamışlardır:

> Ama kadınlar kendi aralarında örgütlendikçe, toplantılara katılıp kamu yaşamına girdikçe, erkeklerin, özellikle eşlerin ve gelinlerin evin dışındaki etkinliğini "zinaya götüren birer adım" sayan kendi ailelerindeki erkeklerin, giderek daha çok muhalefetiyle karşılaştılar. Kadınlarına yüklü bedeller ödeyen aile reisleri, onları özel mülkiyetleri sayar, onlardan çok çalışmalarını, çocuk doğurmalarını, babalarına, kocalarına ve kayınvalidelerine hizmet etmelerini ve ancak söz verilince konuşmalarını beklerdi. Bu ortamda, Kadın Derneği'nin faaliyetleri birçok ailede krize neden oldu. Kocalar, karılarının dışarı çıkmasına itiraz ederken, kayınvalide ve kayınpederler buna daha da büyük bir şiddetle karşı çıktı. Ne olursa olsun toplantılara gitmekte ısrar eden evli genç kadınlar ise eve döndüklerinde feci şekilde dövüldü.[17]

Man-tsang adında yoksul bir köylünün karısı da dövülenler arasındaydı. Kadın Derneği'nin toplantısından eve geldiğinde, toplantıya katıldığı için dayak yemişti. Kadın bunu kabul edip evde oturmak yerine kocasından şikâyetçi oldu. Köy kadınları toplandı ve Man-tsang'dan açıklama yapması istendi. Pişmanlık duymayan kibirli adam, karısını dövdüğünü çünkü toplantılara gittiğini ve "kadınların toplantıya gitmesinin tek nedeninin, başkalarıyla flört etmek ve onları ayartmak" olduğunu söyledi. Kadınlar öfkeyle kendilerini savunurken onlara da karşı çıktı. Kadınlar hiddetle adamın üzerine atlayıp onu yere devirdiler, tekmelediler, giysilerini yırttılar ve saçlarını çektiler; merhamet dilenen adam, karısını bir daha dövmemeye söz verdi. Anlaşılan sözünü tuttu çünkü o günden sonra karısı kızlık adıyla Chen Ai-lien diye bilindi.

Güçlerini böylesine dramatik bir biçimde gösteren kadınlar, kocaları karılarını dövmemeye ikna edebildiler. Bu türden çelişkiler Çin'in dört bir köşesinde ortaya çıktı. Eski fikirler çok derinlere kök salmıştı ve partili erkekler hiçbir şekilde bundan muaf değildi. Kimi örneklerde, komünist kadrolardaki erkeklerin eski usullere sıkı sıkıya tutunduğu görüldü. Kıdemli devrim savaşçıları, genç birer eş hak ettiklerine inanıyorlardı. Daha sık rastlanan bir durum ise, kadınlar sorunlarını onlara anlatmadıkça bunların farkına bile varmamalarıydı. Pekin'deki Kayalık Dağ Komünü'nde, sokakları temizlemek, sineklerden, sivrisineklerden ve ekinleri yiyen farelerle serçelerden arındırmak amaçlı büyük bir halk sağlığı kampanyası gerçekleştirildi. Herkes çok çalışıyordu. Kadınlar, çocuklarına bakabilmek için evlerini birleştirmeye başladı. Bu sorumlulukları büyükanneler üstlendi. Kadınların ihtiyaç duyduğu tesis ve kolaylıklardan erkeklerin haberi bile yoktu. Kadınlar öfkeden çılgına döndüler, erkekleri eleştiren ve taleplerini dile getiren afişler ve ilanlar üretmeye başladılar. Bunları duvarlara yapıştırdılar. Erkeklere şöyle dediler: "Sosyalizmin bize ihtiyacı olmadığını mı düşünüyorsunuz? Eğer varsa, neden örgütlenmemize yardım etmiyorsunuz?"[18]

Böylece, en temel özgürleşme başlamış oldu –kadınlar kendi adına düşünmeye başladı. Bu tümüyle ve derinlemesine eğitsel bir süreçti. Devrimden itibaren Çin'de kadınların eğitimi, zorunlu olmakla birlikte yalnızca okula ya da üniversiteye gitmek ya da kurs görmekten ibaret değildir. Yüz yıllardır mirastan yoksun ve suskun bırakıldıktan sonra, kendilerine bir yer edinme ve sesini duyurma deneyimidir. Otuz yaşında öncü bir köylü kadın olan Li Kuei-ying, 1953'te kendi kooperatifinde kadın çalışma grubunun yöneticisi olunca, neler yaptıklarını şöyle anlatır:

> Kadınların topluluk olarak ilerlemesini istiyordum. Geçmişten kopmalarını istiyordum.
>
> O kış, bir kış okulu açtım. Kadınlara ayakkabı ve giysi yapmalarında ve tarım araçlarını geliştirmelerinde yardımcı olduk. Kümes hayvanlarının beslenmesi, ip eğirme konularında dersler verdik. Derslerden sonra tartışmalar yaptık. Kadınlara, her şeyin eskiden ve şimdi nasıl olduğunu, gelecekte nasıl olması gerektiğini sorduk. Örneğin şunları söylediler: "Ayaklarım bağlı olduğundan yürüyemiyordum. Eski toplumda bir kadın, evliliğinin ilk üç yılında evinin eşiğinden dışarıya çıkamazdı. Kang'da [Kuzey Çin'de, soğuk kış günlerinde evlerin ısıtılan uzun salonları; yemek, yaşamak ve uyumak için hep bu oda kullanılırdı]yemek yememize izin verilmezdi, yerken bir taburede oturmak zorundaydık ve anne babam beni alçağın tekiyle evlendirmeye karar verdiğinde, o alçakla yetinmek zorundaydım. Oysa şimdi evlenmeden önce kocanı görebilirsin ve görünüşünden hoşlanmazsan onunla evlenmeyi reddedebilirsin. Eski toplum kötüydü, yenisi iyi." Kadınların erkeklerle eşit olup olmadığını da tartıştık ve çoğu şöyle dedi: "Ailede kadın erkek eşittir. Biz tarlada çalışırken erkeklere yardım ederiz ve onlar da bize evde yardım etmeli." Ama yaşlı kadınların çoğu şunu söyledi: "Kadınlar ev işlerini yapmak için doğar. Kadın tarlalarda çalışamaz. Yapabilecek bir şey yoktur; kadınlar ve erkekler farklı doğarlar. İnsan, ya erkek ya da kadın olarak doğar. Tarlalarda ya da evde çalışmak için."

Yavaş yavaş bütün kadınlar kendine güvenmeye başladı. Kooperatiflerin geleceği ile ilgili herkese açık bir tartışmada, iki kadın söz aldı. Şöyle dediler: "Yaşlı kadınlar hâlâ meseleleri anlamadıklarını ve yalnızca birer kadın olduklarını, karar vermenin erkeğin işi olduğunu ve kadınların erkeğin dediğini yapması gerektiğini söylüyorlar. Ama biz, her şeyi anladığımızı söylüyoruz. Biz kadınız ve bu tartışmanın ne hakkında olduğunu biliyoruz."

Toprakta kâr payına karşı çıktılar ve daha fazla yatırım istediler. Yaşlı bir adam onları susturmaya çalıştı: "Konu ciddi bir iş olunca kadınları dinlememeliyiz. Bir şey anladıkları yok. Ne de olsa hepsi kadın ve tartışmamızı bozmamalılar. Onların sözlerine kulak vermek zorunda değiliz."[19] Ama Li Kuei-ying'in erkek kardeşi buna katılmadı. Her iki Çinliden birinin kadın olduğunu belirtti. Onları dinlemek gerekiyordu. Anlamlı konuştuklarını düşünüyordu ve yatırım konusunda onlara katıldı.

Devrim ekonomik bağımsızlık, ailede eşitlik ve sosyal yardım güvencesi getirdi, çalışma koşullarını iyileştirdi ama en önemlisi, kadının kendi sesini bulmasını sağladı. Cinsel özgürlük meselesi çok daha karmaşıktı.

Tarihte ilk kez, Çinli kadınların büyük bölümü, artık cinselliğin üremeden ayrılabildiği bir durumdaydı. Çinlilerin doğum kontrolü konusundaki tutumu, Batı'da çok yanlış anlaşılmıştır. Kararlı bir biçimde Malthusçu görüşün karşısındadırlar; tıpkı İngiliz işçi sınıfının ilk köktencileri gibi, toplumsal değişimin yerine geçecek bir nüfus artışı kontrolünü reddederler. Bununla birlikte, kalabalık aileleri teşvik etmezler, çünkü çocuklara yeterli ilgi gösterilmediğini düşünürler ve annelerin üretim işine, siyasal ve toplumsal yaşama katılabilmesini isterler. Bu düşüncelerle birlikte uyguladıkları taktiklerde kimi değişiklikler de olmuştur. Ellili yıllarda, hamileliği önleme araçlarının kullanımını en küçük ayrıntısına kadar anlatan broşürler, kitapçıklar ve radyo programları üzerinde yoğunlaştılar. Altmışlı yıllarda, halk sağlığı çalışanlarının ve tıp yayınlarının üzerinde durdular ve bu kam-

panya daha fazla eylem odaklıydı: Gezer sağlık ekipleri, filmlerle, sergilerle, afişlerle pazar yerlerinde ve gösteri salonlarında dolaştılar, biner kişilik toplantılar gerçekleştirdiler ya da daha küçük dört beş kişilik ekipler hâlinde çalıştılar. Bazı toplantılar kişisel deneyim aktarımları şeklinde gelişti; spiral ve diyafram kullanan köylü kadınlar, tecrübelerini diğer kadınlara anlattılar. Çinliler doğum kontrol hapını deniyorlar ama henüz güvenli olduğunu düşünmüyorlar. Ellilerde, teorik olarak kürtaj mümkündü ama pratikte ve genel anlamda köylü kadınlara uygulanmıyordu. Öte yandan, altmışlarda, basit yöntemlerle ilgili birçok tartışma ve deney sonucunda, elektrik olmayan bölgelerde kullanılabilen ve çok az kan kaybına yol açan bir vakum cihazı geliştirdiler. Köylü kadınlar çocuk aldırmak istemelerine rağmen ameliyattan hayli çekinirken, ülkedeki tıbbi yayınlar, ameliyatı açıklamaya ve kadınlara güven vermeye özellikle önem verdi. Kısırlaştırma henüz yeni başlıyor ama sağlık çalışanı eksikliği, ameliyat korkusu ve erkeklerin, bunun yaygınlaşmasından duyduğu kuşku birbirine karışıyor. "Ortalama Çin erkeğini, meni kanalı ameliyatının hadım etmek anlamına gelmediğine ve herhangi bir cinsellik kaybı yaşamayacağına ikna edebilmek, Mao Zedong'un en inandırıcı görüşlerini gerektiriyordu."[20]

Doğum kontrolü propagandacıları bir kente geldiklerinde, ilkin köylü derneklerinin, özellikle de kadın örgütlerinin desteğini kazanmaya çalışırlar. Kadın örgütlerinden birinin üyesi, Jan Myrdal'a şöyle diyordu:

> Çok çocuklu kimi ailelerde, kadınlar doğum kontrolü istiyor ama kocaları istemiyor. Bu ailelerde kocalar, "Burada herhangi bir aile planlaması olamayacak," diye konuşuyorlar. Bunun üzerine kadınlar kocalarıyla konuşup akıllarını başlarına getirmeye çalışıyor. Biz şöyle diyoruz: "Bak, kaç çocuğun var. Karın ev işlerine bakıyor ve çocuklarla ilgileniyor, hem sana hem de çocuklara ayakkabı ve giysi yapıyor ama sen onun bütün bu yaptıklarını ya da onun sağlığını düşünmüyor, yalnızca onu durmadan hamile bırakıyorsun.

> Şimdi dört beş yıl bekle. Sonra daha çok istersen yaparsın." Çoğunlukla sonunda şöyle diyorlar: "İnsanın bütün yaşamı boyunca sürmeyecekse peki. Ama karım hep doğum kontrolü yapacaksa ben yokum." Bu gibi durumlarda işler yolunda gider ve çoğunlukla sonradan, daha çok çocuk yapmamaya karar verirler. Ancak başka kimi durumlarda koca "Hayır," der. O zaman biz kadınlar, doğum kontrolünü kabul edene kadar her gün onunla konuşuruz. Şimdiye kadar hiçbir koca, onunla konuştuğumuz sürece direnemedi... Onları engelleyen tek şey gururları ve biz onlara bu gururun boşluğunu, hiç doğru olmadığını anlatmak zorundayız. Öte yandan, karı kocanın birlikte, sürekli çocuk yapmak istediği aileler de var. O noktada artık biz bir şey yapamıyoruz. Burada her şey isteğe bağlıdır. Esas mesele, sağlıklı bir aileye sahip olmakta ve annenin kendini iyi hissetmesindedir.[21]

Bununla birlikte, kuşkulu durumda olan her zaman sırf erkekler değildir. İngiliz cerrah Joshua Horn, aile planlaması hakkında bir toplantının ve soru bölümünün ardından, çok sayıda köylü kadına kendi tutumlarını sordu:

> Yanıtları çelişkili ama tümüyle anlaşılır iki eğilimi ortaya çıkardı. Bunlardan biri, geçmişte çocuk yetiştirmek için çok yoksul oldukları, çocukların çoğunun doğumda ya da açlıktan öldüğü, hayata tutunanların ise aç, açık ve cahil kaldıklarıydı. Artık herkes için yiyecek ve okul bulunduğuna ve hayat güzel ve güvenli olduğuna göre, ailelerini neden sınırlayacaklardı ki? Bu görüş, çok torunun onur, bereket ve sosyal güvence kaynağı olduğuna dayanan Konfüçyüs geleneğine sımsıkı bağlı büyükanne ve babalarca yürekten destekleniyordu.[22]

Diğerleri doğum kontrolünden yanaydı ama yürütebileceklerinden emin değillerdi.

Tıp hizmetlerinin giderek iyileşmesi, devrimden önce on milyonlarca insanın yakalandığı zührevi hastalıkların kökünü neredeyse kurutmuş, gebelik ile hastalığı o kadar feci bir kâbus olmaktan çıkarmıştı. Nineler hâlâ iğrenç, pis ve bitli, saçları yü-

züne dökülen, atkuyruğunu sallayarak kimsenin anlamadığı sözler mırıldanan, sahip olmadığınız bir hayvanı kurban etmenizi ve ölmesi gereken biri ölene kadar kadere boyun eğmenizi söyleyen yaşlı bilge kadınları anımsar. Oysa genç kadınlar, kentli doktorlara ve kendi köyünden eğitim görmüş sağlık memurlarına alışkınlar.

Bütün bu değişiklikler, kadının ailedeki yerini etkiler. Aslında komünler ilk ortaya çıktığında, Çinliler alternatif bir aile oluşturuyor sanıldı. Ellilerin sonunda kadınların hayat tarzı, ilkin kırsalda sonra da kentlerde üretime ve komünlerin geliştirilmesine katılmalarını sağlama çabalarıyla birlikte tamamen değişti. Baskı sonucunda yeni ortaklaşa yaşam biçimleri gelişti. Bunlar, çoğunlukla küçük ölçekliydi ve derme çatmaydı. Yaklaşık on iki aile ocağından bir grup ev kadını bir araya gelip neler yapabileceklerini araştırdılar. Partinin yerel mahalle komitesinin başkanı, neden bir mahalle üretim ekibi oluşturmadıklarını sordu. Bu basitçe, birbirlerinin evinde, büyük mağazalar için kumaş ayakkabı tabanları ve kâğıt torbalar yapmaya başlamaları demekti. İşler çoğaldıkça, çocuklara bakmak ve yemek pişirmek sorun oldu:

> Ev kadınlarından biri, "Keşke fabrikalardaki gibi bir yemekhanemiz ve çocuk yuvamız olsa!" dedi. Başka bir kadın bu fikirden yola çıkarak, "Neden bunları kendimiz kurmuyoruz?" dedi ve daha sözünü bitiremeden öbür kadınlar ona katılmaya başladı. Biri mutfak bıçağı, başkaları tencereler, tavalar ve çeşitli aletler getirdi. İyi yemek pişirdiği bilinen bir kadın, mutfak işini üstlenmeye gönüllü oldu ve bir başkası, kreşin sorumluluğunu alacağını söyledi.[23]

Bütün bunlar çok faydalıydı; ortaklaşa görülen hizmetler, en büyüklerinden en basitlerine geniş bir çeşitlilik gösteriyordu –bu hizmetler kimi zaman yeni binalarda karşılanırken, kimi zaman, adına da uygun biçimde, eskiden toprak tanrısının tapınağı olan yer bir yemekhaneye dönüştürülüyordu. Bununla birlikte, ailenin çok sayıda geleneksel fonksiyonu sosyalleştirilmiş olsa da, bilinçli

olarak yeni bir aile temeli oluşturma amacı olmadığı gibi, küçük çocuklar arasında kadın-erkek rollerinin farkını ortadan kaldırma çabası da yoktu.

Batı'da, komünlerin aileyi yok ettiği söylenince, Çinli kadınlar kendilerini haksızlığa uğramış hissediyorlardı. Buna karşılık, eski bıkkınlık ve hayal kırıklığı nedenlerini ortadan kaldırarak aile ilişkilerini daha dengeli bir hâle getirdiklerini savunuyorlardı. Ayrıca akşam yemeğini aileyle yemekten de hoşlanıyorlardı.

Çinliler, kadın orgazmı konusunda da çok açık sözlü ya da konuşkan değillerdi. Ding Ling ve Agnes Smedley, "özgür" aşk ve cinsel özgürlük kuramlarını ileri sürdükleri için çok eleştirildiler. Çin kadın hareketinin çok güçlü, katı ahlakçı bir yanı vardır. Öte yandan, bunu, Viktorya dönemi orta sınıfının baskıcı tutuculuğundan kalma ikiyüzlü "katı ahlakçılık" [püritanizm] bakımından yorumlarsak anlayamayız. Bu, daha çok, on yedinci yüzyılda püritenlerin ruhu arındırma konusundaki içten arzularına benzer. Yatak, köleliğin o denli güçlü bir simgesiydi ki, Çinli kadınlar özgürleşmelerini ortaya koymanın bir yolu olarak ondan kaçmak istediler. Operadaki bir sahnede, genç kadın kahraman, istemediği hâlde onu kucaklayan imparatordan kurtulmaya çalışınca, eseri birlikte izlediği bir kadın Simon de Beauvoir'a şu yorumu yapmıştı: "İşte Çinli kadınlar bu yüzden devrim istedi, böyle şeylere hayır deme hakkına sahip olmak için."[24]

Özgürce evlenme hakkı, kentlerdeki kızların özgürleşme mücadelesinde çok önemli bir rol oynamasına rağmen, Batı'da kabul gören biçimiyle romantik aşk, Çinlilere hayli tuhaf gelir. Kadınların itaatkârlığı tümüyle kurumsallaştığı için, özellikle taşradaki gençler çok çekingendiler ve hâlâ öyledirler. Aynı köyün kızları ve erkekleri, çoğu zaman evlilik teklifinde bulunamayacak denli utangaçtırlar. Biri, genellikle de oğlan, arabuluculuk yapacak yaşlı bir kişiye gider. Devrimden hemen sonraki propaganda hikâyeleri, köylü gençleri birbirleriyle konuşmaya ve ay ışığında yürüyüşe çıkmaya teşvik ediyordu. Köylü kızlar çalışkan ve iyi

huylu oğlanları seçerdi. İnsanlar, kızlardan güzel ya da çirkin diye değil, "kendi tarzında hoş görünüyor" diye söz ederdi. Kentlerde ise kızlar, o sade kot giysilerinin içinde, biraz daha çok şey biliyor gibidir. "Kentlerde kızlar, size köydekilerle aynı şeyi söyleyecektir çünkü söylenmesi gereken budur. Gerçekte ise kentli kızlar zeki, gösterişli oğlanları isterler."[25]

Zarif ve havalı kentli kızlara hâlâ "Şanghaylı küçükhanım" denir. Hizmet etmeye, tutumlu ve hamarat olmaya dayanan etik anlayışı, zevklerden kaçınmanın ve kendine hâkim olmanın önemini vurgular. Geç yaşta evlilikler (yirmili yaşların ortası) teşvik edilirken, ısrafa ve gösterişe karşı genel bir güvensizlik söz konusudur. Bu durum, Çin'de sanayinin gelişmesi için gereken yeni çalışma disiplinini sağlayacak bir kültür yaratma çabasıyla da bir aradadır. 1958-59'daki "Büyük Atılım" sonrasında kadınlar üretime yönlendirilince, üç kötü hasat dönemi yaşandı ve yeni bir üretim düzeyi sağlamaya değil, eski düzeyi korumaya çaba gösterildi.

Sovyet bloğunda yaygın olan annelik vurgusu, kültür devrimi sayesinde Çin'de reddedildi. 1963'teki "Moskova Dünya Kadınları Kongresi" raporunda, Yang Yunyu, kadınların rolünü annelikle sınırlamayı eleştirdi. "Yüzeysel olarak bakıldığında bu görüşler siyasetle ilgili görünmüyordu ama aslında çok büyük bir siyasi sorunla bağlantılıydı. Bunların amacı, kadınları siyasi yaşamın dışında tutmaktı. Eğer bu görüşler kabul edilseydi kadınlar asla özgürlüklerini tam anlamıyla kazanamazdı."[26] 1966'nın ortalarından itibaren bu görüşler daha yaygınlaştı. *Çin'in Kadınları* "kadınları, anneliğin o küçük sığınağıyla zehirleyen" kendi yayın politikasının eleştirisini yayınladı. Bu, 1965'in, hâlâ dikiş nakış işleri ve yemek tarifleriyle bezeli yayıncılığından çok farklıydı.

Kültürel devriminin getirdiği yoğun siyasallaşmanın bir parçası olarak kadınlar, kendilerini yalnızca ev ve aileyle sınırlamanın, eşitliği kaldırıp bir kenara atmak anlamına geldiğini kavradılar. Bir fabrika işçisi olan Yao Zi-sun, evde oturmaktan memnundu, konuşmalara, tartışmalara ve toplantılara gitmekten hoşlanmıyor-

du ve başkalarını eleştirmekle ilgilenmiyordu. Sonra, kültür devrimi sırasında, fabrikasında sürüp giden tartışmalara karıştı. Bu faaliyeti yaşamının diğer alanlarına da nüfuz etti. Yeni bağlantılar kurdu. Dünyası birden fabrikasının, ailesinin ve yaşadığı bölgenin ötesinde genişledi. Eylemlerinin önemli olduğunu, bir yerde yaptıklarının etkisinin başka bir yerde görüldüğünü anladı. Kadınlar siyaseti erkeklere bırakamazdı.

Zhao Wuzhen'in kızları, son elli yıllık mücadeleden çok şey öğrenmişti. Yao Zi-sun'un arkadaşı Wang Jui-jin şöyle diyor:

> Önceden çok ezilmiştim ve o yüzden zihnimin uyanması gerekti ve birçok iyi şey öğrendim. O eski günlerde, "iyi" bir insanın, doğru olup olmadığını düşünmeden emirleri yerine getiren itaatkâr biri olduğunu sanırdım; kimi insanların zengin, rahat ve aylak olduğunu, kimilerinin ise bizler gibi çok çalışarak yaşadığını öylece kabul ederdim. Şimdi bildiklerim farklı. Artık o eşitliğin ve adaletin olmadığı yaşam biçimini kaldırıp attık ve şimdiki kültür devrimimiz bizi, o eski düzenin sinsice üzerimize çökmesine ve bizi gafil avlamasına izin vermememiz için uyarıyor.[27]

Anneliğin yüceltilmesine duyulan güvensizlikle birlikte, romantik cinselliğe dönük bir kuşku da söz konusuydu. Kişisel duyguları hayli dışlayan bu tutum, tam da Çin Devrimi'nin çileci öğesini vurguluyor ancak edilgenliği caydırmaya da yardımcı oluyordu. *Eastern Horizon*'daki (Doğu Ufuğu) son makalelerden birine göre, "Günümüzün Çinli kızı makyajı küçümsüyor, giysileri bol ve rahat, artık düşünceleri erkekleri hoşnut etmek üzerine kurulu değil ve işinde erkeklerle eşit sorumluluğa sahip olduğunu hissediyor –işte, ülkenin yeniden yapılanması bu."[28]

Bu durum *Beyaz Saçlı Kız* gibi çok bilinen hikâyelerde yapılan değişikliklere de yansımaktadır. *Beyaz Saçlı Kız* aslında, Uzun Yürüyüş sırasında özgürlüğe kavuşan bölgelerde sahnelenen oyunlardan biriydi. Babasının toprak sahibi efendisinin evinde hizmetçi olmaya zorlanan yoksul bir köylü kızın öyküsüydü. Toprak sahibine yüklü borcu yüzünden baba intihar eder. Kız, toprak sahibinin

tecavüzüne uğrar ve sevgilisini bulmak için dağlarda bir mağaraya kaçar. Bebeği ölü doğan kız, köklerle ve meyvelerle, kimi zaman tapınaktan çaldığı yiyeceklerle beslenerek bir hayvan gibi yaşar. Komünistler o bölgeyi kurtarınca, kız tecavüzcüsüyle yüzleşmek üzere köyüne döner ve kendisini seven köylü oğlanı bulur. Acıları yüzünden saçları bembeyaz olur. 1970'teki anlatımda, kız toprak sahibinden kaçar ama tecavüz ve bebek hikâyeden çıkarılmıştır. Baba, toprak sahibiyle kavga ederken ölür ve kız da onunla savaşmak üzere döner. Çekilen acılar çok daha az, direniş eylemi çok daha fazla vurgulanır.

Kadınların Kızıl Müfrezesi, yoksul bir köylünün kızı Wu Ching-hua'nın [Wu Qinghua] kölelikten kurtulup Kızıl Ordu'ya katılmasını anlatan çağdaş bir danslı oyun örneğidir. İlkin, devrime bağlılığını kişisel bir intikam gibi görür ama aldığı siyaset dersleriyle birlikte, kendi gördüğü baskıyı çok daha büyük bir harekete bağlamaya başlar. Onu kurtaran adam ile arasında kişisel bir yakınlaşmanın izleri vardır ama adam savaşırken ölünce, Wu Ching-hua yola devam edip örgütlenmek zorunda kalır.

Çinliler için pek de "hâllerinden memnunlar" denemez. Tabanın seferberlik hâlinde tutulmasına dönük vurgunun ve sosyalizmin –bilinçli ve etkin bir biçimde halk tarafından yönetilmesi ve yeni bir kültür oluşturması gereken– kesintisiz bir süreç olduğuna dair inancın, kadınları da etkilemesi kaçınılmazdır. Özgürlük, hiç kimseye devrim tarafından "verilmemiştir". Özgürlük için sürekli mücadele etmeleri gerekir. Kadınların katılımı sorunu, kültür devriminde kısa sürede öne çıkmıştır. Kadınların kurtuluşu ve öz-yönetim arasındaki ilişki, sokak komitelerinde açıkça görülür. Örneğin, Şanghay'ın dış bölgelerindeki sokak komitesi, çeşitli mahalleleri ve siyasi örgütleri temsil eden yirmi iki kişiden oluşur. Üyelerin büyük çoğunluğunu –yirmi iki üyenin on altısını– kadınlar oluşturur. Komite kreşler, çocuk bahçeleri, kâr amacı gütmeyen yemekhaneler, hizmet merkezleri ve küçük fab-

rikalar kurar ve buralarda, tam gün ya da uzaktan çalışamayan kadınlara iş sağlar. Bu şekilde organize olan işyerlerinde koşullar çoğunlukla daha iyidir çünkü öneri ve şikâyetler hızla bildirilip yürürlüğe konabilir.[29]

Kültür devriminin aile üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. Bunun en iyi örneklerinden biri, Longhua bölgesinde Üretim Ekibinde berber olan Ding Hai-yu'nun deneyimidir: Siyaset incelemeleri dersinden büyük coşkuyla eve geldi, yeni fikirleri ailesiyle tartışmaya hevesliydi. Komünün terzi dükkânında çalışan karısı, anlattıklarından etkilenmedi. Okuma yazması çok iyi değildi, o bir anneydi, siyasetin kendisini hiç ilgilendirmediğini düşünüyordu. Ama büyük kızları babalarını desteklediler ve annelerini ikna etmeyi başardılar. Kızlar, Mao'nun yapıtlarını okumak yerine, okuduklarından hareketle şarkılar bestelemeye, danslar ve sahne oyunları sergilemeye başladılar. Kısa sürede, Ding Hai-yu'nun karısı da onlara katıldı ve bütün aile yeni fikirleri komşularına şarkılarla, oyunlarla sergilediler.[30]

Ekim 1970'te Çin'i ziyaret den İngiliz-Çin Dostluk Derneği (SACU) üyeleri, ellilerin sonunda ortaya çıkmaya başlayan aile yaşamının komünalleşmesi uygulamalarının o kadar da belirgin olmadığını belirttiler. Yemekhane ve çocuk yuvası uygulamaları devam ediyordu ama o kadar büyük ölçekte değildi. Bu, kısmen ekonomik nedenlerden olabilir ama özellikle köylü kadınlar, kendi özel ailelerini komünal tesislere tercih eder görünmektedir. Üyeler, bir fabrika binasının hemen yanında yer alan sıradan bir kreşi gezdiler. Duvarlarda rengârenk resimler vardı. Çocuklara kadınlar bakıyordu ama anneler gibi babalar da çocukları almaya geliyordu. Çocuklar, hep birlikte dans edip şarkı söylüyor ama kızlar bunu oğlanlardan daha doğal yapıyordu.

Kültür devriminin eğilimi, kadınların gördüğü özgül baskıyı ayrı olarak ele almayıp –olanakları kıt bütün insanları, eski otorite sahiplerini başlarından atmaya teşvik eden– genel girişimlere dâhil etmek yönündeydi. Sonuç olarak, erkeklerin ya da kadınla-

rın işlerinin artık birbirinden ayrı olmadığı savunuluyordu. Kadınların önceden hiç yapmadıkları işlerde çalıştıkları doğrudur ama geleneksel mesleklerde, kimi eski ayrımlar hâlâ geçerlidir. SACU üyeleri, birkaç erkeğin dışında neredeyse tümüyle kadın işçi çalıştıran bir dikiş nakış fabrikasını da ziyaret ettiler. Buradaki erkekler, büyük ustalık gerektiren tasarım işini yapıyor, kadınların çoğu ya elde nakış işliyor ya da makinelerde çalışıyordu ama tasarımcıların çırakları arasında çok sayıda genç kadın da bulunuyordu. Üyeleri gezdiren adam, cinsiyete göre iş ayrımını değiştirmek için özel bir çaba göstermek yerine, bütün işçilerin yerini değiştirip, bütün kadınlara tasarım, erkeklere de nakış ve makine kullanmayı öğreterek vasıflı ve vasıfsız ayrımını kaldırdıklarını söyledi. Devrimci komitenin kimlerden oluştuğu sorulunca, gözleri parıldayarak bir tek kendisinden oluştuğu yanıtını verdi. Komite, yalnızca fabrikayı işletme değil, tasarımları değerlendirme ve hangilerinin gönderileceğine karar verme işini de üstleniyordu. Ziyaret boyunca kadınlar da konuştular ama bu adam onlardan açıkça daha kendine güvenli ve konuşkandı.

Geçmişin mirasını silip atma çabasında, normalde konuşmayıp sessiz kalan tüm insanları, buna cesaretlendirme ihtiyacına ısrarlı bir vurgu vardır. Joshua Horn, *Away With All Pests*'te (Bütün Asalaklardan Kurtulmak), kültür devriminin, tıp mesleğinin hiyerarşik yapısını nasıl da yerle bir ettiğini anlatır. Kadınlar, geleneksel olarak bütün iktidar hiyerarşilerinin aşağısında bulunduklarından bundan derinlemesine etkilenir. Hemşireler doktorları eleştirir. Aynı biçimde, okullarda öğrencilerin öğretmenlerine karşı çıkmaya teşvik edilmesiyle birlikte genç kızlar edilgenliklerinden çekip kurtarılır. Kızlar çoğu zaman, taşrada çalışmak için uzun süreliğine anne babalarının yanından ayrılırlar. İşin zorlu yanı, otoriteye köklü bir saygı ve yaşlılara hürmet beslemeyi sürdüren bir toplumda başkaldıran gençlerin öfkesini dizginlemektir. Öğretmeninin gerici fikirleri yüzünden ona vuran on beş yaşında bir kız, Pekin'de Kızıl Muhafızlar ile yaptığı uzun tartışmalardan

sonra eve döndüğünde artık şuna ikna olmuştur: "Güç kullanırsan bu yalnızca insanları direnmeye iter ama aklını kullanırsan onları ikna edebilirsin."[31]

Siyasi olarak bütün bunların yerel düzeyde büyük bir etkisi olmuştur ama iktidarın merkezinde, Mao'nun karısı gibi, kültür devriminde önemli mevkilere gelen birkaç kadın dışında, kadınlar hâlâ yetersiz bir biçimde temsil edilmektedir. Bu durum, devrimci demokrasinin daha genel sorununun bir parçasıdır. Dahası, kadının yerine ilişkin eski fikirler hâlâ geçerlidir. 1969 yazında, kırsal bölgelere giden ortaokul mezunu kızlar, sürüleri gütmek için bir ekip oluşturacaklarını açıkladıklarında, yoldaşlar tarafından hâlâ kuşkuyla karşılandıklarını gördüler. Bir köylü, "Hayatım boyunca hiç kadın çoban görmedim. Bu kızların boyu üzengiye bile yetişmiyor. Atları nasıl güdecekler ki?" diye söylenirken, başka bir yoldaş da şöyle dedi: "Eğer onlar atları güdebilirse, bağırtlak kuşları da göğe uçabilir!" Kızlar buna sert yanıt verdiler, "Kadınlar artık uçak kullanıyor... Biz neden at güdemeyelim ki?" Attan düşüp durdular, herkes onlara çok güldü ama onlar yine de direttiler.[32]

Guangdong'daki [Kwantung] Zhongshan vilayetinde, yoksul bir yaşlı köylünün bildirdiğine göre "alış satış tarzındaki evlilik" destek görmeyi sürdürmektedir:

> Komünümüzde, reformlardan habersiz bir toprak sahibi, "anne babanın ilgisi, cennetin bir lütfudur" ve "kızını para istemeden vermek, bir insana çamur muamelesi yapmaktır" gibi gerici saçmalıkları açıkça yayıyor. Kızlarını evlendirenleri "hediye parası" ve "kız için gümüş" istemeye kışkırttı. Bu, sınıf kavgasının yeni bir eğilimidir. Buna karşı daha uyanık olmalıyız.[33]

Çin'de dikkat ve uyanıklık üst düzeyde olsa da birçok sorun çözümlenmeden duruyor. Tamamen farklı bir değer anlayışı ortaya çıkana kadar kadınların gördükleri belirli baskıları vurgulamalarının gerekip gerekmeyeceği ya da tabandaki öz-faaliyetin, tepeden

yöneten Başkan Mao'nun dev kişiliğiyle bağdaşıp bağdaşmayacağı henüz belli değildir. Sosyalist kalkınma ile açlık sınırları birbirine hâlâ fazlasıyla yakınken, insan özgürleşmesinin ne derece sağlanabileceğini kestirmek zordur. Kadınların devrimci siyasete genel anlamda müdahil olmalarına dair yapılan vurgunun, kadın-erkek rollerinin yer değiştirmesinden, ailede meydana gelen değişikliklerden ve cinsel özgürlüğü yeni toplumla ilişkilendirmek için gerçekleştirilen bilinçli girişimlerden ne ölçüde ayrılabileceği ucu açık bir soru olsa da, kurtuluştan önceki eski dünya ile bugünkü Çin arasındaki karşıtlık inkâr edilemez.

Han Suyin, kültür devriminin kimi yönlerini eleştirmeden geçmez. Konfüçyüs ahlakçılığını andıran kendini haklı görme hâlini yadırgar; devrimin aşırılıklarına karşı yabancılık hisseder. Bununla birlikte, Çin halkına yıllar boyunca ıstıraptan başka bir şey vermeyen baskının derinliğini, özellikle de kadınların gördüğü baskıyı, buna karşı kültürel anlamda en dipten bir yeniden doğuş gerektiğini çok iyi anlar. Kadınlara boyun eğdirmek, dildeki harflerin yazılışına bile yansımıştır:

> "Kadın" sözünü gösteren simgenin kendisi boyun eğmeyi belirtir: uzunlamasına bir çizgi, ağır göğüslerinin yatay yükü, dışarıya fırlamış kalçaları ve çapraz eğri bacakları; tam olmasa da neredeyse dört ayaklı bir biçimde sıralanır. Bunu öğreneli beri, bugünkü Çin'de –boyun eğmenin o ilkel araçlarına gizlice sarılmamızı, aklın ışığında ölçüp tartmaya yönelten kültür devrimi sayesinde– yapılması gereken ilk işi sıkça düşündüm; bu iş, iki bin yıllık feodal oligarşinin ve dört bin yıldır kadınların aşağılanmasının eksiksiz bir resmi olan o tiksindirici sözcük simgelerinin kimilerini tümüyle silip atmak, bütünüyle değiştirmektir.[34]

Kadınların geçmişimizle –ve bütün insanların, tarihin tamamıyla– bu en temel bağlantısını göz önünde bulundurarak süregiden devrim kapsamında değerlendiren Çinliler, görmezden gelemeyeceğimiz şu soruyu sorarlar: Boyun eğmenin izlerine neden hâlâ sarılmaya devam ediyoruz ki?

Çin Devrimi'nden sonra, kadınların özgürleşmesinin hâlâ belirgin kimi sınırları olduğunu söylemek, gerçekleştirilenleri azımsamak değildir. Aslına bakılırsa, kadınların çıkış noktasını tarihsel olarak anlama çabası, bir yandan olanları gerçek anlamda kavramamıza yardımcı olurken, diğer yandan onların deneyimini mekanik bir biçimde kendimize yontmamıza da engel olur. Hepimiz farklı geçmişlerden geliyoruz ve tasarlayıp geliştirebileceğimiz sosyalizm ve özgürleşme çeşitleri de son derece farklı. İş durumuna verilen önem ya da Çinli kadınların özgürleşmesinde görülen katı cinsel ahlak, Batı kapitalizmi örneğinde ya da diğer sosyalist ülkeler için uygun bir formül olmayabilir ancak özgün bir ilerleme sürecinin parçası olarak anlaşılabilir. Diğer yandan, bizler kendi özgürleşmemizin peşinden giderken, başka devrim deneyimleri, en zorlu başlangıçlardan imkânsız olana nasıl uzanılabildiğini bize de gösterir. Bağırtlak kuşu göğe doğru yükselmektedir.

8. BÖLÜM

SÖMÜRGE İÇİNDE SÖMÜRGE

Nihayetinde hepimiz, Batılı beyaz egemen-sınıf erkeğinin en tepede, sömürge dünyasındaki beyaz olmayan kadının en altta bulunduğu uluslararası bir kast sisteminde yaşıyoruz.

Mary Kelly, "National Liberation Movements and Women's Liberation" (Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Kadınların Kurtuluşu), *Shrew*, "Women's Liberation Workshop" (Kadınların Kurtuluşu Atölyesi), Aralık 1970

Annem, sabah akşam, bizim o hiç dinmek bilmek açlığımız için durmadan pedal basar, pedal basar, pedal basar... ben, geceleyin o hiç yorulmadan pedala basan ayaklar yüzünden uyanırım ve annemin pedalına bastığı Singer makine bu kez açlığımıza pedal basar sabah akşam, sabah akşam, sabah akşam... Ve gaz bidonundan bacakların üstünde tahta yatak, fil hastalığı taşıyan bir yatak, keçi derisi ve kuru muz yaprakları ve paçavralarıyla büyükannemin yatağı, şiltesi özlem olan bir yatak ve tepesinde yağ dolu bir kâse, alevi dans eden bir mum ucu ve kâsenin üzerinde, altın harflerle, MERHAMET! Bir ayıptır Paille Sokağı.

Aimé Césaire, (*Anayurduma Dönüş* [Martinik])

Mulattoe'ların [melezlerin] anneleri köle çetelerindendi, orada üvey kardeşleri vardı ve Mulattoe, ailesinin bu yarısından ne kadar nefret etse de, kölelerin arasında kendini evinde hissederdi ve zenginliğine ve eğitimine ilaveten onlara bir beyaz adamın asla bulunamayacağı etkide bulunabilirdi. Dahası, fiziksel şiddet bir yana, köleler, en

belirgin ayırt edici özellikleri yüzünden aşağılanıp küçümsenerek itaat altında tutulurdu: kara derileriydi bu.

C.L.R. James, *The Black Jacobins* (West Indies)
(Siyah Jakobenler [Batı Hint Adaları])

Şimdi neredesin, O Shango?
Çift-başlı, kuvvetli
Erkek ve kadın, çift cinsiyetli.
Titreşen şimşekleri tutarsın,
Sessiz, ilkel bir garezle;
Afrika, Küba, Haiti, Brezilya,
Zihindeki kölelik kaldırılmadı daha.
Hep cezalandırma var, sevgi istenmez asla.

Abioseh Nicol, "Afrika'da Paskalya"(Sierra Leone)

Gelişmemiş bir ülkenin sömürgeleştirilmesi ile kadınların kapitalizmde gördüğü baskı arasında belirli benzerlikler vardır: ekonomik bağımlılık, kültüre el koyma, baskı uygulayana benzeşerek saygın bir kimlik edinme. Aynı zamanda, egemenlerin duygusal kibirleriyle tasarlanan ve inşa edilen, ilkelliğin belli bir biçimini kült ya da moda hâline getirme tuzağı da söz konusudur. "Soylu ilkel" ve "toprak ana", beyaz adamın kapitalizmde kendi adına yok ettiği niteliklerin etkisiz kenar süsü sembolleri hâline gelir. Eskiye özlem, gelişmiş teknolojinin çevresinde nazikçe gezinir. Petarnalizmin birçok biçimi vardır ancak izlediği yol temelde aynıdır. Köle sahibi, köleler isyan edene kadar şefkatli babadır. Sömürgeleşmenin kurbanına gelişmesi için izin verilir ama bu belirli bir azgelişmişlik kalıbına göre yapılır. Efendi eşitliği teşvik eder ama sözlerini kamçıyla geri alır. Sömürgeleştirilenler, tıpkı Caliban gibi, bağımlı olmak için yetiştirilir ve sonunda eşit konumda olmaları reddedilir:

Bana dil öğrettin ve bundan kazancım
Beddua etmeyi biliyorum.[1]

Efendinin diliyle okunan bu ilk lanetin ardından özgürlük hareketi gelir. Bu ilk nankörlük eyleminin hoş bir rahatlatıcılığı vardır.

Cinsel ve ırksal emperyalizm arasındaki analoji burada son bulurken, bunun nedeni, kısmen, sömürgecilerin kadınlarının da emperyalist tahakkümün getirdiği yağmanın tadını çıkarmalarıdır. Kimi zaman bu kadınlar emperyalizmin en ateşli ve acımasız savunucuları olmuşlardır. Kendi üstünlükleri güvence altında olmadığından, cinsel ve ırksal kıskançlığın iç içe geçtiği öfkeyi, yerli kadınlara yöneltmişlerdir. Sömürgeleşme, Batı Hindistan Adalarında olduğu gibi köleliği de kapsadığında, bu özellikle yoğun olarak yaşanmıştır. Köle sahiplerinin karıları, erkeklerinin kadın kölelerin siyah bedenlerini düpedüz tercih etmelerini kafalarından atamıyordu. Erkekler, cinsel tatmin için kendilerini emziren siyah kadınlara geri dönüyordu. Annelerini hor görmeleri öğretilen melez çocukların (mulatto) ortaya çıkışı, beyaz kadınların rakiplerinin tuhaf vesayetiydi. Kimi zaman, erkeğinin evde olmadığı bir anı fırsat bilen kadın, kölelere karşı korkunç intikam eylemlerine girişirdi.

Kentlerde, sanayide, işçi sınıfı oluşumuyla birlikte, hayli karmaşık ırksal ve cinsel bir hiyerarşi de gelişir. Esther Boserup bununla ilgili şu yorumu yapar:

> Gelişmekte olan ülkelerde, Avrupalıların sahibi olduğu sanayi kuruluşlarında, Avrupalı erkeklerin en tepede, en yüksek gelirli büyük sorumluluk gerektiren işleri, yerli Afrikalı ya da Asyalı kadınların, en aşağıda, çok az sorumluluk gerektiren en düşük ücretli işleri yaptığı, gerek ırk gerek cinsiyet boyutunda bir işbölümü olağandır.[2]

Büro işlerinde –memuriyet ve denetleme– Çinli ve Hintli erkekler Avrupalı kadınlarla birlikte çalışır: ırk ve cinsiyet sıralaması burada daha az belirleyicidir. Ancak yerlilerin seçkinleri arasındaki duruma baktığımızda, ayrıcalıklı kadınlardan oluşan

küçük bir azınlık bile, ailedeki rollerinin uzantısı sayılan hemşirelik ve öğretmenlik gibi işlerde çalışır. Ayrıcalıklı meslekleri, böylelikle, erkeklerinkinden yapısal olarak ayrıdır. Dahası kadınlar, gelişmekte olan ülkelerin hepsinde, eğitim ve iş fırsatları bakımından seçkinler grubunun nispeten küçük bir yüzdesini oluştururlar.

Emperyalizm, memnuniyetsizliğin yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Hoşnutsuzluklar yerel ve özel olmaktan çıkıp ulusal hâle gelmiştir. Ulusal kurtuluş hareketleri bunların odak noktasıdır. Tekeşlilik, doğum kontrolü, eğitim, örgütlenme hakkı gibi talepler Batı uygarlığından ödünç alınırken, dünyanın sefalet çeken halklarının doğrudan deneyimlerinden kaynaklanan toprak edinme hakkı, ekonomik güvence, piyasaların denetimi, yabancıların sınır dışı edilmesi gibi taleplerle birleşirler. Kentli aydınların bir bölümü, kendi sınıflarından ayrılıp toplumsal devrimi savununca, bu birleşim kuramsal bir biçim alır. Erkek-egemen hareketlerin cılız bir yankısı olsa da, feminizm de bu süreci takip etmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde, 1920'li ve 30'lu yıllarda, henüz daha başlangıç aşamasında olan bir feminizm türü belirdi; bu, kapitalist toplumlardaki orta sınıftan kadınların ilk dönem "eşit haklar" feminizmine benziyordu. Gelgelelim, güçlü bir burjuvazinin olmamasından dolayı pek de önem kazanamadı. Kimi örneklerde, batılılaşma girişimleriyle birlikte devlet tarafından empoze edildi. Türkiye'de, Mustafa Kemal peçeyi kaldırdı ve çokeşliliği yasakladı. Başka örneklerde, daha ayrıcalıklı kadınların hareketlerinden doğdu ve köktenci hümanizm anlayışından ve bireyin gizilgücüne duyulan inançtan izler taşıdı. Roman, her zaman önemli bir propaganda aracıydı. Örneğin, Endonezya'da Takdir Alisjahbana 1930'larda *Under Full Sail*'i (Pupa Yelken) yazdı. Özgürleşmiş kadınların karşılaştığı güçlükleri kaleme aldı.* Romanın kadın kahramanı Tuti, feminist harekete tam katılabilmek için nişanını

* Sheila Rowbotham, bu bölümde Endonezyalı yazar Takdir Alisjahbana'dan yanlışlıkla kadın ("she") olarak söz ediyor. *-ed.*

bozar. Bir kadın kurultayında, bu tür feminizm anlayışına özgü bir konuşma yapar:

> Erkek için bir oyuncaktan, sevildiği sürece şımartılıp çekiciliğini yitirince atılan, yenisi alınan bir bebekten öte biri değildi. Kendi iradesi olmayan, hizmet ettiği kişilere itaat eden bir köleydi. Bugüne kadar insanlarımız, kadını kendi yaşamı olan bir insan saymadılar. O, ancak bir erkeğin yaşamının parçasıdır... ve aşağılanmasının bilincine varmasını engellemek için evlenene kadar evinde kafeste tutulur. Sonradan mutfağa kapatılacaksa, şimdi neden okula gönderilsin ki?

Kitabın devamında şöyle der Alisjahbana: "Yeni kadının, tüm yaptıklarının ve düşündüklerinin arkasında durma cesaretine sahip özgürleşmiş kadının doğabilmesi için yol göstermeliyiz."[3]

Böyle bir kadın ev değil, dünya çerçevesinde düşünür; sadece evlenmekle yetinmez, meslek de edinir. "Artık erkeğin kölesi değil eşiti olur, ondan korkmaz ya da merhamet dilenmez." Bu tür bir ahlaksal köktencilik, kadınlarda yeni bir bilinç yaratılması açısından çok önemliydi ama böyle bir yaklaşım, zengin ailelerden gelmeyen bütün kadınları ister istemez dışlıyordu. Zira eğitimin sağlanabildiği ve özgürleşmiş kadın mesleğini yürütürken çocuklara bakan birinin bulunduğu varsayılıyordu.

Les Remparts d'Argile (Kilden Kaleler) filmi, genç bir kızın Kuzey Afrika'da bir köyde verdiği imkânsız mücadeleyi anlatır. Huzursuzdur, erkekleri gözlemler, okulun civarında gezinerek küçük erkek kardeşinden okuma öğrenir, kentten gelen şık giyimli sağlık görevlisine kıskanarak bakar. Köydeki erkekler, taş ocağında aldıkları düşük ücret nedeniyle bir oturma eylemi ve grevine girişince ve askerler gelip onlara yiyecek ve içecek verilmesini engelleyince, o da kuyunun kovasını saklar ve askerleri gitmeye zorlar, çünkü onlar da artık su içemezler. Bundan sonra babasına açıkça başkaldırır; yaşlı kadınlar, kızın yüzüne ve başına kan sürüp saçlarını çekerek onu aşağılar, sonra da götürüp çöle terk ederler. Bu türden bir toplumda kadınların konumu, kadınların çoğu için bireysel di-

renişi olanaksız kılan geleneksel toplumsal ilişkiler ağı sayesinde tümüyle sabitlenmiştir. Sadece toplumdan dışlanmış kişiler hâline gelebilirler. Bunun alternatifi, tüketimle ilgili ayaklanmalar olmuştur. Örneğin, Afrika pazarındaki kadınlar kendi tekellerini ve haklarını savunmak üzere örgütlenmişlerdir. Başkaldırıları meşru görünür, çünkü önceden var olan bir şeyi savunmaktadırlar.

Alışılmadık eylemlere girişmek, kadınlar için, ancak siyasi ayaklanmanın olağandışı koşullarında mümkün hale gelir. Ulusal bağımsızlık hareketleri, küçük sosyal seçkinler grubunun dışındaki kadınların etkin katılımını sağlayan itici güçtür. Bu, her örnekte, ilk başta ayrıcalıklı kadınların inisiyatif almaları neticesinde gerçekleşir. Ancak bu, kadınlara da açık olan siyasi tercihlerin, ulusal bağımsızlık hareketlerinin doğası tarafından belirlendiği anlamına gelir. Örneğin, İngilizlerin Siyonistleri desteklemesine karşı gelişen Arap direnişi sırasında, Arap kadınları 1929'da Filistin'de bir kongre düzenlediler. Kongreye, aralarında ileri gelen Arap önderlerinin eşlerinin de bulunduğu iki yüz kadın katıldı. Bu, Filistin'de düzenlenen ilk kadın kongresi olmakla kalmadı, katılımcı kadınların hepsi peçesizdi. Kadın hareketi tamamen Arap milliyetçiliğiyle özdeşleşti; siyasi cezaların hafifletilmesi için çalıştılar, Yahudiler tarafından kullanılmak üzere Filistin'e silah ithal edilmesine karşı çıktılar. Lord Allenby'nin 1932'deki Kudüs ziyaretinin ardından, kadınlar alanlarını genişleterek kitlesel gösteriler düzenlediler. Ancak bu özdeşleşme, beraberinde çöküşü de getirdi. Kadın hareketi, İsrail devletinin kurulmasını engellemeye çalışan genel hareketle birlikte başarısız oldu. Ulusal siyasi hedeflere ulaşılamadığı gibi, Filistinli kadınlar da Arap kadınların özgürleşmesi için herhangi bir toplumsal temel oluşturamadılar.

Hindistan'da kadınlar, İngilizlere karşı direnişte önemli bir rol oynadılar. 1857-58 isyanında bile, pazarcı kadınların erkeklerini ayaklanmaya kışkırttıkları bildirilir. 1900'lerin sonlarına doğru eğitimli kadınlar, dinî grup ve örgütlerin içinde yer aldılar. Bu gruplar, tıpkı Londralı kibritçi kızları örgütleyen Annie Besant'ın

kurduğu "İlahiyat Topluluğu" gibi, hoşnutsuzlukların odağı olarak bir araya geliyor ve feminizmin farklı biçimlerinin sesini duyuruyordu. 1920'lerde ve 1930'larda milliyetçi hareket yayılınca, kadınlar da daha geniş çapta etkinleşti. Gandhi kadınların katılımını kuşkuyla karşılasa da, onlar gösteriler düzenlediler, dükkânların önüne gözcüler diktiler, hapse atıldılar ve büyük bir cesaretle polise karşı direndiler. Pencap'ta kadın işçiler faaliyetlerin içinde yer aldılar. Milliyetçi-feminist hareket içindeki sol kanat, Hintlilerin sömürüsünü İngilizlerinki kadar eleştiriyordu ancak bu, bağımsızlık mücadelesinin genel sağcı akımında boğuldu gitti. Şimdi Hindistan'da "özgürleşme" en ayrıcalıklı kesim için rezerve edilmiş durumdadır –ve yapılabileceklerin sınırı, onlar için bile katı bir biçimde çizilmiştir.

Burjuva milliyetçiliği, Üçüncü Dünya'daki yoksulların gereksinimlerine karşılık verme konusunda hep başarısız olmuştur. Bu, özellikle yoksul Üçüncü Dünya *kadınlarının* gereksinimleri açısından doğrudur. Ne zaman ki ulusal kurtuluş mücadeleleri devrimci hareketler hâline gelmiştir, kadınların kurtuluşuyla ilgili gerçek sorunlar da göz önüne alınmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, kadınlar açısından bu aşamada bile birçok zorluk vardır, zira erkek-egemen devrimci örgütlerde erkeklerin husumetiyle karşılaşırlar. Erkekler emperyalizmle savaşırken kadınların katılımını belki kabul edebilirler ama gelecekte, kadınların eski yerlerine sımsıkı geri konduğu bir toplum görmeye eğilimlidirler. Kadınlar bebeklerini taşımak için yaratılmıştır. "Kurtuluşa/özgürleşmeye" dair bu yabancı fikirler, beyaz adamlarla birlikte gelmiştir. Bunlar, beyaz kadınların sömürgeleştirilen ülkelerdeki erkeklere karşı sıkça takındığı küstahça tavrı haklı çıkarır. Bu durum, tek umutlarının devrimci hareketin başarısına bağlı olduğunu anlayan o kadınları bir ikileme sokar. Ne yapacaklarını bilemez hâle gelirler. Erkeklerin tepkisinin, kısmen, yıllardır devam eden eril baskının tepkisi olduğunu kavrarlar ama bu aynı zamanda başka bir şeydir. Beyaz emperyalistler, yalnızca ekonomik

açıdan değil, psikolojik olarak da sömürgeleştirirler. Erkeklerin "erilliği"ni gasp ederler, sömürgeleştirdikleri yerlerdeki erkeklerin, kadınları üzerindeki denetimini ellerinden alırlar.

Fanon, Fransız erkeklerin rüyalarında Cezayirli kadınların peçelerini açmasının bir tema olarak sıkça ortaya çıkmasını, tecavüzün bir simgesi olarak tanımlar. Sömürge kadınının edilgenliği ve tam anlamıyla teslim olması, beyaz emperyalistleri büyülüyordu; kendi kadınları özelinde baskılamak zorunda kaldıkları üstünlük fantezilerini, onlara uygulayabilirlerdi. Böylece, kendi kadınına sahip olma hakkı, sömürge erkeğinin zihninde –beyaz maskesini çıkarırken– bir tür çılgınlığa dönüşür. Bununla birlikte, beyaz erkeğin kadınlarını ele geçirip onları lekeleme fikri de gelişir. Bunlar, onur kırıcı hareketlerdir. Emperyalizmin kendisine uyguladığı ve o kadar acısını çektiği tahakkümü, bu kez de o dışa vurmak ister. Beyaz adamın cinsel fantezilerini aynı bünye içinde devralır. Hâlâ beyaz maskenin kapanına sıkışmış hâldedir; yalnızca yüz hatlarını tersine çevirmeye çalışmıştır. Beyaz kadın ise muğlak denebilecek bir konumdadır. İktidar ve güç sahipleri arasında yer almaktadır ama yasak ve aşağı görmesi öğretilen erkekler tarafından aynı anda hem küçük düşürüldüğünü hem de sayıldığını fark eder. Sömürge erkeğine yakınlaşırken dolaylı olarak egemen ırkın erkeğini reddeder, ancak emperyalist koruma alanına geçiş belgesi olan beyaz derisini muhafaza etmektedir. Kendi cinsinden kadınlar onu aşağılar ve gizlice kıskanırken, sömürge kadınları ise kendi mahrumiyet alanlarına tecavüz ettiği için ona kızarlar.

Kadınlar arası dayanışma kuşkusuz faydalı olsa da, bu baskı ve horlanma mirasını parçalayıp dağıtacak olan sömürgeleştirilen ülkenin kadınlarıdır. Toplumsal hedefleri ne olursa olsun, erkeklerce tanımlanan bir hareket bu noktada yetersiz kalacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların kurtuluşu için, sömürge içinde sömürgenin devrimci olarak ortaya çıkması gerekmektedir. Bu olmadan, toplumun bir kesimi hor görülmeye devam ederken Che Guevara'nın dile getirdiği yeni "erkek" de imkânsız hâle gelecektir,

çünkü devrimci erkekler kurtuluşu, diğer insanları yönetme gücü olarak algılayacaktır. Sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki kadınlar devrimci feminist bilinci ortaya koyduklarında, onların daha önceki durumlarını ve dünya görüşlerini farklı bir açıdan görmemiz mümkün hâle gelir. Şimdi ancak cenini görebiliyoruz. Tam insanın doğuşuna henüz daha var.

Vietnam

Kale duvarları yıkıldığında iş krala düşer. Dul kadının sabah akşam endişelenmesine hiç gerek yoktur.

Vietnam atasözü

Kadınların kaderi nasıl da trajiktir,
Akıbetleri ne kadar hüzün dolu,
Yaradan, neden bu kadar acımasızsın bize karşı?
Tazecik yıllarımız harcanır, pembe yanaklarımız solar.
Burada yatan kadın, ömür boyu herkesin karılığını yapar.
Hâlbuki öldükten sonra, ruhu yapayalnız dolanır.

Kieu; bir kibar fahişeyi anlatan
on sekizinci yüzyıl şiiri

Kadın Gerilla:

Gece yoldan daha kısa:
Daha karmaşık incecik çizgilerden, izi
Minik kızımın avucunda kıvrılır hepsi.
Oysa ben kendi toprağımızı yaralayıp siperler açacağım,
Bu yoldan yürüyen Fransızlara çukurlar,
Ölüm döşekleri yapacağım onlara, içinde uyusunlar
Korular, bahçeler... toprağımızın düşmanlarına,
Hendekler nefretimden daha derinlere gitmeli.
Bu görev, gözyaşlarımdan daha hızlı akmalı şimdi...

Çocuklarımın sesini bastırabilirsin
Ama asla çıplak ellerimin ahengini susturamazsın
Seni saracak donmuş çamuru tırnaklarımla kazırken.

Gece Nöbeti:

Ona yazmalı belki de hamile kaldığını,
Ne ad koymalı bu çocuğa, neredeyse unutulmuş suratıyla?
Kız olursa Napalm,
Oğlan olursa M-14 ya da Şarapnel,
Unutmamak için, asla unutmamak
Toprak için savaştığını
Yirmi yıl savaş eksi yirmi yıl ıstırap
Eşittir sıfır.
Her gece şafağa dek uykuyu bekler.
Ona yazmalı belki de
Ama bunun yerine gözleri kapalı onu seyreder,
Ormanlık dağların tepesinde görür onu, gayet mutlu
Arkadaşlarına gösterip durur yazılmayan mektubu.

"To Huu'nun Ardından", 1948

Kadınlar kitlesel olarak siyasete girince, devrim yeni bir aşamaya yükselir.

"Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu" konferansında Vietnamlı kadınlar, "İnin Sırtımızdan", 14 Aralık 1970

Hepimiz Vietnamlıyız.

"Barış için kendini yakan" şiirinden bir dize, Phan Thi Mai, Mayıs 1967, Budist öğrenci lideri

Vietnam'da kadınlara uygulanan baskı, birçok bakımdan Çin'dekine benziyordu. Aynı zorlama evlilik düzeni vardı, kadınlar miras edinemezdi ve babalarına, kocalarına ve nihayetinde de en büyük oğullarına bütünüyle itaat etmeliydiler. Konfüçyüsçü ahlak, erkeğin yetkesini destekliyor, kadınlara boyun eğdirilmesine göz yumuyordu. "Kurallar Kitabı"na göre, "Ahlak kuralları kadına odasının dışına çıkmayı yasaklar. Tek işi mutfaktır." İsyan ciddi bir biçimde bastırılmalıdır. "Halk yığınları ve kadınlar," der

Konfüçyüs, "cahildir, kötü içgüdülerle doludur ve eğitilmeleri zordur."[4] Merdivenin en aşağısında, Kieu şiirindeki gibi, öldükten sonra ruhu yapayalnız dolanan kıza benzeyen cariyeler vardır. Odalık olan bir kız, ömrü boyunca birinci eşin çocuklarıyla aynı seviyede tutulurdu. Köylü kadınlar buna karşı derinden derine işleyen bir direnci hep sürdürdüler, bunun nedeni muhtemelen tarlalarda kocalarıyla çalışmaları ve yüksek sınıfın kadınları kadar eve kapatılmamalarıydı. Halk şarkıları, baskıya karşı ortak bir direnişi kayıtlara geçirmiştir. Bin yıldan uzun bir süre önce, Tranhoa'da köylü bir ailenin yirmi üç yaşındaki kızı Trieu Thi Thrinh farklı bir dünya düşlüyordu. Erkek kardeşine şöyle demişti, "Fırtınalarla gezinmeyi, dalgalarla başa çıkmayı, köpek balıklarının işini bitirmeyi istiyorum ben; halkımızı kurtarmak için düşmanı sürüp atmak istiyorum. Boyun eğip kapatma olan çoğu kadın gibi teslim olmayacağım."[5] Kardeşiyle birlikte Çinli feodal beylere karşı bir köylü ayaklanmasına önderlik etti ve başarısız olunca, toprağa bağlı bir köle olmaktansa, kendi canını aldı. Kimi zaman halk şarkıları, kadınların itibarına dair farklı bir düşünce barındırıyordu ya da gençlerin görücü usulüyle değil, kendileri seçerek sevmelerine değiniyordu. Fransızlar on dokuzuncu yüzyılda Vietnam'ı istila edince, çok sayıda kadın onlara karşı savaşa katıldı.

Sömürgecilikle birlikte yoksulluk ve açlık geldi. Köylüler köylerini terk edip kentlere ya da madenlere ve dokuma fabrikalarına gittiler. Kadınlar, her zamanki gibi, salt ekonomik sömürü yaşamakla kalmadılar aynı zamanda cinslerine özgü baskıyla da karşılaştılar. Hamile kaldıkları zaman kemerlerini o kadar sıktılar ki, çocukları ölü doğdu. Evli olmayan anneler ve çocukları hep reddedildi, horlandı. Yasaların koruması altında değillerdi. Kentlerde genelevler ortaya çıktı. Çifte standartlı bir cinsel ahlak geçerliydi. "Düşmüş" kadınlara hiç merhamet gösterilmezken sömürgeciler her istedikleri kadını fahişeliğe zorluyordu. Terfi fırsatı için karılarını Fransızlara sunmaya hazır yüksek sınıftan Vietnamlılar da

bu tezgâha ortak oldular. Eğer kurban Vietnamlı ise; tecavüz pek de suçtan sayılmazdı. Bir kadına yönelik cinsel saldırı, bütün bir halka saldırının yanında bir hiçti.

Bu koşullarda "kadın sorunu"nu, Fransız istilacıların kovulmasından ayrı tutmak gerçekten de imkânsızdı. Kentlerde küçük kadın toplulukları, ılımlı ve reformist bir yaklaşımla eşit hakları savunmaya çalıştılar ama bu gibi taleplerin güçlü bir harekete dönüşebilmesini önleyen çözülmesi imkânsız çok fazla çelişkiyle karşılaştılar. 1930'da kurulan Çinhindi Komünist Partisi (1951'de Vietnam İşçi Partisi adını aldı), kadınların kurtuluşu ile sınıfsal kurtuluşu ve ulusal kurtuluş hareketini bir araya getirmeyi mümkün kıldı. "Kadın sorunu" başından beri temel meseleydi. 1931'de partinin birleşik oturumunda alınan karara göre, Vietnamlı kadınlar "toplumun en çok zulme uğrayan kesimi" sayıldı.[6] Cinsiyetler arası eşitlik, devrimin başlıca görevleri arasında görülüyordu. Kaybedecek çok az, kazanacak çok fazla şeyi olan kadınlar, partinin kadın örgütlerine girdiler ve önce Fransızlara, sonra Amerikalılara karşı direnişe katıldılar. İlkin yeraltında çalıştılar, fabrikalara, çarşıya, pazara ve işçi bölgelerine sızıp insanlarla Fransızlar hakkında konuştular ve sabotajlar düzenlediler. Çoğu öldürüldü. İşkence gören bir kadın, ölmeden önce hapishanedeki hücresinin duvarına kendi kanıyla şu şiiri yazdı:

> Al-yanaklı bir kadınım ben, siz erkeklerle omuz omuza savaşırım!
> Omuzlarımda ortak nefretimizi taşırım.
> Hapishane okulumdur, mahpuslar arkadaşlarım.
> Kılıç çocuğumdur benim, tabancam kocam![7]

Sonu gelmez savaşın insafsız koşulları insanları birbirine bağlar. Onların tarihi, çekilen eziyetlerin ve şehitliğin, insanın içini acıtan bir düzende yinelenen, sürekli sömürgeleştirme ve sürekli isyanın tarihidir ve artık unutulup gitmiş zamanlardan beri bu ıstırap hiç durmaksızın hüküm sürmektedir. Geçmişin acısı karşılarında, geleceğin acısı arkalarındadır. Acı, anne babaların çocuklarına mirasıdır. Mekong Deltası'nda devriye gezen Fransızlar,

bir gün, taşıdığı pirinç dolu kabı saklamaya çalışan yaşlı bir kadına rastladılar. Kadına dipçikleriyle vurarak gerillaların yerini sordular. "Yaşlı kadın gururla başını kaldırdı. 'Ben yaşlıyım ve silah taşıyamam,' dedi. 'Ama çocuklarım, ülkenin her yanında yüzlercesi var, siz talancıları, hepinizi öldürecekler. Ölmekten korkmuyorum ben.'"[8] Silah taşıyabilen Fransızlar onu öldürdüler, ama yaşlı kadın haklıydı; Fransız talancıları topraklarından sürdüler. Tabii hemen ardından çok daha büyük bir çete geldi: Amerikalılar.

Savaşın gidişatı erkeklerinki kadar kadınların yaşamını da doğrudan etkilemiştir. Kadınlar da gitgide tümüyle aynı acıların yaşandığı bir duruma düştüler ve onlarla birlikte çocuklar da. Bu türden gelişmeler birden yaşanmadı; savaşın doğasına bağlıydı ve Kuzey ile Güney arasında belirgin farklar vardı. Kuzey'de, Fransızlara karşı gerilla savaşında binlerce kadın yer aldı ama hâlâ olağan kadın faaliyetlerinin uzantısı sayılan görevler üstlenmekteydiler. Örneğin, anneler ve evli kadınlar, erkeklerini uzaklara götüren Fransız kamyonlarını durdurmak için yolları kapattılar. Cepheye gidecek malzemelerden sorumluydular ve cephane ile yiyecek taşıdılar. Yolları onardılar ve yaralılara baktılar, haber ve mesajları iletip saklanacak yerler yaptılar. Bunların hepsi yaşamsal görevlerdi ve birçok kadın kendisini ilk kez kalelerin/sığınakların sorumlusu konumunda buldu. Güney'de, muhtemelen askerî cephe ile cephe gerisi arasındaki ayrım daha az belirgin olduğu için, kadınlar yavaş yavaş önemli bir konuma geldiler.

Güney'de kadınların sahneye çıkışının aşamaları, Nguyen Thi Binh'in kendi yaşamında belirgin bir biçimde görülür. On sekiz yaşındayken İkinci Dünya Savaşı sona ermiş ve Japonlar kovulmuştu. Belli belirsiz yurtsever fikirleri vardı. Halkının Fransızlar tarafından nasıl aşağılandığını görmüştü. Bağımsızlık için umut doluydu. Fransızlar 1945'te geri gelince, babası onlara karşı silahlandı. Yeniden teslim olmak artık çok acı geliyordu. Binh, önce öğrenciyken direniş hareketinde, daha sonra kadın örgütleriyle ve aydın gruplarıyla çalıştı. Kimse ne yapacağını pek bilmiyordu,

yaşadıkları deneyimlerden öğrenmek zorundaydılar. Siyasal faaliyetleri şiddet içermiyordu ve yasalar çerçevesindeydi.

"Yurtseverlerin tutuklanmasına karşı protesto yürüyüşleri düzenledik, el ilanları dağıttık, toplanıp tartıştık." Ne olursa olsun, sömürgeci işgal bağlamında düşünüldüğünde, bunlar bile şiddetli bir baskıyla karşılaşmalarına yetiyordu. Binh de yirmi dört yaşındayken, Fransız idaresi altındaki Güney Vietnamlılar tarafından hapsedildi, işkence gördü: "para için kendinden olanlara işkence yapan paralı askerlerdi onlar."[9] Hapiste gördüklerini şöyle anlattı: "Benimle birlikte, neden orada bulunduğundan bile haberi olmayan yüzlerce kadın vardı. Ne yaptığımızı soruyorlardı. Geldiklerinde bunu bilmiyorlardı ama giderken öğrenmiş oluyorlardı. Birer yurtsever olarak oradan ayrıldılar."[10] Emperyalizm çok büyük bir eğiticidir.

1954'te yapılan Genel Anlaşma [Cenevre Anlaşması] sırasında salıverildikten sonra, özgürlüğü kutlayan kalabalığın arasındayken Diem'in polisi ateş açınca, bir kız arkadaşı öldü. Ellilerde, başka kadınlarla birlikte barışçı gösteriler yapmayı sürdürdü ama bunlar zamanla olanaksız hâle geldi, çünkü yürüyüş ve protestolar mutlaka tutuklanmayla sonuçlanıyordu. Nguyen Thi Binh, 1957'de Saygon'dan ayrılıp kırsal bölgelere giderek tam anlamıyla yeraltında yaşadı, hava almak için ancak geceleri dışarı çıktı. Bu koşullarda ilk çocuğunu doğurdu, aynı zamanda köylüleri savaşmak için örgütledi. Kadınlar kentlerde gösterilere devam ediyordu:

> 17 Aralık 1960'ta, My Tho'da, on altı yaşındaki Truong Thi Bay flama taşıyarak göstericilerin önünden yürüyordu. Polis onu vurup öldürdü. Hemen yerine on sekiz yaşındaki Nguyen Thi Be geçti ve o da ölümcül bir yara aldı. Üçüncü bir genç kız öne geçti ve öldürüldü. Ancak göstericiler ilerlemeyi sürdürdü; askerler silahlarını indirdiler.[11]

Ertesi yıl "Güney Vietnam'ın Kurtuluşu İçin Kadınlar Birliği" kuruldu; okullu kızlar, üniversite öğrencileri, işçi kadınlar ve

aydınlar birliğe katıldı. Kadınlar, erkeklerin yanında savaşmakla kalmamış, aynı zamanda köyleri kurtarma ve sınır bölgelerinde yeni yönetimler kurma sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Kimi kadınlar, karma askerî birliklerin komutasını da üstlenmiştir. Örneğin, Nguyen Thi Dinh hem ilk kadın ordu komutan yardımcısıdır hem de Kadınlar Birliği'nin başkanıdır. Binh, bir istisna değildir.

Savaşın toparlayıcı etkileri, kadınların kurtuluşunu ulusal kurtuluştan ayırmayı olanaksızlaştırır. Uzun saçlı ordu, Amerikalıların varlığını en yakından hisseder. Beş milyonluk kadın nüfusunun dört yüz bini artık fahişedir ve 12 ile 14 yaş arasındaki kızların ırzına geçmek hayli yaygındır. Güney Vietnamlı kadınlar, Batı kapitalizminin insan yaşamına verdiği değeri, yalnızca okulda çocuklarının tepesine inen bombalardan, hiç kimseyi ayırmadan yapılan kıyımlardan değil, aynı zamanda bitki örtüsünü yok eden ve 1961'den itibaren, daha önce görülmemiş oranda yüksek düşüklere, ölü ve başı büyük beyni küçük sakat çocukların doğumuna neden olan zehirli gazlardan da öğrendiler. İnsan, çocuğunu dokuz ay karnında taşıyıp her yanı ölüm sarmış bir ortamda sancılar içinde doğurursa, emperyalist teknolojinin canavarca silahlarının o durumda bile saldırısına uğradığını görüp savaşı yüreğinin en derininde hisseder.

"Güney Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi" yöneticilerinden Mai Thi-Chu, Aralık 1970'te, kadın özgürlük hareketinin üyeleriyle yapılan bir toplantıda, kadınların ulusal kurtuluş mücadelesiyle farklı biçimlerde nasıl özdeşleştiğini anlattı.[12] Gerilla olarak sabotaj yapıp pusu kurdukları gibi, irtibat çalışmalarını da yürütüyorlardı. Kadınlar Birliği üyeleri düşmanın ilerlemekte olduğu bölgelere gidip genç kadınların savaşmak üzere birlikler oluşturmasını sağlıyordu. Üniformaları daha çok genç kadınlar alıp götürse de, onları giyip geri gelenler daha çok yaşlı kadınlar oluyordu. "Kızlarımız neden Amerikan askerlerinin tecavüzüne uğrasın ki; bırakın da biz yaşlılar işe girişelim," diyorlardı. Özgürlük hareketinin si-

yasi yönü de önemlidir. Savaşın dehşeti arttıkça, önceleri kararsız kalmış birçok kadın mücadeleye katılmıştır. Son zamanlarda, kadınlar, bombalar ve kimyasal yüzünden ölenlerin cesetlerini şehirlerin yöneticilerine, valilere götürdü. Bir adam bundan utanarak bunun Amerikalıların hatası olduğunu söyledi. Kadınlardan biri adama orada bulunmalarına kimin izin verdiğini sorunca, adam verecek yanıt bulamadı.

1970'te, son derece alçakça ve korkunç bir tecavüz olayı, Saygon'da önceden ulusal kurtuluş mücadelesinin parçası olmayan bir grup kadını, yaşam hakkı ve Vietnamlı kadınların onuru için mücadele eden bir Kadın Komitesi oluşturmaya itti. Saygon yetkililerinin belirttiğine göre, saldırıya uğrayan iki kadının (tarlada çalışırken Amerikan askerlerinin saldırısına uğrayan bir anne ile gelinin) bitkin düşüp ölmesi kadınları çileden çıkardı. Bunun sonucunda, Amerikan birliklerinin geri çekilmesini talep eden bir konferans düzenlediler. Bunlar, hem nispeten yeni hem de kendiliğinden ortaya çıkan tepkilerdir, oysa köylü kadınların uzun zamandır devam eden usta işi bir yeraltı örgütlenme düzeni vardır.

Mai Thi-Chu bize, gösteri yapma umuduyla nasıl kente geldiklerini anlattı. Çarşıya gider gibi, küçük gruplar hâlinde fark edilmeden geliyorlar, başörtüsü bağlıyorlar ve yaşlı kadınlar bastonlarıyla topallayarak ilerliyordu. Sonra birden hepsi aynı noktada toplanıyordu. Aniden başörtüleri, üzerinde "Amerikan Emperyalistleri Güney Vietnam'dan Defolun" gibi sloganlar yazılı pankartlara dönüşüyordu. Yaşlı kadınların bastonları bayrak sopası yerine geçiyordu. Kadınlar hızla gruplara ayrılıyor; bir grup Valiliğe, bir başkası hükümet temsilciliğine, diğerleriyse çeşitli dinî kuruluşların yöneticilerine gidiyordu. Eğer bir grup dilekçesini sunabilirse, diğerlerini de onlar toplamak durumundaydı. Genellikle çok sayıda kadın tutuklanıyor, bunun üzerine kent halkı gizlice alarma geçiriliyor, taşradan takviye kadın kuvveti getiriliyordu. Kadınlar salıverilmezse, büyük bir kadın kalabalığı günlerce kentte kalıyordu. Yeni gelenler bebekleri ve çocuklarını

da beraberlerinde getirip resmî binaların önüne kamp kurunca ve atılan sloganlar ile çocukların bağrışması birbirine karışınca, neredeyse sürekli bir gürültü ve karmaşa yaratılıyordu. Bu durumda Güney Vietnamlı hükümet görevlileri genelde yenilgiyi kabul edip kadınların dilekçelerini alarak tutukluları salıveriyordu, çünkü bütün bu öfkeli kadınlarla ve çocuklarla nasıl başa çıkacaklarını bilemiyorlardı.

Kadınlar Birliği, çeşitli siyasi ve dinî görüşten kadınları birleştirmiş ve asıl inisiyatif yerel düzeydeki kadınlara ait olmakla birlikte bu türden siyasi gösterilerin düzenlenmesine aracı olmuştur. Birlik, aynı zamanda "Size hep ürkek ve itaatkâr olmanız öğretilmişken, nasıl güven ve inisiyatif kazanırsınız?" gibi, özellikle kadınları etkileyen soru ve sorunlar ile de uğraşmaktadır.[13] Savaş yüzünden akrabası ya da geçim kaynağı kalmayanlara yardım sağlamaktadır. Birlik üyeleri, savaşla gelen özgürleşmenin ne kadar önemli olduğunun gayet iyi bilincindedirler, ama bir kez Amerikalılar gittiğinde, kadınları özgürleştirme görevi hayli farklı ve dev bir sorun olacaktır. Mai Thi-Chu şöyle diyordu:

> Son kongrede Kadınlar Birliği üyeleri, sonunda zafer kazanılınca, kadınların bundan tümüyle yararlanmasının ne kadar önemli olduğunu tartıştılar; kongre, Cezayirli kadınların yaşadıkları talihsiz deneyimden kaçınmamız gerektiğini vurguladı –Fransızlara karşı bağımsızlık savaşında yardımcı olmuşlar ama kendi bağımsızlıklarını elde edememişlerdi.[14]

Nguyen Thi Binh ile birlikte Paris'te bulunan kadın temsilcilerden biri, kadınların kurtuluşu hareketinin Amerikalı üyelerine, benzer bir durumu şu sözlerle anlattı:

> Birleşik Devletler'deki "kadın mücadelesi"yle ilgili konuşmaya zaman kalmamasına üzüldüğünü söyledi. Güney'deki kadınların iktidar sahibi olmaya başladıklarını, savaş bitince başka bir mücadele verildiğini bildiklerini ve buna epeyce hazır olduklarını, sözlerine ekledi. Sürdürdükleri mücadeleyle ilgili olarak ABD'deki kadınlarla büyük bir dayanışma içinde olduklarını belirtti.[15]

Amerikalı kadınlar, Kuzey'deki kadınların, savaş kazanıldıktan sonra kadınların kadın olarak mücadele etme gereğinin bilincinde hareket ettiklerini göremedi. Bu, muhtemelen ve kısmen savaşın doğasından kaynaklanmaktadır, kadınlar köylerin yönetimini üstlenmişlerdir ama cephede savaşmamaktadır; kısmen, parti örgütünün birbiriyle daha iç içe olmasına ve kadınların da bu sayede eyleme geçmiş olmalarına bağlıdır; kısmen de, Komünist Parti'nin kadınların koşullarını elle tutulur biçimde iyileştirmesinden dolayı, önderlik konumunda pek öne çıkmasalar bile, kadınların genelde partiye bağlılık hissetmelerinden kaynaklanmaktadır.

Çin'de olduğu gibi, toprak reformu çok önemliydi. 1950'den itibaren kadınlar topraktan eşit paya sahip olabiliyordu ve aldıkları eşit ücret aile reisine değil, kendilerine ödeniyordu. Anayasa eşit haklar ve eşit ücret ile doğum izni güvencesi verir. İş Sigortası yönetmelikleri ve diğer sendika yasaları, çalışan kadınları daha çok korur. Ancak uygulamada, kadınların en temel eşitliğini güvence altına almak bile büyük sorunlar çıkarmıştır. Ortada resmî bir destek olsa da, kadınların kendi eğitimsizlikleri, eksiklik ve yetersizlik duyguları onlar için köstek olmuştur. Parti yönergelerine karşın kadınlar, iş ve siyaset alanına ikincil mevkilerde katılmayı sürdürdüler. Okullarda eğitim veren kısıtlı bir kesim oldu ama onlar da idareci olmadı. Ellilerin başında hâlâ eğitimin genç bir kız için zararlı olduğuna inanılıyordu. İnsanlar, genç kızlar yazma öğrenirse zamanlarını aşk mektupları yazmakla geçirir, diyordu. Bununla birlikte, şimdi, neredeyse bütün kadınlar en azından okuyup yazabiliyor ve 1960'tan itibaren yüksek eğitimin önemi özellikle vurgulanıyor. Kimileri dokuz çocuklu, yaşça daha ileri kadınların bundan yararlanması hayli güçtü ama genç kızlar okumayı sürdürdüler, sanat ve mühendislik konularıyla diğer teknik konularda eğitim gördüler. Kimi örneklerde fabrikaların kendi dans ve şarkı toplulukları kuruldu. İplik fabrikası işçisi genç Tran Bich Dao, 1963'te Hanoi'de Sahne Sanatları okulunda kurs gördükten sonra fabrikasına dönüp işçilere, 1930'daki ilk dokuma grevini konu alan

bir oyun sahneledi. Stanislavski, Brecht ve Shakespeare'le ilgilendi. Eskiden insanlar kadın oyuncuları ahlaksız sayar ve küçümserdi; artık bu tamamen değişmiştir. Tran Bich Dao gibi kızlara, yalnızca özel becerilere sahip işçiler gözüyle bakılır.

Vasıflı kadın işçilerin ortaya çıkışı nispeten yenidir. 1954'te sanayide sadece birkaç yüz kadın vardı ve hepsi vasıfsızdı. Aralarında hiç ustabaşı ya da yönetici yoktu. Yaşça büyük kadınlar on iki yaşından beri fabrikadaydılar; kötü koşullar sağlıklarını bozmuştu, öğrenmekte zorlanıyorlardı çünkü gözleri zayıftı ve pek güçlü değillerdi, ayrıca ruhen çökmüşlerdi. Şimdi kadınlar işgücünün yüzde ellisini oluşturuyor ama sahip oldukları vasıflar bakımından hâlâ erkeklerin gerisindeler. Zamanla daha çok sayıda daha iyi eğitimli genç kız sanayiye girdikçe, aradaki fark azalıyor.

Aynı sorunlar parti yapısına da yansımaktadır. Kimi zaman, sorumluluk gerektiren mevkilere atanan kadınlar istifa ettiler çünkü ev işi ile çocuk bakımının üstüne yeni görevlerinin yükü onlara ağır geldi. Kimi durumda, o bölgenin önemli kadrolarındaki erkekler, güven eksikliklerini yenebilmeleri için onlara yardımcı olmadılar. Kadınların atanmasını tehdit gibi gördüler ve onların yeteneklerini küçümsediler. Öte yandan savaş devam ettikçe, tutucu insanlar bile, uzakta savaşmakta olan erkeklerin işini kadınların yapması gerektiğini mecburen kabul ettiler. 1960'a gelindiğinde "Beş Eşitlik Planı"nı –savaşta, işte, parti önderliği ve yönetiminde, toplumun idaresinde ve ailede eşitlik– daha kolay uygulanır hâle getirme gereği ortadaydı. 1960'ın Eylül ayındaki Parti Kongresinde kadınların kurtuluşu özellikle vurgulanırken, "eski ideolojinin son kalıntıları olan kadınların hor görülmesine ve ezilmesine karşı ısrarlı bir mücadele başlatma" gereğine de dikkat çekildi.[16]

Gelgelelim son kalıntılar inatla yapışıp kalır. Nitekim özel kadın gruplarının kurulmasına karşı çıkıldı, çünkü erkekler, hangi nedenle olursa olsun kadınların toplanması fikrinden hoşlanmı-

yordu. Thanh Thuy bölgesinde, erkeklerin küçümseyici tutumuna karşılık, kadınların çeşitli komünlerde yaptığı işlerin araştırılması önerildi. Bu araştırma, kadınların erkeklerden gün sayısı olarak daha fazla çalıştığını, iş alanı hakkında erkekler kadar bilgileri olduğunu, daha az yardım gördüklerini ve çok daha az öğrenme fırsatına sahip olduklarını ortaya koydu. Sonrasında, erkeklerin karşı çıkışının asıl nedenleri açığa çıktı. Bir parti üyesi, "Kadınlar dümene geçerse bu, her şeyin sonu olur,"[17] diye yakınıyordu. Direncin üstesinden gelebilmek için yerel parti demokrasisinde büyük bir altüst oluş gerekti. Beş yüz kırk kadının katıldığı bir toplantıda, kadınların karşılaştığı güçlükler anlatıldı. Toplantıda, kadınların rolüne ilişkin kalıplaşmış görüşleri olan kimi parti ileri gelenleri eleştirildi. Sonuç olarak, birçok kadın, kooperatiflerin ve komünlerin idareciliğine seçildi ve kadınların şikâyetlerini dile getirdikleri özeleştiri toplantıları yapılmaya başlandı.

Şurası açıktır ki askerî durum ile Komünist Parti'nin kararlılığı birleşince, özgürleşme adına daha ileri adımlar atılmıştır ancak daha yapacak çok şey vardır. Kuzey'de, Kadınlar Birliği üyelerinin Charlotte Bunch-Weeks'e söylediğine göre, kadın devriminde henüz tamamlanmamış üç alan vardı: Öz-imge (birçok kadın hâlâ kendisini erkeklerden aşağı görüyordu); siyasete katılım (hükümet ve yönetimde sorumluluk gerektiren mevkiler öncelikle erkeklerindir); ve nihayet ailede eşitlik. Batı kapitalizmine özgü çekirdek aile Vietnam'da hiç var olmamıştır, çokeşlilik ise ancak 1960'taki evlilik yasasıyla kaldırılmıştır. O zamana kadar çokeşlilik ve çocuk evliliği kırsal kesimde hayli yaygındı ve kadınlar erkeklerden boşanamazdı. Eski tutumların kolay kolay sona ermemesi bu açıdan şaşırtıcı değildir.

Ho Chi Minh yeni yasayı sakınarak tanıttı ve amaçlarını dikkatlice, sade bir biçimde anlattı:

> Benim bir bekâr olarak bu sorunu çok da iyi bilemeyeceğimi düşünenler var. Oysa benim kendi ailem olmamakla birlikte çok büyük bir ailem var –dünyanın her yerindeki işçi sınıfı ve Vietnam halkı.

> Bu geniş aileye bakarak küçük bir aileyi hayal edip değerlendirebilirim.[18]

Yeni yasayı haklı göstermek için birçok temelden birden hareket etti: kadınları üretime sokma gereği, karı koca arasında uyum gereği, sosyalizmi inşa etmek için "toplumun yarısı"nı özgürleştirme gereği. Erkekleri duruma yabancılaştırmaktan kesinlikle sakınıyordu ama kadınların kendi özgürlüklerini elde etmesini vurguluyordu. "Kadınların özgürleşmesi, erkeklerdeki feodal ve burjuva düşünce biçiminin sökülüp atılmasıyla aynı anda yürütülmeli. Kadınlar ise, Hükümet ve Parti yönergelerinin onları özgür kılmasını beklemeden, kendilerine ve mücadeleye güvenmelidirler."

Kimi yönlerden savaş, kadınların kurtuluşu için bir temel yaratmıştır ama başka yönlerden yapılabilecekleri sınırlar. Bu durum, kadınları etkileyen sosyal yardım hizmetlerine açıkça yansır. Ortaklaşa yemekhaneler, çocuk bakımı, ev hizmetleri ve kreş olanakları kısıtlanır çünkü askerî gereksinimlere öncelik tanınır. Ancak sürekli bombalar altında bile, Kuzey'deki çocukların yarısı için kreş hizmetleri mevcuttur ve "üçlü bakıcılar" denen gönüllü kooperatif grupları sayesinde çocukların bakımı, yemek pişirilmesi ve diğer kadınların alışverişi sağlanabilmektedir. Kentlerde hizmet ekipleri, çalışan kadınların yemek pişirmesine ve dikiş işlerine yardımcı olmaktadır. Çocuk yuvaları ile bahçelerini eğitim açısından geliştirmek zordur, zira bombalardan kaçınmak için sürekli boşaltılmaları ve oradan oraya taşınmaları gerekir. Genç erkeklerin bu işleri kadınlarla paylaşabilmeleri de imkânsızdır, çünkü onlara cephede ihtiyaç vardır.

Kıtlık, sağlık hizmetlerini ve erişilebilen doğum kontrol yöntemlerini etkiler. Diyafram ve spiral gibi mekanik araçlardan çok az vardır, doğum kontrol hapı yoktur ve Kadınlar Birliği'nin bilgilendirmelerine rağmen takvim hesabı hâlâ en yaygın yöntemdir. Gebeliği önleme yöntemlerinin yerine ahlaki ikna yöntemleri geçmek durumunda kalır. Kadınlar Birliği üyeleri, kızları yirmili yaşların ortalarına kadar evlenmemeye ve beşten fazla çocuk yap-

mamaya ikna etmeye çalışsalar da, geniş ailelerin değerine ilişkin geleneksel anlayış ve savaştan dolayı nüfusu yüksek tutmaya verilen önem birleşince, propagandanın hızı kesilir. Kuzey'deki kadınların, cinsel rol ayrımını yıkmak ihtiyacı duymadıkları görülür. Savaştan sonra kadınların hafif işlere geri döneceği beklentisi içindedirler; anaokulunda kızların şarkı sözleyip dans etmesine, oğlanların dövüşmesine aldırmazlar. Afiş ve filmlerde, kadınlar sıkça destekleyici rollerde, cephedeki kocaları için dikiş nakış yaparken sunulur. Buradaki çelişkiler onlar için açık değildir.

Vietnam kültüründe, kuşkusuz yıllar süren savaşın pekiştirdiği, güçlü bir benliğini inkâr etme eğilimi vardır. Bütün kuzeyliler gibi Kuzey Vietnamlılar da, güneylilerin daha az çalışkan ve cinsel yönden daha serbest olduğunu savunur ama aslında her iki kültür de ağırbaşlılığa, tutumluluğa, resmiyete ve temizliğe önem verir. Budizm inancının "kendini aşma" konusunda gösterdiği saygı, Konfüçyüs inancının uygun ve adil davranış ilkeleri geliştirmeye dönük vurgusuyla ve Komünist Parti'nin mücadele, fedakârlık ve toplumsal bağlılık ahlakıyla birleşir. Vietnamlılar cinsel özdenetime büyük hayranlık duyar ama asla namusluluk taslamazlar. Kuzey Vietnam'ı ziyaret eden devrimci erkekler Vietnamlı kızları tavlamaya çalıştıklarında, kıkırdamalarla ve sosyalizmi inşa etmekten sevişmeye vakitleri olmadığı türünden sözlerle karşılaştılar. Kızlar, "Özgürlüğümüzü elde ettikten sonra gelin," dediler. Susan Sontag, *Trip to Hanoi*'de (Hanoi'ye Yolculuk) kadınlarla erkeklerin hiçbir cinsellik belirtisi olmadan nasıl birlikte çalıştıklarını, yemek yediklerini, savaşıp uyuduklarını anlatır. Sontag'a ve erkek seyahat arkadaşlarına kalacak ayrı yer sağlanmıştır ama Amerikalı erkeklerden biri hastalanınca, güzel ve genç bir hemşire erkek rehberlerle ve sürücülerle aynı odada yatar.

Vietnamlılar, başka ülkelerin farklı âdetleri olduğunu sancılı bir biçimde öğrenmişlerdir. Susan Sontag'ın Kuzey Vietnamlı tercümanı ona, Rusya'ya gittiği zaman insanların açık saçık fıkralar an-

lattığını duyunca ne kadar şaşırdığını anlatır. "Evlilikte sadakat"in Batı'da yaygın olmadığını anlamıştır. Vietnamlıların yabancıların cinsel âdetlerine ilişkin gözlemleri, niteliksel olarak, bilinmeyen bir gezegene inen *Küçük Prens*'in durumuna benzer. Yine de, cinsel perhiz ve sadakata dayalı ahlakın savaştan sonra sürüp sürmeyeceğini söylemek için henüz erkendir. Bu hâliyle, askerlerin manevi dünyasının bir parçası olduğu bellidir ve Güney'de Amerikan birliklerine hizmet eden genelevlerin uyandırdığı haysiyetsizliğe gerekli karşılığı oluşturur. Bu bağlamda cinsel özgürlük fikirleri, belli bir boyutuyla yersiz kaçar.

Bundan yola çıkarak, Vietnamlıların bütün diğer insanlardan farklı olduğu, cinsel baskıya ve sevdiklerinden ayrı düşmeye acı çekmeden doğal bir biçimde uyum sağladıkları sonucunu çıkarmak düşüncesizlik olur. Nguyen Thi Binh, Martha Gellhorn'a şunları söylüyordu:

> Kocamı gördüğüm bütün bu yıllar boyunca, her günü –haftaları ya da ayları değil– sayabilirim. Çocuklarım da, beni ya da babalarını gördükleri sürede günleri sayarlar. İnsanlar bizim bu yaşama alışkın olduğumuzu söylüyor. Ancak biz de herkesle aynı arzu ve isteklere sahibiz. Bizim gibi yaşamak zordur.[19]

Aralık 1970'te, Budapeşte'deki "Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu" toplantısında, Amerikalı kadınlar Vietnamlı delegelerle kişisel olarak temas kurup konuşmaya başladılar:

> Herkesin çocuklarının, torunlarının, kocalarının, arkadaşlarının fotoğrafları ve sonra da hikâyeleri çıktı ortaya. Neredeyse hepsinin kayıp bir çocuğu vardı. Üç aydan uzun bir süredir beş çocuğundan da haber alamayan Kamboçyalı bir kadın ağlamaya başladı. Hepsinin gerilla olmuş çocukları vardı.[20]

Vietnamlı kadınlar, Amerikan emperyalizmi ile "dostlarını" birbirinden ayırmaya dikkat ediyordu. Alice Wolfson onlarla birlikte olduğunda durmadan ağlamak, yalnızca "Üzgünüm, üzgünüm, üzgünüm," demek istiyordu. Bunları Güney Vietnamlı ka-

dınlardan birine söyleyince yaşadıklarını şöyle anlatıyor: "Bana sarıldı ve 'Şimdi gözyaşlarının zamanı değil, neşelenme zamanı, çünkü beraberiz ve biz kız kardeşleriz' dedi."[21]

Vietnamlı kadınlar, kadınların kurtuluş hareketi içerisindeki kişilerin keşfetmeye çalıştıkları o duyarlılık ve nezakete sahiptiler. Birçok ufak jestle –kendilerinin törende giyecek başka şeyleri olmasa da Amerikalı kızlara kendi işlemeli elbiselerini teklif ederek, yataklarını paylaşmayı önererek ve sıkılganlık duymadan kollarından tutup gerçek bir içtenlikle onları öperek– kendi usullerince kız kardeşliklerini belirttiler. "Bizim kültürümüzün, nasıl olmuşsa, içimizde ezdiği yakınlık gösterebilme ve dokunabilme becerileri, onların içinde çok güzel yaşıyor ve kendimi, karşılık vermekte özgür hissetmemi sağlıyor... Onlar asla... insanlıklarından kopmamışlar."[22]

Kadınlarla erkeklerin akla ve sevgiye karşılık verme yeteneğine inanmayı, bu inanç kendi yaşadıklarından sonra mantıksız görünse de, sürdürüyorlar. Vinh şehrinde Budist bir rahibe, kadınların özgürlük hareketinden Amerikalılara şöyle demişti:, "ABD'de kadınlar, Vietnam'da olanları bilseler bunu durduracaklarından eminim, ülkelerinin dünyanın dört bir yanındaki çılgınlıklarını durdurmanın bir yolunu bulacaklardır."[23] Ne yazık ki, Batı kapitalizmindeki kadınlar arasında henüz böyle bir bilinç düzeyine ulaşamadık.

Budapeşte'deki Amerikalı kadınlar, onların, kendi usullerinden farklı örgütlenme biçimlerine, üzerinde iyice düşünüp eleştirdikten sonra açık olduklarını fark ettiler. Alice Wolfson, Amerikan bireyciliği bağlamında geliştiğinden, kadınların özgürlük hareketinde liderlik eksiği olduğunu ve kolektif hareketin önemli ve gerekli bir aşama olduğuna inandıklarını anlattı. "Bayan Cao bir an düşündükten sonra şöyle dedi, 'Evet, ama bireyin potansiyelini yok eden kolektif hareket iyi bir kolektif hareket biçimi olamaz. İkisi arasında bir uzlaşmaya ihtiyaç var.'"[24] Sanki bir aynanın iki ayrı yüzünde duruyormuş gibiydik.

Londra'daki Vietnamlı temsilciler, kadınların özgürlük hareketine kibarca "düşüncenin başlangıcı" diyorlar. Onlara göre, biz gerektiği kadar ileri gitmiyoruz; bize göre ise, onların kadın özgürlüğü tanımı çok dar ve bu tanım, bize bastırılmışlığımızın ayrılmaz bir parçası gibi görünen bilinç alanlarına hiç değinmiyor. Onların bizim gibi hissetmediklerine inanamayız. Alice Wolfson bu konuda biraz şaşkın ve dürüstçe şöyle diyor:

> Konuşmayla ilgili korkularım azaldı. Vietnamlılar o kadar yardımcı ve her düzeyde... mücadelenin iyi olduğunu kabul etmeye... o kadar istekliler ki... bizi onlara eşitmişiz gibi hissettirdiler. Bununla karşılaştırılınca, hareketimizin kendini beğenmiş ve emperyalist özellikleri beni hayrete düşürdü. İnsanların bilinci bizimkiyle aynı yerde değilse onları o kadar çabuk mahkûm ediyoruz ki. Amerikan gerçeğinin herhangi bir biçimde, her yerde.... var olduğunu varsayıyoruz. Bu, kesinlikle doğru değil. Bunu daha etraflıca düşünmeliyim.[25]

Hepimiz düşünmeliyiz.

Küba

> Eğer bize Devrimin yapmakta olduğu en devrimci şey sorulsa tam olarak şu yanıtı veririz –ülkemizin kadınları arasında gerçekleşmekte olan devrimdir bu... Eğer biri, bana kendimi kadınlara karşı önyargılı sayıp saymadığımı sorsaydı kesinlikle hayır derdim... Kendimi bunun tam karşıtı gibi görmüşümdür... Anlıyoruz ki... bu gizil güç, en iyimser olanımızın düşlediğinden çok daha üstündür; belki yüreğimizde, bilinçli olmasa da, bir tür önyargı ya da küçümseme vardı diyebiliriz.
>
> Fidel Castro, "Santa Clara Konuşması", 9 Aralık 1966

> Biliyoruz ki üretim ilişkilerini değiştirmek yetmez; ideoloji ve üstyapı âdetleri açısından burjuva ve gerici olmayı... ve bizim örneğimizde, azgelişmişliği sürdürebiliriz.
>
> Edmundo Desnoes

Küba filmi *Lucia* 1960'larda çekildi. Çok farklı tarihsel koşullarda özgürlük mücadelesi veren üç farklı "Lucia"nın hikâyesini anlatır. Erkek kardeşi 1868'de İspanyol sömürgeciliğine karşı savaşırken, bir İspanyol beyefendisi, bağımsızlık savaşı sırasında Lucia'ya kur yapar. Onu aldatmış olmasına rağmen –çünkü İspanya'da zaten bir karısı vardır– Lucia yüksek sınıftan Kübalı kızların çay toplantılarına ve kiliseye gitmesine ve yapay saygınlığına başkaldırır ve İspanyol'a kaçar. Ancak sevgilisini kardeşinin saklandığı yere götürünce, İspanyol ikisine de ihanet eder ve ardından gelen çatışmada Lucia'nın kardeşi öldürülür. Lucia sürüklenerek oradan uzaklaştırılırken yaşlı bir kadın onu teselli etmeye çalışır. İkisi de gözyaşlarına boğulur. Birinci Lucia'nın yazgısı bireysel bir trajedidir. O çaresiz bir piyondur ve savaşanlar erkeklerdir.

Buna karşılık, ikinci Lucia, 1930'larda Machado diktatörlüğüne karşı harekete katılır. İktidarı Batista devralınca, Lucia'nın yoldaşlarının çoğu şıp diye bürokraside görev alır ama sevgilisi savaşmayı sürdürür ve sonunda polis tarafından öldürülür. Lucia, hamile hâlde, elinde bavulu, gidecek yeri olmadan sokaklarda umutsuzca gezinir. Onlara katılabilecek olmasına rağmen kendine has gereksinimlerine uygun bir yer yoktur ve Batista iktidarında özgürlük umudu söner.

Üçüncü Lucia, anlamlı bir biçimde, taşrada yaşayan siyah bir kadındır, kamyon şoförü beyaz ve genç bir çiftlik işçisiyle evlidir. Çatışmanın odağı yer değiştirmiştir. Bu Lucia, aşkı yaşamak için mücadele etmek zorunda değildir, kendi cinselliği ile sevdiği adamın davranışları arasındaki çelişkiyi göğüslemesi gerekir. Aşkları neşeli, tutkulu ve başlangıçta tasasızdır ama sevgilisinin neredeyse marazi kıskançlığıyla gölgelenir. Bu kıskançlık, Latin erkeğinin sert maço tavrının parçasıdır ve kadınların en ufak bağımsızlık belirtisine karşı derin bir düşmanlık besler. Adam, on dört yaşında bir oğlandan okuma yazma öğrenmesini engellemek için Lucia'yı eve kapar. Lucia sonunda köydeki kadın önderlerden birine giderek, gözünde yaşlarla, kocasını sevdiğini ama böyle yaşamayı sür-

düremeyeceğini anlatır. Yeni öğrendiği el yazısıyla bir not yazıp onu terk eder: "Ben köle değilim." Ayrılınca ikisi de sefil olur ve birbirlerini çok özlerler. Lucia geri dönüp onu istediğini ama özgürlüğü de istediğini anlatır. Adam onu görünce sevinçten çılgına dönmesine rağmen hâlâ ona hükmetmeye kalkar. Yine anında kavgaya başlarlar. Küçük bir kız uzaktan onları izler, önce ne olduğunu anlamaz, olup biteni anlamaya başlayınca da kahkahayı patlatır. Üçüncü Lucia da kazanamamıştır ama diğerlerinin hiç girmediği alanlarda mücadele etmiştir. Film, dördüncü Lucia'nın bu türden sorunlarla karşılaşmayacağını ima ederek sona erer.

Bu film, yalnızca bugünkü Küba'da kadınların özgürleşmesinin niteliğine ilişkin sorular ortaya atmakla kalmaz, aynı zamanda devrimden önce kadınların önündeki kısıtlı seçenekleri de belirtir. Kadınlar açısından aslında üç olasılık vardır: evde bir erkeğin kölesi olmak, anne olmak ya da zevk aracı olmak. Orta sınıftan bir kız babadan kocaya geçerken, bekâreti de anlaşmanın bir parçasıdır; zaten kullanılmış bir nesnenin, alıcısının gözünde hiçbir değeri yoktur. Madalyonun diğer yüzünde, eski Havana'da ya da Santiago'nun sahil şeridinde müşteri arayan yoksul kadınlar vardır. Kırsal kesimdeki yerleşim yerlerinde kadın işçiler hem tarlalarda hem evde çalışır, sayısız çocuk doğurur ve yirmi beşindeyken elli yaşında gösterirlerdi.

Küba çok derinden bölünmüş bir toplumdu. Zengin ve fakir, Havana ve Küba'nın geri kalan bölümü, siyahlar ve beyazlar, kadın ve erkek arasında büyük ayrımlar vardı. Sömürge içinde birçok küçük sömürge dizileri, birbirinin sırtından şişen katman üstüne katmanlar görülüyordu ve tepede, hükümet üyesi yönetici azınlık, ordunun subayları, fabrika –ve büyük çiftlik– sahipleri ile büyük işadamlarından oluşan, aile geleneğinin ve yarı feodal bir zihniyetin birbirine bağladığı seçkinler vardı. Havana'da yoksullar, musluk suyu ve tuvaleti olmayan, yıkık dökük binalarda aşırı kalabalık hâlde ve yüksek kiralarla oturuyorlardı. Erkeklerin çoğu sürekli işsiz kalıyor ya da geçici işlerde çalışıyordu, kadınlar ellerindekiyle

idare etmeye uğraşıyor, kimi zaman ince tahta perdelerle ayrılmış ufak bölmelerde yaşayan on sekiz kişilik geniş ailelere, bahçede bile yemek pişirdikleri oluyordu. İşçi sınıfından kadınları kendi erkekleri bile hor görürdü: "Kendi sınıfı bile onu aşağılar ve küçümserdi. Sömürücü sınıflar tarafından sömürülmekle, aşağılanmakla, değersizleştirilmekle kalmaz, aynı zamanda kendi sınıfı arasında dahi sayısız önyargıyla karşılaşırdı."[26]

Köylüler, onlardan da daha aşağı düzeyde, palmiye ağacından kulübelerde toprak zeminde yaşıyordu. Hastalık, kötü beslenme ve yüksek ölüm oranı yaygındı. Yoksulların en yoksulu "*desalajos*" denen evsizler, anayolun kenarında yaşıyordu. Siyahlar ve melezler istisnasız en yoksullardandı. Burada bile, derinin rengine göre bir hiyerarşi vardı; Haitililer ile Jamaikalılar en alttaydı. Kadınlar ise, sınıf, cinsiyet ve ırk baskısının hepsinin birden acısını çekiyordu. Siyah bir genç kadın, fahişe ya da kabare dansçısı olarak çok talep görebilirdi ama pek başka bir işe yaramazdı.

Her şeye rağmen kadınlar, köleliğe ve İspanyol sömürgeciliğine karşı bütün ayaklanmalara katıldılar. Maceo'nun annesi ve karısı eylemlere katılıyordu. Küba milli marşını yazan adamın kızı "Canducha", 1868'de Bayamo sokaklarından yurtseverlerin bayrağını taşıyarak gururla geçti. Köle Rosa Castellanos –"La Bayavese"– 1868 ayaklanmasında kocasına katıldı. Küba'da eskiden beri bir çilekeş, kahraman kadın geleneği vardır. İspanyol sömürgecilerden kalan Katoliklik ve maçoluk, kölelik ile birleşince, yaşlı kadınların düzeni sağlamaktan sorumlu olduğu bir tür anaerkil yapı üretti. Afrika-İspanyol kültürü cinsel suçluluk duygusunu asla içselleştiremedi ve basmakalıp kayıtsız erkek tipi ile soylu acılar çeken anne ve büyükanne kültünün doğal bir sonucu olarak, kadınların özel bir biçimde öne çıkması kabul gördü. Öte yandan bu, feminizm karşıtlığının, Protestan Avrupa ülkelerindeki ve Kuzey Amerika'daki tepkilere hiç benzemeyen, kendine özgü biçimlere bürünmesi anlamına da geliyordu. Kölelik ile cinsel ve ırksal üstünlük arasındaki etkileşim, kadınla-

rın özgürleşmesine dair fikirlerin ortaya çıkma usulünü daha da karmaşıklaştırmıştır.

Eşit hak talebi, 1860'larda İspanya ile savaş sırasında, Ana Betancourt adında bir kadın, bağımsızlık hareketi önderlerinin toplantısında kadınlara eşitlik isteyince ortaya çıktı. Yirminci yüzyılın başlarında, oy hakkı savunucuları [süfrajetler] tarzında bir feminist hareket doğdu; Kübalı kadınlar 1934'te oy hakkına sahip oldu ve ardından başka resmî eşitlikler de geldi. Bunlar, aslında yasal eşitlik ile ekonomik ve kültürel bağımlılık arasındaki çelişkinin altını çizmeye yaradı. Batista'ya karşı ayaklanma, aktif konumdaki kadınları, maçoluk tarafından tanımlanan kadınlığın saçma ve yersiz kaçtığı durumlara soktu. Haydée Santamaria, 1953'te Moncada kışlasına saldıran gruptaydı. Yakalandıktan sonra ondan bilgi almak isteyen Batista polisi, erkek kardeşinin gözleri ile nişanlısının hayalarını kutuda ona verdi. Yanıtı şu oldu, "Onlara bunu yaptıysanız ve onlar da konuşmadıklarına göre, ben nasıl konuşabilirim?" Salıverildikten sonra, Sierra Maestre'de isyancı güçlerle birlikte savaştı.[27]

On dokuzuncu yüzyılın ünlü bağımsızlık savaşçısı Maceo'nun annesinin adı verilen bir Kızıl Ordu kadın taburu oluşturulmuş olmasına rağmen, gerilla savaşının koşulları, kadınların öne atılmasına bir zemin sunmadı. Gerillalar arasındaki azınlığı oluşturan kadınlar, esasen yemek pişirmek ve hastalara bakmak gibi geleneksel işleri yapıyordu. Ne dereceye kadar eşit üyeler oldukları tartışma konusuydu. Che, özyaşam öyküsünde, Oniria adında bir genç kızın kederli bir sesle, bir erkek bir başkasını kazayla öldürmekten yargılanırken oy kullanabilir miyim, diye sorduğunu anımsar. Küba koşullarında bir askerî gerilla birliğinin yarım yamalak demokrasisinde, tam bir erkek denetimi neredeyse kaçınılmazdı. Mevcut durum bu yönüyle hâla geçmişe bağlıydı, ondan kurtulamamıştı. Tabii Lydia ve Clodmira gibi bazı bireysel istisnalar da vardı ve Guevara onlar için geleceğin habercisi di-

yordu. Onlar kendilerinin kuraldışı olduğunu kesinlikle biliyordu: Lydia'nın muhalif cesaretinde, övünç dolu ve başarılı olup kendilerini ezilmiş gruplardan ayrı tutanlara özgü üstünlük taslayan bir yan vardı. Tümüyle eril bir dünyada çalışan bütün diğer kadınlar gibi, sürekli kendini kanıtlama gereği duyuyordu. Guevara erkeklerin anlaşılması zor tepkilerini şöyle anlatır:

> Kübalılar, bir kadından emir almaya alışkın değildi... O öylesine cesurdu ki, kuryelik yapan erkekler ondan uzak dururdu. Onlardan birinin fikrini –hayranlıkla karışık bir nefret içinde– nasıl anlattığını çok iyi anımsıyorum: "O kadın Maceo'dan daha [taşaklı] ama hepimizi öldürtecek. Yaptıkları çılgınca şeyler. Şimdi oyun zamanı değil."[28]

Lydia ve Clodmira, ikisi de savaşarak öldü. Böyle bir ortamda, tek özgürleşme olasılığı, erkeklerden daha erkeksi olmaktı. Kentlerdeki normal yaşam koşullarında erkekler o kadar kuşkucu değildi ve kadınlar da daha az kuşku uyandırdıkları için kurye ve sabotajcı gibi görevlerde daha etkindiler.

Tek tek bu kadınlar, hareketin içindeki erkeklerin hâlâ bağlı olduğu geleneksel kadınlık kavrayışını kesinlikle sarsmış olsalar da, onları, eski usulde yaşamayı sürdüren diğer kadınlardan ayırmak çok kolaydı. Erkeklerin, istisnai koşullarda bir çeşit alt-erkek statüsüne ulaşan belirli kadınlara saygı ve zoraki bir hayranlık duymaları hayli kolaydır. Bütün kadınlar hakkında fikirlerini yeniden gözden geçirmeleri ve dünyanın, yalnızca erkeklerin gözünden görülen biçimini sorgulamaları ise başka bir meseledir.

1960'ta, devrimden sonra kurulan "Kübalı Kadınlar Federasyonu", ilk adım olarak, kadınların kısmen üretime, kısmen de siyasi ve toplumsal yaşama girebilmeleri için cehalete karşı bir girişim başlattı. Federasyon, güçlü bir kadın hareketinden doğmamıştı ve dolayısıyla yapılması gereken şeylere ilişkin fikirlerin tepeden olduğu kadar tabandan da gelmesini sağlamak için özenli bir çaba gösterdi. Federasyon üyesi iki genç kadın, Irina Trapote ve Ana

Ma Navarro, Aralık 1970'te Londra'daki kadın özgürlük hareketi üyelerine kenti örgütlenmelerini anlattılar.[29]

Federasyon bir milyon üyeye sahipti ve Batista'ya karşı mücadelede etkin rol oynayan Vilma Espin adında bir kadının önderliğinde çalışıyordu. Birçok katmanda komiteler söz konusuydu: ulusal merkezî komite, altı il komitesi, bölgesel ve "blok" komiteleri ile belediye komiteleri. Her katman, yapılacak yıllık işlere karar verilen genel komiteye temsilci seçiyordu. Her yerel önder ya da "*dirigente*", elli kadar kadın tarafından seçiliyor ve eğitim ya da sosyal hizmet gibi belirli alanlarda yapılacak işleri planlayan beş kadından oluşan bir komisyonu yönetiyordu. Bu yapıya rağmen federasyon, tabandan merkeze doğru iletişim sağlamakta, uygulamada, kuşkusuz Küba'daki bütün siyasi yapılarla aynı sorunu paylaşmaktaydı, zira geniş ölçekli bir halk hareketi henüz daha devrim sonrasında yeni yaratılmıştı. Federasyon kadınları ilk başta, çocuk bakım hizmetlerinin ya da başka bir yerel hizmetin düzenlenmesi gibi pratik/yararlı işlerde tutmaya çalışıyordu, çünkü kadınlar siyasi toplantılara gitmiyordu. Zamanla, katılan kadınlar arasında devrimci bir siyasi bilinç geliştirmeye dönük girişimlerde bulunuldu. Bunun yanı sıra, kızlarla erkekleri aynı askerî eğitimden geçirmek gibi adımlar atıldı. Okulda nöbet görevini kızlar da erkekler kadar yerine getirirken, artık orduda kadın subaylar da vardır. Amaç, kadının evin dışındaki dünya ile ilgilenmesini sağlamaktır.

Küba ekonomisinin acil ihtiyaçları nedeniyle kadınların üretime katılması özellikle vurgulanırken, bu, kadınların kurtuluşunun bir parçası olduğu kadar, onların emeğine duyulan gereksinimden de kaynaklanmaktaydı. İşte, kadın-erkek ayrımından doğan o bildik sorun burada da ortaya çıkar. Ekonominin her alanında kadınlar olmasına rağmen en fazla sayıda kadın, genelde kadın işi sayılan hafif sanayide, eğitimde, gündüz anaokullarında ve gıda sanayinde bulunur. Ayrıca çocuk bakımı işi ve ilkokul öğretmenliği gibi yalnızca kadınların işe alındığı alanlar da vardır.

Londra'da kendileriyle röportaj yapılan Kübalı kızlar bununla pek ilgilenmiyordu. Kadınların ailedeki geleneksel rolünün uzantıları olan işlerin varlığını sürdürmesi, özgürleşmenin ya da kurtuluşun hangi dereceye kadar ağır ve zorlu işler yapmak anlamına geldiği hakkındaki diğer ilgili sorunlardan ayrı bir sorun ortaya koyar. Bana öyle geliyor ki bu gibi işler her zaman vasıflı olmaz ve bedensel/fiziksel yönden daha zayıf olan insanların daha güçlü olanlara oranla kendilerini daha çok yormaları saçmadır. Toplumsal cinsiyet yerine bedensel yapı ölçüt alınmalıdır. Bununla birlikte, başka durumlarda, ağır olan *ve* vasıf gerektiren işler yalnızca erkeklere mahsus olmamalıdır, zira eğer kadınların seçme özgürlüğü olmazsa bu defa da erkeklerin üstünlüğü güç kazanır.

"Venceremos" tugayının Amerikalı kadın üyeleri kendilerini hakarete uğramış hissettiler, çünkü şeker kamışı kesmeye gönderilmediler. Bu tür bir feminizm Kübalı kızları güldürdü, zira o işin ne kadar ağır olduğunu biliyorlardı ve kesmek yerine toplamaktan memnundular. Çoğu bitkinlikten yığılıp kalırken ancak birkaç kişi işi sürdürebiliyordu. Şeker kamışı kesmek, kimi başka işler gibi, güçlü ve erkek-yönelimli bir değer anlayışı gerektirir. Küba'dan daha zengin ve üretimi acil arttırma ihtiyacını hep aklında tutmak zorunda olmayan bir toplumda, kadın-erkek rollerini değişimli hâle getirerek ve verimsizlik ile düşük çalışma hızını kabullenerek bu durumun üstesinden gelinebilirdi. Bu, Küba'da kısa vadede gerçekleştirilemez, bu yüzden erkeklerin ağır fiziksel işlerde çalışmasını kabul ederler. Azgelişmişlik, kimi küçük ve basit uygulama alanlarında yapılacak sosyal deneyleri sınırlar.

Öte yandan kadınların diğer vasıflı işlere katılımı açısından hiçbir resmî sorun yoktur ve Kübalılar haklı olarak şimdiye kadar gerçekleştirilenlerden gurur duyar. Federasyon, kadınların yapmasına uygun iş anlayışını yıkmak için birçok kampanya gerçekleştirmiştir. Artık teknisyenlik, araba tamiri, mühendislik, traktör sürücülüğü, şehir planlamacılığı, diş hekimliği, doktorluk, muhabirlik ve yayıncılık yapan kadınlar vardır. Gelgelelim hâlâ, erkek

işçi ve memurlar arasında, kadınların sanayide ve sorumluluk gerektiren önemli görevlerde çalışmasına karşı olanlar vardır. Kimi zaman kadınlar, farklı nedenlerle işe alınmaz ya da başka kimsenin istemediği işlere girerler. Kadınlar zorunlu olarak işe alındığında, erkek amirler bunun acısını, kadınlara iyi yapamayacakları zor işler vererek çıkarırlar ve "çok çalışmak gerçekten neymiş görsünler bakalım" diyerek şişinirler.[30]

Kimi başka örneklerde, aileler ve kocalar genç kadınların eğitim görmesine karşı çıkarlar. Bu türden çatışmaların hepsinde, kadınların arkasında devrimin otoritesinin bulunması son derece önemlidir. Elizabeth Sutherland *The Youngest Revolution*'da (En Genç Devrim) genç ressam Tomas'ın şu sözlerini aktarır: "Yaşanan değişimler Kübalı erkekleri derinden sarsmıştır. İşin zor yanı, değişikliklere yasal olarak karşı çıkamazlar. İşe ya da nöbet görevine giden bir kadın bunu Devrim için yapmaktadır. Buna karşı çıkan erkek, karşı-devrimci olur."[31]

Bu demektir ki ekonomik azgelişmişliğin ve kadınların kurtuluşuna dair Marksist geleneğin sınırları dâhilinde, kadınların özgürleşmesine kesin bir bağlılık söz konusudur. Castro, kapitalizmin cinsel ve ırksal baskıya son veremediğine inanır ama üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti de bu baskıların otomatik olarak ortadan kalkmasını sağlamaz. Bu toplulukların gördükleri özel baskılara karşı verilecek bir kavga daha, devrim içinde yapılacak bir devrim daha vardır:

> Kadınlara ait –neredeyse tamamen onlara ait– olduğu düşünülen işlevler arasında çocuk yapmak vardır. Üreme, doğal olarak, kadınların insan toplumundaki en önemli işlevlerinden biridir. Kadınları evde birtakım işlere mecbur kılan, tam da doğanın kadına verdiği bu işlevdir.[32]

Böylece Kübalılar, tıpkı 1920'lerde Rusların ve günümüzde Çinlilerin yaptığı gibi, ev işlerinin toplumsallaştırılmasına ve birey olarak kadınların kendi çocuklarından tek başına sorumlu olma-

sına bir son vermek için çaba göstermeye ağırlık verdiler. Ancak bunun hemen ardından ekonomik bir çelişki ortaya çıkar. Üretimde kadın emeğine ihtiyaç vardır; kadınları evden kurtarmak siyaseten de istenen bir durumdur. O zaman kadınların ev işlerini kim yapacaktır ve umumi/sosyal tesislere nereden para bulunacaktır? Bu noktada maddi koşullar, kadınların yerinin ev olduğuna ilişkin tutucu geleneksel fikirler ile iç içe geçmiştir. Vilma Espin bu ikilemi şöyle yorumlar:

> Kadınların iş yaşamına katılımını sağlamak... ev kadının işini kolaylaştıracak gündüz kreşleri, işçi yemekhaneleri, öğrenci yemekhaneleri, yatılı okullar, çamaşırhaneler ve diğer sosyal hizmetler gibi maddi nitelikte sayısız engeli aşmayı gerektirir.[33]

Bu gibi tesislerin eksikliği, kadınların eğitilmesi ancak sonrasında çalışamaması anlamına gelebilir. Kadınlar Federasyonu kısa vadeli bir tedbir olarak yarım günlük işleri düşünmektedir. Bu arada yavaş yavaş koşullar oluşturulunca, bu, yalnızca geçici bir önlem hâline gelecektir. Bir kadına doğumdan altı hafta önce ve altı hafta sonra ücretli izin verilir ve çocuğu bir yaşına gelene dek çalışmak isterse iş saatleri azaltılır. Şimdi çoğu kentte altı haftalıktan okul yaşına kadar çocuklar için parasız anaokulları vardır. Her yeni yerleşim biriminde tam teçhizatlı merkezler inşa edilir ve fabrikalar ile çalışma kamplarında anaokulları vardır. Oyunun ve eğitimin yanı sıra çocuklara üç öğün yemek ve atıştırmalık verilirken, sağlık hizmeti ve diş bakımı da sağlanır. Anneleri rahatlatmak amacıyla okul yaşındaki çocukların evden uzakta eğitim görmeleri için de çaba harcanır. Yatılı okulların yanı sıra, genellikle birer haftalık, çocukların evden uzakta günün büyük bölümünde faaliyetlerde bulundukları yarı-yatılı okullar da vardır. "Gençlik Örgütü" bünyesinde 12 ile 17 yaş arasındaki çocuklar öğrenmeyi, çalışmayı ve beraber yaşamayı birleştirdikleri projelere yönelirler ve bu da onları ailelerinden büyük ölçüde bağımsız hâle getirir.

Böylece annelerin geleneksel işlerinden bir kısmını çeşitli ku-

rumlar üstlenir. Devrim, insanların aileye ilişkin tutumunu başka açılardan da değiştirmiştir. Boşanma artık eskisinden çok daha az rastlanan bir mesele hâline gelmiştir. Çiftler, iş, eğitim ya da kırsal alandaki kampları ziyaret nedeniyle birbirlerinden oldukça uzun süre ayrı kalırlar. Öte yandan kadınlar hâlâ ev işlerinden sorumlu oldukları fikrini kabul etmektedirler. Kübalıların yeni aile biçimleri yaratmaya çalıştıkları da pek söylenemez. Kadın özgürlüğü hareketinden kişilerle konuşan kızlar, "Isle of Pines"ta (Çam Adası)* topluca yaşamanın, bir toplum yaşamı deneyi gibi değil, üretimi arttırmanın pratik bir yolu olarak görüldüğünü söylediler. Komünde yaşamayla ilgili ne düşündükleri sorulduğunda, önce gülüştüler ve ardından bunun öncelikleri olmadığını ima ettiler. Sonra da büyük bir ciddiyetle, komünal tarzda yaşamanın devrime katkısı olmadığı türünden bir düşünceye sahip olmadıklarını belirttiler. Sadece aile tarzı küçük komünlerin gereksiz olduğunu düşündüklerini söylediler. Devrimden sonra köyler ve kentler hakiki bir ortaklaşa yaşama kavuşmuştu –bunların içinde bir sürü yapay küçük komün yaratmaya gerek yoktu. Ortaklaşa yaşam duygusunun, sayısız mini-toplumsal birimden doğmak yerine, ortak amaçların ve ortak çalışmanın paylaşılmasından kaynaklandığını düşünüyorlardı. Kişisel yaşam tarzlarını devrim toplumunun genel gereksinimlerinin belirlemesi gerektiğine, bunun tersinin olamayacağına inanıyorlardı.

Küçük komünlerde ısrar etmek, gelişmiş kapitalizmin yalıtılmış kentsel yaşam koşullarına özgü bir saplantı olabilir ama Kübalı kadınlar, ev işlerinin nasıl eşit olarak dağılacağına ilişkin pratik sorunu göz önüne almıyordu. Çocuklar için yapılan tesislere rağmen bu işler hâlâ Kübalı kadınlara düşüyordu. Kübalı kızlar, insanların kendi ailelerinin ötesinde çok daha geniş planda düşündüklerini vurguladılar; kendi çevreleri dışındaki insanlar için çalışmanın getirdiği o eski bağların egemenliği altında

* Küba'ya bağlı adalardan biridir, büyüklük açısından ikinci sıradadır ve 1978'den itibaren "Isle of Youth" (Gençlik Adası) adıyla bilinmektedir. *-ed.*

değillerdi. İçsel kişisel yaşam birimlerini bu dışa yönlendirme çabası kesinlikle önemlidir. Mesele, kadın, erkek ve çocukların aile içinde birbirlerine kenetlenme tarzlarını dönüştürecek kimi girişimlerde bulunmadan, bunun gerçekten yeterli olup olmayacağıdır. Geleneksel aile sosyalleşme aracıdır ve devrim öncesi toplum değerlerinin taşıyıcısıdır; bunu açıkça söyleyerek değil, üstü kapalı uygulayarak yapar. Küçük bir kız, okulda, kadınların erkeklerle aynı temelde toplumsal ve siyasal yaşama katılması gerektiğini öğrenebilir, oysa evde, hiçbir soruya yer bırakmayacak şekilde, anne yemekleri pişirip onunla kalır, baba ise dışarıya gider. Bir kadın, Castro'nun kadınların üreme konusunda verdikleri mücadeleyle ilgili konuşmasını dinleyebilir, ancak derinden derine şunu bilir ki erkeği kendisini denetlerse ona daha cazip görünecektir.

Küba Devrimi'nin en heyecan verici yönlerinden biri, etkin kadın cinselliğine ilişkin taleplerin ve bunun yanı sıra, Marksist kuramın el atmadığı bir konu olarak derinlerdeki bilinç oluşumlarının nasıl ele alındığıdır. Bu konulara keskin bir gözle bakabilen ressam Tomas, Elizabeth Sutherland'a düşüncelerini anlatırken, "Günümüzde Küba'da en ilginç mesele yeni kadın-erkek ilişkileridir," demiştir.[34] Gebeliğin ilk ayında bir hastaneye gidilirse kürtaj parasızdır. Ancak aileye haber verilmesi, kimi kızları bundan uzaklaştırır. Doğum kontrol araçları kolaylıkla bulunabilir. Kadınlar diyafram ya da "anillo" denen bir spiral kullanırlar. Hap hâlâ zararlı sayılmaktadır. Bu imkânlara rağmen çoğu kadın doğum kontrol araçlarını kullanmaz, derin kuşkuları vardır. Parti kararsızlık içindedir –*Granma* doğum kontrolüne ilişkin bilgiler yayınlar ama bunu etkin bir biçimde yaymaz; bunun nedeni kısmen eski önyargıları deşmek istememeleri ve aynı zamanda nüfus kontrolünü, gelişmiş ülkelerin gelişmemiş yoksul yerleri denetleme ve yeni bir sosyal dağıtımı engelleme meselesi gibi görmeleridir. Temelde insanların doğum kontrol araçlarına direnç göstermesi, kadınların kendi bedenlerini ve zihinlerini denetlemelerine

karşı olmalarından kaynaklanır. Kadınlar da, kendi doğalarına bu yolla karışmanın sorumluluğundan korkarlar.

Erkekliğe dair eski görüşler, erkeğin kadınların denetimini tehdit saymasına neden olur; bunu, kendi açılarındandan kayıp gibi görebilirler. Küba'da bebekler hâlâ "erkekliğin" kanıtıdır. Bir kadın "anillo" taktırırsa kocası fiziksel olarak bir şey hissetmese de "Me molesta" ["rahat hissetmiyorum"] diyebilir ve karısına onu çıkarttırabilir. Zaten bu konular parti çizgisinin dışındadır. Castro, 1965'te Lee Lockwood'a şunları söylüyordu:

> Gelenek ve âdetler bir dereceye kadar yeni toplumsal gerçeklerle çatışabilir ve gençlikte cinsel ilişki meselesiyle daha bilimsel bir şekilde ilgilenmek gerekir. Öte yandan bu sorunun tartışılması henüz gündeme oturmamıştır. Ne âdetler, ne de gelenekler kolay değiştirilebiliyor. Yüzeysel olarak da ele alınamazlar. İnanıyorum ki sosyal, ekonomik ve kültürel plandaki yeni gerçekler, yeni koşulları ve insan ilişkilerinde yeni kavramları belirleyecektir.[35]

Bu uzun vadede çok doğrudur ama kısa vadede hepimiz gebe kalabiliriz. Şu anki yaklaşımlar faydacıdır ve çeşitlilik göstermektedir. "Küba Kadın Federasyonu" tahmin edileceği gibi tedbirli davranır. Bu nedenle kimileri Elizabeth Sutherland'a şöyle demişlerdir: "Federasyon, genç kuşakla aynı çizgide değil." 1970 sonbaharında Londra'ya gelen Kübalı genç kadınlar, okullarda cinsel eğitimi nasıl sunacakları konusunda kaygılıydılar. Bizden bu konuda "ciddi" kitaplar ve broşürler istediler. Ülkede, cinsel ahlak konusunda birbirinden çok farklı katmanlar söz konusu: kızlarının arkadaşlarıyla çıkmasından hâlâ hoşlanmayan köylü kadınlar; birer eş olmak için ailelerinin iznini koparmaya çalışan Havanalı işçi ailelerin genç kızları; rastgele cinsel ilişkilere karşı ve ciddi ilişkilerden yana olan Çam Adası'ndaki genç militanlar; ve cinsellik ile ırkçılık arasındaki etkileşimin bilincinde olan kültürlü siyah entelektüeller.[36]

Öte yandan, bu katmanların hepsinin ardında, sürekli olarak kadınların cinsel özgürlüğünün sınırlarını belirleyen maçoluk söz

konusudur. Örneğin, 1960 ve 1961'de komünist yatılı okullara dair çok büyük kara propaganda yapılmış, kızların bekâretinin, kızılların özgür seks partilerinde kurban edildiği iddia edilmişti. Bu, "becados" [burs alanlar] içinde kızlarla erkekleri ayırma nedeniydi. Allen Ginsberg 1966'da buna dayanamayıp köpürmüştü: "Bu çocuklar için programınız ne –mastürbasyon mu?"[37] Öte yandan maçoluk gerçeği, bir yere bağlanamayan yırtıcı erkeğin kadınlardan cinsel olarak yararlanması geleneğidir ve Kübalılar şundan çekinmektedir ki, "özgür aşk", yalnızca erkeklerin bu alışkanlıklarına geri dönmesi özgürlüğü olarak yorumlanabilir. Castro, kişisel olarak bu konuyu çok ucu açık bırakmıştır. Castro'nun evlilikle ilgili şaka ve fıkraları iyi bilinir ve kişisel fikirleri büyük önem taşır. En azından bir konuda maçoluk anlayışı ve resmî görüş anlaşırlar: Küba'da eşcinsellik suçtur. Bu konu, Kübalı erkeklerin ruhunda özel bir dehşet alanını işgal eder. Castro cesurca bir çaba içerisindedir. Çok bilgisiz olduğunu, bir kimseye elinde olmayan bir şey yüzünden kötü davranmanın adil olmadığını, kimi eşcinsellerin devrimci fikirleri benimseyebileceğini kabul eder ama yine de ortak önyargıları paylaşır. Lockwood'a şöyle demiştir:

> Ve yine de bir eşcinselin, onu gerçek bir Devrimci, gerçek bir Komünist militan saymamızı sağlayacak davranış koşullarına ve niteliklerine sahip olacağına hiçbir zaman kendimizi inandıramadık. Bu niteliklerden herhangi bir sapma, komünist bir militanın nasıl olması gerektiğine dair kavrayışımızla çatışır... İçinde yaşadığımız koşullarda, ülkemizin karşılaştığı sorunlardan dolayı, gençlerimize disiplin, mücadele ve çalışma ruhu aşılamalıyız. ... Bu tutum doğru ya da yanlış olabilir ama hislerimiz dürüstçe bu şekildedir.[38]

Bu paragraf tek bir umut taşıyor –Castro'nun aşikâr dürüstlüğü. Bu soruna yaklaşımının, kendi bakış açısından ve o anki Küba ekonomisinin cinsel güdüleri bastırma ihtiyacından kaynaklandığını açıkça belirtiyor. Hâlbuki tehlikeler ortadadır. Pratik sorunları, devrimci bir teori geleneğinin eksikliği ve üreme olmadan

cinsellikten zevk almaya son derece kuşkuyla bakan eski fikirlerin zorlaması nedeniyle, Kübalılar resmî açıklamalarında sık sık –kişisel sohbetlerinde ya da yaşamlarında bir yansıması olmayan– uyarıcı bir ahlakçılığa kayarlar.

Gerek devrimci eşcinsellik gerekse etkin kadın heteroseksüelliği, erkekliğin yeniden tanımlanmasını gerektirir –"devrimci" erkeklik de buna dâhildir. Bu noktada en devrimci yoldaşlar bile paternalisttir. Kadınlar, Elizabeth Sutherland'a şöyle diyordu: "Cinsel ilişkinin, erkeğin olduğu kadar kadının da zevkiyle ilgili olduğu düşüncesi –işte bu, tabuların da tabusu... Bu alanda bütün diğer alanlardan daha az değişiklik olmuştur."[39] Az sayıda erkek, bunun kadınlar ve erkekler açısından siyasi anlamını kavramaya başlamışlardı– örneğin Tomas şöyle diyordu: "Kübalı erkekler, erkek olmanın yeni yollarını bulmak zorundadır."[40]

Hiçbirimiz, bunun nasıl yapılacağını bilmiyoruz. Kübalılar o kadar hızlı ve inişli çıkışlı gelişmelerle karşılaşıyorlar ki neyi kabul edip neyi reddedeceklerine karar vermeleri çok zor. Bunun en karmaşık örneklerinden biri de, Küba'daki mini etek kavgasıdır. Bu kavga da farklı düzeylerde sürmektedir: mini eteğin ahlaka uygun olmadığını düşünen ve devrim ona aksini söyleyene kadar mini etek giymeyen apolitik tutucu kız; parti içinde Batılı olan her şeye karşı çıkan keskin bir eğilim ve eski edep anlayışı. Moda ve güzellik endüstrisinin diğer kolları hakkında benzer bir anlaşmazlık yoktur. Gençlik Adası'nın dağlarında bile güzellik salonları vardır ama yine de Batı kapitalizmindeki gibi her yerde görülmez. Resmî tutum şudur: "Bütün kadınlarımızın güzel olmasını isteriz. Devrimden önce yalnızca zenginlerin güzellik salonlarına gidecek zamanı ve parası vardı. Devrim herkese bu olanaktan yararlanma fırsatı sağladı."[41]

Gerçekten de Kübalı genç kadınlar açısından makyaj, çoğu zaman, kapitalist ülkelerdeki edilgenliğe itici rolünün aksine annebabanın geleneksel denetimine meydan okuyarak evden kurtulmanın bir simgesidir. Öte yandan kadınların süslenmesi, başka bir

anlamda, farklı yorumlara açık olmayı sürdürür; çünkü kadınlar yüzyıllardır erkeklerin kendilerini seçmesine bağlı kalmışlardır. Ve Küba'da erkeklerin süslenmesi, uzun saç ve modern giysiler, yozlaşma belirtisi sayılıp hoş görülmez.

Bu konuda bir çelişkiler yumağı söz konusudur. Elizabeth Sutherland bunu şöyle özetler:

> Genel olarak, Küba'da kadınların konumu ve cinsel ilişkiler, geçmiş, şimdi ve geleceğin, Devrimin ve tutuculuğun, ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerin durumu ile hiç gelişmemiş ülkelerin durumunun ilginç ama pek de şaşırtıcı olmayan bir karışımıydı. Kadınların özgürleşmesi için dev adımlar atılmıştı ve atılmaktaydı. Ancak bu özgürlük, eski rollerden ve tanımlardan kurtulma anlamına geliyorsa ve farklı yaşam biçimlerini istendiği gibi seçmeyi sağlıyorsa, o zaman şimdiye kadar yapılan değişiklikleri, devrimin kendisi olarak değil de, toptan bir devrimin temeli olarak tanımlamak daha doğru olur...[42]
>
> ... Ülkeyi yöneten erkekler istekli olsa bile, Küba'nın ekonomik ve siyasal ihtiyaçları –çoğu çalışma yaşamının dışında kalan– belirli alanlarda devrimi engelledi. Maddi azgelişmişliğin üstesinden gelmek en önemli öncelikti; siyasi açıdan, insanlar yiyecek karnesi gibi konularda zaten yeterince sıkıntı çekiyordu ve bu yüzden rejim, kadınlık-erkeklik gibi cesaret gerektiren konularda istenmeyen bir konuma gelmekten kaçındı.[43]

Bununla birlikte, günümüzde Küba'da kadınların eleştiri yapmadığını ya da olumlu seçenekler yaratmadığını söylemek yanlıştır. Uyuşmazlıklardan doğan çatışmaların ortasında en fazla kalanların, Elizabeth Sutherland'ın Havana'da tanıştığı üniversite öğrencileri gibi daha ayrıcalıklı kimseler olması ise şaşırtıcı değildir. Bu çatışmalar arasında, "özgür aşk" ile yarı ilkel bir cehaletin bir arada var olması ve söz konusu öğrencileri derinden ilgilendiren konulardaki resmî kuram boşluğu sayılabilir. 1967'de Havana Üniversitesi'nde, yirmili yıllarda Sovyetler Birliği'nde yapılan devrim tartışmalarını anımsatan ve Batılı kapitalist ülkelerdeki kadın

özgürlük hareketinin talepleriyle yakından ilişkisi kurulabilecek bir belge elden ele dolaşıyordu:

> Ekonomik bağımsızlık yetmez. Mesele kadının kendi geçimini sağlaması değil... yaşama dair tutumunu değiştirebilmesidir... yani, sadece kadınları iş yaşamına sokmakla sorun çözülmez. Onu ev kadınlığı rolünden çıkarmak kadının yaşama karşı tutumunu kendiliğinden değiştirmez. Toplum ya da kolektivite için çalışan bir kadın sorunlara ezilmişlik ve edilgenlik merceğinden bakmayı sürdürebilir. Uğraşını değiştirmek kadının dönüşümünün yalnızca temelidir... tutumu bir bütün olarak değişmelidir. Bu, kişisel bir kavrayış sürecidir, kendini yalnızca yaratıcı bir işe adamakla kalmayıp kişinin ilgi odağını duygusal yaşamının ve çekirdek ailedeki olayların sınırlarının ötesinde bir yere... kişisel çıkarların ötesinde, toplumsal etkinlik merkezli çıkarların daha geniş alanına taşımakla olur. Bir kadın kişi olarak kendisinin farkına, bakış açısı bencil çıkarları aşınca varır.
>
> Gerçek kadınca mücadele, çocuklukta bütün o öğretilenlerin, ergenlikteki bütün o aile baskılarının ve hatta bir yetişkin olarak onu etkileyen egemen toplumsal düşüncenin reddidir... kişinin yaşamını –onun uydusu olma uğruna– bir eş bulup onu elinde tutmaya adaması anlamındaki dişilik ve kadınlık anlayışının reddidir.[44]

Küba'daki siyahlar gibi kadınlar da, sömürge içinde sömürgeleşmiş bir topluluğa uygulanan tahakküm ile karşı karşıyadır. Hükmetmenin biçimleri farklı olabilir ama özü aynı kalır. Devrim içinde devrim, kendi gözlerinizle görmek, dış dünyaya kendi ellerinizle dokunmayı öğrenmek, deneyimleri kendi zihninize tercüme etmek, sesleri biçimlendirmek, kendi sözcüklerinizi üretmek ve size zorla kabul ettirilmekle kalmayıp yüzyıllardır başkası tarafından yönetildiğiniz için artık derinize ve içinize işlemiş maskeyi çıkarıp atmak anlamına gelir.

Bu, çok büyük bir devrimci kültürel yaratıcılık gerektirir – ve sadece insanlığın bilinçli bir birlik sayesinde gelişebilmesiyle mümkün hâle gelir.

Cezayir

Size âdet görmeyi soracaklar: Bir yara olduğunu söyleyin. Bu yüzden âdet süresinde kadınlardan uzak durun ve onlar arınana kadar yanlarına gitmeyin... Kadınlarınız sürülmüş toprağınızdır bu yüzden toprağınızı dilediğiniz gibi sürün... Erkekler onlara üstünlük sağlamalıdır. Kadınları boşadığınız zaman ve kadınların zamanı dolunca, onları şefkatle tutun ya da akıllıca gitmelerine izin verin ama zorla tutup haklarına tecavüz etmeyin.

Bakara Suresi, Kuran

Kendi görünmeden gören kadın, sömürgecinin amacına ulaşmasını engeller. Erkeklerin sözü artık yasa değildi. Kadınlar artık suskun değillerdi.

Frantz Fanon, *A Dying Colonialism*
(Ölmekte Olan Sömürgecilik)

Trençkot giymiş genç adamlardan biri tabur kolunun komutasına geçmişti; trençkotunda kan vardı; liderin yardımcısını taşımıştı. FLN rütbelerinden birinin üniforması olan sivil mavi trençkot giymiş iki başka genç adama emirler veriyordu.

"Kadınlarla çocukları Sevre-Babylone metrosuna götürün. Biz geldiğimiz yoldan geriye Saint-Germain bulvarına gideceğiz ve onları peşimize takacağız." Fransızca konuşuyordu. Sonra hayır duasını Arapça okudu: "Barake"

Gruplar ayrıldı ama Nefissa erkeklerle yürümeyi sürdürdü.

"Kadınlarla gitmelisin," dedi Hanna. "Seni onlara götüreyim."

"Onlarla gitmeyeceğim. Onlar yalnızca birer ev kadını. Ben militanım."

Yeni lider dönüp ne olduğunu sordu. Genç, çiçek bozuğu yüzünde hüzün vardı.

"Bu kız kadınlarla gitmeyi reddediyor," dedi Hanna ona.

"Benimle böyle konuşmaya nasıl cesaret edersin?" diye sordu Nefissa. "Sen bizden biri bile değilsin. Ben FNL militanıyım ve yerim tabur koludur."

"Kadınlarla git," dedi lider Nefissa'ya.

"Hayır," dedi kız. "Ben militanım. Yerim tabur koludur."

"Senin yerin emirlere uymaktır," dedi lider.

"Sen benim hücremden değilsin," dedi Nefissa. "Ben yabancılardan emir almam."

"Seni gitmeye zorlayamam," dedi lider. Doğrudan Hanna ile konuşarak, "Kızı kollaman gerekecek," dedi. "Barake."

"Elimden geleni yaparım," diye söz verdi Hanna.

"Ben kendimi kollarım," dedi Nefissa. "Ben hücremin bir militanıyım." Ama lider arkasını dönmüştü...

"Bu kurallar gereği bir arama," dedi kumandan. "Tanıklar önünde yapılıyor. Çok kapsamlı olmalı."

Adam, Nefissa'nın eteğini uzun çoraplarının üzerine çekince Hanna ileri atıldı ve omuzunda bir el hissetti. Arkasında iki aynasız duruyordu. Gülüyorlardı ama silahlarını da çekmişlerdi.

"Unutma, sen artık Fransız vatandaşı sayılırsın," dedi aralarından bir albay. "Daha önce görmediysen, seyredebilirsin ama yerinden kıpırdama."

"Ama bu çok iğrenç," dedi Hanna. "İğrenç ve aşağılayıcı."

"Kıpırdama," dedi albay.

Nefissa bir çığlık attı; kumandanın eli kaba etlerinde gezinirken bacaklarını bitişik tutmaya uğraşıyordu. Kumandan geri çekilip elinin ayasıyla kızın dizlerinin arasına iki kez vurdu. Kızın bacakları açılınca, sağ elini bacaklarının arasına soktu. Nefissa kıvranarak sızlandı.

"Burada sert bir şeyler var," dedi kumandan. "Ve bu seferki bir penis değil. Siz Müslüman bakireleri bilirim. Her şey için uygun bir yuva olur, öyle değil mi matmazel?"

Nefissa duvara doğru bir şeyler söyledi ve bağırdı ve bir şeyler daha söyledi.

"Bana numara yapma, canım," dedi kumandan. "Ben hayatın gerçekleriyle sen doğmadan tanıştım."

Kumandan elini bir an oynatıp çekti: Nefissa'nın külotu bileklerine kadar indi, sanki teslimiyet simgesi gibi beyazdı.

"Şimdi aramayı sürdürebiliriz," dedi kumandan.

Bunun üzerine Nefissa naylon ve lastiğin kıskacından kurtuldu; sert deri çizmesiyle arkaya attığı tekme kumandanın kaval kemiğinin üstüne geldi; adam "*Merde*" [bok] diye bağırıp kızın ayak bileğini yakaladı; serbest durumdaki sağ elini Nefissa'nın bacaklarından yukarıya daldırdı.

Kumandan homurdandı ve Nefissa'nın bacaklarının arasından bir şey çıkardı: kanlı pamuk rulosunu kaldırıma bıraktı.

"Arama bitmiştir," diye açıkladı kumandan. Ceketinin sağ kolundan çıkardığı mendille parmaklarını sildi; sonra mendili yerine koydu. "Artık gidebilirsiniz, çocuklar," dedi onlara. "Gördüğünüz gibi, masum olduğunuz sürece Fransız adaletinden korkacak hiçbir şeyiniz yok."

Francis Fytton, *Gösteri*'den alıntı, Cezayir'in bağımsızlığı için yapılan bir gösteriyi anlatan kısa bir öykü, *Stand*, cilt 6, no. 3

Nefissa'nın düzenin kolluk güçleriyle bu karşılaşması, Francis Fytton'un *Gösteri* öyküsünde anlattığı daha büyük bir gösteri kapsamında yaşandı. 17 Ekim 1961 akşamında meydana gelen olay, Fransa için savaşın gidişatını belirleyen bir dizi şiddetli olaylar dizisinin bir parçasıydı. Daha genel anlamda, FLN içindeki Cezayirli kadınların sömürgecilere karşı duruşunun bir metaforuydu. Nefissa kendini "ev kadınları" grubundan ayırır; kadınlığı reddeder çünkü bu edilgenlik demektir. Bilinci militanlığından, kadınlığıyla değil özgürlük hareketiyle özdeşleşmesinden gelir. Oysa erkeklerin gözünde bir kadın olarak kalır. "Aynasızlar" teslimiyet gerçeğini görmesini sağlarlar. Rutin arama ve yasallık kisvesi altında, onu Cezayirli olarak ırksal yönden ve kadın olarak cinsel yönden küçük düşürürler. Tamamen acizdir. Tek kendini savunma yolu, ayakkabısı ile yaptığı geleneksel kadınsı harekettir. Hanna güçsüz durumdadır. Kendi tanımıyla bir "erkek" olarak onu koruyamaz. Beyaz erkeklerce erkekliği elinden alınan Hanna, kızın aşağılanmasını görerek onların suçuna ortak olmaya zorlanır. Öbür erkeklere dâhil olur –seyreder. Fransız olma arzusu nedeniyle tebrik edilir –işbirliği yapar. FLN'ye bağlılık, onurunu ve kendine saygısını yeniden kazanabilmesinin tek yoludur. Oysa Nefissa cinsiyeti yüzünden yüzüstü ortada kalmıştır. Hanna onunla aynı hücreden olsaydı bile, âdet görmeyen biriydi. Kızın cinsiyeti, kalçaları, aynasızların içine daldırdığı eli, tamponu, sızlanması vardı. "Size âdet görmeyi soracaklar –bir yara olduğunu söyleyin." Bu onun yarasıdır –polis elinden kanı

sildiği sırada sokaktan aşağıya aksayarak giderken bacaklarının arasında tuttuğu bir yara.

Fransızların Cezayir'i sömürgeleştirmesinin birçok anlaşılmaz yanı vardır. Sömürgecilerin farklı yüzleri vardı. Resmî ön yüzde ilerleme, aydınlanma ve Batı kültürü görülüyordu. Resmî sömürgecilik Cezayirli kadınların durumundan şaşkına döndü -peçeliydiler, eve kapatılıyorlardı, kiminle evlenecekleri konusunda söz hakları yoktu, erkeklere tamamen boyun eğmişlerdi. Fransızlar çokeşliliğe ve çocuk evliliğine karşı yasalar çıkardılar, peçeye karşı kampanya yürüttüler ve kızlar okula gitmeli dediler. Geleneksel Cezayir kültüründe kadınlara tamamen boyun eğdiren belirli inançları, liberal Batılı özgürlük kavramlarıyla aşındırmaya başladılar. Öte yandan "özgürleşme" tümüyle dışarıdan empoze edildi -yönetimi devralma anlaşmasına o da dâhildi, "firma"nın modernleşmesinin bir parçasıydı.

Fanon, Avrupalı patronların sanayide işçilere nasıl baskı yaptıklarını anlatır. İşteyken onun sahibi olmakla yetinmiyor, evlerine de karışıyorlardı. Karısının peçe takıp takmadığını, onu dışarıya çıkarıp çıkarmadığını soruyorlardı. Sonunda da işçiye, karısını işyerine ya da fabrikadaki partiye getirmesi gerektiğini söylüyorlardı:

> Firma büyük bir aile olduğundan, kimilerinin karıları olmadan gelmesi hoş kaçmaz, anlaşıldı mı? Bu resmî çağrı karşısında Cezayirli bazen zor anlar yaşar. Eğer karısıyla gelirse, yenilgiyi kabul etmiş demektir, bir çeşit direnişten vazgeçerek karısını teşhir etmiş, onu "fuhuşa itmiş" olur. Öte yandan tek başına gitmek de, patronu memnun etmeyi reddetmek anlamına gelir; işten atılma riskini göze almak anlamına gelir.[45]

Cezayirli kadının edilgenliği ve kaderciliğinde, sömürgeciyi hem öfkelendiren hem de baştan çıkaran bir şey vardır. Yaşlı kadınların, her şeyi olduğu gibi korumak konusunda belirli bir güce sahip olduğunu ve genç kadınların da, erkeklerini efendi olarak kabul etmesinin Cezayirli erkeklerin sömürgecilere gerçekten boyun eğmesini engellediğini anlamışlardır. Cezayirli

erkek, erkekliğinden emindi çünkü kadınlarını tümüyle denetliyordu. Fanon, peçenin, sömürgeci ruhu ["*psyche*"] açısından ne anlama geldiğini anlatır. Sömürünün ve tahakkümün gizli gerçeği burada ortaya çıkar. Peçe sürekli bir tecavüz simgesi olarak boy gösterir. Avrupalı erkeğe göre "özgürleşme", Cezayirli kadınlara Batı kültürüyle sahip olmak anlamına gelir. Kadın kendisini onun gözleriyle görsün, onun ölçütlerine göre süslensin ister. Ona kendi kadınlarının yüz hareketlerini, dilini ve dış görünüşünü vermek ister. Sonra da onu almak ister. Cinselliğin mahrem dünyasında yine buyruk altına alınanlardan biri olur –Cezayirli. Avrupalı kadınlar da buna dolaylı yoldan ortak oluyordu, çünkü Cezayirliler onlar gibi olmaya özendikçe, üstünlükleri doğrulanıyordu. Cezayirli kız için Avrupalılaşmak kimi zaman göreceli bir özgürlük anlamına geliyordu. Farklı sınırlarla belirlenmiş bir alana giriyordu. Ama temeline bakıldığında, bir boyunduruğu öbürüyle değiştiriyordu ve sömürgecilik ufak ama anlamlı bir zafer kazanıyordu:

> Peçesini çıkaran her yeni Cezayirli kadın, istilacılara, savunması çökme aşamasına gelmiş, yeni bir gedikle karşı karşıya ve açıkta kalmış Cezayir toplumunu haber veriyordu. Çıkarılan her peçe, geleneksel giysisi ihramın vücudunu sarmasından kurtulan her beden, istilacının cüretkâr ve sabırsız bakışlarına kendini sunan her yüz, Cezayir'in kendini inkâr etmeye başlaması ve sömürgecinin tecavüzünü kabul etmesi gerçeğinin olumsuz bir ifadesiydi.[46]

Cezayirli erkek, siyasi eğilimi ne olursa olsun bunu sezdi. Geleneksel ailenin olağan bağlarından koparılan Fransa'daki Cezayirli işçiler, sömürgeciliğin kökleri derinden sökmesini yansıtırlar. Memlekette kalan kadınlar işleri idare ediyordu. Sömürge erkeği bir anlamda dışarlıklı idi. Paris'teki Cezayirli, Londra'daki İrlandalı göçmene benzer şekilde, erkeklerin baskın olduğu bir çevrede ve yabancı bir kültürde yaşıyordu. Kentin yoksul bölgelerinde ya da dış mahallelerde ortaya çıkan gecekondularda barınıyordu.

Huzursuz ve saldırgandı, kendini çok çabuk hakarete uğramış hissediyordu. Üstünlük ve saygınlığın sömürgecilerine ait olduğu bir toplumda kendine karşı nefret doluydu.

Cezayirli, geceleri rüyasında hırsız oluyordu. Erkekliğini Avrupalı kadından çalıp geri almaya çalışıyordu, çünkü onun erkeğiyle yüzleşemiyordu. İntikam saplantısına kapılmıştı. Gece sinsice kadının karşısına çıkmak, aralarındaki mesafeyi kapatırken yüzündeki korkuyu görmek hoşuna gidiyor, kadından hızlı yürüyerek onu duvara sıkıştırıyordu. Kadının ateşli bir biçimde karşı koyması da hoşuna gidiyordu. Onu köşeye sıkıştırınca ve kadının nefretini, tiksintisini zorla kendi suratına yöneltince, bir an için ele avuca sığmaz bir güce sahip oluyordu. Beyaz bir kadına bir nesneymiş gibi boyun eğdirebildiğinde, onu Cezayirli bir kadından çok daha aşağı düzeye indirebildiğinde, elleri boynunun ve ağzının üzerinde çığlıklarını bastırdığında ve elleriyle bacaklarını ayırınca beyaz kadının adaleti onu kurtarmaya yetmediğinde, cinsel teması sabırla bekliyordu. Oysa bu çalıntı cinsel intikam, sömürge erkeğini korkunç bir biçimde aldatıyordu. Kendisini ezenlerin toplumsal bünyesinde, daha da feci bir biçimde ağa yakalandığını fark ediyordu. Kültürel bir asalaktı o. Fransızlara karşı hareket daha şiddetli bir hâle geldiğinde, onun sadakati de kesin bir biçimde kutuplara ayrıldı. İntikam anlayışı siyasileşti. Özgürlük hareketi, öz-saygısını kazanma umuduna ve erkekliğiyle özdeşleştirdiği niteliklere yakından bağlıydı. Cezayirli kadının rolü ise en muğlak olanıydı. Kadını özgürleştirmek yerine, onu geri almak istiyordu.

1955'te kadınları da harekete dâhil etmeye dönük karar kolay alınmadı. Daha çok, zorunlulukların ve yaşanan acil durumun bir ürünüydü. Kadınlar dağlarda gerillalara yardım etmiş ancak gerçek bir sorumluluk üstlenmemişlerdi. İlkin militanların karılarına, sonra dullara ya da boşanmış kadınlara başvurdular. Daha sonra evlenmemiş genç kızlar ısrarla gönüllü oldular ve en sonunda FLN'yi, bütün kadınların desteğini kabul etmeye zorladılar. Kadınlar, peçelerini takmayı sürdürerek, Kasbah [Cezayir şehrinin

tepe ve kale bölümü] içinde ulaklık yaptılar ama eylemler kentin Avrupalı tarafına uzanınca peçeleri göze battı. Peçeli bir Cezayirli genç kadının Kasbah dışına çıkması görülmüş şey değildi. Siyasi angajmanları sayesinde kadınlar peçesiz gezmeye başladılar. Dışarıda bir buluşmayı bekledikleri sırada, Fransız askerlere cilve yapan ve Cezayirli erkeklerin hakaretleri ve açık saçık sözleriyle karşılaşan bir Avrupalı gibi göründüler. 1956'dan itibaren bomba, tüfek ve el bombası taşımaya başladılar. Sahte kimlikleri vardı ve insanların hayatından sorumluydular. Hareket ve duruşları hayati önem taşıyordu. Her zaman çevrelerini kuşatan o duvarların dışına çıkarılmışlardı artık.

Fanon, Cezayirli kadının kendi bedeniyle ilişkisinin nasıl değiştiğini de anlatır. Artık farklı yürüyordu, geleneksel giysilerin içine hapsolmuş ve kaybolmuş değildi. Öte yandan bu, kendi seçimiyle olmuştu. Bu, ürkütücüydü ama tecavüz değildi:

> Bir şeylerin tamamlanmamış olmasından endişelenir, bununla birlikte korkunç bir çözülme duygusuna kapılır. Peçenin yokluğu Cezayirli kadının bedensel kalıplarını çarpıtır. Bedeni için hemen yeni boyutlar, kaslarını denetlemek için yeni yollar icat etmelidir. Kendisi için, dışarıdaki-peçesiz-kadın olarak bir tutum takınmalıydı. Çekingenliğini, beceriksizliğini tümüyle yenmeliydi (çünkü onu Avrupalı sanmaları gerekiyordu) ve aynı zamanda aşırıya kaçmamaya, ilgi çekmemeye dikkat etmeliydi. Avrupa kentinde çırılçıplak dolaşan Cezayirli kadın, bedenini yeniden öğrenir, onu tamamen devrimci bir biçimde yeniden yaratır.[47]

Yetkililer peçesiz kadınları aramaya başlayınca, kadınlar bilinçli bir siyasi adım atarak yeniden peçe taktılar. Peçenin bir simge olarak ifade ettikleri değişti. Aslında kentlerde evli kadınlarla fahişeleri ayırmanın bir ifadesi iken Cezayirli kadınların eve kapatılmasının ifadesi oldu ve sonunda da devrimci bir araca dönüştü.

Siyasi faaliyet kadının ailesiyle ilişkisini de değiştirdi. Kadın başka kentlere gitmeye, yabancı yerlerde uyumaya mecburdu. Bu durumun sadece acil siyasi durumdan kaynaklandığını bilen

babalar ve kocalar, bunu ayıplamamayı başardılar. Tanıdıklarının da aynı deneyimi yaşadığını biliyorlardı. Genç kızlar ölüme göğüs geren ve özgürlük hareketi uğruna hapse düşen kadınlara hayranlık duymaya başladılar. Sadece peçelerini çıkarıp makyaj yapmakla kalmadılar, erkeklerle dağlarda yaşayan direnişçilere de katıldılar. Yeni kimliklerle, fikir ve görüşlerle dolu olarak geri geldiler; bekârete gelinecek olursa, hayatları böylesine tehlike altındayken ve babalarından daha çok şeyi riske atmışken, babaları bunu nasıl sorgulayabilirdi ki? Savaş boyunca, zamanla babanın denetimi gevşedi. Görücü usulüyle evlilik kalmadı. Ulusal kurtuluş cephesinden, kadının özgürleşmesinin yeni bir tarzı türedi. Bu, sömürgecilerin tepeden inme özgürlüğü gibi değildi; kadınlarla erkeklerin birlikte yarattığı bir durumdan ve bu durumda birbirlerine yeni bir biçimde gereksinim ve bağlılık duymalarından doğmuştu.

Militanlık, fiziksel ve ruhsal acı çekmeden olmuyordu. Fanon, özellikle mülteci kamplarındaki doğum ve loğusalık dönemi psikozlarından söz eder. *Gangrene* başlığıyla yayınlanan, Cezayir'deki Fransız vahşetini anlatan raporda, kadınların gördüğü işkenceler tarif edilir. Çekilen acılar kadınlarla erkeklerin arasına girmiştir. Fanon, karısı Fransızların tecavüzüne uğrayan hastalarından birinin durumunu anlatır. Karısını gerçekte hiç sevmemiştir ve bu gibi tecavüzlerin yaygın olduğunun farkındadır. Karıları gözlerinin önünde tecavüze uğrayan köylülerin karılarının gözyaşlarını sildiklerini görmüştür. Karısının onu ve onun örgütünü koruduğunu da bilir; kadın konuşmamıştır. Onu bu işe sokan da kendi siyasi angajmanıdır:

> Yine de bana "Bak, senin için nelere katlandım," demedi. Tam tersine, "Beni unut, hayatına yeniden başla çünkü namusum lekelendi," dedi. Gerçekten de, adam namusu lekelenmiş hissediyordu ama böyle hissetmekten suçluluk da duyuyordu. Karısı ve çocuğu ona çürümüş geliyordu, "Fransızların tadını aldı," düşüncesini püskürtmeden başka kadınlarla ilişkiye giremiyordu.[48]

Açıkça görülen çelişkileri en azından çözebilmek mümkündür. İçten içe yaşanan çelişki ve acılar ise insanları başka türlü harap ediyordu. Dışarıdan anlaşılmıyordu; içeride bir vicdan kavgası olarak devam ediyordu. Bağımsızlığın ardından kadın üyelerin partiden çelişkili mesajlar almaları şaşırtıcı değildir. Ne de olsa parti öncelikle erkeklerden oluşuyordu ve militan oldular diye erkekçe hissetmekten vazgeçmiş değillerdi. Bilinçlerinin içsel yapısı, resmî söylemler ne olursa olsun, kadınların özgürlüğüne derinden düşman olmayı sürdürüyordu. Ben Bella, kadınların özgürleşmesinin ikincil bir amaç olmadığını, kadınların ezilmesine çözüm bulmanın sosyalizmin önkoşulu olduğunu söylemiş olabilir. Gelgelelim, pratikte Cezayirli kadının dünyası çok farklı bir gerçeklik ortaya koyuyordu. Tümüyle erkekler tarafından tanımlanan ve denetlenen bir ortamda hareket ediyordu. Sürekli olarak bel altı şakalara, babaca davranışlara ve kibarca bir kayıtsızlığa maruz kalıyordu. Eğer bir oda dolusu erkeğin önünde çokeşliliğin kaldırılmasından söz ederse kahkahalarla karşılaşabiliyordu. Peçesinin arkasına geri süzülmek, kendini geri çekmek, erkek devriminin düşmanca barajını aşmak için kendini zorlamamak yönündeki itkileri yoğundu. Bu tabii kendi kendini pekiştiren bir durumdu. Parti, kadınları göreve getirme konusunda ciddi bir söz vermiş olmasına rağmen, böyle bir durum ortaya çıkınca, erkekler anında kadınların henüz çok geri, çok deneyimsiz ve yeterince eğitilmemiş olduğuna karar verdiler.

Bunlar, hiçbir biçimde Cezayir'e özgü sorunlar değildi. Bununla birlikte, Cezayir örneğindeki koşullar bir araya gelip, kadınların, erkeklerin direncinin gücünü kırmasına engel oldu. Bağımsızlığın ardından, kadın/erkek örgüt hücrelerinin siyasal olarak ayrışmaya zorlanması, kadınların erkeklerle yerel düzlemde yüzleşmesini engelledi. Dahası, devrim hükümeti, evlilik ve aileye ilişkin yasaları değiştirici yeni yasalar koymadı. Erkekler hâlâ karılarını yalnızca "boş ol" diyerek boşayabiliyordu. Bundan doğan güvencesizlik nedeniyle kadınlar, kocalarının iradesine direnmekten hayli korkuyordu. Kadınların eve kapatılmaları özellikle güçlü bir eğilimdi

ve erkeklerin kadınların ortaya çıkmasından duydukları endişe de hayli güçlüydü. *La femme fasse le couscous et nous la politique* ("Kadınlar yemek yapar, biz siyaset") deyişinin gerçek bir gücü vardı. Bu, erkeklerin sömürgeleşme sonucunda yitirdikleri iktidarı ele geçirme kararlılığıyla birleşmişti.

Müslümanların dini kadınların ikincil konuma itilip itaat etmelerini pekiştiriyordu. Tıpkı on yedinci yüzyılda püritenlerin Âdem'in kaburgası ve Debora ile Yael'in ilhamı konusunda İncil'e başvurmaları gibi, Cezayirliler de 1960'larda Kuran metninden alıntılar yapıyordu. Muhammed'in öğretisi yedinci yüzyıl bağlamında nispeten açık fikirli olsa da –takipçilerine, karılarına sığırlarından daha iyi davranmalarını tembihliyordu– Fransızlarla savaştan yeni çıkmış kadınlara, çok daha fazlasını arzulayabilecekleri geniş bir alan kalıyordu. Öte yandan "Cesur" adlı bir cemiyetin başkanı olan Haşimi Ticani, Haziran 1964'te bugüne kadar hiç kadın peygamber olmadığını ilan ediyordu –böylece, kestirmeden bir sonuca vararak kadınların geriliğini kanıtlıyor ve fikrini, kadın beyninin biyolojik olarak erkek beyninin altında olduğunu söyleyerek süslüyordu.[49]

Öte yandan en önemlisi Cezayir Devrimi'nin, bütün bunların üstesinden kararlılıkla gelmeyi olanaksız kılan genel siyasi durumuydu. Ben Bella'nın, hem kapitalist hem de komünist kamptan kaçınarak sosyalizme bir orta yol bulma çabası, onu anında finansal ve ticari çelişkilerle ve ülke içinde reformlar yapmaya kalkıştığında da birçok belirsizlikle karşı karşıya bıraktı. Ben Bella iktidardan düştükten sonra Cezayir daha da sağa kaydı. Kadınların baskı altında tutulması açık ve bariz bir biçimde sürdürülmekle kalmadı, buna retorik düzeyinde bile karşı çıkılmadı. Genel anlamda rejimi eleştirmek giderek daha da zorlaştı. Çokeşlilik kırsal alanda devam ederken yükselişe de geçti. 1967'de bir köylü karısını öldürebilir ve onun kendine sadık kalmadığını iddia ederek kendisini gayet haklı gösterebilirdi.

"Bolşevik ateizmi" ve "Avrupa ve Yahudi maddeciliği" konusunda artan bir paranoya vardı. Fanon'un kitapları kuşku uyandırır oldu. Buna karşılık, yabancılara ve yabancı etkilere duyulan güvensizliğe ve cinsellik ile aile söz konusu olduğunda en gerici önlemlere dönülmesine "devrimci İslam hümanizmi" gibi yüce bir başlık verildi. "Geleneksel gelenekçilik ile sömürge gelenekçiliği" arasında ayrım yapmak moda oldu.[50] Eğer arada bir fark varsa, kadınların bakış açısına göre ikincisi özgürleşmeye birinciden daha uygundu. Kadınlar kendi davalarını savunmak için devrimin ideolojisini kullanamadı, zira İslam ulusçuluğu, Marksizmden farklı olarak, karşı tarafa uzanmak yerine karşı tarafla ayrım yapan dışlayıcı bir kuramdır. Huari Bumedyen, 1969'da Cezayir kentinde bir lisenin ödül töreninde yaptığı konuşmada, Cezayir toplumunda kız ve erkeklerin geleceklerinin farklı olduğunu açıkça dile getirdi. Kızların rolü annelik ve İslam-Arap ahlakını korumaktı; erkeklerinki devletin siyasi sorumluluğunu üstlenmekti. Günlük gazete *El Moudjahid* de bunu şu sözlerle yineler: "Kadın, toplumun esas hücresi olan ailenin temel direği konumundaki geleneklerin koruyucusudur. Ailenin ya da toplumun ahlakını ya da ahlaksızlığını öncelikle kadının hareketleri belirler. Kadının rolü çok önemlidir."[51]

Kırsal alanda kadınlar, yüzyıllardır yaşadıkları gibi yaşarlar. Küçük kızlar dışarıya sürülere bakmak için çıkar, babalarının onlar için seçtiği kocaları kabul ederlerdi. Küçük kentlerde de benzer biçimde eve kapatılırlardı. Cezayir kentinde genç kız öğrenciler, sekreterler ve meslek sahipleri bir dereceye kadar kişisel bağımsızlığa sahipti ama kadınların büyük bölümü için böyle bir durum söz konusu değildi. İdare Meclislerine seçilen kadınlar çok küçük bir azınlığı oluşturuyordu. Öte yandan evlenip çocuk sahibi oldukları zaman bu kısıtlı ölçüdeki özgürlük ayrıcalığını bile yitiriyorlardı. Kentli orta sınıf kadınları dışında, ekonomik bağımsızlığa sahip tek grup sanayide çalışan kadınlardı. Ancak bunlar sayıca azdır ve yalnızca tekstil ve giyim sektörlerinde çalışırlar. Temizlik ve tarım işleri çok daha yaygındır. Başlangıçta ka-

dınları üretime sokma yönünde bir eğilim vardı ve bu gereksinim partideki kimi erkekler tarafından hâlâ kabul edilmektedir, ancak farklı bir gelişim çizgisini savunan daha çoktur. İngiltere'deki Viktorya dönemi anlayışını anımsatan bir yazarın, Mart 1967'de *El Moudjahid*'deki yazısına göre; "Erkek karısını, uzun bir iş gününün sonunda dertlerini dinleyen ve yorgunluğunu gideren hoş bir eş olarak görmek ister."[52]

Cezayirli genç bir kız çok sayıda çelişkiyle karşı karşıyadır. Bir düzlemde, pratikteki kısıtlamalar vardır: Okulu bırakmaya zorlanır, arkadaşlarıyla dışarıya çıktığında ağabeyinin gözetimi altındadır. Bekâretini korumalıdır ya da topluma rezil olur. Oysa bu sırada, medyada başka bir dünya anlatılmaktadır. Genç kız açıkça görmektedir ki erkekler o mahkûm ettikleri Batılı cinsel imgelere dalmışlardır, erkeklerin boşayarak terk ettiği kadınların ve fahişelerin sayısı artmaktadır. Bireysel itaat ile cüretkâr bir başkaldırı arasında gidip gelir. Hâlbuki çıkış yolu yoktur –yaptığı her şey tümüyle erkeklere bağlıdır ve onlar tarafından belirlenir.

> Henüz özgür değildir ve ne yaparsa yapsın kendini hep erkeklerle ilintili olarak hareket eder ve karar verir durumda bulur. Erkek onun için her şeyin ölçüsü olmayı sürdürür: Ondan korkar ya da ona meydan okur, ona saygı duyar ya da onu kızdırır, onu asla ihmal etmez... erkek asla ona bakmaktan vazgeçmez, kadın onu görmekten asla vazgeçmez, kadın özgür olduğunu söyler, kendini suçlu hisseder.[53]

Kadınların kültürel açıdan ortaya çıkışı, Cezayir toplumunun genel gelişiminden ayrı düşünülemez. Eski sömürgecilerin yerine basitçe yenileri geldiğinde, kadınlar açısından yaşadıkları özgül sömürgeleştirilme ve ezilme durumundan kurtulmak mümkün değildir.

Öte yandan, gerçek bir özgürlüğün temelini oluşturmak için yetersiz kalsalar da, kadınları İslam-Arap geleneğine bağlı kılma girişimleri ile Cezayir'in ekonomik gelişimi arasındaki çelişkiyi

tırmandırabilen çok sayıda etken vardır. Sanayileşme, fabrikalarda daha çok kadının işgücüne katılımını sağlayacak gibi görünmektedir; ve artık kadınların yüzde sekseni okuryazardır. Her iki durum da, kadınların, annelerinin yaşamak zorunda kaldığı hayattan tatmin olmayacakları anlamına gelir. 1966'dan itibaren, büyük kentlerde deneme mahiyetinde aile planlaması başlamıştır. Bütün kadınların yazgılarını edilgen bir biçimde kabullendikleri de söylenemez. Örneğin, "Cezayirli Kadınların Ulusal Birliği" (UNFA), "varlığının hiçbir anlamı olmayan belli olumsuz geleneklere karşı" mücadele etmek gerektiğini söylemektedir. Bunlar arasında aile yasası ve kadınların yasal konumları, çokeşlilik, erkeğin "boş ol" demesine bağlı boşanma ve babanın çocuklarını keyfine göre evlendirmesini sağlayan "*djebr*" hakkı sayılabilir. Genç kızlar, bütün engellere ve resmî ideoloji konumundaki İslam-Arap geleneği hâkimiyetinin bir sonucu olan savunmacı duruşlarına rağmen, sendeleyerek de olsa bilinçlenmeye adım atmışlardır. Bir dergiye yazan genç bir kız şunları söylüyordu: "Kadın özgür olmalı. Aptalca, erkekleri taklit etmemeli. Erkeklerle eşittir ve kocasının tutumuna göre kendini küçük düşürmemelidir. Bağımsız olmalıdır."[54]

Bu hâlâ, kadının bireysel eşit haklarını talep eden ahlaksal bir feminizmdir ama Cezayir bağlamında gerçekten köktencidir. Gelgelelim, tek başına kadınların durumunu değiştirmeye gücü yetmez. Cezayirli kadınlar özgürleşmeyi beklemektedir. Yazgıları, aşırı umutlu olmamak gerektiği konusunda bir uyarıdır. Cezayir Devrimi'nin başarısızlığı, gelişmekte olan ülkelerdeki diğer devrimlere perspektif sunmaya yarar.

Bugün artık 1971'de, Fransa'daki Cezayirli göçmenlerin kızları, Nefissa gibi yabancı sömürgeciliğe değil, arzulamadıkları bir adamla aynı yatağı paylaşmaya karşı çıkarlar. Onların silahı, aynı durumdaki kadınların uzun zamandır başvurduğu intihardır. İlerlerken bile geri çekilebiliriz. Tek başına kalınca, birbirimizi yok edebiliriz.

Himayeciliğin/hamiliğin çeşitli biçimleri vardır. Kimi zaman, herkesin, doğal olarak kendisi gibi –ya da kendisinin olmayı umduğu gibi– olmak istediğini varsayar. Kimi zaman da bunun tam tersidir, öbür insanların kendisinden farklı sınıftan varlıklar olduğunu ve bu yüzden kendisinin özlemlerini asla paylaşmadıklarını varsayar. Haklarından mahrum bırakılanlar bu türden tutumlar karşısında duyarlıdır. Ben bir kadın olarak himayeciliğin farkındayım. Büyük merkez ülkelerden birinde yaşayan beyaz orta sınıftan bir kadın olarak da farkındayım. Ben de, mülk sahiplerinin küstahlığına derinden bulaşmış durumdayım. Bir Marksist ve feminist olarak, Marx'ın düşüncesine katıp dönüştürdüğü burjuva hümanizminin öğelerini bağrıma basıyorum. Devrimci hareketin bunları bir kenara itmesini istemiyorum. Ancak aynı zamanda Batılı Marksistlerin, varsayılan bir üstünlüğe dayalı kültürel mirasımız ile komünizmin, zorunluluğun değil özgürlüğün krallığı olduğunda ısrar etmenin önemi arasındaki farkı görmekte güçlük çektiğini biliyorum. Bugüne kadar bütün devrimci hareketler daha azına razı oldukları, maddi ve temel sorunları çözmeleri gerektiği ve Sovyetler Birliği deneyimi açık bir seçenek sunmadığı için, dayanışma ile dürüstlük arasındaki gerilimi sürdürmek çoğu zaman zordur. Çilecilik konusunda *kuşkuluyum*, çokeşliliğin tam olarak nasıl bir deneyim olduğu konusunda *kafam karışık*, modanın, giysilerin ve makyajın konuyla ilgilisi de *beni şaşırtıyor*. Vietnamlı, Kübalı ya da Cezayirli olmak nedir *bilmiyorum*. Salt üzerinde düşünerek halledemeyeceğim birçok konuda bilgi eksiklerim ve tereddütlerim var. Bilgiyi daha çok eyleyerek edineceğiz. Kadınların bilinçlenmesi –örneğin, çok yakın zamanda Mozambik, Filistin ve Kuzey İrlanda gibi çok farklı sömürgelerin durumunda olduğu gibi– baskının niteliğini ve özgürlük olasılığını daha iyi tanımlamaya yardımcı olacak.

Yirminci yüzyıldaki devrimlerin niteliğine ilişkin bütün tartışmalarda, kadınların deneyimini anlatmaya dönük çabalar nispeten azdır. Altmışlarda sol siyasette etkin olan kuşağa miras olarak

suskunluk ve belirsizlik kalmıştır. Aile hakkındaki Soğuk Savaş propagandasının mirası ile güzellik/bakım ve dayanıklı mallar sanayilerinin genişleyen pazarlarının baskısı, gelişmiş kapitalizmde kadının rolüne ilişkin herhangi bir sorgulamanın önünü tıkıyordu. Bu arada önemli bir devrimci seçenek örneği oluşturan Sovyetler Birliği yirmilerin yaratıcı deneyimlerinden uzaklaşmıştı. İlk yıllarda, özellikle kadınların özlemleriyle devrim arasında bağlantı kurmak için girişilen trajik ve yarım yamalak çalışmalar ile bunların ürettiği belirsizlik ve gerilim, hem kendi başarısızlıklarının hem de Batılı kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının hâlâ sosyalizmi kuramama başarısızlığının ardında saklı kaldı. Kadınların özgürlük hareketi üzerinden geçmişimize dönmemiz, aynı anda hem dolambaçlı hem de ona yaklaşan bir girişim olacaktır. Dolambaçlıdır, çünkü son zamanların gelişen hareketi, on dokuzuncu yüzyılda fırınları basan ya da yirminci yüzyılda ulusal özgürlük hareketlerine katılan kadınlardan çok daha avantajlı durumdaki kadınlardan oluşmaktadır. Ona yaklaşır, çünkü insan bilinci, direnişin en aykırı koşullarında bile şaşırtıcı ölçüde yakın temaslarda bulunabilir.

Kadınların özgürleşmesi hiçbir zaman tam olarak gerçekleşememiştir ve devrim içinde devrim henüz çözümlenmemiş olarak kalır. Feminizm, yani bir topluluk olarak kadınların taleplerini öne sürmesi ile devrimci sosyalizm arasındaki bağlantı hâlâ belirsizdir. Bunların sentezi yalnızca entelektüel planda olamaz ama her ikisine dair mevcut kavrayışımızı havaya uçurarak, koruyarak ya da çürüterek uygulanabilir hâle getirdiğimiz fikirlerden doğacaktır.

Bu kitapta, feminizm ve Marksizmin geçmişte yaptıklarının sıkıntılarını bugün nasıl çektiklerini anlatmaya çalıştım. Bu ikisi konaklamak için eve gelir, aynı yerde epey rahatsızca bir arada kalırlar. Birbirlerine homurdanarak tuhaf ve yabancı gelen sözler söylerler. Her biri kendi özerkliği konusunda alıngan ve kıskançtır. Hem birbirleriyle uyuşamazlar hem de birbirlerine gerçekten ihtiyaç duyarlar. Bir feminist ve Marksist olarak ben, onların bu çelişkilerini içimde taşıyorum ve ikisi arasındaki karşıtlıktan do-

ğan kargaşadan derli toplu bir sonuca varma çabası içerisinde, birini ya da öbürünü seçmeye itiliyorum. Oysa böyle yapmak, bu karşıtlığı yaratan toplumsal gerçeklikten kaçmak demektir. İnsanın dilinden inci gibi dökülen ve sonra gün ışığına çıkar çıkmaz eriyip giden hazır formüllere güvenmek anlamına gelir.

Marksizm, kapitalist toplumun nasıl işlediğini ve böylece nasıl değiştirilebileceğini anlama aracı olarak geliştirildi. Gelgelelim, kadınların özgürleşmesi konusunda bazı belirsizlikler söz konusuydu. Bir taraftan kapitalizm kendisi yaşlanır ve daha ustaca ve karmaşık bir biçimde işlerken, diğer taraftan ve aynı anda, kapitalizmin ayrıcalıklarından dışlanan dünya halklarının siyasal örgütlenmeleri, yapabileceklerimizi büyük ölçüde çoğaltıp genişletti. Marksizm, çağdaş kapitalizmi yeterince açıklayabilmek için, bu gelişmelere doğru ve onlar aracılığıyla ilerlemelidir. Marksistler genelde, kapitalist toplumu devirmenin, kapitalist üretim tarzından gelen toplumsal ilişkilerde ve üretimin düzenlenmesi ile denetliminde temel bir dönüşüm gerektireceğini varsaymışlardır. Kadınların özgürleşmesi şuna işaret etmektedir ki, eğer devrimci hareket, kadınları yalnızca birer destekleyici ya da refakatçi olarak değil, eşit bir güç olarak içine katarsa, bu durumda üretimin kapsamı daha geniş planda görülmeli ve kadınların ailede üstlendiği üretim ile cinsellik yoluyla kişinin üretilmesini de içine almalıdır. Bu, aslında Marx'ın, insanların bir bütün olarak yaşamlarını nasıl yeniden ürettiklerini araştırmaya dönük ilgisinin, yeniden ortaya konmasıdır. Aynı zamanda gelişmiş kapitalizme karşı uygulanacak herhangi bir stratejinin önemli bir parçasıdır.

Kadın özgürlük hareketindeki kadınların birçoğu devrimci değildir. Oysa kendi durumlarını iyileştirme talepleri, toplumda öylesine temel bir değişim gerektirir ki bu talepler hiçbir biçimde devrimsiz düşünülemez. Kadınların özgürlük hareketi, hâlen aile düzeninin kadınları geri bıraktığını ve cinsiyete göre iş ayrımı düzenini kökünden değiştirmek gerektiğini anlamamızı sağlıyor.

Böylesi bir değişim kadınların ve dolayısıyla erkeklerin bütün kültürel koşullanmalarını hızla dönüştürme gereğini ortaya çıkardığı gibi, çocuk yetiştirme tarzını, yaşadığımız yerlerin düzenlenmesini, toplumumuzun hukuki yapısını, cinselliğimizi ve genel olarak insanların yararına olmak yerine özel kâr birikimine yönelik işin niteliğini de dönüştürmeyi gerektiriyor. Bu yeni ortaya çıkan bir düşünce ve bunun hangi yollarla gerçekleşeceği ve alabileceği biçimler henüz üzerinde çalışılmış konular değil. Bununla birlikte, örgütleyici bir düşünce olarak bu yeni feminizmin en önemli özelliği, bu değişimlerin otomatik bir biçimde sosyalist devrimi takip etmeyeceğini ama şimdi ayrı bir hareket içinde –devrimin sonucu değil, bir önkoşulu olarak– açık bir biçimde ortaya konmaları gerektiğini göstermesidir. Bu, ortodoks Marksist geleneğin vurgularından açıkça farklıdır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin hiçbirinde sosyalist bir devrimin yaşanmaması gerçeği, kaçınılmaz olarak bizi önceden kestirilemeyen bir açmazla karşı karşıya bırakır. Benzer biçimde, devrim gerçekleştiren bütün ülkelerin genel sorunları, kadınlara özgü sorunlarla öylesine iç içe geçmiştir ki sebeple sonucu birbirinden ayırmak güçtür.

Kadınların ezilmesi ile Marksizmin temel keşfi olan kapitalizmde işçilerin sınıfsal olarak sömürülmesi arasındaki bağlantı hâlâ zorlamadır. Hâlâ bir düşünce olarak benim gibi kadınların zihninden çıkmaya devam etmektedir. Hâlâ bu dünyada büyük ölçüde salt bir tasarım olarak söz konusudur. Bu ikisinin canlı ve açık bir bileşimini sağlamanın tek yolunun, siyah, sarı ve kumral kadınlar yan yana, işçi sınıfı kadın hareketinin gerek ırkçılığa gerek emperyalizme karşı mücadelede bilinçli bir direniş sergilemesinden geçeceğine inanıyorum. Şu anda bu türden bir hareket bizim için çok uzakta. Ancak sınıfsal baskı, sömürge baskısı ve cinsel baskı arasındaki ilişki daha geniş bir kesim tarafından anlaşıldığında, biz de onu, zorlama soyut bir kavram olarak değil, belirli kadınların deneyiminden kaynaklanan bir şey olarak anlayacağız.

Kaynakça

Bu kaynakça, Sheila Rowbotham'ın derlediği, ilk kez Mart 1972'de Falling Wall Press (79 Richmond Road, Montpellier, Bristol) tarafından yayınlanan *Women's Liberation and Revolution* (Kadınların Kurtuluşu ve Devrim) başlıklı, daha geniş ve ayrıntılı bir kaynakçanın parçasıdır. Başında yıldız işareti (*) olan kitaplar özellikle yararlıdır.

Kadınların kurtuluşu üzerine genel kitaplar

BEAUVOIR, Simon de, *The Second Sex*, Londra, Cape, 1968, Four Square, 1969, [Türkçesi: *İkinci Cinsiyet*, çeviren Gülnur Acar-Savran, 2019, Koç Üniversitesi Yayınları]; ve *The Nature of the Second Sex*, Londra, Four Square, 1968.

FIGES, Eva, *Patriarchal Attitudes*, Londra, Faber, 1970.

FIRESTONE, Shulamith, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, Londra, Cape, 1971 [Türkçesi: *Cinselliğin Diyalektiği*, çeviren Yurdanur Salman, Payel Yayınları, 1993].

FRIEDAN, Betty, *The Feminist Mystique*, Londra, Penguin, 1968, [Türkçesi: *Kadınlığın Gizemi*, çeviren Tahire Mertoğlu, E Yayınları, 1983].

GREER, Germaine, *The Female Eunuch*, Londra, MacGibbon & Kee, 1970, Paladin, 1971, [Türkçesi: *Cinselliği Biten Kadın*, çeviren Selma Erseven, Doruk Kitapçılık Yayımcılık, 1997].

MILLETT, Kate, *Sexual Politics*, Londra, Hart-Davis, 1971, [Türkçesi: *Cinsel Politika*, çeviren Seçkin Selvi, Payel Yayınları, 1973]

MITCHELL, Juliet, *Woman's Estate*, Londra, Penguin, 1971, [Türkçesi: *Kadınlık Durumu*, çevirenler Günseli İnal, Gülnur Savran, Kadın Çevresi Yayınları, 1985].

MORGAN, Robin (ed.), *Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement*, New York, Vintage Trade Books, Random House, 1970.

TANNER, Leslie B. (ed.), *Voices from Women's Liberation*, New York, Signet, 1971.

Genel feminizm tarihi kitapları

ABENSOUR, Léon, *Histoire Génerale du Feminisme*, Paris, 1921.

BLEASE, W. Lyon, *The Emancipation of English Women*, Londra, 1910.

*COWLEY, Joyce, *Pioneers of Women's Liberation*, Merit broşürü.

*DANGERFIELD, George, *The Strange Death of Liberal England*, Londra, MacGibbon & Kee, 1966, Paladin, 1970.

*FLEXNER, E., *Century of Struggle: The Women's Rights Movement in the U.S.*, Antheneum, 1968.

*GORDON, Ann D., BUHLE, Mari-Jo ve SCHROM, Nancy F., 'Women in American Society', *Radical America*, cilt. V, no. 4 içinde.

HAYS,H.R., *The Dangerous Sex: The Myth of Feminine Evil*, Londra, Methuen, 1966.

*IRELAND, Waitrand, 'You don't need the Vote to Raise Hell. The rise and fall of the Suffrage Movement', *Leviathan*, cilt. 2, no. 1, Mayıs 1970 içinde.

KRADITOR, Aileen, *The Ideas of the Woman Suffrage Movement*, New York, Columbia University Press, 1965.

KRADITOR, Aileen, *Up from the Pedestal: Selected Writings in the History of American Feminism*, Şikago, Quadrangle, 1968.

O'NEILL, William, *The Woman Movement: Feminism in the United States and England*, Londra, Allen & Unwin, 1969.

O'NEILL, William, *Everyone was Brave: The Rise and Fall of Feminism in America*, Şikago, Quadrangle 1969.

RAMELSON, Marion, *Petticoat Rebellion*, Londra, Lawrence & Wishart, 1967.

TANNER, Leslie B. (ed.), *Voices from Women's Liberation*, New York, Signet, 1971.

'Women in History: a Re-creation of Our Past', *Women: a Journal of Liberation* içinde, İlkbahar 1970

'Women in Revolution' *Women: a Journal of Liberation* içinde, Yaz 1970

Kadınlar ve İngiltere ile Amerika'da Püriten Devrimi

ADAMS, C. F., *Antinomianism in the Colony of Massachusetts Bay,1636-38*, Boston, 1894 (yeniden basım, Burt Franklin, 1966).

BROCKBANK, E. E., *Richard Hubberthorne of Yealand*, Londra, 1929.

*CLARK, Alice, *The Working Life of Women in the Seventeeth Century*, Londra, 1919 (yeniden basım, F. Cass, 1968)

COHN, Norman, *The Pursuit of the Millenium*, Londra, 1959, Paladin, 1970.

GARDINER, Dorothy, *English Girlhood at School*, Londra, 1929.

GUILLET, Edwin C., *The Pioneer Farmer and Backwoodsman*,Toronto, Toronto University Press, 1963.

*HILL, Christopher, *Society and Puritanism in the Pre-Revolutionary England*, Londra, Secker & Warburg, 1964, Panther, 1969.

HILL, Christopher, *Puritanism and Revolution*, Londra, Panther, 1968.

KETTLE, Arnold, *An Introduction to the English Novel*, Londra, Hutchinson, 1967.

MACARTHUR, Ellen, 'Women Petitioners and the Long Parliament', *English Historical Review*, cilt. XXIV, 1909.

PINCHBECK, Ivy ve HEWITT, Margaret, *Children in English Society*, Londra, Routledge, 1969.

*THOMAS, Keith, 'Women in the Civil War Sects', *Past and Present*, no. 13, 1958 içinde.

UNDERWOOD, Dale, *Etherege and the Seventeenth Century Comedy*, Yale University Press, 1957.

WALZER, Michael, *The Revolution of Society*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1966.

WRIGHT, Louise B., *Middle-Class Culture in Elizabethan England*, Cornell Univesity Press, 1958.

On sekizinci yüzyıl ve Fransız Devrimi: Fransa ve İngiltere

ABENSOUR, Léon, *La Femme et la Feminisme avant la Révoution*, Paris, 1928.

CHEVALIER, Louise, *Classe Laborieuse et Classes Dangereuses*, Paris, 1958.

COBB, Richard, *A Second Identity: Essays on France and French History*, Londra, Oxford University Press, 1969.

GOLDSMITH, Margaret, *Seven Women Against the World*, Londra, 1935.

*RACZ, Elizabeth, 'The Women's Rights Movement in the French Revoltion', *Women: A Journal of Liberation* içinde, yaz 1970.

RUDÉ, George, *The Crowd in the French Revolution*, Londra, Oxford University Press, 1959.

*RUDÉ, George, *The Crowd in History: a Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848*, New York, Wiley, 1964.

STORR, M. S., *Mary Wollstonecraft et le Mouvement Féminist dans la Littérature Anglais*, Paris, 1932.

UTTER, R. P. ve NEEDHAM, G. B., *Pamela's Daughters*, Londra, 1937.

VILLIERS, Baron Marc de, *Histoire des Clubs des Femmes et des Légions d'Amazone 1793-1848*, Paris, 1871.

*WOLLSTONECRAFT, Mary, *Vindication of the Rights of Women*, Londra, 1792, [Türkçesi: *Kadın Haklarının Grerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, İş Bankası Kültür Yayınları, 2007] ve *Posthumous Works*, Londra, 1798.

Feminizm ve ilk köktenci ve sosyalist hareketler: Fransa, İngiltere, Amerika, Rusya

ABENSOUR, Léon, *La Féminisme sous la Règne de Louis Philippe et en 1848*, Paris, 1913.

BESTOR, Arthur E. Jr, *Backwoods Utopia*, University of Philadelphia, 1950.

*BRAILSFORD, H. N., *Shelley, Godwin and their Circle*, Londra, 1951.

*COLE, G. D. H., *A History of Socialist Thought*, Londra, Macmillan, 1953.

DEMAR, Clair, *Ma Loi d'Avenir et l'Appel d'une Femme du Peuple sur l'Affranchissement de la Femme*, Paris, 1833.

DEPVIN, Jeanne, *Cours de Droit Social pour Les Femmes*, Paris, 1848.

DOLLÉANS, Edouard, *Feminisme et Mouvement Ouvrier*, Paris, 1951.

FOURIER, C., *Théorie des Quatre Mouvements, Oeuvres Complétes* içinde, Paris, 1841-5.

*FRYER, Peter, *The British Controllers*, Londra, Corgi, 1967.

GATTEY, Charles Nelson, *Gauguin's Astonishing Grandmother: Flora Tristan*, Londra, Femina, 1970.

GRAY, John, *A Lecture on Human Happiness*, Londra, 1825.

GREPON, Marguerite, *Une Croisade pour un Meilleur Amour*, Paris, 1967.

HARRISON, J. F. C., *Robert Owen and the Owenites in Britain and America: The Quest for the New World*, Londra, Routledge, 1969.

*KILLHAM, John, *Tennyson and 'The Princess': Reflections of an Age*, Londra, Athlone, 1958.

LUBAC, Henri de, *The Unmarxian Socialist: A Study of Proudhon*, Londra, 1948.

MILLER, Percy (ed.), *Margaret Fuller, American Romantic*, New York, 1963.

*PANKHURST, Richard K., *William Thompson, 1775-1853*, Londra 1954.

PANKHURST, Richard K., 'Fourierism in Britain', *International Review of Social History*, cilt. 1, 1956 içinde.

SHELLEY, P. B., 'Notes on Queen Mab', *Poetical Notes* içinde, Londra, 1947.

SMITH, W. Anderson, *Shepherd Smith the Universalist*, Londra, 1892.

SULLEROT, Evelyne, 'Journaux Féminins et Lutte Ouvrière', *La Press Ouvrière* içinde, Paris, Jacques Godechot, 1966.

THOMAS, Clara, *Love and Work Enough: The Life of Anna Jameson*, Londra, Macdonald, 1967.

*THOMAS, Edith, *Les Femmes de 1848*, Paris, 1948.

THOMPSON, Dorothy (ed.), *The Early Chartists*, Londra, Macmillian, 1971.

*THOMPSON, William, *Appeal of one half of the Human Race, Women, against the pretentions of the other half, Men, to retain them in political and thence in Civil and Domestic Slavery*, Londra, 1825.

ZELDIN, David, *The Educational Ideas of Charles Fourier, 1772-1837*,Londra, Cass, 1967.

Marx, Engels ve kadınların özgürlüğü

COLLINS, H. ve ABRAMSKY, C., *Karl Marx and the British Labour Movement*, Londra, 1965.

*DRAPER, Hal, 'Marx and Engels on Women's Liberation', *International Socialism* içinde, Temmuz/Ağustos 1970.

ENGELS, Friedrich, *The Condition of the Working Class in England*, [Türkçesi: *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, çeviren Oktay Emre, Ayrıntı Yayınları, 2013]

*ENGELS, Friedrich, *Origin of the Family*, [Türkçesi: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çeviren Erkin Özalp, Yordam Kitap, 2019].

GEIGER, H: Kent, *The Family in Soviet Russia*, Harvard University Press, 1968.

HODGKIN, Thomas, *Love and the Revolutinaries*, Millicent Fawcett konferansı, Bedford College, University of London, bölümleri *Oxford Left*'te yayınlandı, 1968.

MARX, Karl, *Economic and Philosophic Manuscripts*, [Türkçesi: *1844 El Yazmaları*, çeviren Murat Belge, Birikim Yayınları, 2016].

MARX, Karl, *Capital*, [Türkçesi: *Kapital* (üç cilt), çevirenler Mehmet Selik, Nail Satılgan ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, 2019].

MARX, Karl, (baskıya hazırlayan E. J. Hobsbawm), *Pre-capitalist Economic Formations*, Londra, Lawrence & Wishart, 1964 [Türkçesi: *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çeviren Mihri Belli, Sol Yayınları, 1992].

MARX, Karl (baskıya hazırlayan David McLellan), *Marx's Grundrisse*, Londra, Macmillan, 1971 [Türkçesi: *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çeviren Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 2018].

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *The Communist Manifesto*, [Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çeviren Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 8. basım, 2019].

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *The Holy Family*, [Türkçesi: *Kutsal Aile*, çeviren Kenan Somer, Sol Yayınları, 1976].

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, *The German Ideology*, [Türkçesi: *Alman İdeolojisi*, çevirenler Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, Kor Kitap, 2018]

**Marxism and the Liberation of Women: Quotations from Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao Tse-tung, Union of Women for Liberation*

On dokuzuncu yüzyılda aile ve kadınların durumu: Fransa, ABD, Britanya

*BANKS, J. A. ve Olive, *Feminism and Family Planning*, Liverpool University Press, 1964.

DAUBIE, J., *La Femme Pauvre aux XIX Siécle*, Paris, 1866.

FONER, Philip, *The History of the Labour Movement in the United States*, New York, International Publishers Co., 1947-65.

*HENRY, Alice, *The Trade Union Woman*, New York, 1915

HEWITT, Margaret, *Wives and Mothers in Victorian Industry*, Londra, Barrie & Rockliff, 1958.

*HOUGHTON, W. E., *The Victorian Frame of Mind, 1830-1870*, Yale University Press, 1957.

LLOYD, A. L., *Folk Song in England*, Londra, Lawrence & Wishart, 1967.

*PINCHBECK, Ivy, *Women Workers and the Industrial Revolution, 1750-1850*, Londra, 1930 (yeniden basım F. Cass, 1969).

MARCUS, Steven, *The Other Victorians: A Study of Sexuality and Pornography in Mid-Nineteeth Century England*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1969, Corgi, 1969.

NEFF, W. F., *Victorian Working Women*, New York, A.M.S. Press, 1929.

*THOMPSON, Dorothy, *The British People, 1760-1902*, Londra, Heinemann Educational, 1969.

THOMPSON, E.P., *The Making of the English Working Class*, Londra, 1963 [Türkçesi: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çeviren Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2015]

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında feminizm ile sosyalist ve anarşist hareketler: Almanya, Rusya, ABD, Britanya, Fransa, İtalya

BALABANOFF, Angelica, *My Life as A Rebel*, Londra, 1938 [Türkçesi: *Bir İsyankar Olarak Hayatım*, çeviren Aydın Gelmez, Yazılama Yayınevi, 2008].

BAX, E. Belfort, *Essays in Socialism*, Londra, 1907.

*BEBEL, A., *Women in the Past, Present and Future*, Londra, 1885 [Sonradan *Woman and Socialism*, Türkçesi: *Kadın ve Sosyalizm*, çevirenler Sabiha Sertel ve Sevinç Altınçekiç, Yordam Kitap, 2019].

BONFIELD, Margaret G. ve OLIVER, Kathlyn, *Shop Workers and the Vote, Domestic Servants and Citizenship*, People's Suffrage Federation (tarih yok).

CARPENTER, Edward, *My Days and Dreams*, Londra, 1918.

CARPENTER, Edward, *Love's Coming of Age*, Manchester, 1896.

CHERNYSEVSKY, N. G., *A Vital Question: or, What is to be Done?*, New York, 1886 [Türkçesi: *Nasıl Yapmalı?*, çeviren Güneş Bozkaya, Yar Yayınları, 2012].

CONLON, Lil, *Cumann na mBan and the Women of Ireland, 1913-1925*, Kilkenny, 1969.

CRONWRIGHT-SCHREINER, S.C. (ed.), *Letters of Olive Schreiner*, Londra, 1924.

DRINNON, Richard, *Rebel in Paradise: A Biography of Emma Goldman*, University of Chicaogo Press, 1961.

FIGNER, Vera, *Memoirs of Revolutionist*, Londra, 1929.

GOLDMAN, Emma, *Anarchism and Other Essays*, New York, 1910 [Türkçesi: *Anarşizm*, çeviren Zeka Güven, Gece Kitaplığı, 2019].

GOLDMAN, Emma, *My Life*, New York, 1931 [Türkçesi: *Hayatımı Yaşarken*, Çeviren Beril Eyüboğlu, Metis Yayınları, 4. basım, 2019].

GREIG, Teresa Billington ve BONFIELD, Margaret, *Verbatim Report of Debate on December 3rd 1907: Sex Equality versus Adult Suffrage*, Adult Suffrage Society, 1907.

HOBMAN, D. L., *Olive Schreiner: Her Friends and Times*, Londra, Pemberton, 1955.

KENDALL, Walter, *The Revolutionary Movement in Britain, 1900-21*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1969.

LAMPERT, E., *Sons against Fathers*, Londra, Oxford University Press, 1964.

MCMILLAN, Margaret, *The Life of Rachel McMillan*, Londra, 1927.

MARX, Eleanor ve AVELING, E., 'The Woman Question', *Westminister Review* içinde, 1885 (Tekrar basımı: *Marxism Today*, 16. cilt, sayı 3, Mart 1972).

MEIZER, J. M., *Knowledge and Revolution: The Russion Colony in Zurich, 1870-1873*, New York, Fernhill, 1965.

*MITCHELL, David, *Women on the Warpath*, Londra, Cape, 1966.

MITCHELL, Geoffrey (ed.), *The Hard Way Up: The Autobiography of Hannah Mitchell, Suffragette and Rebel*, Londra, Faber & Faber, 1968.

MONTEFIORE, Dora, *From a Victorian to a Modern*, Londra, 1927.

MONTEFIORE, Dora, *Singings Through the Dark*, Londra, 1898.

PANKHURST, E. Sylvia, *The Suffragette Movement: An Intimate Account of Persons and Ideals*, Londra, 1931.

PANKHURST, E. Sylvia, *The Suffragette: The History of the Women's Militant Suffrage Movement, 1905-1910*, New York, 1911.

PANKHURST, E. Sylvia, *The Life of Emmeline Pankhurst*, Londra, 1935.

PANKHURST, E. Sylvia, *Writ on Cold Slate*, Londra, 1922.

SCHREINER, Olive, *Story of an African Farm*, Londra, 1883.

SCHREINER, Olive, *Woman and Labour*, Londra, 1911.

SHAW, Bernard, *The Quintessence of Ibsenism*, Londra, 1891.

STEINBERG, I., *Spiridonova: Revolutionary Terrorist*, Londra, 1933.

STEPNIAK (takma ad), *Underground Russia: Revolutionary Profiles and Sketches from Life*, Londra, 1883.

*THOMAS, Edit, *The Woman Incendiaries*, Londra, Secker & Warburg, 1967.

TSUZUKİ, C., *H. M. Hyndman and British Socialism*, Londra, Oxford University Press, 1961.

TSUZUKİ, C., *The Life of Eleanor Marx, 1855-98: A Socialist Tragedy*, Londra, Oxford University Press, 1967.

TSUZUKİ, C., 'The Impossibilist Revolt in Britain', *International Review of Socialist History*, Cilt 1, 1956.

WILKINSON, Lily Gair, *Revolutionary Socialism and the Women's Movement*, Edinburgh, Socialist Labour Party, (tarih yok, yaklaşık 1910).

Woman's [daha sonra *Workers'*] *Dreadnought*.

WOODROOFE, Debby, 'American Feminism, 1848-1920', *Women in Revolt, International Socialist Review* içinde, Mart 1971.

Rus Devrimi

ALBERT, Valerie, 'It's the Women who have saved Russia from collapse,' *Pulse*, 30 Aralık 1967.

BERNSTEIN, Marcelle, 'The Hard Hat Girls', *Observer Colour Supplement*, 31 Ocak, 1971.

BRYANT, Louise, *Mirrors of Moscow*, New York, 1921.

BRYANT, Louise, *Six Red Months in Russia*, Londra, 1919.

DEUTSCHER, Isaac, *Stalin*, Londra, Penguin, 1966 [Türkçesi: *Stalin (Bir Devrimcinin Hayatı)*, çeviren Selahattin Hilav, Sosyal Yayınları, 1990].

DIDSUSENKO, A., *Soviet Children*, Moskova, 1967.

*DUNN, Erica ve KLEIN, Judy, 'Women in the Russian Revolution', *Women: a Journal of Liberation*, Yaz 1970.

FRY, John, 'The Soviet Health Service', *Guardian*, 19 Temmuz 1967.

*GEIGER, H. Kent, *The Family in Soviet Russia*, Harvard University Press, 1968.

GOULD, Donald, 'Russia's Health Service', *New Statesman*, 9 Temmuz 1967.

*HALLE, Fannina W., *Women in Soviet Russia*, Londra, 1933.

HALLE, Fannina W., *Women in the Soviet East*, Londra, 1938.

*KOLLONTAI, Alexandra, *Communism and the Family*, Londra, Pluto Press, 1971.

*KOLLONTAI, Alexandra, *Free Love*, Londra, 1932 [Türkçesi: *Kızıl Aşk*, çeviren İmdat Yeğen, Babil Yayıncılık, 2005].

*KOLLONTAI, Alexandra, *Women Workers' Struggle for their Rights*, Bristol, Falling Wall Press, 1971.

KOLLONTAI, Alexandra, *The Workers' Opposition*, Reading, Dayanışma broşürü, 1962 [Türkçesi: *Rusya'da İşçi Muhalefeti*, çevirenler Süleyman Özçiftçi ve Haldun Karyol, Belge Yayınları, 1991].

KOLLONTAI, Alexandra, *The Autobiography of a Sexually Emancipated Woman*, Germaine Greer'in Sunumuyla, Londra, Orbach & Chambers, 1972 [Türkçesi: *Kollontay:*

Özgür Bir Kadın Komünistin Otobiyografisi, çeviren Nesrin Oral, Belge Yayınları, 1992].

KRUPSKAYA, N., *Memories of Lenin*, Londra, 1930 [Türkçesi: *Lenin'den Anılar*, çeviren Özlem Koşar, Yordam Kitap, 2020].

*LENIN, V. I., *On the Emancipation of Women* [Türkçesi: Kadınların Kurtuluşu, çeviren Ertuğrul Yemenoğlu, Akademi Yayın, 2010].

LENIN, V. I., *On the National Question* [Türkçesi: *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, çeviren Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1993]

LENIN, V. I., *The Development of Capitalism in Russia* [Türkçesi: *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, çeviren Seyhan Erdoğdu, Sol Yayınları, 1988].

MACE, David ve Vera, *The Soviet Family*, Londra, 1964.

MAYAKOVSKY, V. V., (baskıya hazırlayan Patricia Blake), *The Bedbug and Selected Poetry*, Londra,1961.

*PALENCIA, Isabel de, *Alexandra Kollontay*, New York, 1947.

PAVLOVA, Ludmilla, *Women in my Country*, Novosti Press Agency (tarih yok).

POPOVA, N. V., *The Part Played By Women in Socialist Society*, Moskova, 1967.

*REICH, W., *The Sexual Revolution*, New York, Noonday, 1963; Londra, Vision Press, 1969 [Türkçesi: *Cinsel Devrim*, çeviren Bertan Onaran, Payel Yayınevi, 1974].

*ROWBOTHAM, Sheila, 'Alexandra Kollontai: Women's Liberation and Revolutionary Love', *The Spokesman*, Haziran ve Temmuz 1970.

*SCHLESINGER, R. A. J., *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family*, Londra,1949.

*SMITH, Jessica, *Women in Soviet Russia*, New York, 1928.

STALIN, J., *Marxism and the Liberation of Women* içinde bölümler, Union of Women for Liberation.

SULLEROT, Evelyne, *Histoire et Sociologie du Travail Féminin*, Paris, 1958.

TIDMARSH, Kyril, 'Russia Plans More Shopping Centres', *The Times*, 14 Eylül 1967.

*TROTSKY, Leon, *Problems of Life*, Londra, 1924 [Türkçesi: *Gündelik Hayatın Sorunları*, çeviren Yılmaz Öner, Yazın Yayıncılık, 2000].

TROTSKY, Leon, *History of the Russian Revolution*, Londra, Penguin, 1969 [Türkçesi: *Rus Devriminin Tarihi*, çeviren Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, 2017].

TROTSKY, *The Revolution Betrayed*, New York, 1937, [Türkçesi: *İhanete Uğrayan Devrim*, çeviren Ayla Ortaç, Yazın Yayıncılık, 1991].

Çin

ANDERSON, Dick., *Grass Roots Self-Government*, Society for Anglo-Chinese Understanding (SACU), 1960.

*BEAUVOIR, Simone de, *The Long March*, 1958, Deutsch and Weindenfeld & Nicolson, 1958.

BERGER, Roland, *The Cultural Revolution and the Family*, SACU, Şubat 1969.

BLACKBURN, Fei-Ling (genç kızlık adı DAVIES), *The Role and Organisation of Chinese Secret Societies in the Late Ch'ing*, Yüksek lisans tezi, Londra, 1968.

*BUNCH-WEEKS, Charlotte, 'Asian Women in Revolt', *Women: a Journal of Liberation*, yaz 1970.

CHING P'ING MEI, *The Adventurous History of Hsi Men and His Six Wives*, Londra 1959.

*GREENE, Felix, *A Divorce Trial in China*, New England Free Press.

GREENE, Felix, *Visit to a Rural Commune*, Radical Educational Project.

*HINTON, William, *Fanshen: A Documentary of Revolt in a Chinese Village*, Random House, Vintage Trade Books, 1968.

*HORN, Joshua S., *Away with All Pests*, Londra, Hamlyn, 1969.

*LANDY, L., *Women in the Chinese Revolution*, Enternasyonal Sosyalizm broşürü.

LEVY, Marion J., *The Family Revolution in Modern China*, New York, Octagon, 1963.

*LU HSUN (çev. Yang Hsien-Yi ve Gladys Yang), *Selected Works*, Pekin, 1960.

MAO TSE-TUNG, *Marxism and the Liberation of Women* içinde bölümler, Union of Women for Liberation.

MAO TSE-TUNG, 'Report on an Investigation of the Peasant Movement in Hunan', *Selected Works of Mao Tse-Tung* içinde, Londra, Lawrence & Wishart, 1954.

MUTUTANTRI, Barbara, 'Women in China', *Eastern Horizon*, Eylül-Ekim 1968.

*MYRDAL, Jan, *Report from a Chinese Village*, Londra, Penguin, 1967.

O'BRIEN, Jo, *Birdless Summer* eleştirisi, *Socialist Woman* içinde, Temmuz-Ağustos 1969.

ORLEANS, Leo A., 'Evidence from Chinese Medical Journals on Current Populaiton Policy', *China Quarterly*, no. 40, Ekim-Aralık 1969.

PEI-KU HUNG, 'A Girls' Herding Team', *China Reconstructs* içinde, cilt. 18, no. 9, Eylül 1969.

RUSSELL, Maud, 'Urban People's Communes in China', New York, *Far East Reporter*.

SALAF, Judith Weitner ve MERKK, Judith, 'Women in Revolution', *Berkeley Journal of Sociology*, 1970.

*SNOW, Helen Foster, *Women in Modern China*, Lahey, 1967.

STRONG, Anna Louise, *The Rise of the Chinese People's Communes*, Pekin, 1964.

'Throw the Buying and Selling Type of Matrimony into the Rubbish Dump of History', *China in the News*, 11 Ocak 1971, China Reprints, SACU

WITKE, Roxanne, 'Mao Tse-Tung, Women and Suicide in the May Fourth Era', *China Quarterly*, Temmuz-Eylül 1967.

'The Women of China', *Red Papers*, no. 3.

YANG YUN YU, *Report of the Struggle between Two Lines at the Moscow World Congress of Women*, Pekin, 1963.

ZELL, Ann, *Early Beginnings of the Development of Working Class Institutions in China*, Yüksek lisans tezi, University of London, 1970.

Ulusal kurtuluşun parçası olarak kadınların kurtuluşu ve Emperyalizm

Genel

BOSERUP, Esther, *Women's Role in Economic Development*, Londra, Allen & Unwin, 1970.

FANON, Frantz, *Black Skin, White Masks*, Londra, MacGibbon & Kee, 1968 [Türkçesi: *Siyah Deri, Beyaz Maske*, çeviren Cahit Koytak, Versus Kitap, 2015].

KELLY, Mary, 'National Liberation Movement and Women's Liberation', *Shrew*, Aralık 1970.

Cezayir

FANON, Frantz, *A Dying Colonialism*, Londra, Penguin (p), 1970.

FANON, Frantz, *The Wretched of the Earth*, Londra, MacGibbon & Kee, 1965 [Türkçesi: Yeryüzünün Lanetlileri, çeviren Şen Süer, Versus Kitap, 5. Baskı, 2018].

FYTTON, Francis, 'Manifestation', *Strand*, cilt. 6, no. 3.

RABET, Fadela m', *La Femme Algérienne*, Paris, 1968.

RABET, Fadela m', *Les Algériennes*, Paris, 1969.

VANDVELDE, Hélène, 'Condition Feminine: l'Emancipation est Freinée par le Conformisme Social', *Le Monde* içinde, 24-5 Ocak 1971

Küba

*BERMAN, Joan, 'Women in Cuba', *Women: a Journal of Liberation*, Yaz 1970.

*CAMARANO, Chris, 'Cuban Women', *Leviathan*, Mayıs 1970.

CASTRO, Fidel, *Women's Liberation: The Revolution within the Revolution*, Santa Clara konuşması, 9 Aralık 1966, New York, Merit broşürü, 1970.

GUEVARA, Che, *Reminiscences of the Cuban Revolutionary War*, Londra, Allen & Unwin, 1968 [Türkçesi: *Devrimci Savaştan Kesitler*, çeviren Süleyman Doğru, Everest Yayınları, 2008].

KENNEDY, Mary, 'Cuban Women', *Shrew*, Aralık 1970.

LEIGH, Bessie, 'Woman 's Place in Cuba', *Comment*, cilt. 7, no. 47, 22 Kasım 1969.

LOCKWOOD, Lee, *Castro's Cuba, Cuba's Fidel*, New York, Macmillan, 1967; Random House, Vintage Trade Books, 1969,

*SUTHERLAND, Elizabeth, *The Youngest Revolution*, Londra, Pitman, 1970.

Vietnam

*DAVIN, Anna, 'Women in Vietnam', *Shrew*, Aralık 1970.

GELLHORN, Martha, 'The Vietkong's Peacemaker', *The Times*, 27 Ocak 1969.

HO CHI MINH, *Selected Articles and Speeches*, Londra, Lawrence & Wishart, 1969.

**Vietnamese Women*, Vietnamese Studies, Hanoi, 1966.

*WEEKS, Charlotte Bunch, 'Asian Women in Revolt', *Women: a Journal of Liberation*, Yaz 1970.

* * *

Broşür ve dergiler

Metinde değinilen kimi broşür ve dergiler kitapçılarda ve kitaplıklarda bulunmuyor. Bunların kimisi artık yayınlanmamakla birlikte yayınevi adresleri şöyledir:

Comment, Komünist Parti, 16 King Street, Londra.

International Communism ve A. Kollontai, *Communism and the Family* Pluto Press *International Socialism*, 6 Cotton Gardens, Londra E2.

The Irrational in Politics Solidarity Pamphlet cilt 33, 53A Westminster Road, Bromley, Kent.

A. Kollontai, *Women Worker' Struggle for their Rights*, Falling Wall Press, 79 Richmond Road, Montpelier, Bristol, BS6 5EP.

Leviathan 968 Valencia Street, San Francisco, California 9410, ABD.

Monthly Review 116 West 14th Street, New York 10011, ABD.

Publications for the Society for Anglo-Chinese Understanding ve China Society for Anglo-Chinese Understanding ile ilgili genel materyaller, 24 Warren Street, Londra.

Shrew Women's Liberation Workshop, 3 Shavers Place, Haymarket, Londra SW1.

Socialist Women ve Fidel Castro, *Women's Liberation, The Revolution within the Revolution* Merit Pamphlets, New York, 1970. Red Books, 182 Pentonville Road, Londra N1.

Stand 58 Queen Road, Jesmond, Newcastle upon Tyne 2.

Women, A Journal of Liberation 3028 Green mount Avenue, Baltimore, MD21218, ABD

Bunların kimisi Collets, Charing Cross Road ve Agit Prop, 248 Bethal Green Road, Londra E2 adreslerinde bulunabilir.

Metinde adı geçen kitapların bibliyografyası için Falling Wall Press'ten çıkan, Sheila Rowbotham'ın *Women's Liberation and Revolution* bibliyografyasına bakınız.

Notlar

1. Bölüm

1. C. F. Adams (ed.), *Antinomianism in the Colony of Massachusetts Bay*, 1636-8, Boston, 1894, s. 329.
2. E. E. Brockbank, *Richard Hubberthorne*, Londra, 1929, s. 90-91.
3. W. Butler Bowden (ed.), *The Book of Margery Kempe*, Everyman, Londra, 1954, s. 15-16.
4. Ivy Pinchbeck ve Margaret Hewitt, *Children in English Society*, Londra, 1969, s. 200.
5. Louise B. Wright, alıntı, *Middle-Class Culture in Elizabethan England*, University of Norfolk Carolina, s. 435.
6. Keith Thomson, alıntı, 'Women in the Civil War Sects', *Past and Present*, no. 13, 1958, s. 48.
7. a. g. y., s.52.
8. Wright, alıntı, *Middle-Class Culture in Elizabethan England*, s. 503. Feminizm karşıtı propaganda örneği için bakınız *The Women's Fegaries*, tahminen 1675.
9. Ellen McARthur, 'Women Petitioners and the Long Parliament', E.H.R., cilt XXIV, 199, s. 700.
10. Alice Clark, *The Working Life of Women in the Seventeenth Century*, Londra, 1919, s. 271.
11. Roger l'Estrange, *The Woman as Good as the Manor the equality of both sexes*, 1677.
12. R. P. Utter ve G. B. Needham, *Pamela's Daughter*, Londra, s. 31.
13. Mary Astell'in *A Serious Proposal* yapıtı, alıntı, M. S. Storr, *Mary Wollstonecraft et le mouvement feminist dans le littérature anglaise* içinde, Paris, 1932, s.26.
14. Hannah Wooley, Storr, alıntı, *Mary Wollstonecraft*, s.22.
15. Mary Astell, alıntı, a.g.y., s. 31.
16. Sohia, alıntı, a.g.y., s.43.
17. Christopher Hill, alıntı, 'Clarissa Harlowe and her Times', *Puritanism and Revolution* içinde, Londra, 1962, s. 389. Bu bölüm Christopher Hill'in denemesine ve Arnold Kettle'nin *An Introduction to the English Novel* kitabında *Clarissa* yorumuna dayanır.
18. W. Lyon Blease, *The Emancipation of English Women*, Londra, 1921, s. 50.
19. 'The Jovial Cutlers', E. P. Thompson, alıntı, 'Time, Work-Discipline and Indusrial Capitalism', *Past and Present*, no. 38, s. 73.

2. Bölüm

1. Léon Abensour, *La Femme et la Feminisme avant ŞA Révolution*, Paris, 1928, s. 430.
2. Mary Wollstonecraft, *Posthumous Works*, cilt. 3, Londra, 1798, s. 3o.
3. Storr, alıntı, *Mary Woolstonecraft*, s. 158.
4. Wollstonecraft, *Posthumous Works*, cilt. 3, s. 65.
5. a.g.y., s. 48.
6. Mary Wollstonecraft, *Vindicaiton of the Rights of Women*, Londra, 1792, s. 70.
7. a.g.y.,s. 135.
8. a.g.y., s. 50.
9. Wollstonecraft, *Posthumous Works*, s. 78.
10. Wollstonecraft, *Vindication*, s 3-4.
11. a.g.y., s. 33.
12. a.g.y., s.51-2.
13. a.g.y., s. 87.
14. a.g.y., s.40.

15. Storr, alıntı, *Mary Wollstonecraft*, s.153.
16. Wollstonecraft, *Vindication*, s. 155-6.
17. a.g.y., s. 342.
18. Storr, alıntı, *Mary Wollstonecraft*, s. 403.
19. H. N. Brailsford, alıntı, *Shelley, Godwin and their circle*, Londra, 1951, s. 170-72.
20. W. Blake, 'Jerusalem', *Complete Writings*, Oxford 1966, s. 708.
21. P. B. Shelley, 'Notes on *Queen Mab*', *Shelley's Poetical Works*, Londra, 1947, s. 806-7.
22. Peter Fryer, alıntı, *The Birth Controllers*, Corgi Books, Londra, 1967, s. 84.
23. Richard K. Pankhurst, *William Thompson*, Londra, 1054, s.52.
24. a.g.y., s. 59.
25. William Thompson, *Appeal of one half of the Human Race, Women, against the pretentions of the other Half, Men, to retain them in Civil and Domestic Slavery*, Londra, 1825, s. 2.
26. a.g.y., s. 151.
27. a.g.y., s. 165.
28. a.g.y.
29. a.g.y., s. 85.
30. a.g.y., s. 79.
31. a.g.y., s. 189,
32. a.g.y., s. 42.
33. a.g.y., s. 196.
34. C. Fourier, 'Théories des Quatre Mouvements', *Oeuvres Complétes*, Paris, 1841-5, s. 43.
35. a.g.y., s. 222.
36. Edith Thomas, *Les Femmes de 1848*, Paris, 1948, s. 47.
37. Clair Demar, *Ma Loi d'Avenir* ve *L'Appel d'une femme au peuple sur l'affranchissement de la femme*, Paris, 1833, s. 74.
38. Jeanne Deroin, 'Cour de Droit social pour les femmes', 1848, s. 6.
39. Flora Tristan, *L'Union Ouvrière*, Charles Neilson GAttey, alıntı, *Gaugin's Astonishing Grandmother*, Londra, 1970, s. 180.
40. G. D. H. Cole, 'Socialist Thought, The forerunners', *A History of Socialist Thought*, cilt. 1, Londra, 1953, s. 186.
41. Gattey, *Gaugin's Astonishing Grandmother*, s. 173.
42. Thomas, *Les Femmes de 1848*, s. 29.
43. Margaret Fuller, *Woman in the Nineteenth Century*, Perry Miller, alıntı, *Margaret Fuller, American Romantic*, New York, 1963, s. 188.
44. a.g.y., s. 148.
45. a.g.y., s. 149.
46. a.g.y., s. 143.
47. a.g.y., s. 146.

3. Bölüm

1. K. Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts*; T. B. Bottomore (ed.), *Karl Marx- Early Writings*, Londra, s. 154.
2. F. Engels, *Principles of Communism*, H. Kent Geiger, *The Family in Soviet Russia*, Cambridge, Mass., 1968, s. 21.
3. K. Marx, F. Engels, *The Communist Manifesto, Selected Works of Marx and Engels* içinde, Londra ve Moskova, 1968, s. 50.
4. K. Marx, F. Engels, *The Holy Family* (1845), Moskova, 1956, s. 258.
5. a.g.y., s. 232.
6. F. Engels, *The Origins of the Family*, Londra, 1960, s. 89-90.
7. K. Marx, F. Engels, *The German Ideology*, Moskova, 1965, s. 42.
8. a.g.y., s. 43.
9. a.g.y., s. 41.
10. Engels, *The Origin of the Family*, s. 1.
11. a.g.y., s. 2, *The Origin of the Family* tartışması için bakınız 'The Irrational in Politics', *Solidarity* broşürü, no. 33, Haziran 1970, s. 10-18.
12. P. J. Richardson, *The Rights of Women*, Dorothy Thompson, alıntı, *The Early Chartists*, Londra, 1071, s. 122-3.

13. F. Engels, *The Condition of the Working Class, Marx and Engels on Britain* içinde, Moskova, 1962, s. 178-9.
14. K. Marx, *Capital*, çev. Samuel Moore ve Edward Aveling, 3. Alman baskısı, cilt. 1, ed. Dona Torr, Londra, 1957, s. 495.
15. a.g.y., s. 496.
16. a.g.y., s. 496.
17. Marx, *The Holy Family*, s. 31.
18. Marx, 'Peuchet on Suicide', Hal Draper, alıntı, 'Marx and Engels on Women's Liberation', *International Socialism*, Temmuz/Ağustos 1970, s. 22.
19. Engels, *Principles of Communism* (1847, s. 18), Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s. 21.
20. Engels, *The Origin of the Family*, s.89-90.
21. Gelişmiş kapitalizmde kadınların özgül durumuna ilişkin çalışmalar özgürlük hareketi içinden çıkmaktadır. Marx'ın bize bıraktığı, kapitalist meta üretimindeki erkek işçilere dair analizleri ve kapitalizm öncesi ekonomik oluşumlar konusundaki yazıları dolaylı yoldan konuyla ilgili olsa da, yine de doğrudan kadınların durumuyla ilgili yazdıkları kadar bağlantılı gözükür. Örneğin, bakınız:

Margaret Benston, 'Political Economoy of Women's Liberation', *Monthly Review*, cilt. 21, 4 Eylül 1969.

Linda Gordon, 'Families', *Bread and Roses, New England Free Press.*

Kathy McAfee ve Myrna Wood, 'Bread and Roses', *New England Free Press* ve *Agit-Prop.*

Juliet Mitchell, *Woman's Estate*, Penguin, Londra, 1971.

Peggy Morton, 'A Woman's Work is Never Done. Notes on the Family under Capitalism', *Leviathan*, Mayıs 1970.

Sue Sharpe, 'The role of the nuclear family in the oppression of women', *New Edinburgh Review*, no. 18, Yaz 1972.

4. Bölüm

1. A. Popp, *Autobiograhy of a Working Woman*, Londra, 1912, s. 93.
2. A. Bebel, *Women in the Past, Present and Future*, Londra, 1885. s. 1.
3. a.g.y., s. 72.
4. a.g.y., s. 113.
5. a.g.y., s. 1.
6. a.g.y., 2. 220.
7. E. Marx ve E. Aveling, 'The Woman Question, A Socialist Point of View', *Westminster Review*, cilt. VI, no. 25, s. 211. Broşür baskısı, 'The Woman Question', Londra, 1886.
8. a.g.y., s. 222.
9. William Morris, 'The Society of the Future', E. P. Thompson, alıntı, *William Morris, Romantic to Revolutionary*, Londra 1955, s. 815.
10. E. Carpenter, *Love's Coming of Age*, s. 113.
11. a.g.y., s. 61.
12. a.g.y., s. 63.
13. Edith A. Macduff'tan Edward Carpenter'a, 12 Mayıs 1894, Carpenter Koleksiyonu, Sheffield.
14. Louise Bryant, *Six Red Months in Russia*, Londra, 1919, s. 168.
15. Edward Carpenter, *My Days and Dreams*, Londra, 1918, s. 229.
16. a.g.y., s. 231.
17. Olive Schreiner'den Havelock Ellis'e, 23 Mart 1885, S. C. Cronwright-Schreiner, *Letters of Olive Schreiner* içinde, Londra, 1925, s. 65.
18. D. L. Hobnam, *Olive Schreiner, Her Friends and Times*, Londra, 1955, s. 85.
19. Cronwright-Schreiner, *Letters of Olive Schreiner*, s. 142.
20. a.g.y., s. 280.
21. Olive Schreiner, *Woman and Labour*, Londra, 1911, s. 201-3.
22. a.g.y.

23. Richard Drinnon, alıntı, *Rebel in Paradise*, Chicago, 1961, s. 29.
24. Emma Goldman, *Anarchism and Other Essays*, New York, 1920, s. 223.
25. a.g.y., s. 220.
26. a.g.y., s. 225.
27. a.g.y., s. 227.
28. a.g.y., s. 217.
29. Bakınız Aleksandra Kollontay, *Women Workers' Struggle for their Rights*, çev. Celia Britton, The Falling Wall Press, Bristol, 1971.
30. a.g.y., s. 230.

5. Bölüm

1. A. L. Lloyd, *Folk Song in England*, Londra, 1967, s. 190-93.
2. 'The Lass of Islington', V. De Sola Pinto ve A. E. Rodway, *The Common Muse*, Penguin baskısı, Londra, 1965, s. 569.
3. Lloyd, *Folk Song in England*, s. 226.
4. Nottingham Date Book, Jo O'Brien, 'Women and Children in Working-Class Life in the Nineteenth Century', Kadınların Özgürlüğü Konferansında okunan yayınlanmamış bildiri, Oxford, Şubat 1970.
5. Edith Thomas, alıntı, *The Women Incendiaries*, Londra, 1967, s. 31.
6. a.g.y.
7. a.g.y., s. 45.
8. a.g.y., s. 121.
9. a.g.y.
10. a.g.y., s. xi-xii
11. a.g.y., s. 151-2.
12. a.g.y.
13. Aileen S. Kraditor (ed.), alıntı, *Up From the Pedestal*, Şikago, 1968, s. 50-52.
14. 'Women in History: A recreation of Our Past', alıntı, *Woman, A Journal of Liberation* içinde, ilkbahar 1970, s.16.
15. a.g.y.
16. Alice Henry, *The Trade Union Woman*, New York, 1915, s. 5.
17. O'Brien, alıntı, 'Women and Children in Working-Class Life in the Nineteenth Century'.
18. J. Ramsay MacDonald, alıntı, *Women in the Printing Trades*, Londra, 1904, s. 33.
19. Ivy Pinchbeck, alıntı, *Women Workers and the Industrial Revolution, 1750-1850*, Londra, 1930, s. 199.
20. Henry, alıntı, *The Trade Union Woman*, s. 24.
21. *La Voix des Femmes*, 20 Mart 1841.
22. a.g.y., 3 Nisan 1848.
23. a.g.y., 31 Mart 1848.
24. Thomas, *The Women Incendiaries*, s. 79-80.
25. Evelyne Sullerot, 'Journaux Feminins et Lutte Ouvriére', Jacques Godechot (ed.), *La Press Ouvriére* içinde, 1966, s. 106.
26. Stepniak, *Underground Russia*, Londra, 1883, s. 23.
27. Fannina Halle, alıntı, *Woman in Soviet Russia*, Londra, 1993, s. 42-3.
28. I. Steinberg, alıntı, *Spiridonova-Revolutionary Terrorists*, Londra, 1935, s. 95.
29. a.g.y., s. 98.
30. Popp, *Autobiograhy of a Working Woman*, Londra, 1912, s. 107.
31. a.g.y., s. 133.
32. Dora Montefiore, *From a Victorian to a Modern*, s. 65.
33. Georgia Pearce, 'A Russian Exile-Alexandra Kollontai and Russian Woman Worker', *The Woman Worker*, 19 Mayıs 1909, s. 469.
34. *McClure's*, alıntı, Ekim 1910, Harvey Swados (ed.), *Years of Conscience-The Muckrakers* içinde, New York, 1962.
35. Council of East London Federation, Tutanak, 28 Şubat 1914, Sylvia Pankhurst belgeleri, Amsterdam Institute of Social History.

36. a.g.y., 27 Ocak 1914.
37. *La Voix de Femmes*, 23 ve 28 Mart 1848.

6. Bölüm

1. L. Trotsky, *Problems of Life*, Londra, 1924, s. 99.
2. Jessica Smith, *Women in Soviet Russia*, New York, 1928, s. 6.
3. R. A. J. Schlesinger, alıntı, *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family*, Londra, 1949, s. 328.
4. Smith, *Women in Soviet Russia*, s. 16.
5. a.g.y., s. 16.
6. a.g.y., s. 53-4.
7. a.g.y., s. 57.
8. Louise Bryant, *Mirrors of Moscow*, New York, 1923, s. 120-21.
9. Fannina Halle, *Woman in the Soviet East*, Londra, 1938, s. 181.
10. Schlesinger, *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family*, s. 91.
11. V.I. Lenin, *On the Emancipation of Women*, Moskova, 1967, s. 79.
12. A. Kollontai, *Communism and the Family*, Plato Press, Londra, 1971, s. 15.
13. L. Trotsky, *Problems of Life*, Londra, 1924, s. 48.
14. a.g.y., s. 59-60.
15. a.g.y., s. 94.
16. a.g.y., s. 68.
17. Halle, alıntı, *Woman in Soviet Russia*, s. 376-7.
18. Bakınız W. Reich, *The Sexual Revolution*, II. Bölüm, New York, 1967.
19. A. Kollontai, *Free Love*, Londra, 1932 s. 124.
20. Halle, *Woman in Soviet Russia*, s. 372.
21. Smith, *Woman in Soviet Russia*, s. 1.
22. a.g.y., s. 56.
23. Trotsky, *Problems of Life*, s. 90.
24. Smith, *Woman in Soviet Russia*, s. 170.
25. Reich, *The Sexual Revolution*, s. 214.
26. Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s. 59.
27. a.g.y., s.59.
28. Schlesinger, alıntı, *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family*, s. 140.
29. a.g.y., s. 99-100.
30. Trotsky, *Problems of Life*, s. 45.
31. David ve Vera Mace, *The Soviet Family*, Londra, 1964, s. 68.
32. Reich, *The Sexual Revolution*, s. 173.
33. a.g.y.
34. Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s.66.
35. Lenin, *On the Emancipation of Women*, s. 105-8.
36. Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s. 63.
37. Isabel de Palencia, *A. Kollontai*, New York, 1947, s. 146.
38. a.g.y., s. 142-3. Kollontay'ın romanlarının bu anlatımı ilk kez Sheil Rowbotham'ın "Alexandra Kollontai: Women's Liberation and Revolutionary Love" yazısında çıktı, *The Spokesman*, Yaz 1970.
39. Kollontai, *Free Love*, s. 237.
40. a.g.y., s. 237.
41. De Palencia, *Alexandra Kollontai*, s. 137.
42. Kollontai, *The Revolution of Life and Morals*, Schlesinger içinde, s. 59.
43. Kollontai, *The Revolution of Life and Morals*, Schlesinger içinde, s. 73-4.
44. De Palencia, *Alexandra Kollontai*, s. 137, 132, 160-66.
45. Kollontai, *The New Morality and the Working Class*, Reich, alıntı, s. 170.
46. Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s. 86.
47. Schlesinger, *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family*, s. 186-7.
48. Erica Dunn ve Judy Klein, alıntı, 'Women in the Russian Revolution', *Women: A Journal of Liberation*, yaz 1970, s. 25-6.

49. L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, New York, 1937, s. 151-2.
50. David ve Vera Mace, *The Soviet Family*, s. 101.
51. a.g.y., s. 90.
52. Geiger, *The Family in Soviet Russia*, s. 130.
53. Isaac Deutscher, *Stalin*, Penguin Books, Londra, 1966, s. 333.
54. Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s. 304.
55. *The Times*, 18 Aralık 1966.
56. Bu ifadelerin dayandığı kaynaklar:

    Geiger, *The Family in Soviet Russia*, s. 187-93.

    Eveleyne Sullerot, *Histoire et Sociologie du Travail Féminin*, Paris, 1958, s. 208.

    N. V. Popova, *The Part Played by Women in Socialist Society*, Moskova, 1967, s. 28-36.

    A. Didsusenko, *Soviet Children*, Moskova, 1967.

    Ludmilla Pavlova, *Women in My Country*, Novosti Press Agency Publishing House, Moskova.

    Agnes Shackleton, 'Life in Russia Today', *Peace and Freedom* içinde, Kasım-Aralık 1964.

    Dr. John Fry, 'Soviet Health Service', *Guardian*, 19 Temmuz 1967.

    Donald Gould, 'Russia's Health Service', *New Statesman*, 9 Haziran 1967.

    Kyril Tidmarsh, 'Russia Plans More Shopping Centers', *The Times*, 14 Eylül 1967

    Alexander Werth, Fifty Years After', *New Statesman*, 29 Eylül 1967.
57. N. V. Popova, a.g.y., s. 11-17.
58. L. Pavlova, *Women in My Country*.
59. Valeire, Albert, 'It's the Women who have Saved Russia from Collapse', *Pulse* içinde, 30 Aralık 1967.
60. Mace, *The Soviet Family*, s. 104.
61. Geiger, alıntı, *The Family in Soviet Russia*, s. 226.
62. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, s. 157.
63. Geiger, *The Family in Soviet Russia*, s. 185.
64. Marcelle Bernstein, 'The Hard Hat Girls', *Observer Colour Supplement*, 31 Ocak 1971.
65. Valerie, Albert, alıntı, 'It's the Women who have Saved Russia from Collapse'.

7. Bölüm

1. Helen Foster Snow, *Women in Modern China*, The Netherlands, 1967, s. 46.
2. Bakınız Marion J. Levy, *The Family Revolution in Modern China*, Harvard, 1949, s. 290-338.
3. Fei-Ling Davies, 'The Role and Organization of Chinese Secret Societies in the Late Ch'ing', Yüksek Lisans Tezi, Londra, 1968, s. 198-200.
4. Ann Zell, 'Early Beginnings of the Development of Working-Class Institutions in China', Yüksek Lisans Tezi, Londra, 1970, s. 30.
5. Roxane Witke, 'Mao Tse-tung, Women and Suicide in the May Fourth Era', *China Quarterly* içinde, Temmuz-Eylül 1967.
6. a.g.y., s. 136.
7. a.g.y., s. 142.
8. a.g.y., s. 140.
9. Charlotte Bunch-Weeks, 'Asian Women in Revolution', *Women: A Journal of Liberation* içinde, yaz 1970, s. 3.
10. Foster Snow, *Women in Modern China*, s. 203.
11. a.g.y., s. 216.
12. a.g.y., s. 205.
13. Jo O'Brien, 'On Reading *Birdless Summer*', *Socialist Woman* içinde, Temmuz-Ağustor 1969.

14. Witke, *Mao Tse-tung, Women and Suicide*, s. 138.
15. Mao Tse-tung, 'Report on an Investigation of the Peasant Movement in Hunan', *Quotations from Mao Tse-Tung*, Londra, 1967, s. 167.
16. William Hinton, *Fanshen*, New York, 1968, s. 397.
17. a.g.y., s. 157-8.
18. Anna Louise Strong, *The Rise of the Chinese People's Communes*, Pekin, 1964, s. 64.
19. Jan Myrdal, *Report from a Chinese Village*, Londra, 1965, s. 220-22.
20. Leo A. Orleans, 'Evidence from Chinese Medical Journals on Current Population Policy', *China Quarterly* içinde, no. 40, Ekim-Aralık 1969, s. 142.
21. Myrdal, *Report from a Chinese Village*, s. 226-7.
22. Joshua Horn, *Away With All Pests*, Londra, 1969, s. 141.
23. Maud Russell, 'Urban People's Commune in China', *New York Far East Reporter*, s. 8-9.
24. Simone de Beauvoir, *The Long March*, Londra, 1958, s. 158.
25. Myrdal, *Report from a Chinese Village*, s.22.
26. Yang Yunyu, *Report of the Struggle Between Two Lines at the Moscow World Congress of Women*, Pekin, 1963, s. 37.
27. Barbara Mututantri, 'Women in China', *Eastern Horizon* içinde, cilt. 7, no. 7, Eylül-Ekim 1968, s. 50.
28. a.g.y., s. 46.,
29. Dick Anderson, 'Grass Roots Self-Government', *SACU News*, (Society for Anglo-Chinese Understanding), Mart 1969.
30. Roland Berger, 'The Cultural Revolution and the Family', *SACU News*, Şubat 1969.
31. Anna Louise Strong, *Letter from China*, no. 46, 29 Ocak 1967.
32. Pei-ku Hung, 'A Girls' Herding Team', *China Reconstructs* içinde, cilt. 18, no. 9, Eylül 1969.
33. 'Throw the Buying-and-Selling Type of Matrimony into the Rubbish Dump of History', *China in the News* içinde, 11 Ocak 1971, Çin Yeniden Basımı 1, SACU
34. Jo O'Brien, 'On Reading *Birdless Summer*', *Socialist Woman*, Temmuz-Ağustos 1969.

8. Bölüm

1. Caliban, *The Tempest* içinde; O. Mannoni, alıntı, *Prospero and Caliban*, New York, 1964, s. 76.
2. Esther Boserup, *Woman's Role in Economic Development*, Londra, 1970, s. 147.
3. Cora Ureede de Stuer, *The Indonesian Woman*, Lahey 1960, s. 84-5.
4. 'Vietnamese Women', alıntı, *Vietnamese Studies*, 10, Hanoi, 1966, s. 8-9.
5. a.g.y., s. 17-18.
6. a.g.y., s. 31.
7. a.g.y., s. 33.
8. a.g.y., s. 35.
9. Martha Gellhorn, 'The Vietkong's Peacemaker', *The Times*, 27 Ocak 1969.
10. a.g.y.
11. 'Vietnamese Women', *Vietnamese Studies*, s. 40.
12. Röportaj için bakınız: Anna Davin, 'Women in Vietnam', *Shrew*, Aralık 1970, s. 5-8. Bu yazıda bulunmayan bilgiler toplantı notlarından alınmıştır.
13. Davin, *Women in Vietnam*, s. 7.
14. a.g.y.
15. Charlotte Bunch-Weeks, 'Asian Women in Revolution', *Women, A Journal of Liberation* içinde, yaz 1970, s. 9. Bakınız *Off Our Backs*, 26 Haziran 1970.
16. 'Vietnamese Women', s. 53.

17. a.g.y.
18. Jack Woddis, *Ho Chi Minh –Selected Articles and Speeches, 1920-1967*, Londra, 1969, s. 129-30.
19. Gellhorn, 'The Vietcong's Peacemaker', *The Times*, 27 Ocak 1969.
20. Alice Wolfson, 'Budapest Journal', *Off Our Backs* içinde, 14 Aralık 1970, s. 2.
21. a.g.y.
22. a.g.y.
23. Bunch-Weeks, 'Asian Women in Revolution', s. 9.
24. Wolfson, 'Budapest Journal', s. 2.
25. a.g.y.
26. Fidel Castro, 'Women's Liberation: The Revolution within the Revolution', *Santa Clara Speech*, 1966, Merit Kitapçığı, New York, 1970.
27. Chris Camarano, 'Cuban Woman', *Leviathan*, cilt 2, no. 1, Mayıs 1970, s. 42.
28. Che Guevara, *Reminiscence of the Cuban Revolutionary War*, Londra, 1968, s. 147-8.
29. Ses kaydı notları. Toplantının özeti için bakınız Mary Kennedy, 'Cuban Women', *Shrew*, Aralık 1970, s. 8-10.
30. Bessie Leigh, 'Woman's Place in Cuba', *Comment*, 22 Kasım 1969, s. 751.
31. Elizabeth Sutherland, *The Youngest Revolution*, Londra, 1970, s. 175.
32. Castro, 'The Revolution within the Revolution', *Santa Clara Speech*, (Santa Clara Konuşması)1966.
33. Leigh, alıntı, 'Woman's Place in Cuba', s. 750.
34. Sutherland, *The Youngest Revolution*, s. 171.
35. Lee Lockwood, *Castro's Cuba, Cuba's Fidel*, New York, 1965, s. 106.
36. Bkz. Sutherland, *The Youngest Revolution*, 'Colony Within Colony' ve 'Two Weeks on the Isle of Youth', s. 138-68 ve s. 211-77.
37. a.g.y., s. 184.
38. Lockwood, *Castro's Cuba, Cuba's Fidel*, s. 107. Eril eşcinsellik ve *machismo* bağlantısı için bkz. Tony Harrison, 'Shango the Shaky Fairy', *London Magazine*, Nisan 1970, s. 5-27.
39. Sutherland, *The Youngest Revolution*, s. 179.
40. a.g.y., s. 183.
41. Joan Berman, 'Women in Cuba', *Women: A Journal of Liberation*, cilt. 1, s. 12.
42. Sutherland, *The Youngest Revolution*, s. 183.
43. a.g.y., s. 187-8.
44. a.g.y., Kitap yazıldıktan sonra *Casa de las Americas*'ın Mart-Haziran 1971 sayısından bir yazı, 'Toward a Science of Liberation' (Kurtuluş Bilimine Doğru) başlığıyla İngilizceye çevrildi. Kapitalist toplumları anlamanın bir aracı olarak Marksizm ile kadınların kurtuluşu arasındaki kuramsal bağlantıyı ortaya koyuyordu.
45. Frantz Fanon, *A Dying Colonialism*, Penguin Books, Londra, 1970, s. 25.
46. a.g.y., s. 28.
47. a.g.y., s. 44.
48. Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, Penguin Books, Londra, 1970, s.206-7.
49. Fadela m'Rabet, *La Femme Algérienne*, Paris, 1968, s. 15.
50. Fadela m'Rabet, *Les Algériennes*, Paris, 1969, s. 101.
51. Hélène Vandvelde, 'Condition Féminine: L'Emancipation est Freinée par le Conformisme Social', *Le Monde*, 24-5 Ocak 1971,
52. m'Rabet, *Les Algériennes*, s. 106.
53. m'Rabet, *La Femme Algérienne*, s. 61.
54. a.g.y., s. 70.

Dizin

Ailenin Kökeni (ya da *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Engels) 71, 72, 80, 81, 83, 84, 90, 91, 102, 182, 299
Alekseyeva, Vera 168, 169, 175
Alisjahbana, Takdir 241, 242
Allenby, Lord 243
Alliluyeva, Nadya (Stalin'in karısı) 192, 193
Alman İdeolojisi (Marx ve Engels) 80, 84, 300
Anarşizm ve Diğer Denemeler (Goldman) 93, 115
Anayurduma Dönüş (Césaire) 238
Anthony, Susan B. 94, 128, 129, 130
Astell, Mary 37, 307
Aşkın Yetişkinlik Çağı (Carpenter) 106, 107, 108, 109
Aveling, Edward 103, 104, 309

Balabanov, Angelica 104, 110
Barbauld, Mrs. 39
Başlangıca Yolculuk (E. Snow) 207
Batista (Küba) 263, 266, 268
Beauvoir, Simone de 229, 313
Bebek Evi (İbsen) 104, 214
Bebel, August 73, 95-100, 103, 106, 107, 113, 309
Belinda (M. Edgeworth) 43
Ben Bella 287, 288
Besant, Annie 243
Betancourt, Ana 266
Bir Afrika Çiftliğinin Hikâyesi (Schreiner) 103, 110
Bir Çölde Üç Hayal (Schreiner) 111
Bitzenko 150, 151
Blake, William 55, 303, 308
Blanc, Eleanore 67
Blatchford, Robert 109
Blithedale Aşk Hikâyesi (Hawthorne) 70
Bloomer, Amelia 62
Bodenheim, Maxwell 11, 161
Boserup, Esther 240, 313
Bostonlular (H. James) 70
Bradshaigh, Leydi 39
Bryant, Louise 110, 138, 162, 169, 309, 311
Bumedyen, Huari 289
Bunch-Weeks, Charlotte 257, 312-314
Burns, Mary 89
Bütün Asalaklardan Kurtulmak (J. Horn) 234

Camp, Maxime du 126
Canterbury Hikâyeleri (Chaucer) 17, 26
Carlile, Richard 56
Carlyle, Thomas 102
Carpenter, Edward 11, 106-110, 115, 116, 309
Castellanos, Rosa 265
Castro, Fidel 262, 270, 273-275, 305, 306, 314
Cay Çang 211
Cay Hesen 211
Césaire, Aimé 238
Chaucer, Geoffrey 17, 26
Chen Ai-lien 223
Chu Chien-fan 212
Cinsel Devrim (Reich) 173, 303
Clarissa Harlowe (Richardson) 38, 52, 307
Collier, Elizabeth 32
Condorcet, Marie Jean Antoine 47
Considerant, Victor 66
Corinne (de Staël) 48

Çağrı (ya da *Appeal*, William Thompson) 57, 60
Çan Kayşek 217
Çernişevski, Nikolay 94, 147
Çin'de Bir Boşanma Davası (Greene) 11, 205
Çin'in Kadınları (dergi) 230

Dai Jitao 214
Darwin, Charles 82, 149
Defoe, Daniel 34
Delphine (de Staël) 43, 48
Demar, Clair 64, 65, 308
Deroin, Jeanne 64, 65, 130, 131, 143, 308
Descartes, René 33
Desnoes, Edmundo 262
Ding Hai-yu 233
Ding Ling (asıl adı Jiang Bingzhi) 216, 229
Doherty, Hugh 67
Dostoyevski, Fyodor M. 149
Dört Hareket Teorisi (Fourier) 61, 62
Dreadnought (*Woman's Dreadnought* ya da *Workers' Dreadnought*, gazete) 143, 155, 302
Dr. Jivago (Pasternak) 162
Ducoudray, Felix ve Elie 141
Dünyayı Sarsan On Gün (Reed) 162

Eastern Horizon (dergi) 231, 304, 313
Ebelerin Kitabı (Sharp) 32
Ecole des Filles (M. Millot) 36
Edgeworth, Maria 43
Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları (Marx) 74
Ellis, Havelock 93, 107, 110, 111, 112, 115, 309
El Moudjahid (gazete) 289, 290
Emile (Rousseau) 43
Engels, Friedrich 71-74, 77, 80-87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 100-104, 106, 113, 180, 182, 189, 299, 300, 308, 309
En Genç Devrim (Sutherland) 270
Erkekten Erkeğe (Schreiner) 112
Eski Toplum (Morgan) 82
Espin, Vilma 268, 271
Evrard, Constance 123
Excoffon, Beatrice 124

Factory Girls' Album (gazete) 134
Fanon, Frantz 245, 279, 282, 283, 285, 286, 289, 314
Fanshen (Hinton) 219, 304, 313
Fénelon 37
Figner, Vera 94, 147
Flynn, Elizabeth Gurley 131
Fourier, Charles 61, 62, 66-69, 74, 75, 143, 299, 308
Fox, George 28
Freud, Sigmund 189
Froude, J. A. 84
Fuller, Margaret 67, 68, 69, 70, 299, 308
Fu Şuan 204
Fytton, Francis 11, 281

Gandhi, Mahatma 244
Garbo, Greta 162
Gay, Desirée 139, 143, 144
Gellhorn, Martha 260, 313, 314
Gençlik Komünleri (Naystat) 172
Gerekçelendirme (ya da *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, Wollstonecraft) 48, 49, 50, 53, 54, 60, 103
Ginsberg, Allen 275
Godwin, William 50, 54, 298, 308
Goldman, Emma 93, 114-117, 130, 301, 310
Gournay, Matmazel de 33
Gösteri (Fytton) 281
Granma (gazete, Küba) 273
Gray, John 57
Greene, Felix 205
Gremaille, Elisa 143
Grimke, Sarah ve Angelina 128
Guevara, Che 245, 266, 267, 314
Guillemine, Bohemyalı 25
Guindorff, Marie-Reine 143
Gumilevski, Lev 182
Güdük Ağaç (Han Suyin) 217
Gündelik Hayatın Sorunları (Troçki) 171, 303
Günlerim ve Düşlerim (Carpenter) 110

Halilova, Zaryal 177
Halktan Bir Kızın Anıları (Voilquin) 64
Hanımefendilere Ciddi Bir Teklif (Astell) 37
Hanoi'ye Yolculuk (Sontag) 259
Han Suyin 217, 218, 236
Haşimi Ticani 288

Havelock Ellis'e Mektuplar (Schreiner) 93
Hawthorne, Nathaniel 70
Hébert, Jacques 47
Her Kadının Kitabı ya da Aşk Nedir (Carlile) 56
Herzen, Aleksandr 94, 149
Hinton, William 219, 222, 313
Ho Chi Minh 257, 314
Horn, Joshua 227, 234, 313
Hubberthorne, Richard 19, 297, 307
Hutchinson, Anne 19, 297
Hyndman, H. M. 102, 302

İbsen, Henrik 103, 104, 115, 213
İhanete Uğrayan Devrim (Troçki) 190, 303
İnancın Can Düşmanı (Froude) 84
İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu (Engels) 86, 299
İnsanın Mutluluğu Üzerine Dersler (Gray) 57
İşçilerin Birliği (Tristan) 44, 65, 66

James, C.L.R. 57, 70, 119, 239
James, Henry
Jan Dark 23, 126
Jiang Bingzhi 216
Jin Ping Mei 11, 203, 204

Kadın ve Emek (Schreiner) 113
Kadının Kurtuluşu ya da Paryanın Vasiyetnamesi (Tristan) 67
Kadınların Acı İntikamı (kitapçık) 28
Kadınların Sesi (gazete, Çin) 214
Kadınlar İçin Toplumsal Haklar Dersi (Deroin) 64
Kadınlık Durumu (Mitchell) 91, 296
Kadın ve Sosyalizm (Bebel) 95, 96, 300
Kahovskaya 149
Kapital (Marx) 83, 87, 88, 101, 299
Karaseva, Aksinya 160
Kelly, Mary 238
Kempe, Margery 23, 26, 307
Kilden Kaleler (film) 242
Kollontay, Aleksandra 104, 153, 160, 167, 169, 171, 173, 175, 182, 183, 185-188, 302, 303, 310, 311
Komsomolskaya Pravda (gazete) 196
Komünist Manifesto (Marx ve Engels) 77, 85, 300
Komünizmin İlkeleri (Engels) 77
Konfüçyüs 208, 215, 217, 227, 236, 248, 259
Krafft-Ebing 107
Kuo Chun 218
Kuşsuz Yaz (Han Suyin) 217
Kutsal Aile (Marx) 77, 90, 300
Kuznetsova, Larisa 200

Lacombe, Yurttaş Claire 47
Lassalle, Ferdinand 95
La Voix des Femmes (gazete) 139, 140-5, 147, 155, 310
Laymet, Jeanne 127
Lemonnier 67
Lenin, Vladimir İlyiç 102, 171, 177, 181, 189, 193, 300, 303, 311
Leo, André 125, 304, 313
Levy, Marion J. 207, 312
Lhilly, Eugenie 127
Li Jicun 214
Li Kuei-ying 224, 225
Li Ruzhen 207
Lissagaray 118
Li Teh-chuan 221
Literaturnaya Gazeta (haftalık gazete, SSCB) 199
Lockwood, Lee 274, 275, 314
Longson, William 56
L'Opinion des Femmes (gazete) 131, 143
Lucia (film, Küba) 263, 264
Lunaçarski, Anatoli Vasilyeviç 177

Macaulay, Catherine 53
Macduff, Edith A. 109, 309
Maceo 265, 266, 267
Machado 263
Mai Thi-Chu 252, 253, 254
Malthus, Thomas Robert 56
Man-tsang 223
Mao Zedong 204, 205, 226
Marat, Jean Paul 47
Marx, Eleanor 103, 104, 110, 111, 301, 302
Marx, Frederick 89

Marx, Jenny 89
Marx, Karl 72-97, 100, 102-104, 110, 111, 116, 127, 149, 182, 216, 292, 294, 299, 300, 302, 308, 309
Maseviç, Alla 196
Mayakovski, Vladimir 160
Michel, Louise 125, 127
Mill, J. S. 56, 57, 103
Mitchell, Juliet 9, 91, 301, 309
Modern Çin'de Kadınlar (H. F. Snow) 206
Moll, Albert 34, 107
Moll Flanders (Defoe) 34
Montefiore, Dora 152, 310
Morgan, Lewis H. 82, 106
Morris, William 105, 106, 309
Mustafa Kemal (Atatürk) 241
Myrdal, Jan 226, 313

Nasıl Yapmalı? (Çernişevski) 94, 147, 301
Navarro, Ana Ma 268
Naystat 172, 173
Nguyen Thi Binh 250, 251, 254, 260
Nguyen Thi Dinh 252
Niboyet, Eugénie 143, 145
Nicol, Abioseh 239
Nietzsche, Friedrich 149
Ninoçka (film) 162
Nissa, Kayer 170
Noel, Louise 127

O'Brien, B. 66, 310, 312, 313
On Dokuzuncu Yüzyılda Kadın (Fuller) 68, 91
Oppenheimer, James 119
Owen, Robert 57, 66, 67, 97, 143, 298
Ölmekte Olan Sömürgecilik (Fanon) 279
Ölümcül Çiçekler (Han Suyin) 217
Özgür Aşk (ya da *Kızıl Aşk*, Kollontay) 173, 183, 184, 185

Pankhurst, Slylvia 101, 143, 155, 156, 301, 308, 310
Pao (Tang Pao-Huang) 217, 218
Papavoine, Eulalie 127
Paris'in Sırları (Sue) 77
Parsons, Mrs 156
Pascal, Blaise 149
Perovskaya, Sofya 147
Phan Thi Mai 247
Pisan, Christine de 23
Popp, Adelheid 95, 96, 151, 309, 310
Pravda (gazete) 190, 191, 196
Proudhon, Pierre Joseph 88, 95, 151, 299
Pupa Yelken (Alisjahbana) 241

Queen Mab (Kraliçe Mab Üzerine Notlar, Shelley) 44, 54, 103, 299, 308

Reclus, Elisée 127
Reed, John 122, 162
Reich, Wilhelm 173, 311
Retiffe, Elizabeth 127
Richardson, P. J. 38, 39, 86, 308
Rimbaud, Arthur 118
Robespierre, Maximilien 47
Roland, Pauline 140, 303, 313
Romanov, P. 182
Rousseau, Jean-Jacques 43, 45, 46, 48, 51
Rus Devriminin Tarihi (Troçki) 159, 303
Ruskin, John 85, 102, 106
Ryazanov 178

Sade, Marquis de 36
Saint-Simon, Henri de 62, 66, 141, 143
Sand, George 63, 68, 94, 155
Santamaria, Haydée 266
Schreiner, Olive 93, 103, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 301, 309
Selinski 189
Sharp, Jane 28, 32
Shelley, Percy Bysshe 44, 54, 55, 56, 89, 90, 103, 104, 105, 298, 308
Shi Liang 221
Shrew (dergi) 11, 238, 305, 306, 313, 314
Siyah Jakobenler (C. L. R. James) 239
Smedley, Agnes 229
Smith, Frances, 11, 113, 167, 169, 175, 176, 299, 311
Smith, Jessica 11, 167, 169, 175, 176, 311
Snow, Edgar 11, 206, 207, 312
Snow, Helen Foster 11, 206, 304, 312
Sontag, Susan 259
Sovyet Kadını (dergi) 195
Spiridonova, Mariya 149, 301, 310

Staël, Madame de 43, 48, 51, 69
Stalin, Josef 191, 192, 193, 194, 300, 302, 312
Stanton, Elizabeth Cady 94, 128, 129, 130
Steele, Richard 34
Stepniak 146, 310
St. Louis Mirror (gazete) 114
Sue, Eugene 9, 77, 309
Sullerot, Evelyne 196, 310, 312
Sun Yat-sen, Bayan 205, 221
Susam ve Zambaklar (Ruskin) 85
Sutherland, Elizabeth 11, 270, 273, 274, 276, 277, 314
Şi Men ve Altı Karısının Maceralı Tarihi (Jin Ping Mei) 204

Tahtakurusu (Mayakovski) 160
The Revolution (dergi) 94, 297, 303, 305, 306, 311, 312, 314
The Times (gazete) 144, 145, 195, 303, 305, 312, 313, 314
The Union (gazete) 133
The Woman Worker (gazete) 153, 310
Thompson, William 9, 57, 58, 59, 60, 299, 307, 308, 309
To Huu 247
Tolstoy, Lev 106, 149
Tomas (ressam) 270, 273, 276
Tran Bich Dao 255, 256
Trapnel, Anna 27
Trapote, Irina 267
Trieu Thi Thrinh 248
Tristan, Flora 44, 65, 66, 67, 70, 97, 130, 298, 308
Troçki, Lev 159, 162, 171, 172, 176, 179, 190, 198
Tseitlin 180

Uşakova, Olga 195
Üç Kuşağın Aşkı (Kollontay) 160, 187

Verdure, Maria 141
Voilquin, Suzanne 64, 65, 143
Voroşilov 193

Wang Jui-jin 231
Wheeler, Anna 58, 66
Whitman, Walt 106
Wild, Hortense 143
Wolff, Marie 127
Wollstonecraft, Mary 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 69, 97, 298, 307, 308
Woodhull, Victoria 94
Wooler, T. J. 56
Wordsworth, William 49
Wright, Frances 67, 141, 307

Yang Çangci 211
Yang Yunyu 230, 313
Yao Zi-sun 230, 231
Yaroslavski 174, 180
Yeni Ahlak ve İşçi Sınıfı (Kollontay) 188
Yeni Hunan (gazete, Çin) 213
Yeraltı Rusyası (Stepniak) 146

Zalkind, İvan 189
Zetkin, Clara 104, 181, 189
Zhao Wuzhen 205, 213, 218, 231
Zincirlerini Koparan Prometheus (Shelley) 54

1600'lerden 1968'e uzanan bir özgürleşme tarihi... Kadınların benlik, kimlik, hak arayışı ve özgürlük mücadelesiyle geçen bu on yıllar boyunca direnç örneği oluşturan, ekmek ve gül mücadelesini yükselten, düşünen ve eyleyen isimler...

Mary Wollstonecraft, Flora Tristan, Margaret Fuller, August Bebel, Eleanor Marx, Olive Schreiner, Sylvia Pankhurst, Emma Goldman, Aleksandra Kollontay, Ding Ling, Han Suyin...

Feminizmin ve feminist yazının tarihinden kilometre taşları... Bir yanda unutulanlar: Edward Carpenter ve *Aşkın Yetişkinlik Çağı* mesela. Diğer yanda tekrar tekrar okunanlardaki yeni ayrıntılar: Engels ve *Ailenin Kökeni* örneğin.

Sadece kuramsal kitaplar değil, halk şarkılarındaki, şiirlerdeki, romanlardaki kadın portreleri. Ekmek kavgası verenler, özgür aşk için mücadele edenler ve ikisini birleştirenler... Devrim, sosyalizm ve ulusal kurtuluş mücadelesi ile kadınların kurtuluş mücadelesi arasındaki ilişkiler, gelgitler, gerilimler...

Ve devrimlerin başardıkları ile yarıda bırakıp başaramadıkları... İngiltere'deki oy hakkı mücadelesinde, Fransız Devrimi'nde, Paris Komünü'nde, Rus Devrimi'nde, Çin'de, Vietnam'da, Küba'da, Cezayir'deki kurtuluş mücadelesinde yapılanlar, yapılamayanlar...

Tarihte, düşünürlerde, kitaplarda, makalelerde, şarkılarda, hayatlarda üç yüz elli yıllık olağanüstü bir gezinti... *Kadınlar, Direniş ve Devrim*

Yaşanan toplumsal devrimler içerisinde kadınların "öteki devrimi"ne odaklanan Sheila Rowbotham'ın bu devrimi anlatan sözleri: *"Devrim içinde devrim, kendi gözlerinizle görmek, dış dünyaya kendi ellerinizle dokunmayı öğrenmek, deneyimleri kendi zihninize tercüme etmek, sesleri biçimlendirmek, kendi sözcüklerinizi üretmek ve size zorla kabul ettirilmekle kalmayıp yüzyıllardır başkası tarafından yönetildiğiniz için artık derinize ve içinize işlemiş maskeyi çıkarıp atmak anlamına gelir."*

30 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-217-7

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap @YordamKitap